

Західноукраїнське орнітологічне товариство

Troglodytes

Праці Західноукраїнського
орнітологічного товариства

Випуск 7

This journal has been published using funds of a Joint Programme between the European Union and the Council of Europe for the Preparation of the Emerald Network of Nature Protection Sites, Phase II. The views expressed herein can in no way be taken to reflect the official opinion of the European Union or the Council of Europe.

Цей журнал надруковано з використанням коштів Спільної програми між Європейським Союзом та Радою Європи щодо підготовки Смарагдової мережі природоохоронних територій, Фаза II. Викладені в ньому погляди ні в якому разі не можуть бути використані для відображення офіційної позиції Європейського Союзу чи Ради Європи.

Благодійна пожертва на друк у рамках зазначеної програми надана Благодійною організацією «Інтерекоцентр»

Львів 2016

The project is funded by the European Union

the materials of

XI INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE
of WEST-UKRAINIAN ORNITHOLOGICAL SOCIETY

REGIONAL AVIFAUNISTIC RESEARCH: history, current state and actuality

dedicated to 100th anniversary of the birth of
Mykhajlo Anatolijovych Voinstvenskyi

October 19-22, 2016
Kamianka

The project is funded
by the European Union

за матеріалами

XI МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОГО ОРНІТОЛОГІЧНОГО ТОВАРИСТВА

РЕГІОНАЛЬНА ОРНІТОФАУНІСТИКА: історія, сучасний стан та актуальність

присвяченої 100-річчю з дня народження
Михайла Анатолійовича Воїнственського

19-22 жовтня 2016 року
с. Кам'янка

УДК 598.2(058)
ББК 28.693.35я 53
Т-70

Troglodytes. Праці Західноукраїнського орнітологічного товариства **Troglodytes. Proceedings of the West-Ukrainian Ornithological Society**

Редакційна рада:

Бокотей А. А., к. б. н. (*головний редактор*), Журавчак Р. О. (*заступник головного редактора*), Башта А.-Т. В., к. б. н. Кучинська І. В., к. б. н. (секретар), Дзюбенко Н. В., к. б. н., Горбань І. М., к. б. н., Матвєєв М. Д., к. б. н., Химин М. В. (*редактор розділу орнітофауністичних спостережень*), Пограничний В. О., (*редактор інформаційного розділу*), Костельна Л. С.

Editorial board:

Bokotey A. A., Ph.D. (*editor-in-Chief*), Zhuravchak R. O. (*vice editor-in-Chief*), Bashta A.-T. V., Ph.D., Kuchynska I. V., Ph.D., Dzyubenko N. V., Ph.D., Gorban I. M., Ph.D., Matveev M. D., Ph.D., Khymyn M. V. (*editor of ornithofaunistical observation part*), Pohranychnyi V. O. (*editor of informational part*), Kostelna L. S.

Адреса:

Західноукраїнське орнітологічне товариство (ЗУОТ)
79008 м. Львів, вул. Театральна, 18, Державний природознавчий музей НАН
України. Тел. (032) 2721642; e-mail: zuot.office@gmail.com

West-Ukrainian ornithological Society (ZUOT)
Teatralna St. 18, State Museum of Natural History, Lviv 79008, Ukraine.
Tel. (032) 2721642; e-mail: zuot.office@gmail.com

Адреса редактора розділу орнітофауністичних спостережень:

Науково-екологічна фірма «Світ птахів»
43010 м. Луцьк, проспект Волі, 56/28. Тел. (0332) 757044,
e-mail: michaelkhymyn@ukr.net

Scientific-ecological firm «Bird world»
Voli St., 56/28, Lutsk, Ukraine 43010. Tel. (0332) 757044,
e-mail: michaelkhymyn@ukr.net

Рекомендовано до друку радою ЗУОТ
(протокол № 4 від 06.11.2016 р.)

ISBN 978-966-397-149-7

© Troglodytes. Праці Західноукраїнського орнітологічного товариства
© Troglodytes. Proceedings of the West-Ukrainian Ornithological Society

Зміст

МАТВЄСВ М.Д. Основні здобутки М.А. Воїнственського в галузі орнітології та їх значення для сучасних досліджень	11
ГОРОБЕЦЬ Л.В. Палеоорнітологічні дослідження на території України після М.А. Воїнственського	13
ФЕСЕНКО Г.В., ШИДЛОВСЬКИЙ І.В. Знахідки нових видів птахів і ревізія складу регіональної фауни	21
ОРНІТОФАУНА ПРИРОДНИХ ТЕРИТОРІЙ	
АТАМАСЬ Н.С., МІСЬКОВ А.В. До орнітофауни негоробиних птахів долини ріки Сейм (Україна)	29
БРОНСКОВ О.І., ЧАЙКА М.О. Зимова орнітофауна Північного Приазов'я	35
ЖУРАВЧАК Р.О. До гніздової орнітофауни гідрологічного заказника загальнодержавного значення «Серетський»	46
МАТВЄСВ М.Д., ТАРАСЕНКО М.О., ДРЕБЕТ М.В., МАРТИНЮК В.Ю. Орнітофауна Регіонального ландшафтного парку «Мальованка»	55
МАТВЄСВ М.Д., ТАРАСЕНКО М.О., ДРЕБЕТ М.В., МАРТИНЮК В.Ю. Орнітофауна орнітологічного заказника «Великобerezнянський»	63
МАТВЄСВ М.Д., ТАРАСЕНКО М.О., ДРЕБЕТ М.В., МАРТИНЮК В.Ю. Орнітофауна орнітологічного заказника «Кузьминський»	71
НОВАК В.О., НОВАК В.В. Дятлоподібні Piciformes проектованого Національного природного парку «Верхнє Побужжя»	80
СТАНКЕВИЧ-ВОЛОСЯНЧУК О.І. Особливості орнітокомплексів долини р. Ботар на Затисянщині у гніздовий період	86
РЕДІНОВ К.О., ПЕТРОВИЧ З.О. Значення заповідних об'єктів Миколаївської області для птахів внесених до Червоної книги України	94
РУДЕНКО В.П., КОВАЛЕНКО В.М. Нові відомості з інвентаризації рідкісних видів птахів, що зимують, мігрують та кочують у Національному природному парку «Джарилгацький»	103
ФРАНЧУК М.В., ЖУРАВЧАК Р.О. Ревізія орнітофауни масиву «Сомине» Рівненського природного заповідника	111

ШТОГРИН М.О., ШТОГУН А.О., ДОВГАНЮК І.Я., ТРОЦЮК М.А. Орнітофауна Національного природного парку «Кременецькі гори»	124

ЕКОЛОГІЯ, МОНІТОРИНГ ТА ОХОРОНА ПТАХІВ

БАНК М.В. Катастрофічний стан популяції чайки <i>Vanellus vanellus</i> у Харківській області	130
БОКОТЕЙ А.А., БУЧКО В.В. Вплив полювання на стан популяцій птахів у басейні Верхнього Дністра	140
ВОЛОШИН В.А. Зимівля сови вухатої <i>Asio otus</i> у західній частині Дніпропетровської області	152
ГАВРИЛЮК М.Н., ІЛЮХА О.В., БОРИСЕНКО М.М. Зимівля сорокопуда сірого <i>Lanius excubitor</i> в Центральному Лісостепу України	162
КУЗЬМЕНКО Т.М. Нелегальний продаж диких птахів в Україні. Регіональний аспект	166
НОВАК В.В. Зимові орнітофауна сільських населених пунктів Подільського Побужжя та шляхи її формування	175
ЮЗИК Д.І. Консортивні зв'язки синиці чорної <i>Parus ater</i> в умовах лісових ценозів Північно-Східної України	183
ФЕСЕНКО Г.В., ШИБАНОВ С.Ю. Виявлення нетипової для фауни України форми горихвістки	193

ПОВІДОМЛЕННЯ

ГРИЩЕНКО В.М., ЯБЛОНОВСЬКА-ГРИЩЕНКО Є.Д. Голуб-синяк <i>Columba oenas</i> на Канівщині	203
ІЛЬІНСЬКИЙ С.В. Сучасний стан орнітофауни витоків р. Південний Буг та прилеглих територій	207
КУЗЬМЕНКО Т.М., КУЗЬМЕНКО Ю.В. Заказник Сосинський як ІВА	213
ПАВЛИЧ С.І. Дистанція злякування воронових птахів у м. Львів	216
ПРОКОПЕНКО С.П., КУЧЕРЕНКО В.М. Сучасний стан гніздових популяцій рідкісних соколоподібних у межах Севастопольської міськради	219
СТЕЛЬМАХ С.М. Моніторинг чисельності слукви <i>Scolopax rusticola</i> під час токування в регіоні Розточчя (Львівська область)	222

ОРНИТОЛОГІЧНІ ЗАМІТКИ

ЛЬЧУК В.П. Добова міграція мартинів звичайних на ночівлю на озеро Басів Кут ...	225
КУЗЬО Г.О. Гніздування просянки <i>Milaria calandra</i> в передмісті Львова	227
КУЗЬО Г.О. Спостереження часткових альбіносів дрозда чорного <i>Turdus merula</i> у Львові	229
СКИРПАН М.В, КУЗЬО Г.О. Спостереження луня степового <i>Circus macrourus</i> у басейні Верхнього Дністра	230

СПРАВИ ТА ХРОНІКА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОГО ОРНИТОЛОГІЧНОГО ТОВАРИСТВА

РЕЗОЛЮЦІЯ ХІ міжнародної наукової конференції Західноукраїнського орнітологічного товариства «Регіональна орнітофауністика: історія, сучасний стан та актуальність», присвячена 100-річчю від народження Михайла Анатолійовича Воїнственського	232
БОКОТЕЙ А.А. Звіт про роботу Української громадської орнітологічної бібліотеки у 2015-2016 роках	235
ГНАТИНА О.С. Звіт куратора банку даних про гнізда і кладки птахів України за 2013-2016 роки	236
ГОРБАНЬ І.М., ГНАТИНА О.С., ШИДЛОВСЬКИЙ І.В. 90 років з дня народження Сребродольської Наталії Іллівни	242
ШИДЛОВСЬКИЙ І.В., КИЙКО А.О. 70 років з дня народження Колоденського Віктора Петровича	244
ГОРБАНЬ І.М. Андрію-Тарасу Вікторовичу Башті – 50	246
ПОГРАНИЧНИЙ В.О., ДЗЮБЕНКО Н.В., ГОРБАНЬ І.М. Андрій Андрійович Бокотей: академічний шлях на ниві української орнітології (із нагоди 50-річного ювілею вченого)	248
БОКОТЕЙ А.А., ПОГРАНИЧНИЙ В.О. Андрію Олександровичу Кийку – 50	252
БОКОТЕЙ А.А. Пам'яті Лугового	256

Content

MATVEEV M.D. Main achievements of M.A. Voinstvenskyi in ornithology and their value for modern research	11
GOROBETS L.V. Paleo-ornithological research on the territory of Ukraine M.A. Voinstvenskyi	13
FESENKO H.V., SHYDLOVSKYY I.V. Records of new bird species and revision of compound of regional fauna ///.....	21
AVIFAUNA OF NATURAL HABITATS	
ATAMAS' N.S. , MIS' KOV A.V. Avifauna of non-passerine birds the Seym River valley (Ukraine)	29
BRONSKOV A.I., CHAIKA M.A. Winter avifauna of Northern Azov	35
ZHURAVCHAK R.O. For the breeding avifauna of Seretskyi state value hydrological reserve	46
MATVEEV M.D., TARASENKO M.O., DREBET M.V., MARTYNIUK V.YU. Avifauna of the Regional Landscape Park «Malyovanka»	55
MATVEEV M.D., TARASENKO M.O., DREBET M.V., MARTYNIUK V.YU. Avifauna of the ornithological reserve «Velykoberezniansky»	63
MATVEEV M.D., TARASENKO M.O., DREBET M.V., MARTYNIUK V.YU. Avifauna of the ornithological reserve «Kuzmysnyi »	71
NOVAK V.O., NOVAK V.V. Piciformes of the projected National Nature Park «Verkhnie Pobuzhya»	80
STANKIEWICZ-VOLOSIANCHUK O.I. Peculiarities of the bird communities in breeding period of Botar river valley in Zatsyanschyna	86
REDINOV K.A., PETROVYCH Z.O. Importance of protected natural objects of Mykolayiv Region for bird species included into the Red Book of Ukraine	94
RUDENKO V.P., KOVALENKO V.M. New data inventory of rare bird species wintering, migrating and wandering in the National Nature Park «Dzharylgachsky»	103
FRANCHUK M.V., ZHURAVCHAK R.O. Revision of avifauna of Somyne Mass, Rivnenskyi Nature Reserve	111

SHTOGRYN M., SHTOHUN A., DOVGANYUK I., TROTSYUK M. Avifauna of the National Park «Kremenets Mountains»	124

ECOLOGY, MONITORING AND PROTECTION OF THE BIRDS

BANIK M.V. The alarming decline of Northern Lapwing <i>Vanellus vanellus</i> population in Kharkiv Region	130
BOKOTEY A.A., BUCHKO V.V. The impact of hunting on the state of bird populations in the basin of the Upper Dniester	140
VOLOSHYN V.A. Winter time of Long-eared Owl <i>Asio otus</i> in west part of Dnipropetrovsk Region	152
GAVRILYUK M.N., ILIUKHA O.V., BORYSENKO M.M. Wintering of the Great Grey Shrike <i>Lanius excubitor</i> in the Central Forest-Steppe Region of Ukraine	162
KUZMENKO T.M. Illegal bird trading in Ukraine. Regional aspect	166
NOVAK V.V. Winter avifauna of Podilsk Pobuzhya villages and the ways of its formation	175
Yuzyk D.I. The consortial relations of the Coal Tit <i>Parus ater</i> in the conditions of forest cenoses of Northeast Ukraine	183
FESENKO H. V., SHYBANOV S. YU. Recording of Redstart bird with non-typical plumage in fauna of Ukraine	193

ORNITHOLOGICAL NOTES

GRISHCHENKO V.N., YABLONOVSKA-GRISHCHENKO E.D. Stock Pigeon <i>Columba oenas</i> in Kaniv district (Central Ukraine)	203
ILIINSKYI S.V. The contemporary status of avifauna of the sources of the Southern Buh river and the surrounding areas	207
KUZMENKO T.M. KUZMENKO YU.V. Sosynskiyi protected locality as IBA	213
PAVLYCH S.I. Corvids flight initiation distance in the Lviv city	216
PROKOPENKO S.P., KUCHERENKO V.M. Current status of breeding populations of Falconiformes in Sevastopol district	219
STELMAKH S.M. Monitoring quantity of the Woodcock <i>Scolopax rusticola</i> during mating in the region of Roztochchia (Lviv Region)	222

ORNITHOFAUNISTICAL OBSERVATIONS

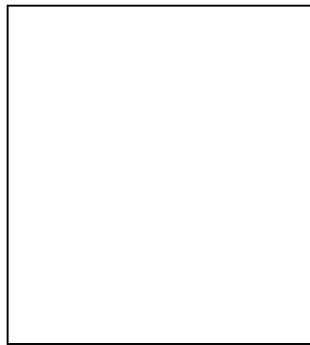
ILCHUK V.P. Daily movements of Black-headed Gulls at night on the Basiv Kut lake ...	225
KUZYO H.O. Breeding of Corn Bunting <i>Miliaria calandra</i> in the suburbs of Lviv	227
KUZYO H.O. Observations of partly albionos of Blackbird <i>Turdus merula</i> in Lviv green zones	229
SKYRPAN M.V., KUZYO H.O. Observation of Pallid Harrier <i>Circus macrourus</i> in the basin of the Upper Dniester	230

INFORMATIONAL PART

RESOLUTION of XI International scientific conference of West-Ukrainian Ornithological Society «Regional avifaunistic research: history, current state and actuality » dedicated to 100th anniversary of the birth of Mykhajlo Anatolijovych Voinstvenskyi	232
BOKOTEY A.A. Report about the Activity of the Ukrainian Public Ornithological Library for 2015-2016	235
HNATYNA O.S. Report of the curator of the Data base of nests and clutches of the birds for 2013-2016	236
HORBAN I.M, HNATYNA O.S., SHYDLOVSKYY I.V. 90 years from Srebrodolska Nalia Illivnas birthday	242
SHYDLOVSKYY I.V., KYJKO A.O. 70 years from the birthday of Kolodenskyi Viktor Petrovych birthday	244
HORBAN I.M. Andry-Taras Viktorovych Bashta – 50	246
POHRANYCHNYI V.O., DZYUBENKO N.V., HORBAN I.M. Andryi Bokotey: academic way on the Ukrainian ornithology fields (dedicated to 50-years anniversary)	248
BOKOTEY A.A., POHRANYCHNYI V.O. Andryi Oleksandrovych Kyjko – 50	252
BOKOTEY A.A. IN THE MEMORIES OF LUHOVYI	256

100-річчю з дня народження М.А. Воїнственського присвячується

ОСНОВНІ ЗДОБУТКИ М.А. ВОЇНСТВЕНСЬКОГО В ГАЛУЗІ ОРНІТОЛОГІЇ ТА ЇХ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ СУЧАСНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

М. А. Воїнственський народився 14 лютого 1916 р. у м. Київ, його мати була вчителем, батько — лікарем.

Закінчив школу у м. Києві у 1930 р., в 1931—1932 рр. навчався в Київському агрономічному технікумі.

Протягом 1933—1938 рр. навчався на біологічному факультеті Київського державного університету. Його вчителями були В. М. Артоболевський, І. І. Шмальгаузен, М. М. Воскобойников.

У 1938 р. М. А. Воїнственський поступає до аспірантури при Зоологічному музеї Київського університету. У цей час він займається вивченням екології та систематики синиць, підкоришників та повзиків фауни України. Захистити дисертацію завадила німецько-радянська війна.

У 1941—1944 рр. Михайло Анатолійович у лавах Радянської армії. З 1944 р. повертається на роботу в Київський університет, у 1946 р. захищає кандидатську дисертацію, матеріали якої лягли у основу монографії «Пищухи, поползни, синицы УССР» (1949). Після 1946 р. він працює старшим викладачем, а з 1949 р. — доцентом університету.

Докторська дисертація, захищена у 1956 р., була присвячена орнітофауні степової зони Європейської частини СРСР (тема: «Современное состояние и происхождение орнитофауны степной зоны Европейской части СССР»). Її матеріали лягли у основу монографії, опублікованої у 1960 р.

У 1956 р. був призначений на посаду завідувача музейним сектором Інституту зоології АН УРСР, у 1959 р. сектор був реорганізований у Зоомузей та відділ хребетних тварин (нині — частина Національного науково-природничого музею НАН України), у якому М. А. Воїнственський працював усі наступні роки, тривалий період очолюючи його.

У 1960 р. йому було присуджене звання професора. Працював заступником директора Інституту зоології з науки, потім був кілька років директором Центрального науково

-природничого музею АН УРСР.

Підготував понад 40 аспірантів, під його керівництвом було захищено десятки дисертацій.

Матвеев М.Д.

ПАЛЕООРНІТОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ ПІСЛЯ М.А. ВОЇНСТВЕНСЬКОГО

Л. В. Горобець^{1,2}

Палеоорнітологічні дослідження на території України після М.А. Воїнственського. – Горобець Л.В.

В роботі наведений огляд основних результатів досліджень решток птахів, знайдених на території України впродовж 1996-2016 рр. Якщо раніше відомості про авіфауну минулого обмежувались епохою міоцену, то сьогодні відомі давніші еоценові рештки птахів (переважно морських, в тому і вимерлого ряду *Odontopterygiformes*). Щодо птахів міоцену, основні зміни стосувалися уточнення систематичного положення деяких видів, та опису трьох нових видів, серед яких лише один *Miopica paradoxa* є валідним. Встановлено, що в епоху міоцену на території України жили триперстки, що є ще одним підтвердженням близькості тогочасної фауни України до фауни сучасної субсахарної Африки. Інформація про птахів пліоцену-плейстоцену не зазнала істотних змін чи доповнень. Спростовано гіпотезу про одомашнення курей на території України. Уточнено, що частка дичини в раціоні мешканців минулого переважала над домашніми птахами включно до часів середньовіччя. Встановлено, що в минулому більшість птахів на полюванні добували за межами гніздового сезону.

Ключові слова: рештки птахів, історія орнітології, палеонтологія.

Адреса: 1 – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, вул. Володимирська, 64, м. Київ, 01601; 2 – Національний науково-природничий музей НАН України, вул. Богдана Хмельницького, 15, м. Київ, 01601, E-mail: ornitologist@gmail.com

Paleoornithological research on the territory of Ukraine after M.A. Voinstvenskyi. – Gorobets L.V. The article presents the review of main results of investigation of bird remains, found on the territory of Ukraine during 1996-2016. Earlier information about avifauna of the past was limited by Miocene. Nowadays more ancient Eocene bird remains are known (mostly marine, including extinct order *Odontopterygiformes*). As to Miocene birds, main changes concerned specification of systematic position of some species and description of three new species, among which only one (*Miopica paradoxa*) is valid. It is established, that in Miocene buttonquails lived on the territory of Ukraine, and this is one more confirmation of similarity of that time fauna to fauna of present sub-Saharan Africa. Information about Pliocene-Pleistocene birds didn't undergo substantial changes or additions. Hypothesis about chicken domestication on the territory of Ukraine has been disproved. It has been specified, that part of gamebirds in ration of population of the past prevailed over domestic birds inclusive till the Middle Ages. It is established, that in the past most of birds were got on hunting outside the breeding season.

Key words: remains of birds, history of ornithology, palaeornithology.

Address: 1 – Taras Shevchenko National University of Kyiv, Department of Ecology and Environmental Protection, Volodymyrska St. 64, Kyiv, 01601, Ukraine; 2 – National Museum of Natural History at the National Academy of Sciences of Ukraine, Department of Paleontology, Bohdan Khmelnytsky St. 15, Kyiv 199034, Ukraine, E-mail: ornitologist@gmail.com

Вивчення викопних решток птахів було одним із пріоритетних напрямків наукової діяльності М.А. Воїнственського. До нього подібні дослідження на території України мали фрагментарний характер. Описи решток птахів, знайдених на території України є в роботах різних вчених, але ці дослідження не можна назвати системними: в одних випадках територія України не була в центрі уваги науковця (А.І. Тугаринов, П.В. Серебровський та ін.), в інших птахи не становили основного наукового інтересу дослідника (А. Нордман, А. Брандт, Ф. Відгальм, В.І. Зубарева та інші.). Справжній розквіт вітчизняної палеорнітології пов'язаний саме із діяльністю М.А. Воїнственського. Він впорядкував і розширив порівняльну остеологічну колекцію птахів у Національному науково-природничому музеї НАН України (далі ННПМ) та започаткував остеологічну колекцію в зоологічному музеї Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Обидві колекції існують дотепер і є важливим інструментом визначення решток. Окрім низки публікацій, присвячених окремим місцезнаходженням (Воїнственський, 1953; Воїнственський, Уманська, 1959; Воинственский, 1963), Воїнственський узагальнив дані про викопних птахів України в великій статті (Воинственский, 1967), яка до сьогодні залишається єдиним оглядом з цього питання. Під керівництвом Михайла Анатолійовича в 1975 р. було захищено дисертаційну роботу А.С. Уманської (Брюзгіної) «Позднеантропогенные птицы Украины и смежных территорий (преимущественно по материалам из археологических памятников)». Згодом А.С. Уманська продовжила дослідження викопної орнітофауни і опублікувала декілька важливих статей (Уманская, 1979; Уманська, 1979; Уманская, 1981). Повністю розкритись її потенціалу науковця завалила хвороба та передчасна смерть у 1985 р. На той час М.А. Воїнственський був досить похилого віку, і до своєї смерті в 1996 р. не повертався до палеонтології. Тому починаючи з середини 1980-х років, палеорнітологічні дослідження на території України сповільнюються. І хоча подальші роботи в цьому напрямку не були системними, зусиллями науковців отримано низку вагомих результатів, огляд яких представлений у цій публікації. Послідовність наведена згідно з геохронологічною шкалою: від решток виявлених в найбільш давніх шарах до наймолодших. Латинські назви рядів наведені за Н.В. Зеленковим, Є.М. Курочкіним (2015).

В роботах М.А. Воїнственського, А.С.Уманської та їх попередників інформація про птахів, що населяли територію сучасної України обмежена епохою міоцену. Єдиним винятком була згадка решток «...небольшой болотной птицы *Scolopax*», знайденої в еоценових шарах Києва (Рогович 1875), які довгий час вважалися втраченими. В 1989 р. зазначені рештки були знайдені в фондах Зоологічного інституту РАН (м. Санкт-Петербург, Російська Федерація) і описані як новий рід і вид *Kievornis rogovitshi* Averianov, Potapova et Nessov, 1990 (Аверьянов и др. 1990).

Починаючи з 2011 р. різними авторами опубліковані декілька робіт з описами птахів епохи еоцену. З позицій хронології першою є стаття російського науковця А.В. Пантелеєва, який описав новий вид і рід сов *Aurorornis taurica* Panteleyev, 2011, знайдений у відкладах середнього еоцену Криму (Пантелеев, 2011). Звідти ж описано рештки хижого птаха, морфологічно близького до представників сучасного роду *Buteo*, та рештки дрібних птахів, які автор визначив як представника родини *Recurvirostridae*

та представника ряду Coraciiformes. Хоча, приймаючи до уваги погану збереженість, в першому випадку варто обмежитися визначенням до ряду Charadriiformes, а рештки наведені як Coraciiformes indet. взагалі неможливо визначити навіть до рівня ряду (Зеленков, Курочкин, 2015).

Сьогодні найбільш вагомий внесок в пошуку та опису птахів еоцену на території України зробив Є.О. Звонков зі співавторами: Дж. Майром та Л.В. Горобцем. Працюючи над дисертаційним дослідженням тетрапод еоцену України вчений провів експедиційні виїзди в низку місцезнаходжень. В більшості було виявлено рештки черепах, крокодилів, морських змій, китів і лише в одному птахів: в околицях с. Ікове (Новопокровський р-н, Луганська обл.). За результатами польових сезонів 2011-2013 рр. описано два нових види: *Colymbiculus udovichenkoi* Mayr et Zvonok, 2011 (ряд Gaviiformes) та *Lutetodontopteryx tethyensis* Mayr et Zvonok, 2012 (вимерлий ряд Odontopterygiformes) (Mayr, Zvonok, 2011; Mayr, Zvonok, 2012; Mayr, Gorobets, Zvonok, 2013). Також в Іковому виявлені рештки згаданого вище *Kievornis rogovitshi*. Їх аналіз дозволив встановити, що цей вид належав не ряду Charadriiformes, як вважали раніше, а до ряду Phaethontiformes, вимерлої родини Prophaethontidae (Zvonok, Mayr, Gorobets, 2015). Окрім зазначених видів, в місцезнаходженні Ікове знайдені рештки птахів, для яких сьогодні неможливо точно встановити таксономічну приналежність. Серед них рештки крупного псевдозубого птаха (ймовірно представник роду *Dasornis* або *Gigantornis*), декілька видів навколоводних птахів та щонайменше один вид, що не належав до навколоводних або водоплавних птахів (Zvonok, Gorobets (in print)). Рештки зберігаються в фондах палеонтологічного відділу ННПМ.

Переважна більшість відомих сьогодні птахів з неогенового періоду України були описані ще за життя М.А. Воїнственського. За останні десятиліття була уточнена таксономічна приналежності деяких видів. Найчастіше зміни становлять інтерес виключно для систематики, окрім двох винятків. Згідно з сучасними уявленнями вид *Proanser major* Umanskaya, 1979 описаний із верхнього міоцену Одеської області, слід розглядати в складі триби Tadornini, а не Anserini, як вважали раніше (Курочкин и др., 2015). Ще одна зміна стосується перейменування *Gallus aesculapi* (Gaudry, 1862), якого було виявлено у верхньому міоцені-нижньому пліоцені деяких регіонів Східної і Південно-Східної Європи (в тому числі в Україні) в *Pavo archiaci*. Значення цього уточнення буде висвітлено нижче при розгляді питання походження домашньої курки.

На початку ХХІ ст. було описано чотири нових види птахів з неогенових відкладів України: два види яструбових з міоцену Хмельницької області (*Buteo sarmathicus* Sobolev, 2011 та *Buteo praebuteo* Sobolev, 2011), сокола з пліоцену Одеської області (*Falco umanskajae* Sobolev, 2003) та воронового птаха з міоцену Одеської області (*Miopica paradoxa* Kurochkin et Sobolev, 2004). Всі види описані Д.В. Соболевим із них один у співавторстві з Є.М.Курочкиним (Соболев, 2003; Курочкин, Соболев, 2004; Соболев, 2011). Очевидно, в майбутньому таксономічне положення всіх видів, окрім *Miopica paradoxa*, буде переглянута. Деякі ознаки в будові *Falco umanskajae* вказують, що це можуть бути рештки нового, не описаного роду соколів (Зеленков, Курочкин, 2015). Щодо двох видів, описаних як представники роду *Buteo*, то навіть опис викликає

нарікання. По-перше, першоопис опублікований у збірнику конференції, а не фаховому журналі, що вже є порушенням вимог Міжнародного кодексу зоологічної номенклатури. По-друге, автор в діагнозі виду орієнтується насамперед на розміри, які в яструбових птахів можуть варіювати у великих межах. До того ж, місцезнаходження голотипу *Buteo sarmaticus* сьогодні не відоме, а особливості будови решток, описаних як *Buteo praebuteo*, вказують, що вони належали не канюкам, а якимось примітивним яструбовим (Зеленков, Курочкин, 2015).

Цікавим доповненням до історії авіфауни України є знахідка в пізньоміоценових шарах триперсток (родина Turnicidae), схожих на представників сучасного роду *Ortyxelos* (Zelenkov, Volkova, Gorobets 2016). Ця знахідка є ще одним підтвердженням, що на межі міоцену і пліоцену фауна України була ближчою до сучасної фауни субсахарної смуги Африки, а не Євразії.

Щодо птахів пліоцену, то сьогодні про них відомо майже стільки, як і тридцять років тому. Дослідження цієї епохи є досить важливим, оскільки фауна початку пліоцену нагадує сучасну африканську фауну, а в наступну епоху (плейстоцен) – фауну Західної Палеарктики. Відповідно, пліоцен – це часи формування сучасного різноманіття авіфауни України. Потенційно дослідження можна розпочати навіть без додаткових розкопок. Лише в фондах ННПІМ, решток датованих цією епохою відомо більше, ніж для попередніх епох і лише частина з них була описана. Основною проблемою є незначна кількість науковців.

Протягом останніх років з'явилася низка публікацій по птахів плейстоцену (Gal, 2005; Гаврись и др., 2012; Цвельх, 2013; Gorobets, 2014), але в усіх наведена інформація про окремі місцезнаходження, які, в більшості випадків, локалізовані в гірській частині Криму. Після огляду Воїнственського “Ископаемая орнитофауна Украины” в 1967 р., не було істотних доповнень чи узагальнень по птахів плейстоцену України.

Кращою є ситуація із голоценом – епохою, яка триває дотепер. Різними дослідниками опублікована низка робіт, наведемо найбільш цікаві висновки. Серед доповнень до видових списків птахів, рештки яких виявлені на території України, слід відмітити знахідки олуші північної *Sula bassana* на території Криму. І хоча вони були відомі ще в 1970-х (Бурчак-Абрамович, Цалкин, 1971), їх інтерпретували як рештки птахів, що випадково залетіли на територію півострова. Мабуть, тому А.С. Уманська в дисертаційній роботі їх не включала у видовий список. Проте, згідно з результатами подальших розкопок поселень 5 ст. до н.е – 2 ст. н.е., на території Євпаторійського узбережжя частота решток олуші близька до частоти звичайних мисливських видів (Антипина, 1993; Антипина, 2010). Отже, 2-2,5 тисячі років тому олуша північна була відносно звичайним видом Криму.

Також змінилися погляди на інтерпретацію деяких знахідок, серед яких розглянемо три, найбільш істотних: 1) час появи одомашнених курей на території України; 2) роль полювання на птахів у житті мешканців Давньої Русі; 3) встановлення основного сезону полювання.

М.А. Воїнственський відстоював припущення, що кури (*Gallus*) жили на території України ще до появи людей і тому припускав, що їх одомашнення могло відбутись в Північному Причорномор'ї (Воинственский, 1959; Воинственский, 1967). І хоча сьогодні такі погляди вважають хибними, помилка М.А. Воїнственського мала причини, зумов-

лені тогочасним рівнем розвитку науки, а не компетентністю дослідника. Як було зазначено вище, для верхнього міоцену - нижнього пліоцену, досить давно були описані рештки *Pavo archiaci* (Gaudry, 1862). Але в часи наукової діяльності М.А. Воїнственського, цього дрібного павича вважали за представника роду *Gallus*. Також існували описи решток курей з території України, ідентичних до домашньої курки, датовані раннім голоценом (Марисова, 1962; Марисова, 1963). Ці рештки знайдені в печерах Поділля, тобто, тафоценозах, де зазвичай відсутні керівні викопні або археологічні матеріали. Тому точне датування решток ускладнене. І.В. Марисова використовувала розроблений акад. І.Г. Підплічком «метод проколювання», який був у вжитку радянських палеонтологів та археологів другої половини ХХ ст., але ніколи не сприймався світовою наукою. Тому датування курей з печер Поділля раннім голоценом не можна вважати об'єктивним. В інших місцезнаходженнях, вік яких встановлено точніше, курей не виявлено. Таким чином, в 1960-х роках, вважали вірними твердження, хибність яких була встановлена пізніше: 1) представники роду *Gallus* існували на території України наприкінці міоцену – в пліоцені; 2) кури, ідентичні безпородній домашній курці, існували на території України в ранньому голоцені. Якщо не знати про помилковість цих тверджень, то припущення, що курей одомашнили на території північного Причорномор'я, видається цілком логічним. Сьогодні найдавнішими рештками курей, вік яких встановлено досить точно, є знахідки в пам'ятці Городське (Житомирська обл.) (Kovalchuk, Gorobets, 2015). В абсолютних одиницях вік пам'ятки датована приблизно 3200 років до н.е. Це було поселення людей, культуру яких розглядають або як пізньотрипільську, або як городсько-усатівську культуру, що змінила трипільську. В решті трипільських поселень рештки курей не виявлені і нема ніяких підстав стверджувати, що представники цієї культури утримували курей.

В дисертаційній роботі А.С. Уманської (1975) наведені дані, що полювання на птахів відіграло помітну роль в господарстві людей включно до античності. В часи середньовіччя ситуація змінилася і м'ясо домашньої птиці почало переважати над дичиною. Повторний перегляд матеріалів, які обробляла А.С. Уманська, а також доповнення знахідками з пам'яток, які раніше не були опрацьовані (Стадники, Ігрен-8 та Вщиж) дозволяють спростувати цю тезу (Gorobets, Kovalchuk, 2016). А.С. Уманська рахувала співвідношення решток домашніх і диких птахів в кожній пам'ятці окремо, після чого виводила середнє арифметичне для всієї сукупності пам'яток. Метод цілком прийнятний, за єдиним зауваженням: дослідниця приймала до уваги всі пам'ятки, включно із великою кількістю тих, де були знайдені лише декілька кісточок. В таких малих вибірках рештки курей часто становлять 100%. В пам'ятках, де виявлено понад сотню решток птахів, частка курей ніколи не досягає 50%. Але оскільки пам'ятки з великою вибіркою менш численні за пам'ятки із малою вибіркою, відповідно, при підрахунку середнього арифметичного по всій сукупності пам'яток, отримуємо результат про домінування домашньої птиці в раціоні. Помилковість цього висновку очевидна, якщо обмежити аналіз пам'ятками, де були знайдені понад сотню кісточок птахів. Сьогодні є підстави припускати, що домінування ролі птахівництва над мисливством, ймовірно відбулося близько ХVІ ст. н.е. (Gorobets, Kovalchuk, Pshenichny, 2016), проте ці висновки попередні, для їх уточнення потрібні матеріали нових розкопок пам'яток Нового часу.

За останні десятиліття, в якості додаткового методу збору інформації, набуло розповсюдження обстеження решток птахів на предмет наявності чи відсутності медулярної тканини. Вона розвивається всередині трубчастих кісток самок птахів у гніздовий сезон (Serjeantson, 2009), і може зберігатися у викопних рештках впродовж десятків мільйонів років (Maug, 2016). Серед решток птахів, яких добули на полюванні (це дикі види, виявлені в археологічних пам'ятниках в так званих «кухонних рештках») наявність медулярної тканини свідчить про те, що птаха вбили в гніздовий сезон або безпосередньо перед його початком. Відсутність медулярної тканини у великій вибірці, вказує, що птахів здобули за межами гніздового сезону. Серед решток диких видів птахів, знайдених на території України, медулярна тканина трапляється вкрай рідко, тоді як в кістках домашньої курки вона відносно звичайна (Горобець, 2015; Кравченко и др., 2016; Gorobets, Kovalchuk, Pshenichny, 2016). Отже, більшість пернатої дичини добували за межами сезону розмноження. Цей висновок може бути використаний як додатковий аргумент проти дозволу весняного полювання. Адже якщо протягом тисячоліть популяції птахів у гніздовий сезон майже не зазнавали пресу полювання, в них не могли виробитись специфічні механізми, протистояння цьому чиннику. Дозволивши весняне полювання на птахів, ми таким чином запроваджуємо ще один антропічний фактор, який для птахів є майже незнайомий. Наслідки для природи прогнозувати важко, але найімовірніше вони будуть негативними.

На початку статті зазначено, що часи активної наукової діяльності М.А. Воїнственського були дійсно єдиною цілісною епохою вітчизняної палеорнітології. До нього і після нього дослідження не мали системного характеру. Але тенденції останнього десятиліття дозволяють припускати, що розпочинається нова епоха. Зростає кількість публікацій присвячених вивченню викопних птахів. Якщо цей процес буде тривати і надалі, то в найближчому майбутньому можна буде констатувати відновлення української палеорнітології, біля витоків якої стояв Михайло Анатолійович Воїнственський.

- Аверьянов А.О., Потапова О.Р., Несов Л.А. О первых отечественных находках костей древних птиц // Тр. Зоол. ин-та АН СССР. – 1990. – Т. 210. – С. 3-9.
- Антипина Е.Е. Облик и история фауны наземных млекопитающих и птиц равнинного Крыма в позднем голоцене: Автореф. дис. ... канд. биол. наук. – Москва, 1993. – 24 с.
- Антипина Е.Е. Ландшафты Северо-западного Крыма в античную эпоху (археобиологическая реконструкция) // Мат. 2-й рос. науч. конф. «Динамика экосистем в голоцене». – Челябинск: Рифей, 2010. – С. 10-14.
- Бурчак-Абрамович Н.И., Цалкин В.И. К познанию орнитофауны юга Украины, Крыма и Подонья (по археологическим материалам) // Бюл. МОИП. Сер. биол. – 1971. – Т. 76, № 5. – С. 54-63.
- Гаврись Г.Г., Тайкова С.Ю., Демиденко Ю.Э. Уникальная находка ископаемых остатков беркута времени верхнего палеолита в Крыму // Хищные птицы в динамической среде третьего тысячелетия: состояния и перспективы. – Кривой Рог: Издатель ФЛП Чернявский Д.А., 2012. – С. 7-17.
- Воинственский М.А. Новые данные о предках домашней курицы // Тез. докл. Второй Всес. орнитол. конф. – Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1959. – С. 24-25.
- Воинственский М.А. Ископаемая орнитофауна Крыма // Труды комплексной карстовой экспедиции Академии наук Украинской ССР – Киев: Изд-во АН УССР, 1963. – Вып. 1. – С. 106-122.

- Воинственский М.А. Ископаемая орнитофауна Украины // Природная обстановка и фауны прошлого. – Киев : Наук. думка, 1967. – Вып. 3. – С. 3-75.
- Воїнственський М.А. Орнітофауна Ольвії // АП УРСР. – 1958. – Т. 7. – С. 156-158.
- Воїнственський М.А., Уманська А.С. Птахи з сучасних алювіальних відкладів Нижнього Дніпра // ДАН УРСР. – 1959. – Вып. 3. – С. 326-330.
- Горобець Л.В. Рештки птахів у шарах 11 ст. з території подвір'я Софії Київської // Археологічні зошити з Пересопниці. III. 36. ст. III наук. археолог. симпоз. «Літописні міста давньоруської держави». – Пересопниця: Видавець О. Зень, 2015 – С. 14-19.
- Зеленков Н.В., Курочкин Е.Н. Клас Aves // Ископаемые позвоночные России и сопредельных стран. Ископаемые рептилии и птицы. Часть 3. – Москва: ГЕОС, 2015. – С. 86-109.
- Кравченко Э.А. и др. От бронзы к железу: хозяйство жителей Инкерманской долины (по материалам исследований поселений Уч-Баш и Сахарная Головка). – Киев: Институт археологии НАН Украины, 2016. – 318 с.
- Курочкин Е.Н., Соболев Д.В. *Miopica paradoxa* gen.et sp. n. – новые род и вид миоценовых сорок // Вестн. зоол. – 2004. – Т. 38, № 6. – С. 87-90.
- Марисова І.В. Виявлення антропогенної фауни Поділля // Доп. звітної-наукової конф. кафедр ін-ту за 1963 рік / Кременецький держ. пед. ін-т. – Кременець, 1963. – С. 46-49.
- Марисова І.В. Татаринів К.А. Плейстоценові птахи Кривчанської печери // Наук. зап. Кременецьк. держ. пед. ін-ту. Серія природничих наук. – Тернопіль, 1962. – Т. 7. – С. 63-75.
- Пантелеев А.В. Первые остатки птиц из палеогена Крыма // А.Я. Тугаринову посвящается... Сб. науч. статей. – Красноярск, 2011. – С. 83-91.
- Рогович А.С. О первобытном местонахождении янтаря около Киева // Тр. IV съезда русск. естествоиспытателей (Казань). Отд. хим., минерал., геол. и палеонтол. – 1875. – Вып. 4. – С. 81-86.
- Соболев Д.В. Новый вид плиоценового сокола (Falconiformes, Falconidae) // Вестн. зоол. 2003а. – Т. 37, № 6. – С. 85-87.
- Соболев Д.В. Миоценовые птицы Западного Причерноморья Украины // Уч. зап. Таврического нац. унта им. В.И. Вернадского. Сер. биол. – 2003б. – Т. 16 (55), № 2. – С. 179-183.
- Соболев Д.В., Марисова І.В. Новые виды миоценовых канюков // Сучасні екологічні проблеми Українського Полісся і суміжних територій. – Ніжин: ПП Лисенко М.М., 2011. – С. 158-163.
- Уманская А.С. Позднеантропогенные птицы Украины и смежных территорий (преимущественно по материалам из археологических памятников): Автореф. дис... канд. биол. наук. – Киев, 1975. – 24 с.
- Уманская А.С. Миоценовые птицы Западного Причерноморья УССР. Сообщение 1 // Вестн. зоол. – 1979. – № 4. – С. 40-45.
- Уманська А.С. Новий вид пугача (*Bubo longaeus*) з пізньопліоценових відкладів Північного Причорномор'я УРСР // Доповіді Академії наук Української РСР. Серія «Б». Геологічні, хімічні та біологічні науки. – 1979. – № 9. – С. 776-780.
- Уманская А.С. Миоценовые птицы западного Причерноморья УССР. Сообщ. II // Вестн. зоол. – 1981. – Вып. 3. – С. 17-21.
- Цвельх А.Н. Птицы верхнего плейстоцена и позднепалеолитической стоянки Заскальная IX и орнитофауна крымский предгорий накануне наступления фазы холодого максимума последнего оледенения // Тр. Мензбир. орнитол. о-ва. – 2013. – Т.2. – С. 110-119.
- Gal E. Taphonomic studies on Late Pleistocene avian remains from the Emine-Bair-Khosar «mega-trap» in South-East Ukraine // 2nd International Meeting TAPHOS'05. Barcelona (Spain), 2005. – Abstract volume: 41-42.
- Gorobets L.V. Addition to Pleistocene avifauna (Aves) of Ukraine // Еволюція органічного світу та етапи геологічного розвитку Землі: Матеріали XXXV сесії палеонтологічного товариства НАН України. – Київ, 2014. – С. 115-116.

- Gorobets L., Kovalchuk O. Birds in the Medieval culture and economy of the East Slavs in the 10-13th cent. AD // Environmental Archaeology: The Journal of Human Palaeoecology. – 2016. (on-line publication) DOI: 10.1080/14614103.2016.1141088.
- Gorobets L.V., Kovalchuk O.M., Pshenychny Yu.L. Remains of fish and birds from the Dubno Castle (16th century, Rivne Region, Ukraine) // Studia Biologica. – 2016. – Vol. 10, №1. – P. 111-122.
- Kovalchuk O., Gorobets L. Fish and Birds in the Trypillya Economy and Culture (5.4–2.7 kya BC): Evidence from Ukraine // International Journal of Osteoarchaeology, 2015 – (on-line publication) DOI: 10.1002/oa.2489.
- Mayr G. Fragmentary but distinctive: three new avian species from the early Eocene of Messel, with the earliest record of medullary bone in a Cenozoic bird // N. Jb. Geol. Paläont. – Abh. 279/3 – 2016. – P. 273-286.
- Mayr G., Gorobets L., Zvonok E. The tarsometatarsus of the Middle Eocene loon *Colymbiculus udovi-chenkoi* // Paleornithological Research 2013. Proceed. 8th Internat. Meet. Soc. Avian Paleontol. Evol. – Wien: Verlag Naturhistorisches Museum Wien, 2013. – P. 17-22.
- Mayr G., Zvonok E. Middle Eocene Pelagornithidae and Gaviiformes (Aves) from the Ukrainian Paratethys // Palaeontology. – 2011. – Vol. 54, № 6. – P. 1347-1359.
- Mayr G., Zvonok E. A new genus and species of Pelagornithidae with well-preserved pseudodontation and further avian remains from the middle Eocene of the Ukraine // J. Vertebr. Paleontol. – 2012. – Vol. 32, № 4. – P. 914-925.
- Serjeantson D. Birds (Cambridge Manuals in Archaeology). – Cambridge: University Press, 2009. – 486 p.
- Zelenkov N.V., Volkova N.V., Gorobets L.V. Late Miocene buttonquails (Charadriiformes, Turnicidae) from the temperate zone of Eurasia // Journal of Ornithology. – 2016. Vol. 157, Issue 1. – P. 85-92.
- Zvonok E., Mayr G., Gorobets L. New material of the Eocene marine bird *Kievornis* Averianov et al., 1990 and a reassessment of the affinities of this taxon // Vertebrata Palasiatica – 2015. – Vol.53, № 3. – P. 238-244.
- Zvonok E., Gorobets L. A record of a landbird from the Eocene Ikovo locality (Ukraine) // Acta Zoologica Cracoviensia. (in print)

УДК: 598.2:591.9(477.8)

ЗНАХІДКИ НОВИХ ВИДІВ ПТАХІВ І РЕВІЗІЯ СКЛАДУ РЕГІОНАЛЬНОЇ ФАУНИ

Г. В. Фесенко¹, І. В. Шидловський²

Знахідки нових видів птахів і ревізія складу регіональної фауни. – Фесенко Г.В., Шидловський І.В.

Традиційними чинниками видозміни регіональних фаун виступають зальоти нових видів на території, де їх раніше не спостерігали, а також природні зміни ареалів. Виявлення незвичного для певного регіону птаха, як правило, вважається фауністичною знахідкою. Що ж таке фауністична знахідка та склад фауни птахів певного регіону? Наведені міркування про необхідність конкретизувати поняття фауни принаймні стосовно видового складу птахів. Рекомендовано Національній орнітофауністичній комісії, яка здійснює аналіз зустрічей незвичних для нашої фауни птахів, кваліфікувати реєстрації тих чи інших видів як фауністичні знахідки або, навпаки, не надавати їм цього статусу.

Звернуто увагу на зміни у класифікаційному положенні певних надвидових таксонів птахів, що представлені у вітчизняній фауні, зокрема синиць, які за рішеннями Американського та Британського орнітологічних союзів нині належать не до одного роду *Parus*, а до п'яти родів – *Parus*, *Cyanistes*, *Lophophanes*, *Periparus*, *Poecile*.

Ключові слова: птахи, регіональна фауна, ревізія, Україна.

Адреса: 1 – Інститут зоології ім. І.І. Шмальгаузена НАН України, вул. Б. Хмельницького, 15, Київ, 01601, Україна, E-mail: h.fesenko@gmail.com; 2 – Зоологічний музей ЛНУ ім. І. Франка, вул. Грушевського, 4, Львів, 79005, Україна, E-mail: shydlyk@gmail.com

Records of new bird species and revision of compound of regional fauna. – Fesenko H.V., Shydlovskyy I.V.

Traditional factors of transforming of regional faunas are the vagrants of new species in the area where they had not previously seen, and also natural habitat changes. Identifying of unusual for a regional bird species is generally considered as the faunal finding. So what is the faunal finding and bird fauna composition of a given region? The foregoing considerations are about the need to specify the concept of fauna at least in regards to the species composition of birds. We recommend National Ornithofaunistic Commission that analyzes of meetings of bird species which are unusual for our fauna to qualify the registration of certain species as the faunal finding or, conversely, not to give them this status. We paid attention to the situation in the classification of certain higher taxa of birds which are in the national fauna, including tits that by the decisions of the American and British Ornithological Union now belong not to the same genus *Parus*, but to five genus – *Parus*, *Cyanistes*, *Lophophanes*, *Periparus*, *Poecile*.

Key words: birds, regional fauna, revision, Ukraine.

Address: 1 – I.I. Schmalhausen Institute for Zoology of NAS of Ukraine, 15, B. Khmelnytskyi St., Kyiv 01601, Ukraine, E-mail: h.fesenko@gmail.com; 2 – Zoological Museum of the Ivan Franko National University of Lviv, Hrushevskyy St. 4, Lviv 79005, Ukraine, E-mail: shydlyk@gmail.com

Таксономічні ревізії регіональних фаун – обов’язкові етапи процесу розвитку зоологічних, а в нашому випадку – орнітологічних досліджень. Практично усі вони підсумовують результати досліджень якогось проміжку часу в фауністичному, таксономічному чи інших напрямках. Згідно з 16-томним зведенням стосовно птахів світу «Handbook the Bird of the World» (1992, 1994, 1996, 1997, 1999, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011) кількість відомих видів, порівняно з 1990-ми роками, дещо збільшилася. У згаданому зведенні розрізняють приблизно 10000 видів птахів. Деякі автори (Mielczarek, Cichocki, 1999; The Howard and Moore..., 2003) у світовій орнітофауні виділяють 9350–9721 вид, водночас інші – 13000 видів (Kovalik a kol., 2010). Таке збільшення числа відомих науці видів значною мірою пов’язане з розвитком генетичної таксономії, хоча й нині вчені світу щорічно описують 2–5 нових видів орнітофауни, поширених переважно в регіонах південної півкулі – Китайському півострові, Новій Зеландії, Південній Америці тощо.

Залишаються й такі традиційні чинники видозміни регіональних фаун, як заліт нових видів на території, де їх раніше не спостерігали, а також природні зміни ареалів видів. Можна сподіватися, що людина не зможе врешті аж настільки збіднити природу, щоб ці чинники перестали мати вплив. А виявлення незвичного для певного регіону птаха, як правило, вважається фауністичною знахідкою, тобто такою, яка доповнює фауну. Та чи завжди в наш час, коли діє потужний чинник антропогенних впливів, подібну знахідку можна вважати саме фауністичною, що збільшує кількість відомих видів певної території?

Власне для отримання відповіді треба звернутися до визначення, що слід вважати фауною. Джерела, опубліковані з проміжком у понад 30 років, наводять майже однако-ве тлумачення: «Фауна... – сукупність тварин, що склалася історично і заселяє певну територію» (Біологічний словник, 1974; Екологічна енциклопедія, 2008). Внаслідок такого стисло-го пояснення залишаються питання. Чи входять до фауни й залітні види поряд з тими, які трапляються у регіоні регулярно? Чи належать до фауни викопні форми? Завдяки додатковому уточненню на обидва питання відповідь буде позитивною: «...входять автохтони й іммігранти» та «розрізняють сучасні фауни й фауни минулих геологічних часів...». Імміграція тварин може відбуватися природним шляхом або штучним, тобто завдяки зусиллям людини.

За такого визначення і пояснення можна було б не вважати помилкою, якщо до орнітофауни нашої країни хтось включить чимало видів астрильдових птахів (Estrildidae), різноманітних какаду (Cacatuinae), нерозлучників (*Agapornis* spp.), амазонів (*Amazona* spp.), корелу (*Nymphicus hollandicus*), папужку хвилястого (*Melopsittacus undulatus*) тощо. Усіх цих екзотичних птахів тримають у домашніх умовах, і хоча б колись більшість із них вилітали на волю з кліток або вольєрів. Вони могли б трапитися в природі допитливому натуралісту. Найбільше таких втікачів траплялось, мабуть, серед папужок хвилястих, тому не було дивним побачити цих папужок у гурті з горобцями. До того ж виникали й вільні зграї з самих лише папужок. Птахів, що втекли з домашнього утримання, формально можна було б вважати штучними іммігрантами, які долучилися до нашої фауни.

Стосовно складу видів птахів в одному з довідників бачимо спеціальне пояснення: «Орнітофауна України... – сукупність видів птахів, які будь-коли траплялись або трапляються на території країни» (Фесенко, 2008). На жаль, і це коротке тлумачення не змінює попереднє сприйняття означення терміну «фауна», і за ним до фауни нашої країни можна було б включити усі закордонні види птахів, які втекли у нас на волю з кліток.

Для з'ясування істинного значення понятті «вид фауни регіону» не зайве звернутися до досвіду країн Західної та Центральної Європи, бо утримання, а отже й втечі екзотичних птахів з кліток там мають довгу і багату історію. Склад європейської орнітофауни з урахуванням залітних та інтродукованих видів представлений у багатьох визначниках птахів Європи (Mullarney et al., 2001; Hume, 2009 тощо), і в них ви не знайдете й натяку на какаду, нерозлучників, амазонів, на більшість інших видів папуг і астрильдових птахів, як представників фауни Європи, хоча в штучному утриманні вони популярні. Зауважимо, що Південна Європа належить до субтропічної смуги, де клімат доволі м'який. Виявляється, спостереження в природі хоча б того самого папужки хвилястого зовсім не означає, що він став птахом європейської фауни. Походженням з Австралії він опинився в Європі через забаганку людини, а потрапивши тут на волю не утворив бодай найменшої життєздатної популяції. Отже, його, як і більшість решти екзотичних видів-втікачів, не включають до фауни Європи.

Згадавши про види папуг, які популярні в утриманні в неволі, не можна обминути особливий випадок – папугу Крамера *Psittacula krameri*, який походить з Південної Азії та Центральної Африки. Завезений у Європу він, потрапивши на волю, утворив постійні осередки гніздування не менше ніж у десяти європейських країнах, а саме в Португалії, Іспанії, Великій Британії, Нідерландах, Бельгії, Франції, на заході Німеччини, в Італії, Греції, Туреччині (Mullarney et al., 2001; Hume, 2009; https://en.wikipedia.org/wiki/Rose-ringed_parakeet). Особливої масовості цей папуга набув навіть не в країнах субтропічного європейського півдня, а у Великій Британії, де його чисельність наразі оцінюють у 50-100 тис. особин (Lever, 2009). Тенденція до зростання його популяції у цій країні зберігається.

Зважаючи, що папузі Крамера не властиві такі сезонні міграції, які притаманні птахам помірних широт, варто звернути увагу на його гніздування у сусідній з нами країні – Туреччині, зокрема у Стамбулі (Hume, 2009). Саме у близькому до Туреччини районі, й далеко від населених пунктів, цього папугу було здобуто у нас – 31.08.1976 р. на Солонозерній ділянці Чорноморського біосферного заповідника. Стан оперення здобутого птаха вказував на те, що його не утримували у вольєрі, і опудало цього папуги, як підтвердження належності його до нашої фауни, було прийняте у фонди Зоологічного музею ННПМ НАН України (Пекло, 1997).

Про можливість папуги Крамера пристосовуватися до існування в природних умовах наших широт свідчить цікавий факт його зимівлі в Києві (Карпенко, 2014). Папугу, що найімовірніше вилетів у когось, з осені 2011 р. впродовж року спостерігали в самісінькому центрі Києва в парку ім. Т. Шевченка і сусідньому з ним Ботанічному саду ім. О.В. Фоміна. Зима 2011-2012 рр., коли цей птах тримався на волі, у другій половині була і сніжною, і з морозами нижче 20°C не один день. Птаха взимку підгодовували городяни.

Аби котрогось з нових видів птахів включити до фауни певного регіону, слід врахувати багато обставин, які характеризують цей вид, і риси, котрі він виявив у незвичних для нього природних умовах. Вказівку на папугу Крамера як представника європейської фауни нині можна побачити у всіх визначниках, що стосуються Європи.

У Європі в штучному утриманні дуже популярні й різні екзотичні види гусеподібних птахів. Так, зокрема, було створено багату представниками гусиних і качиних колекцію Слімбріджського центру збереження водоплавних птахів у Великій Британії. В процесі досліджень з розведення ставалися втечі птахів-екзотів найрізноманітніших видів у природу, що могло спричинити їх розмноження на волі. Проте лише кілька неєвропейських видів гусеподібних натуралізувалися на Британських островах: гуска гірська *Anser indicus*, гуска біла *Anser caerulescens*, білошиєць *Anser canagicus*, казарка канадська *Branta canadensis*, лебідь чорний *Cygnus atratus*, каргарка нільська *Alopochen aegyptiacus*, каролінка *Aix sponsa*, мандаринка *Aix galericulata*, савка американська *Oxyura jamaicensis*, тобто вони утворили більші або менші самовідновлювані популяції (Lever, 2009). Майже усі ці види представлені в новітніх визначниках птахів Європи, бо через виявлену ними здатність натуралізуватися в нових умовах їх уже вважають представниками європейської фауни.

Необхідно наразі підкреслити, що хоча лебідь чорний демонструє у Великій Британії чітку схильність до натуралізації, зарубіжні укладачі визначників не поспішають включати його до складу фауни Європи. З цього прикладу зрозуміло, що формалізоване доповнення складу фауни за рахунок інтродукованих видів за рубежем проводять з обережністю.

Маємо виявити таку саму обережність й у включенні нових видів до фауни нашої країни. Траплявся у нас на Закарпатті огар сіроголовий *Tadorna cana*, на Івано-Франківщині – свищ чилійський *Anas sibilatrix*, в Центральній Україні – лебідь чорний, (Луговой, 2003; Бучко, Кучинська, 2013; Шевцов та кол., 2004). Області їхнього первинного поширення розташовані далеко за межами Європи: огара сіроголова – на крайньому півдні Африки, свища чилійського – на півдні Південної Америки, лебедя чорного – в Австралії. Потрапляння їх природним шляхом (без допомоги людини) до Європи неможливе. Повідомлення про виникнення в Європі натуралізованих популяцій двох перших видів відсутні. Лебедя чорного, як вже пояснено, поки що також не вважають видом європейської фауни. Тож ці три види гусеподібних немає підстав вважати і складовими фауни нашої країни. Найімовірніше, у нас траплялися птахи, які втекли з неволі. Подібні спостереження є цікавими, але вони не доповнюють склад вітчизняної фауни.

Можна передбачити, що такі види, як мандаринка і каролінка, трапляться у вільному стані й у нас, бо утримання їх у живих орнітологічних колекціях є поширеним. З цих колекцій вони можуть просто втекти, тому виявлення їх на волі не обов'язково стане фауністичною знахідкою. Залишатиметься запитання, чи існують в сусідніх з нами країнах хоча б невеликі натуралізовані популяції цих екзотичних качок, звідки до нас могли б залітати вільні особини, а не втікачі з неволі. В межах нашої країни таких популяцій немає.

Помилкові зарахування до вітчизняної фауни екзотичних видів трапляються й у іхтіологів. Так, до складу вітчизняної фауни було включено коралову рибу кабубу білоперу *Heniochus acuminatus* (Мовчан, 2011). Поширена вона в морських тропічних водах

Тихого та Індійського океанів, а виявили одну особину цієї риби один раз у Балаклавській бухті Криму. Про самовідтворення її в новому середовищі годі й говорити, і іхтіологи визнають велику ймовірність її випадкового потрапляння до Чорного моря. Водночас акваріумну рибку гупі *Poecilia reticulata*, яка понад 30 років розмножується у відвідному каналі Бортницької станції аерації в Києві (Куцоконь та ін., 2012), до складу фауни не внесено, що є цілковито правильним. Гупі призвичаїлася не до природних умов наших широт, а до штучного водного середовища, ставши типовим представником квазі-іхтіофауни помірної природної смуги.

Наведені міркування вказують на необхідність конкретизувати поняття фауни принаймні стосовно видового складу птахів. Тож до фауни певного регіону належать усі види птахів, які трапляються або будь-коли траплялися на його території і які опинилися тут природним шляхом (без допомоги людини), а також ті, які після штучного завезення опинилися на волі й натуралізувалися в цьому або суміжному регіоні, утворили в нових природних умовах постійні популяції і стали залітати в сусідні області.

Національна орнітофауністична комісія, яка здійснює аналіз зустрічей незвичних для нашої фауни птахів, і яка неодноразово відхиляла твердження про ймовірність виявлення нових видів через недостатність представлених свідчень, могла би також кваліфікувати реєстрації тих чи інших видів як фауністичні знахідки або, навпаки, не надавати їм цього статусу внаслідок охарактеризованих вище підстав. Власне, в кожному випадку комісія розглядала б усі можливі обставини потрапляння нового виду птахів на територію нашої країни і лише тоді робила б висновок щодо віднесення цього виду до списків орнітофауни України.

Сьогодні для фауністики особливо важливими стають генетико-таксономічні дослідження з визначення ступеня подібності або відмінностей між морфологічно близькими формами в різних групах тварин. На основі встановлення значень генетичної відстані між порівнюваними формами дослідники роблять висновки про виокремлення колишніх споріднених підвидів до рівня видів або підвищення інших нижчих таксонів до вищого рівня.

Хочемо звернути увагу орнітологів на зміни у класифікаційному положенні певних надвидових таксонів, що представлені у вітчизняній фауні, зокрема синиць, які за рішеннями Американського та Британського орнітологічних союзів нині належать не до одного роду *Parus*, а до п'яти родів – *Parus*, *Cyanistes*, *Lophophanes*, *Periparus*, *Poecile*.

Cyanistes caeruleus (syn. *Parus caeruleus*) – синиця блакитна, описана Карлом Ліннеєм у 1758 р. в 10-му виданні його *Systema Naturae* під біноміальною назвою *Parus caeruleus*. У 2005 році аналіз послідовностей цитохрому-*b* мітохондріальної ДНК представників родини Paridae показав, що синиця блакитна є раннім відгалуженням від лінії інших синиць, а точніше її можна розглядати як вид окремого роду, а не у підроді роду *Parus* (Avibase: Clements, 2016 (version 1); <http://avibase.bsc-eoc.org/species.jsp?avibaseid=9BE53D340F9A4305>).

Cyanistes cyanus (syn. *Parus cyanus*) – впродовж багатьох років синиця біла відома як представник роду *Parus*. Аналогічно, як і для попереднього виду, на основі результа-

тів аналізу цитохрому-b синицю білу виокремлено з роду *Parus* (Avibase: Clements, 6th ed. (version 6.7 incl. 2012 revisions); <http://avibase.bsc-eoc.org/species.jsp?avibaseid=5AE72E2455477176>).

Lophophanes cristatus (syn. *Parus cristatus*) – цей вид раніше належав до роду *Parus*, але відмінність синиці чубатої від інших синиць добре помітна, тому нині Американським та Британським орнітологічними союзами її включено до окремого роду (Avibase: Clements, 2016 (version 1); <http://avibase.bsc-eoc.org/species.jsp?avibaseid=E553193354C74B21>).

Periparus ater (syn. *Parus ater*) – більшість авторів досі вважають цей вид синиці представником підроду *Periparus*, але Американський орнітологічний союз підвищив його статус до рівня роду, що підтверджено аналізом послідовності цитохрому-b мітохондріальної ДНК, згідно з чим рід *Periparus* таксономічно ближчий до гаїчок, ніж до синиці великої (*Parus major*) (Avibase: Clements, 6th ed. (version 6.7 incl. 2012 revisions); <http://avibase.bsc-eoc.org/species.jsp?avibaseid=A4EBA919FCADFED5E>).

Poecile palustris (syn. *Parus palustris*), *Poecile atricapillus* (syn. *Parus atricapillus*) та *Poecile montanus* (syn. *Parus montanus*) – більшість авторів вважають, що гаїчки належать до роду *Parus*, утім Американський орнітологічний союз розглядає їх в межах окремого роду *Poecile*, що доводить аналіз послідовностей цитохрому-b мітохондріальної ДНК (Avibase: Clements, 2016 (version 1); <http://avibase.bsc-eoc.org/species.jsp?avibaseid=523763E55D4A8153>; <http://avibase.bsc-eoc.org/species.jsp?lang=UK&avibaseid=B1F0CC82E34E4541>; Avibase: Clements, 6th ed. (version 6.8 incl. 2013 revisions); <http://avibase.bsc-eoc.org/species.jsp?avibaseid=01D4B731BF3D081F>).

Дуже наочними прикладами філогенетичного видорозмежування є група видів чорноголових трав'янок і група видів великих сорокопудів (Wink et al., 2002; Tajkova, Red'kin, 2014). До першої групи належать види, яких раніше як підвиди зараховували до виду *Saxicola torquata*, а наразі вважають, що трав'янки з цією латинською назвою поширені виключно у Північній Африці, тоді як у межах нашої країни представлений вид *Saxicola rubicola* (Urquhart, Bowley, 2002; Avibase: Clements, 2016 (version 1); <http://avibase.bsc-eoc.org/species.jsp?avibaseid=0EA8F8B905405FB3>), який власне й має бути означений як «трав'янка чорноголова», тобто у цьому випадку змінилося лише видове означення в латинській назві виду, а склад вітчизняної фауни не поповнився новими видами. До другої групи належать кілька видів, яких раніше вважали підвидами виду *Lanius excubitor*, і крім згаданого материнського виду, як виявилось, у нас трапляються особини двох інших видів – *Lanius borealis* та *Lanius lahtora*, тож внаслідок досліджень філогенії великих сорокопудів наша фауна збільшилася на два види. Зокрема, й такі дослідження створюють потребу у періодичному перегляді складу фауністичних переліків найрізноманітніших за розміром регіонів.

Біологічний словник. – Київ, 1974. – 552 с.

Бучко В.В., Кучинська І.В. Перше спостереження свища чилійського *Anas sibilatrix* в Україні // Troglodytes. – 2013. – Вип. 4. – С. 91.

Екологічна енциклопедія. – Київ, 2008. – Т. 3: О–Я. – 472 с.

Карпенко О. Папуга в зимовому київському парку // Біологія і хімія в рідній школі. – 2014. – № 1. – С. 47.

- Куцоконь Ю., Некрасова О., Шкамерда В., Лопарев С. Розповсюдження гупі (*Poecilia reticulata* Peters, 1859) в каналі Бортницької станції аерації м. Києва // Динаміка біорізноманіття 2012. – Луганськ, 2012. – С. 94-95.
- Луговой А.Е. Птицы и орнитология в Закарпатье в XX веке // Приоритети орнітологічних досліджень. – Львів–Кам'янець–Подільський, 2003. – С. 38-48.
- Мовчан Ю.В. Риби України (визначник-довідник). – Київ, 2011. – 420 с.
- Пекло А.М. Каталог коллекций Зоологического музея ННПМ НАН Украины. Птицы. Вып. 2. Неворобьиные Non-Passeriformes (Ржанкообразные Charadriiformes – Дятлообразные Piciformes). – Киев: Зоомузей ННПМ НАН Украины, 1997. – 236 с.
- Фесенко Г.Ф. Орнітофауна України // Екологічна енциклопедія. – Київ: ТОВ «Центр екологічної освіти та інформації», 2008. – Т. 3: О-Я. – С. 50-52.
- Шевцов А.О., Санжаровський Ю.О., Соріш Р.В., Єфремов В.Л. Нові, рідкісні та малочисельні птахи Кіровоградської області // Беркут. – 2004. – Т. 13, вип. 1. – С. 13-17.
- Tajkova S.U., Red'kin A.A. The Northern Shrike *Lanius borealis sibiricus* Bogdanov, 1881 (Aves: Laniidae) in Ukraine: a taxonomic assessment // Journal of the Natural Museum (Prague). Natural History Series. – 2014. – Vol. 183(8). – P. 89-107.
- Handbook of the Birds of the World. Ostrich to Ducks. – Barcelona: Lynx Edicions, 1992. – Vol. 1. – 696 p.
- Handbook of the Birds of the World. New World Vultures to Guineafowl. – Barcelona: Lynx Edicions, 1994. – Vol. 2. – 638 p.
- Handbook of the Birds of the World. Hoatzin to Auks. – Barcelona: Lynx Edicions, 1996. – Vol. 3. – 752 p.
- Handbook of the Birds of the World. Sandgrouse to Cuckoos. – Barcelona: Lynx Edicions, 1997. – Vol. 4. – 680 p.
- Handbook of the Birds of the World. Barn-owls to Hummingbirds. – Barcelona: Lynx Edicions, 1999. – Vol. 5. – 760 p.
- Handbook of the Birds of the World. Mousebirds to Hornbills. – Barcelona: Lynx Edicions, 2001. – Vol. 6. – 590 p.
- Handbook of the Birds of the World. Jacamars to Woodpeckers. – Barcelona: Lynx Edicions, 2002. – Vol. 7. – 614 p.
- Handbook of the Birds of the World. Broadbills to Tapaculos. – Barcelona: Lynx Edicions, 2003. – Vol. 8. – 846 p.
- Handbook of the Birds of the World. Cotingas to Pipits and Wagtails. – Barcelona: Lynx Edicions, 2004. – Vol. 9. – 864 p.
- Handbook of the Birds of the World. Cuckoo-shrikes to Thrushes. – Barcelona: Lynx Edicions, 2005. – Vol. 10. – 896 p.
- Handbook of the Birds of the World. Old World Flycatchers to Old World Warblers. – Barcelona: Lynx Edicions, 2006. – Vol. 11. – 798 p.
- Handbook of the Birds of the World. Picathartes to Tits and Chickadees. – Barcelona: Lynx Edicions, 2007. – Vol. 12. – 816 p.
- Handbook of the Birds of the World. Penduline-tits to Shrikes. – Barcelona: Lynx Edicions, 2008. – Vol. 13. – 880 p.
- Handbook of the Birds of the World. Bush-shrikes to Old World Sparrows. – Barcelona: Lynx Edicions, 2009. – Vol. 14. – 894 p.
- Handbook of the Birds of the World. Weavers to New World Warblers. – Barcelona: Lynx Edicions, 2010. – Vol. 15. – 880 p.
- Handbook of the Birds of the World. Tanagers to New World Blackbirds. – Barcelona: Lynx Edicions, 2011. – Vol. 16. – 894 p.
- Hume R. Complete birds of Britain and Europe. – London: Dorling Kindersley, 2009. – 488 p.

- Kovalik P., Pačenovský S., Čapek M., Topercer J. Slovenské mená vtákov sveta. – Bratislava, 2010. – 396 s.
- Lever Ch. The naturalized animals of Britain and Ireland. – London: New Holland Publishers (UK) Ltd, 2009. – 424 p.
- Mielczarek P., Cichocki W. Polskie nazewnictwo ptaków świata // Notatki ornitologiczne. – 1999. – Tom 40, Z. Sp. – 264 s.
- Mullarney K., Svensson L., Zetterström D., Grant P. J. The most complete field guide to the birds of Britain and Europe. – London: HarperCollinsPublisher, 2001. – 400 p.
- The Howard and Moore Complete Checklist of the Birds of the World. – London: Christopher Helm, 2003. – 1040 p.
- Urquhart E., Bowley A. Stonechats. A Guide to the Genus Saxicola. – London: Christopher Helm, 2002. – 320 p.
- Wink M., Sauer-Gürth H., Gwinner E. Evolutionary relationships of stonechats and related species inferred from mitochondrial-DNA sequences and genomic fingerprinting // *British Birds*. – 2002. – 95. – P. 349-355.
- https://en.wikipedia.org/wiki/Rose-ringed_parakeet
- Avibase: Clements, 2016 (version 1); <http://avibase.bsc-eoc.org/species.jsp?avibaseid=9BE53D340F9A4305>
- Avibase: Clements, 6th ed. (version 6.7 incl. 2012 revisions); <http://avibase.bsc-eoc.org/species.jsp?avibaseid=5AE72E2455477176>
- Avibase: Clements, 2016 (version 1); <http://avibase.bsc-eoc.org/species.jsp?avibaseid=E553193354C74B21>
- Avibase: Clements, 6th ed. (version 6.7 incl. 2012 revisions); <http://avibase.bsc-eoc.org/species.jsp?avibaseid=A4EBA919FCAFED5E>
- Avibase: Clements, 2016 (version 1); <http://avibase.bsc-eoc.org/species.jsp?avibaseid=523763E55D4A8153>
- Avibase: Clements, 2016 (version 1); <http://avibase.bsc-eoc.org/species.jsp?lang=UK&avibaseid=B1F0CC82E34E4541>
- Avibase: Clements, 6th ed. (version 6.8 incl. 2013 revisions); <http://avibase.bsc-eoc.org/species.jsp?avibaseid=01D4B731BF3D081F>
- Avibase: Clements, 2016 (version 1); <http://avibase.bsc-eoc.org/species.jsp?avibaseid=0EA8F8B905405FB3>

Troglodytes. Праці ЗУОТ. – Вип. 7 (2016): 29-34
© Атамась Н.С., Міськов А.В., 2016

УДК: 598.2 (477.81)

ДО ОРНІТОФАУНИ НЕГОРОБИННИХ ПТАХІВ ДОЛИНИ РІКИ СЕЙМ (УКРАЇНА)

Н. С. Атамась¹, А. В. Міськов²

До орнітофауни негоровинних птахів долини ріки Сейм (Україна). – Атамась Н.С., Міськов А.В. Протягом 2013-2016 рр. проведено інвентаризацію орнітофауни рідкісних та нечисленних видів птахів заплави річки Сейм (Сумська обл.), внесених до списку Резолюції № 6 Бернської конвенції (1998) (Смарагдова мережа в Україні, 2011) та Червоної книги України. Виявлено ділянки, найбільш важливі для збереження 25 видів під час гніздування та прольоту, серед них 13 видів з Червоної книги України. Наголошується на необхідності внесення української частини заплави річки Сейм до територій проектованої Смарагдової мережі в Україні, як важливої для збереження поселень колоніальних та хижих видів птахів.

Ключові слова: орнітофауна, заплави ріки Сейм, рідкісні та нечисленні види, Смарагдова мережа.
Адреса: 1 – Інститут зоології ім. І.І. Шмальгаузена НАН України, 01601 Київ, вул. Б. Хмельницького, 15, E-mail: atamasnataly@gmail.com, 2 – НПП «Деснянсько-Старогутський», 41000 Чернігівська обл., с. Середина-Буда, вул. Новгород-Сіверська, 62, E-mail: andrey-S3200@yandex.ru

Avifauna of non-passerine birds the Seym River valley (Ukraine). – Atamas' N.S., Mis'kov A.V. In 2013-2016, rare avifauna protected by the Annex I of Resolution № 6 (1998) of the Bern Convention listing the species requiring specific habitat conservation measures and the Red Book of Ukraine was inventoried at the Seym river valley (Sumska Region, Ukraine). As a result we determined the most important area for the conservation and breeding of 25 rare and endangered bird species. 13 of them are protected by the Red Book of Ukraine. The inclusion of Ukrainian part of Seym River floodplain into the projected areas of Emerald Network of Ukraine is necessary for conservation of the water bird colonies and the bird of prey.

Key words: avifauna, Seym River valley, rare and endangered birds species, Emerald Network.
Address: 1 – Schmalhausen Institute of Zoology of NAS of Ukraine, Bohdan Khmelnytsky St., 15, Kyiv 01601, Ukraine, E-mail: atamasnataly@gmail.com, 2 – NNP «Desniansko-Starogutskyi», 41000, Chernihiv Region, Seredyna-Buda village, Novhorod-Siverska St., 62, E-mail: andrey-S3200@yandex.ru

У зв'язку з необхідністю розбудови Смарагдової мережі в Україні та виділення важливих для збереження птахів територій, що згадано у Резолюції № 6 про перелік видів, що потребують спеціальних заходів охорони Постійного комітету Бернської конвенції (1998), постала необхідність інвентаризації авіфауни мало досліджених ділянок України (Смарагдова мережа в Україні, 2011). Особливий інтерес становлять долини

малих річок, як місця можливої концентрації рідкісних та недостатньо вивчених видів птахів і значного біорізноманіття загалом. Метою дослідження є інвентаризація орнітофауни нечисленних та рідкісних негоробиних птахів долини та русла ріки Сейм, у тому числі видів, що внесено до Червоної книги України.

Українська частина ріки Сейм є типовою рівнинною річкою північно-східної частини Українського лісостепу та частково Полісся в межах Сумської (Білопільський, Путивльський, Буринський, Кролевецький, Конотопський райони) та Чернігівської областей (Бахмацький, Борзнянський, Сосницький райони). Довжина в межах України становить приблизно 250 км. Русло звивисте та розгалужене з великою кількістю стариць та заплавної озера. Річка має асиметричну долину завширшки до 5 км, правий берег високий, розчленований ярами, лівий – пологий, місцями заболочений.

Прилеглі території представлені осушеними низинним болотами, лісами в основному з дуба звичайного, липи серцелистої, клена гостролистого, зрідка – з сосни звичайної та сирих вільшаників, є заплавні луки, значну площу займають сінокоси, пасовища та поля (Сумська область..., 2006).

Залежно від кількості річних опадів та температури влітку багато стариць та проток можуть пересихати, утворюючи мілини, особливо у нижній частині річки. Так, 2014 та 2015 рр. визначалися значною посухою, тоді як 2013 та 2016 рр. були вологими, що вплинуло на присутність на русловій ділянці та луках деяких видів птахів.

Матеріал та методи

У 2013-2015 рр. навесні та влітку обстежили 8 ділянок вздовж русла Сейму і в заплаві у межах Путивльського, Білопільського, Буринського р-нів Сумської обл., а саме: від впадіння річки Звань у Сейм до с. Спадщина Путивльського р-ну вздовж правого берега ріки Сейм; від с. Красне до с. Сафонівка; від с. Сафонівка до с. Пруды; від с. Зарічне Путивльського р-ну (колишнє Жовтневе) до с. Скунсове вздовж правого та вздовж лівого берега ріки Сейм; коло села Пересипки Путивльського р-ну; за с. Зарічне північніше с. Шевченково Буринського р-ну; між селищами Коновалове та Олександрівка Буринського р-ну Сумської обл. Ділянка заплави поблизу сіл Спадщина, Червоне, Сафонівка, Пруды, Зарічне, Скунсове (20 км заплави) та Манухівка (5 км заплави) і водойми в околицях сіл Коновалове та Александрівка обстежували регулярно 2-4 рази на місяць маршрутами довжиною 5-7 км впродовж весняного та літнього періодів.

У 2016 р. навесні і влітку обстежили також стави коло с. Волинцево Путивльського р-ну, водойми біля с. Дич, русло біля сіл Зінове і Пересипки та ділянку між селищами Манухівка та Нові Вирки Білопільського р-ну Сумської обл.

12-19.06.2015 р. здійснено виїзд байдарками по усій довжині русла ріки Сейм від м. Ворожба Білопільського р-ну Сумської обл. допливом Сейму річкою Вир, а далі Сеймом до с. Лисогубівка Конотопського р-ну Сумської обл. (116 км русла). Також проаналізовано літературні джерела щодо рідкісних та нечисленних негоробиних видів птахів у долині р. Сейм у 2000-х роках ХХІ ст.

Результати

Рідкісні та нечисленні види занесені до Червоної книги України та списку Резолюції № 6 Бернської конвенції (1998)

Бугай *Botaurus stellaris* – впродовж 2013-2016 рр. регулярно відмічали вокалізуючих територіальних самців в околицях селищ Манухівка, Зарічне, Спадщина, Пруди, Коновалове та Волинцеве.

Бугайчик *Ixobrychus minutus* – зрідка трапляється на північній ділянці української частини ріки Сейм – с. Старі Вирки Білопільського р-ну (Грищенко та ін., 2001), за с. Пересипки, у с. Іванівка та Манухівка Путивльського р-ну Сумської обл. (наші дані).

Чепура велика *Egretta alba* – регулярно у невеликій кількості трапляється у русловій частині Сейму впродовж усього літа. 6 ос. та 2 гнізда спостерігали на вербах в околицях села Коновалове Буринського р-ну Сумської обл. на висоті 2 метрів, разом з гніздами сірої чаплі *Ardea cinerea*. Окрім того, можливе гніздування в околицях сусіднього села Олександрівка, де влітку 2016 року спостерігали 25 ос. також разом із сірою чаплею.

Чапля руда *Ardea purpurea* – 1 ос. спостерігали 26.06.2016 в околицях с. Коновалове та 08.06.2014 біля с. Зарічне (Жовтневе).

Лелека чорний *Ciconia nigra* внесений до Червоної книги України (категорія – «рідкісний») (Чевона книга..., 2009). До 2000-х років у літературі згадували можливість гніздування чорного лелеки у Мутинському бору біля с. Новомутин Конотопського р-ну Сумської обл. (Грищенко, 2002). У літературі у 1999-2001 рр. також згадуються зустрічі чорного лелеки біля сіл Таранське, Карпенкове, Горохове (Чернігівська обл.) та Вакалівщина (Сумська обл.) (Книш, 2001, Грищенко та ін., 2001). У 2013-2015 рр. чорних лелек регулярно спостерігали в околицях сіл Спадщина, Пруди та Зарічне (Путивльський р-н Сумської обл.). Поодиноких особин під час годівлі та відпочинку спостерігали у 2015 р. на мілководді біля сіл Хижки, Камінь, Мутин, 3 ос. коло с. Жолдаки та трьох на відрізьку русла між с. Жолдаки та с. Озаричі Конотопського р-ну Сумської обл. У 2016 р. 2 пари спостерігали в околицях с. Спадщина, та 1 пару – с. Зарічне.

Скопа *Pandion haliaetus* – дуже рідкісний пролітний вид, внесений до Червоної книги України (категорія – «зникаючий»). Одного птаха виявлено в с. Спадщина 10-19.08.2008 (за повідомленням М.П. Лаухіна).

Осоїд *Pernis apivorus*. 14.07.2015 на луці між с. Манухівка та с. Бояро-Лежачі, виявлено дорослого птаха, якого переслідувала пара лучних лунів *Circus pygargus*. У 2016 р. 1 ос. спостерігали в околицях с. Спадщина.

Шуліка чорний *Milvus migrans* занесений до списку Резолюції № 6 Бернської конвенції та Червоної книги України (статус – «вразливий»), є досить звичайним на прольоті та гніздуванні у долині р. Сейм. У 2000-2001 рр. в заплаві виявлено 38 ос. у 30 пунктах (Грищенко та ін., 2001). 7-9 пар регулярно реєстрували в весняно-літній період 2013, 2014 та 2015 рр. У 2015 році на відрізьку від м. Ворожба до с. Лисогубівка на ділянці русла нараховано 20 ос., серед яких 3 пари. У 2016 році по 1 ос. також виявлено в околицях сіл Манухівка, Зарічне, Спадщина, Дич.

Лунь польовий *Circus cyaneus* – рідкісний пролітний вид, внесений до Червоної книги України (категорія – «рідкісний»). Нами виявлено птаха в листопаді 2012 р. в

околицях м. Путивль та 08.03.16 біля Спадщанського лісу. Також різну кількість особин спостерігали поблизу с. Новомутин 25.03.2005 та 29-31.03.2006 (Грищенко, 2008).

Луць лучний *Circus pygargus* внесений до Червоної книги України (категорія – «вразливий»). Самця спостерігали 14.06.2015 над Сеймом в околицях с. Чаплиці. У 2016 р. виявлено по 1 ос. в околицях сіл Манухівка, Нова Слобода та Спадщина. У червні 2000 р. самця виявлено в околицях с. Заболотове (Кролевецький р-н Сумської обл.) та Озаричі (Грищенко та ін., 2001).

Луць очеретяний *Circus aeruginosus* – звичайний гніздовий та пролітний вид заплави Сейму. На відрізку русла м. Ворожба – с. Лисогубівка у червні 2015 р. спостерігали 2 пари та 4 окремі особини, як самці, так і самки.

Луць степовий *Circus macrourus* – спостерігали 16.06.2015 в околицях с. Прилужжя Конотопського р-ну Сумської обл. Внесений до Червоної книги України (категорія – «зникаючий»).

Зміїд *Circaetus gallicus* за даними В.М. Грищенка і Є.Д. Яблоновської-Грищенко спостерігали біля с. Прилужжя Конотопського р-ну Сумської обл. (Грищенко та ін., 2008), а у 2000 р. – на узліссі Спадщанського лісу. Ми спостерігали 1 ос. у 2015 р. біля с. Чаплиці Путивльського р-ну Сумської обл. та одну в 2016 р. коло с. Спадщина. Вид Червоної книги України (категорія – «рідкісний»).

Орел-карлик *Hieraetus pennatus* – рідкісний гніздовий та пролітний вид. Птаха світлої морфи спостерігали у червні-липні 2015 р. біля Спадщанського лісу (с. Спадщина). Птаха темної морфи виявлено 06.05.2013 біля с. Зарічне (колись Жовтневе) (Путивльський р-н Сумської обл.). 23.07.2016 полював на сизих голубів у місті Путивль. У літературі є відомості про спостереження птаха темної морфи біля с. Мутин 29.04.1997, 3.05.2002 особину темної морфи відмічали біля с. Новомутин (Грищенко, 2002). Одного птаха виявлено 2.05.2007 поблизу с. Мутин (Грищенко та ін., 2008). У 1990-х роках гніздові ділянки окремих пар були виявлені у Спадщанському лісі, в околицях сіл Камінь, Пруди та Могриця Кролевецького, Путивльського та Сумського р-нів Сумської обл. (Книш, 2001). Вид Червоної книги України (категорія – «рідкісний»).

Підорлик великий *Aquila clanga* – рідкісний пролітний вид. Спостерігали біля Спадщанського лісу 25.04.2015. У цьому місті птаха виявлено і згідно з літературними джерелами 11.06.2000 на трубі шлюзу меліоративного каналу (Грищенко та ін., 2001). Вид Червоної книги України (категорія – «рідкісний»).

Підорлик малий *Aquila pomarina* – рідкісний гніздовий та пролітний вид. Виявлено 30.06.2014 поблизу с. Литвиновичі Кролевецького р-ну Сумської обл. Пару спостерігали у червні-липня 2015 р. біля Спадщанського лісу. Також по 1 ос. спостерігали в червні 2015 р. біля селищ Прилужжя та Заболотне, а у 2016 р. – в околицях села Спадщина. Біля с. Новомутин птахів реєстрували регулярно в 1998-2002 рр. (Грищенко, 2002). Між селами Жовтневе (тепер Зарічне), Нечаївка та Гвинтове (Буринський р-н Сумської обл.) 11.06.2000 спостерігали 5 птахів. Виявлено 14.06.2001 між с. Таранське та с. Мельня (Конотопський р-н Сумської обл.), а також 16.06.2001 поблизу с. Дрібці Чернігівської обл. (Грищенко та ін., 2001). Виявлений біля с. Мутин 21.07.2007 (Грищенко та ін., 2008). Вид Червоної книги України (категорія – «рідкісний»).

Орлан-білохвіст *Haliaeetus albicilla* – рідкісний пролітний вид, виявлено 21.04.2014 біля с. Манухівка та 17-22.06.2015 біля Спадщанського лісу (с. Спадщина). У 2016 р. 1 ос. спостерігали в околицях с. Манухівка. Вид Червоної книги України (категорія – «рідкісний»).

Журавель сирій *Grus grus*. У літературі є відомості про можливе гніздування птахів в околицях с. Новомутин, а також на болотах у заплаві Сейму в урочищі Мутинський бір. Тут спостерігали птахів у 2005-2007 рр. (Грищенко та ін., 2008). 2-3 пари журавлів неодноразово спостерігали біля с. Спадщина у 2013-2015 рр., а також 1 ос. влітку 2016 р. Вид Червоної книги України (категорія – «рідкісний»).

Погонич звичайний *Porzana porzana* на луці поблизу с. Манухівка виявлено приблизно 6-8 ос. 05.07.2016.

Деркач *Crex crex* поширений на всій території заплави Сейму, 5-8 самців на 1 км маршруту.

Кулик-сорока *Haematopus ostralegus* занесений до Червоної книги України (категорія «вразливий»). Регулярно трапляється на піщаних мілинах нижче м. Путивль. Одна пара регулярно гніздиться коло с. Мутин на піщаній мілині ріки Сейм (Грищенко та ін., 2008). Нами у червні 2015 р. нараховано 2 дорослі та 1 молода особини біля с. Новомутин та 2 ос. (молода та доросла) на піщаній мілині біля с. Мутин. Далі на відрізьку с. Мутин – с. Лисогубівка на піщаних мілинах загалом нараховано ще 25 ос. окремо або у зграйках інших куликів по 1-2 ос.

Коловодник болотяний *Tringa glareola*. На відрізьку м. Ворожба – с. Лисогубівка у червні 2015 р. було нараховано загалом 7 ос.

Крячок чорний *Chlidonias niger*. У червні 2015 р. на відрізьку русла та заплави Сейму від м. Ворожба до с. Лисогубівка було нараховано декілька невеликих колоній, а саме під м. Ворожба – 4 пари, с. Нові Вирки – 3 пари, у місці впадіння Вира в Сейм 3 пари, с. Клепали – 6 пар, с. Ігорівка – 6 пар, с. Чумаково – 3 пари, с. Новомутин – 4 пари та 3 пари, с. Заболотово – 3 та 2 пари. Слід відмітити, що 2015 р. був дуже посушливим, заплавні луки були геть сухими і більшість вказаних колоній розміщувались на прируслових ділянках та протоках. Натомість 2016 р. був значно вологішим, у заплаві утворилися непересихаючі калюжі і стариці, було знайдено колонію біля с. Нові Вирки близько 25 пар та біля с. Коновалове 15-18 пар. Слід відмітити, що у 2016 р. заплаву Сейму повністю не обстежували, отже дані за 2016 рік можуть бути неповними.

Крячок білокрилий *Chlidonias leucopterus*. 2.06.2016 знайдено 2 великі колонії на затопленій луці біля с. Спадщина (близько 120 ос.) та біля с. Олександрівка – 50 ос. Спостерігали гнізда, але облік провести не вдалося.

Рибалочка *Alcedo atthis*. На відрізьку м. Ворожба – с. Лисогубівка у 2015 р. загалом нараховано 66 ос. та 12 житлових нір в урвистих берегах Сейму. Особливо важливою є ділянка від с. Нові Вирки до м. Путивль, де нараховано 30 ос. та 7 житлових нір.

Інші види птахів.

Загалом на відрізьку м. Ворожба – с. Лисогубівка у червні 2015 р. виявлено 93 ос. набережника *Actitis hypoleucos* – поодинокі особини та групи до 5 ос. Кількість таких груп зростає на русловій дільниці нижче с. Камінь. Спостерігали загалом 9 ос. коловод-

ника лісового *Tringa ochropus* та 1 ос. коловодника великого *T. nebularia*. 1 ос. баранця звичайного *Gallinago gallinago* на річці Вир біля с. Старі Вирки. 24 ос. пісочника малого *Charadrius dubius*, найчастіше парами. У 2016 р. біля с. Зарічне (колишнє Жовтнєве) спостерігали 1 ос. слукви *Scolopax rusticola*, біля с. Спадщина – 2 пари грицика великого *Limosa limosa*, біля с. Дич знайдено колонію мартина звичайного *Larus ridibundus* чисельністю близько 20 пар.

Також на берегах Сейму на відрізку м. Ворожба – с. Лисогубівка у 2015 р. спостерігали загалом 17 ос. одуда *Uria epeorus* на ділянках зі старими вербами.

Зберігається також колонія сірої чаплі в урочищі Боромля.

Отже, у заплаві української частини р. Сейм виявлено 23 види негоробиних птахів з переліку видів, що потребують спеціальних заходів охорони згідно Резолюції № 6 Постійного комітету Бернської конвенції (1998) та 21 вид, що внесені до списку 1 Пташиної Директиви ЄС (DIRECTIVE 2009/147/EC).

Висновки

Таким чином, можна констатувати, що заплава та руслова частина р. Сейм на ділянках від впадіння ріки Вир до с. Жолдаки, а також Мутинський, Спадщанський бори та інші прилеглі до русла заболочені та заліснені ділянки відіграють дуже важливу роль у збереженні різноманіття птахів, особливо навколоводних, у тому числі колоніальних та хижих, що входять до списку Резолюції № 6 переліку видів, що потребують спеціальних заходів охорони Постійного комітету Бернської конвенції (1998). На цій території трапляються під час прольоту та гніздування 13 видів занесених до Червоної книги України. Більша частина території та акваторії заплави входить до складу регіонального ландшафтного парку «Сеймський». Однак заплава та руслова частина ріки Вир та Сейм до м. Путивль, що є особливо важливою для збереження рибалочки, колоній болотяних крячків, луня лучного, шуліки чорного, бугайчика, деяких видів куликів, наразі не має охоронного статусу. А отже, вона обов'язково має бути включена до проєктованої Смарагдової мережі України.

Грищенко В.М., Негода В.В., Пруденко О.Д., Яблоновська-Грищенко Є.Д. До орнітофауни Українського Посейм'я // Беркут. – 2001. – Том 10, №1. – С. 20-25.

Грищенко В. М. Яблоновська-Грищенко Є.Д. Нові дані про рідкісних та маловивчених птахів Північної України // Беркут. – 2008. – Том 17, № 1-2. – С. 5-9.

Грищенко В.М. Матеріали по орнітофауні Сумського Посейм'я // Авіфауна України. – 2002. – №2. – С. 1-8.

Книш М.П. Заметки о редких и малоизученных птицах лесостепной части Сумской области // Беркут. – 2001. – Том 10, №1. – С. 1-19.

Смарагдова мережа в Україні. – Київ: Хімджест, 2011. – 192 с.

Сумська область: Географічний атлас: Моя мала Батьківщина. – К.: Мапа, 2006. – С. 1-20.

Червона книга України. Тваринний світ – Київ: Глобалконсалтинг, 2009. – 600 с.

ЗИМОВА ОРНІТОФАУНА ПІВНІЧНОГО ПРИАЗОВ'Я

О. І. Бронсков, М. О. Чайка

Зимова орнітофауна Північного Приазов'я. – Бронсков О.І., Чайка М.О.

В статті наведена стисла характеристика умов зимівлі птахів у досліджуваному регіоні. Для всіх видів встановлений статус – випадково зимовий, рідкісний зимовий, зимовий чи осілий. У таблиці відображена регулярність зимівлі та відносна частка для кожного з видів, які були виявлені під час проведення середньозимових обліків. Для зимуючих видів і таких, що занесені до Червоної книги України, наводиться інформація про місця, дати і кількість виявлених птахів, аналізується їх перебування в зимовий період.

Ключові слова: зимівля птахів, Північне Приазов'я, обліки птахів.

Адреса: Національний природний парк «Меотида», смт Урзуф, Донецька обл., Україна, E-mail: albron2015@gmail.com

Winter avifauna of Northern Azov. – Bronskov A.I., Chaika M.A.

Brief description of the birds wintering conditions in the explored area is provided in the article. Status is set for all species: occasionally wintering, rare wintering, wintering or settled. The regularity of wintering and the relative abundance of all species that have been observed in International Waterfowl Census, revealed in the table. Information on locations, dates and number of encountered birds is given for species that are overwintering or listed in the Red Book of Ukraine, their presence in the winter are analyzed.

Key words: wintering birds, Northern Azov, bird censuses.

Address: National Nature Park «Meotyda», Urzuf, Donetsk Region, Ukraine, E-mail: albron2015@gmail.com

Північне Приазов'я розташоване на південному сході України на північ від узбережжя Азовського моря до південних відрогів Донецького кряжу. Воно включає західну частину Приазовської низовини, Приазовську височину і на заході майже доходить до Молочного лиману.

Досліджувану територію за умовами для зимівлі птахів можна розділити на дві частини. Перша, це узбережжя Азовського моря, яке тягнеться від Кривої коси на сході до Обитічної на заході. Тут розташовані чотири Рамсарські водно-болотні угіддя (ВБУ) – вже згадані дві коси, а також Білосарайська і Бердянські коси з прилеглими ділянками. Тут проходить досить потужний Азово-Чорноморський міграційний коридор. Вздовж узбережжя тягнуться морські мілководдя, а на косах і в дельтах малих річок утворюються досить значні за площею плавні та солончаки, які чергуються з піщано-черепашковими гребенями. Однак на заваді зимівлі птахів тут стає те, що залежно від суворості зими, всі водойми, включаючи море, на різний проміжок часу вкриваються льодом.

Друга частина регіону – це суходіл. Досить велика територія переважно з сільськогосподарським використанням. Найбільшу площу займає рілля. Між полями сильно

розвинута мережа штучних лісосмуг. Вузькі ділянки цілинного степу залишилися на схилах у долинах малих річок, які зазвичай використовують для випасання худоби, у теплі роки навіть впродовж майже всієї зими. На річках побудовано багато водосховищ різного розміру. Постійний сніговий покрив утворюється на незначні проміжки часу і, як правило, буває малопотужним, хоча іноді і може досягати кількох десятків сантиметрів.

Середня температура зимових місяців становить -1°C , -7°C , -2°C відповідно. Мінімальна температура може сягати -38°C . Загалом за період досліджень відбувається поступове зимове потепління, особливо помітне за останніх два роки, середня температура зимових місяців яких відповідно становила -0.57°C , -1.64°C і -0.17°C .

У межах Північного Приазов'я окрім названих факторів на зимову орнітофауну впливає наявність населених пунктів і звалищ побутових відходів, які приваблюють деяких птахів та дозволяють краще переживати особливо несприятливі умови. Але майже відсутні незамерзаючі через діяльність людини водойми, що не дозволяє водоплавним видам порушувати природні цикли.

Матеріал та методи

Регулярні середньозимові обліки у Північному Приазов'ї проводяться з 2005 р. (за винятком 2010) за програмою і методиками International Waterfowl Census, що пристосовані до наших умов (Андрющенко, 2009). Ще раніше був проведений облік у січні 2002 р. Проводяться вони між 15 і 30 січня, що відповідає найхолоднішим дням року. При цьому основна увага приділялася ВБУ, тобто узбережжю моря і косам. При русі на автомобілі вдовж узбережжя з зупинками, необхідними для огляду акваторії, відмічали всі види птахів, у тому числі і помічені на переїздах між ВБУ, тобто в зональних ландшафтах. Окремим пунктом проводили обліки у «Половецькому степу», відділенні НПП «Меотида» на Приазовській височині. Крім того, обліки за можливості проводили і в материковій частині на деяких водосховищах, в агроландшафтах і степових ділянках регіону. Деякі результати обліків раніше були оприлюднені (Молодан та ін., 2009; Молодан та ін., 2011a, b, c; Бронскова, 2013).

Починаючи з зими 2012/13 рр., крім зазначених середньозимових обліків, значна увага приділялася зональним ландшафтам впродовж усієї зими. Обліки проходили на території всього Північного Приазов'я декілька разів за зиму, що дозволило відстежити динаміку чисельності впродовж усього періоду і доповнити списки зимуючих видів.

Оскільки з об'єктивних і суб'єктивних причин не вдається проведення цілком ідентичних обліків з року в рік, використання кількісних даних стає досить проблематичним, тому ми для порівняння видів використовуємо величини – регулярність зимівлі (RW) і відносна частка виду (RA) (Грищенко та ін., 2013). Для можливості порівняння значення водно-болотних угідь і зональних ландшафтів для окремих видів, обидва показники розраховувалися як для ВБУ, так і для суходолу.

Автори статті висловлюють щиру подяку своїм колегам, які періодично приймали участь в проведенні обліків.

Результати та їх обговорення

За період досліджень в зимовий період були виявлені представники 105 видів птахів з 12 рядів. Найбільша кількість видів (40) належала до Горобцеподібних. Ще 20 видів належали до Гусеподібних і 15 – до Соколоподібних. Інші ряди представлені ббблше кількома видами (таблиця).

При цьому за чисельністю на узбережжі з великим відривом домінував крижень *Anas platyrhynchos*. Майже вдвічі меншою була чисельність мартина жовтоногого *Larus cachinnans*. Відносна частка ще 7 видів перевищила 1%, з яких тільки грак *Corvus frugilegus* не є водоплавним.

На суходолі ситуація більш вирівняна. Тут домінує грак, а співдомінують шпак звичайний *Sturnus vulgaris* і крижень. Ще 12 видів мають відносну частку понад 1%.

Таблиця

Видовий склад і населення зимуючих птахів /
Species composition and community of wintering birds

№ з/п	Вид / Species	Статус / Status	RW ВБУ / RW wetlands	RW суходіл / RW land	RA	RA ВБУ / RA wetlands	RA суходіл / RA land
1	2	3	4	5	6	7	8
1	<i>Podiceps ruficollis</i>	РЗим	66.7	58.3	0.095	0.062	0.148
2	<i>Podiceps nigricollis</i>	ВЗим	0.0	8.3	0.008	0.000	0.020
3	<i>Podiceps cristatus</i>	ВЗим	25.0	0.0	0.004	0.007	0.000
4	<i>Pelecanus crispus</i>	РПр	8.3	0.0	0.001	0.001	0.000
5	<i>Phalacrocorax carbo</i>	ВЗим	16.7	0.0	0.003	0.005	0.000
6	<i>Egretta alba</i>	ВЗим	8.3	8.3	0.004	0.005	0.002
7	<i>Ardea cinerea</i>	ВЗим	8.3	8.3	0.003	0.003	0.002
8	<i>Anser anser</i>	РЗим, Ос	41.7	16.7	0.178	0.214	0.118
9	<i>Anser albifrons</i>	ВЗим	8.3	0.0	0.014	0.023	0.000
	<i>Anser spp.</i>		8.3	0.0	0.096	0.154	0.000
10	<i>Cygnus olor</i>	Зим, Ос	91.7	8.3	1.945	3.130	0.002
11	<i>Cygnus cygnus</i>	Зим	50.0	0.0	0.050	0.081	0.000
12	<i>Tadorna ferruginea</i>	РПр	8.3	0.0	0.007	0.011	0.000
13	<i>Tadorna tadorna</i>	РЗим, Ос?	41.7	0.0	0.486	0.781	0.000
14	<i>Anas platyrhynchos</i>	Зим	100.0	83.3	30.156	41.572	11.423
15	<i>Anas crecca</i>	ВЗим	8.3	8.3	0.010	0.012	0.007
16*	<i>Anas penelope</i>	РПр					
17*	<i>Anas acuta</i>	РПр					
18	<i>Anas querquedula</i>	ВЗим	0.0	8.3	0.003	0.000	0.007
19*	<i>Anas clypeata</i>	РПр					
	<i>Anas spp.</i>		41.7	0.0	2.924	4.706	0.000
20	<i>Aythya ferina</i>	РЗим	25.0	8.3	3.205	5.145	0.022
21	<i>Aythya fuligula</i>	РЗим	16.7	0.0	0.004	0.006	0.000
22	<i>Aythya marila</i>	РЗим	16.7	0.0	0.024	0.038	0.000
	<i>Aythya spp</i>		8.3	0.0	0.002	0.003	0.000
23	<i>Bucephala clangula</i>	РЗим	25.0	16.7	0.366	0.574	0.025
24*	<i>Melanitta fusca</i>	РПр					

1	2	3	4	5	6	7	8
25	<i>Mergus albellus</i>	Зим	41.7	8.3	2.867	4.613	0.002
26	<i>Mergus serrator</i>	РЗим	8.3	0.0	0.026	0.041	0.000
27	<i>Mergus merganser</i>	Зим	58.3	8.3	1.925	3.097	0.002
28	<i>Milvus migrans</i>	ВЗим	0.0	8.3	0.001	0.000	0.002
29	<i>Circus cyaneus</i>	Зим	100.0	91.7	0.116	0.090	0.159
30	<i>Circus pygargus</i>	ВЗим	8.3	0.0	0.001	0.001	0.000
31	<i>Circus aeruginosus</i>	РПр	8.3	0.0	0.001	0.001	0.000
32	<i>Accipiter gentilis</i>	РЗим	8.3	25.0	0.004	0.001	0.010
33	<i>Accipiter nisus</i>	Зим	58.3	41.7	0.015	0.012	0.019
34	<i>Buteo lagopus</i>	Зим	66.7	100.0	0.244	0.027	0.601
35	<i>Buteo rufinus</i>	РЗим	0.0	8.3	0.001	0.000	0.003
36	<i>Buteo buteo</i>	Зим	8.3	66.7	0.032	0.001	0.083
37*	<i>Aquila heliaca</i>	РЗим					
38	<i>Aquila chrysaetos</i>	РЗим	8.3	8.3	0.001	0.001	0.002
39	<i>Haliaeetus albicilla</i>	Зим	58.3	41.7	0.028	0.034	0.019
40	<i>Falco peregrinus</i>	РЗим	0.0	8.3	0.001	0.000	0.002
41	<i>Falco columbarius</i>	РЗим	0.0	16.7	0.003	0.000	0.007
42	<i>Falco tinnunculus</i>	Зим	16.7	50.0	0.013	0.004	0.029
	<i>Falco spp.</i>		8.3	0.0	0.001	0.001	0.000
43	<i>Perdix perdix</i>	Ос	16.7	33.3	0.049	0.031	0.079
44	<i>Coturnix coturnix</i>	ВЗим	8.3	0.0	0.001	0.002	0.000
45	<i>Phasianus colchicus</i>	Ос	33.3	25.0	0.011	0.010	0.012
46	<i>Gallinula chloropus</i>	Ос?	25.0	25.0	0.004	0.003	0.005
47	<i>Fulica atra</i>	РЗим	58.3	8.3	0.421	0.677	0.002
48	<i>Otis tarda</i>	РЗим	0.0	16.7	0.007	0.000	0.019
49*	<i>Haematopus ostralegus</i>	РПр					
50	<i>Tringa ochropus</i>	ВЗим	0.0	8.3	0.001	0.000	0.002
51	<i>Gallinago gallinago</i>	ВЗим	8.3	0.0	0.001	0.001	0.000
52*	<i>Numenius arquata</i>	ППР					
53	<i>Larus ichthyaetus</i>	РПр	25.0	0.0	0.080	0.129	0.000
54	<i>Larus minutus</i>	РЗим	25.0	0.0	0.376	0.606	0.000
55	<i>Larus ridibundus</i>	РЗим	41.7	0.0	0.050	0.080	0.000
56	<i>Larus genei</i>	ВЗим	8.3	0.0	0.006	0.010	0.000
57	<i>Larus fuscus</i>	ВЗим	8.3	0.0	0.001	0.001	0.000
58	<i>Larus cachinnans</i>	Ос	91.7	83.3	16.514	22.733	6.308
59	<i>Larus canus</i>	Зим	100.0	58.3	4.745	2.678	8.137
60	<i>Columba palumbus</i>	ВЗим	0.0	16.7	0.003	0.000	0.007
61	<i>Columba oenas</i>	Зим	0.0	58.3	0.186	0.000	0.491
62	<i>Streptopelia decaocto</i>	Ос	16.7	75.0	0.108	0.003	0.280
63	<i>Asio otus</i>	Ос	0.0	16.7	0.035	0.000	0.093
64	<i>Dendrocopos major</i>	Ос	0.0	8.3	0.001	0.000	0.002
65	<i>Dendrocopos syriacus</i>	Ос	8.3	66.7	0.010	0.001	0.025
66	<i>Galerida cristata</i>	Ос	16.7	75.0	0.052	0.020	0.106
67	<i>Melanocorypha calandra</i>	Зим	25.0	41.7	1.251	0.054	3.214
68*	<i>Eremophila alpestris</i>	РЗим					
69	<i>Alauda arvensis</i>	ВЗим	8.3	8.3	0.128	0.206	0.002
	<i>Alauda spp.</i>		8.3	8.3	0.024	0.002	0.059
70	<i>Motacilla cinerea</i>	РЗим	0.0	8.3	0.001	0.000	0.002
71	<i>Lanius excubitor</i>	РЗим	8.3	8.3	0.001	0.001	0.002
72	<i>Sturnus vulgaris</i>	Зим	50.0	83.3	4.802	0.399	12.027

1	2	3	4	5	6	7	8
73	<i>Garrulus glandarius</i>	Ос	8.3	75.0	0.029	0.002	0.073
74	<i>Pica pica</i>	Ос	91.7	100.0	0.422	0.162	0.847
75*	<i>Nucifraga caryocatactes</i>	РЗим					
76	<i>Corvus monedula</i>	Ос	0.0	41.7	0.193	0.000	0.510
77	<i>Corvus frugilegus</i>	Зим, Ос	66.7	100.0	11.397	3.896	23.706
78	<i>Corvus cornix</i>	Ос	83.3	100.0	0.608	0.518	0.754
79	<i>Corvus corax</i>	Ос	58.3	100.0	0.540	0.053	1.338
80*	<i>Bombycilla garrulus</i>	РЗим					
81	<i>Troglodytes troglodytes</i>	РЗим	25.0	8.3	0.004	0.005	0.002
82*	<i>Phoenicurus ochruros</i>	ВЗим					
83	<i>Erithacus rubecula</i>	ВЗим	0.0	8.3	0.001	0.000	0.002
84	<i>Turdus pilaris</i>	Зим	16.7	91.7	0.598	0.135	1.358
85	<i>Turdus merula</i>	ВЗим	0.0	8.3	0.001	0.000	0.002
86	<i>Turdus viscivorus</i>	РЗим	16.7	16.7	0.060	0.084	0.020
87	<i>Panurus biarmicus</i>	Ос	33.3	8.3	0.032	0.044	0.012
88	<i>Aegithalos caudatus</i>	РЗим	0.0	8.3	0.008	0.000	0.020
89*	<i>Parus ater</i>	РЗим					
90	<i>Parus caeruleus</i>	Ос	58.3	25.0	0.026	0.035	0.012
91	<i>Parus major</i>	Ос	66.7	75.0	0.092	0.082	0.108
92	<i>Passer domesticus</i>	Ос	16.7	83.3	0.275	0.103	0.558
93	<i>Passer montanus</i>	Ос	58.3	100.0	1.469	0.503	3.055
94	<i>Fringilla coelebs</i>	Зим	33.3	66.7	0.379	0.080	0.869
95	<i>Fringilla montifringilla</i>	Зим	16.7	25.0	3.354	0.339	8.301
	<i>Fringilla spp.</i>		0.0	41.7	0.632	0.000	1.669
96	<i>Chloris chloris</i>	Ос, Зим	83.3	58.3	1.141	0.678	1.901
97	<i>Spinus spinus</i>	Зим	25.0	50.0	0.480	0.229	0.891
98	<i>Carduelis carduelis</i>	Ос, Зим	50.0	100.0	1.974	0.077	5.087
99	<i>Acanthis cannabina</i>	Ос	41.7	66.7	1.430	0.585	2.816
100	<i>Coccothraustes coccothraustes</i>	Зим	33.3	33.3	0.027	0.026	0.029
101	<i>Emberiza calandra</i>	РЗим	0.0	33.3	0.234	0.000	0.617
102	<i>Emberiza citrinella</i>	Зим	16.7	75.0	0.675	0.087	1.638
103	<i>Emberiza schoeniclus</i>	Ос	83.3	33.3	0.190	0.170	0.223
104	<i>Calcarius lapponicus</i>	РЗим	8.3	8.3	0.047	0.049	0.042
105	<i>Plectrophenax nivalis</i>	РЗим	8.3	8.3	0.006	0.008	0.002

Примітки /Notes: RW – регулярно зимуючий (% сезонів) / regular wintering (% of seasons); RA – відносна частка (%) / relative abundance (%); ВЗим – випадково зимуючий / occasionally wintering; РЗим – рідкісний зимуючий / rare wintering; Зим – зимуючий / wintering; Ос – осілий / settled; ППр – пізньопролітний / late span; РПр – ранньопролітний / early arrival.

* - види без показників, що зафіксовані в зимовий період поза середньозимовими обліками / species without parameters recorded in the winter out of International Waterfowl Census.

Слід відзначити складність визначення зимового статусу виду, особливо за останні роки, на що вказують і інші автори (Грищенко та ін., 2013). Справа в тому, що зараз важко визначити навіть початок і кінець зими, особливо в південних регіонах країни. Крім того, завдяки досить теплим зимам у деяких перелітних птахів відбувається зміщення як осінніх, так і весняних термінів міграції на зимові місяці.

Ми дотримувалися наступних категорій статусу зимуючих видів:

1. Випадково зимуючий – вид, який в нормальних умовах не зимує в регіоні. Ймовірно, такі види залишаються тут завдяки умовам, створеним людиною, чи внаслідок аномальних природних умов. Можливий і брак сил для подальшої міграції. Не виключено, що зимівля видів з цим статусом в подальшому стане регулярною.

2. Рідкісний зимуючий – зимівля в регіоні більш-менш регулярна і природна, але в невеликій кількості.

3. Зимуючий – вид в традиційно зимує в регіоні у великій кількості.

4. Осілий – на зиму залишаються місцеві особини виду.

Крім того, до таблиці потрапили види з пізньою міграцією або ранньоприлітні. Ці види завжди відсутні в регіоні певний проміжок зимового часу.

Далі наводимо коментарі до зимуючих або червонокнижних видів.

Пірникозоподібні Podicipediformes

В зимові місяці виявлені три види. Лише *Podiceps ruficollis* трапляється регулярно в невеликій кількості на незамерзаючих ділянках річок Кальміуса, Кальчика, Грузького Єланчика. *Podiceps nigricollis* була виявлена лише раз 19.01.2006 на ділянці, що не замерзає, нижче греблі Павлопільського водосховища в кількості 11 ос. Поодинокі особини *Podiceps cristatus* трапляються в найбільш теплі роки на ділянках моря, що не замерзли. За весь період досліджень виявлені лише 12 ос.

Пеліканоподібні Pelecaniformes

Pelecanus crispus потрапив до цього списку, бо був виявлений 20.01.2012 на стріліці Кривої коси на місці своєї гніздової колонії. Це не зимуючий, а вид, що рано повертається до місць розмноження. У другій половині лютого він трапляється тут регулярно. *Phalacrocorax carbo* може зимувати випадково. 22.01.2005 виявлені 3 ос. на Білосарайській косі і 24.01.2007 р. 2 ос. на Бердянській косі. Однак з другої декади лютого може з'являтися на своїх колоніях.

Лелекоподібні Ciconiiformes

До випадково зимуючих можна віднести *Egretta alba*, яка виявлена 22.01.2005 у кількості 5 ос. на Бердянській косі та 22.01.2013 – 1 ос. на риборозплідних ставках на р. Камишеватка Мангушського р-ну. *Ardea cinerea* також виявлені 3 ос. 17.01.2006 на Бердянській косі і поодинокі 22.01 і 27.12.2013 на тих же ставках.

Гусеподібні Anseriformes

Один з найкраще представлених рядів з найчисленнішим зимуючим видом – *Anas platyrhynchos*. Він зимує на ділянках, що не замерзають як на морі, так і на внутрішніх водоймах. Іноді утворює досить великі скупчення, як на морському мілководді між Преславом і Строганівкою, де 18.01.2006 було нараховано 15320 ос. Утворює значні скупчення (по декілька тисяч) і в затоках всіх кіс, а іноді й на внутрішніх водоймах. З гусей більш менш регулярно зимує *Anser anser*, а ось *A. albifrons*, хоч і мігрує крізь регіон у досить великій кількості та зимує трохи на захід у Присивашші (Андрющенко та ін., 2006), в зимові місяці було лише 2 зустрічі – 24.01.2007 22 ос. на Бердянській косі і 04.01.2013 1 ос. на Кривій косі. *Cygnus olor* зимує щорічно переважно на морській акваторії чи в затоках кіс, відлітаючи тільки на період, коли не залишається ополонки. Іноді утворює скупчення до 700 ос. (23.01.2013 затока Бердянської коси). Зимівля

Cygnus cygnus стає дедалі частішою. Принаймні, в затоці Білосарайської коси в 2012-16 рр. впродовж усієї зими трималося до 68 ос. Зустрічі *Tadorna ferruginea* стають дедалі частішими і, хоча одного разу 20.01.2012 на Кривій косі було 11 ос., все ж вид можна вважати ранньо прилітним, бо, як правило, він з'являється в другій частині лютого і відсутній в грудні. *Tadorna tadorna* більш-менш регулярно в невеликій кількості (десятки) зимує в регіоні, хоча її основне місце зимівлі в Україні знаходиться не дуже далеко, на Центральному Сиваші, де може збиратися понад 15 тис. ос. (Андрющенко, Попенко, 2011). Тільки один раз 20.01.2012 на Кривій косі виявлена зграя з 500 ос. *Vipera clangula* в зимовий період в Північному Приазов'ї трапляється майже щозими, надаючи перевагу морським мілководдям, але не кожен раз вони залишаються на зимівлю. В теплу зиму 2015/16 рр. на Білосарайській косі постійно трималося близько 200 ос. Крехи в регіоні зимують досить регулярно, тільки *Mergus serrator* був виявлений лише один раз – 28.01.2014 40 ос. трималися в Білосарайській затоці в скупченні з приблизно 3500 ос. *Mergus albellus* і 2100 ос. *Mergus merganser*. Ще слід відмітити зимову зустріч 2 ос. *Melanitta fusca* 16.02.2016 на Білосарайській косі. Решта видів гусеподібних належать до рідкісних або навіть випадково зимуючих.

Соколоподібні Falconiiformes

Представники цього ряду рівномірніше використовують територію регіону. Навіть *Haliaeetus albicilla*, котрий вважається майже гідрофільним, трапляється так само і вдалині від крупних водойм. До речі, групи орлана-білохвоста стають чисельнішими, а подекуди водночас можна побачити 5-6 птахів. Максимально було 26 ос. на риборозплідних ставках на р. Камишеватка Мангушського р-ну 07.02.2013, які харчувалися вмрзлою в лід рибою. Найбільш чисельним зимуючим хижаком є *Buteo lagopus*, якого можна побачити всюди. Відносна його чисельність може становити до 3,4 ос./км маршруту. Цікаво, що в тепліші зими його кількість зменшується, мабуть через те, що, завдяки відсутності снігового покриву в північніших районах, він розосереджується на більшій площі. Чисельність зимуючих *Buteo buteo* поступово збільшується з року в рік. Лише за день обліку в січні можна було виявити по роках: 2005 – 1 ос.; 2006 – 2 ос.; 2007-2010 – 0 ос.; 2012 – 5 ос.; 2013 – 13 ос.; 2014 – 5 ос.; 2015 – 8 ос.; 2016 – 4 ос. Окремі особини *Buteo rufinus* взимку почали траплятися тільки з 2013 року, коли 05.01 була виявлена 1 ос. в долині р. Калець, 22.01 – 1 ос. в долині р. Камишеватка, 23.01 – 1 ос. поблизу с. Українка Нікольського р-ну і 27.02 – 2 ос. в балці Безіменній. Крім того, поодинокі степові канюки були виявлені 12.02.2014 на Кривій косі та 10.02.2015 в долині р. Калець. Другий за чисельністю зимуючий хижак – *Circus cyaneus*. Більше, ніж зимняк, тяжіє до природних біотопів, іноді утворюючи там скупчення, як 22.01.2015 на солончаках Білосарайської коси, де водночас годувалося 7 ос. Тільки по одному разу взимку були виявлені *Circus pygargus* і *Circus aeruginosus*, відповідно 21.01.2011 на Кривій косі один молодий і 16.02.2016 на Білосарайській косі одна самка. Правда, зустріч луня очеретяного, це скоріше ранній приліт. За весь період досліджень в зимові місяці по 1 ос. виявлені *Milvus migrans* (21.01.2009 біля с. Камишеватка Мангушського р-ну) і молодий *Aquila heliaca* (26.02.2016 над гирлом р. Мокра Білосарайка). А ось поодинокі *Aquila chrysaetos* виявлені двічі – 18.01.2006 на Обитічній косі та 23.01.2011 в балці Безіменній. Частіше трапляються соколи. *Falco tinnunculus* зимує досить регулярно, хоч і

в невеликій кількості. Також не щороку можна побачити *Falco columbarius*, але іноді, як наприклад, в січні-лютому 2015 р., були виявлені 5 ос. в різних місцях у всьому регіоні. *Falco peregrinus* був виявлений 21.01.2011 біля с. Кременівка Нікольського р-ну і 28.12.2013 2 ос. неподалік с. Конькове Тельманівського р-ну. Крім того, він іноді трапляється в населених пунктах, де полює на свійських голубів, як 04.02.2016 у м. Маріуполь.

Куроподібні Galliformes

Зимова фауна ряду представлена 3 видами, 2 з яких є осілими. 2 особини *Coturnix coturnix* були виявлені тільки один раз – 16.01.2006 на Єланчанських баках.

Журавлеподібні Gruiformes

В зимовий період виявлені лише 3 види. *Gallinula chloropus*, скоріш за все, є осілою. *Fulica atra* регулярно в невеликій кількості зимує на ділянках малих річок, що не замерзають. Невеликі скупчення можуть утворюватися на морських мілководдях, доки не зійде лід. Так, 22.01.2011 в Білосарайській затоці трималося 300 ос. На морі зустрічі цього виду взимку в регіоні досить рідкісні. *Otis tarda* летить на зимівлю і назад через весь регіон і більшість її зимових зустрічей стосуються міграції. Це знахідка 17.12.2012 мертвої дрохви під лінією електропередачі на північ від Маріуполя, чи навіть зустріч 02.01.2016 1 птаха в долині р Камішеватки і 80 над Бердою біля Захар'ївки, які летіли в північно-західному напрямку. На зимівлю вказують випадки зустрічей 17.01.2002 2 ос. біля Захар'ївки, 5 – під Стародубівкою, 2 – поблизу Мангуша, 15.01.2016 2 ос. під Стародубівкою, чи згряя близько 30 ос., які протягом січня 2016 р. трималися на полях поблизу с. Вишневе Приазовського р-ну. При утворенні снігового покриву дрохви відкочовують до місць своїх традиційних зимівель у сухостеповій зоні (Андрющенко та ін., 2000). Крім вже вказаних видів, враховуючи дуже потайний спосіб життя і специфіку обліків, можна припустити випадки зимівлі деяких пастушкових, яких іноді виявляють і в більш північних областях (Гаврилюк, Грищенко, 2001).

Сивкоподібні Charadriiformes

Куликів відомі тільки 2 зустрічі, які можна назвати випадковою зимівлею. Це зустріч 17.01.2002 *Tringa ochropus* на струмку поблизу Мангуша та 25.01.2007 *Gallinago gallinago* на р. Каратюк поблизу Захар'ївки. Зустріч 26.02.2016 на Білосарайській косі *Haematopus ostralegus* – це ранній приліт, викликаний теплою зимою, а 27.12.2013 1 ос. і 11.12.2015 8 ос. *Numenius arquata* на Білосарайській косі – це пізній проліт. З мартинів численним осілим птахом є *Larus cachinnans*, який утворює взимку великі скупчення на полігонах побутових відходів. Досить часто тут можна бачити і *Larus canus*. Цей вид зтрапляється взимку у всьому регіоні, все ж надаючи перевагу узбережжю, де може утворювати скупчення по декілька сотень птахів. *Larus ridibundus*, хоч і може іноді зимувати в Північному Приазов'ї, але це поодинокі особини. Починаючи з зими 2010/11 рр. птахів бачили тільки на початку грудня чи в другій половині лютого. *Larus minutus* хоч і утворював взимку скупчення, як 24.01.2007 на Бердянській косі із 400 ос., але з зими 2009/10 рр. в регіоні в зимові місяці не виявлений. *Larus genei* виявлені тільки 10 ос. 22.01.2005 на Бердянській косі. Що стосується *Larus ichthyaetus*, то хоч його і виявляли 4 ос. 20.01.2012 і 104 ос. 23.01.2005 на кінцівці Кривої коси в місцях його колоній, та все ж це ранній приліт, бо в грудні він жодного разу не виявлений. Зазвичай він прилітає в другій половині лютого.

Голубоподібні Columbiformes

З цього ряду *Streptopelia decaocto* є осілим синантропним видом. *Columba palumbus* виявлений лише двічі – 1 ос. 16.01.2002 біля с. Новоселівка Бойківського р-ну і 3 ос. 22.01.2009 біля с. Ковське Новоазовського р-ну. А от *Columba oenas* зимує майже щозими, найбільша згряя зі 120 ос. була зафіксована 23.01.2005 в балці Безіменній. Зазвичай трапляються згряйки від 3 до 30 птахів.

Совоподібні Strigiformes

В регіоні зимує, можливо осіла, *Asio otus*, яка збирається на постійних місцях днювання по 10-50 ос., не уникаючи населених пунктів, навіть таких великих, як Маріуполь. Частіше ці місця пов'язані з хвойними деревами. Крім цього виду, ще повинні зимувати зазвичай осілі *Asio flammeus* і *Athene noctua*, які гніздяться в регіоні, але через специфічний спосіб життя не потрапили до обліків.

Дятлоподібні Piciformes

Взимку трапляються 2 осілих види.

Горобцеподібні Passeriformes

Ряд, який представлений більше за інші. До нього входить один з домінантів – *Corvus frugilegus*, який утворює великі скупчення, особливо на звалищах. До видів з цього ряду, для яких досліджуваний регіон в нормі є північною межею зимівлі, можна віднести *Melanocorypha calandra*, *Sturnus vulgaris*, *Troglodytes troglodytes*, *Emberiza calandra*. Їхня чисельність взимку дещо зростає зі сходу на захід і в теплі роки. Навпаки, зимівля *Eremophila alpestris*, *Nucifraga caryocatactes*, *Bombycilla garrulus*, *Turdus viscivorus*, *Aegithalos caudatus*, *Parus ater*, *Fringilla montifringilla*, *Spinus spinus*, *Calcarius lapponicus* і *Plectrophenax nivalis* регулярніша та масовіша в холодні зими. Жайворонок рогатий тримався майже всю зиму 2012/13 рр. згряями 50-200 ос. на пасовищах і солончаках. Про горіхівку в Приазов'ї вже згадувалося в статті Л.І. Тараненка (2010), додамо лише, що першого птаха з цієї інвазії ми побачили 03.10.2008 в м. Новоазовськ, а останніх двох – 28.04.2009 там само. Дуже рідко поодинокі птахи траплялися і в попередні роки, як 21.10.2004 на Білосарайській косі. Синиця довгохвоста гніздиться в Приазов'ї у Великоанадольському лісі (Пилипенко, 2010), а під час зимових кочівель доходить до узбережжя Азовського моря, як 23.01.2011 12 ос. бачили в балці Каменуватій Новоазовського р-ну. 5 синиць чорних трималося впродовж січня 2003 р. в м. Новоазовськ. Подорожника лапландського виявили тільки в 2006 р. 17 січня: згряйки з 10 ос. бачили на Білосарайській косі, а з 30 – на Бердянській, 18 січня – 8 ос. на Обитічній косі, крім того, 19 січня 25 ос. у «Половецькому степу». Пуночку відмічали регулярніше: 17.01.2006 8 ос. на Білосарайській косі, 25.02.2010 і 28.12.2013 на Кривій косі 9 і 15 ос. відповідно. І ще 27.02.2014 25 ос. на солончаках Білосарайської коси. *Motacilla cinerea*: бачили тільки 1 ос. 22.01.2012 на греблі Павлопільського водосховища. Ще наведемо інформацію по *Lanius excubitor*. Він зимує в Приазов'ї щорічно і завжди трапляється поодиноким, як правило, у відкритій місцевості з чагарниками чи окремими деревами. Найраніша зустріч – 19.10.2004 в долині Кальміусу біля Старомар'ївки, а пізня – 30.03.2013 біля с. Тельманове. Починаючи з 2012 р. трапляється щороку і все частіше. По інших видах цього ряду інформація є більш-менш зрозумілою з таблиці.

Висновки

Таким чином, у Північному Приазов'ї впродовж зимового періоду з 2001 до 2016 року виявлені 105 видів птахів. З них зимових і осілих 44 види. Ще 31 вид – рідкісний зимуючий і 20 – випадково зимуючих. Ріст антропогенного впливу і природні аномалії призводять до збільшення кількості видів, які при нормальних умовах не зимували в регіоні. Можливо ще доповнення цього списку, за рахунок видів з потайним способом життя, особливо в зимові місяці, таких як совові чи пастушкові.

- Андрющенко Ю.А., Горлов П.И., Гринченко А.Б., Олейник Д.С. О Зимовки дрофы на юге Украины в январе 2000 г. // Бранта. – 2000. – Вып. 3.– С. 101-107.
- Андрющенко Ю.А. Унификация методик среднезимних учетов в Азово-Черноморском регионе Украины // Бюллетень РОМ: Итоги среднезимнего учета водно-болотных птиц 2006 года в Азово-Черноморском регионе Украины: адаптация методик IWC и их апробация. – 2009. – Вып. 4. – С. 4-12.
- Андрющенко Ю.А. О влиянии снежного и ледового покровов на состояние зимовок птиц в сухостепной подзоне Украины // Беркут.– 2015. – Т. 24, вып. 1 – С. 18-36.
- Андрющенко Ю.А., Попенко В.М. Восточный Сиваш (север) в 2007 г. // Бюллетень РОМ: Итоги среднезимних учетов водно-болотных птиц 2005, 2007-2010 годов в Азово-Черноморском регионе Украины. – 2011. – Вып. 7. – С. 26-27.
- Андрющенко Ю.А., Черничко И.И. Кинда В.В., Попенко В.М. Арсиевнч Н.Г., Вацкез Х., Гавриленко В.С., Горлов П.И., Гринченко А.Б., Думенко В.П., Кириченко В.Е., Кошелев А.И., Кошелев В.А., Лопушанский Е.А., Олейник Д.С., Подпрядов А.А., Прокопенко С.П., Стадниченко И.С., Сиренко В.А., Товпинец Н.Н., Фишер Т., Черничко Р.Н. Результаты первого большого учета зимующих птиц в зональных ландшафтах юга Украины // Бранта. – 2006. – Вып. 9. – С. 123-149.
- Бронскова М.А. К зимовке Гусеобразных в Северном Приазовье // Рациональне використання та збереження природних ресурсів. – Донецьк: Ноулідж, 2013. – С. 17.
- Грищенко В.Н., Яблоновская-Грищенко Е.Д., Гаврилюк М.Н. Видовой состав и структура населения водоплавающих и околоводных птиц, зимующих на Днепре в районе Каневской ГЭС // Беркут. – 2013. – Т. 22, вып. 1. – С. 1-13.
- Гаврилюк М.Н., Грищенко В.Н. Современная зимняя орнитофауна Восточной Черкасщины // Беркут. – 2001. – Т. 10, вып. 2. – С. 184-195.
- Молодан Г.Н., Марченко Г.А., Бронсков А.Ю., Мосин Г.Г., Шабанов А.В., Буй Г.А. Северное Приазовье // Бюллетень РОМ: Итоги среднезимнего учета водно-болотных птиц 2006 года в Азово-Черноморском регионе Украины: адаптация методик IWC и их апробация. – 2009. – Вып. 4. – С. 19, 20-21.
- Молодан Г.Н., Бронсков А.И., Мосин Г.Г., Шабанов О.В. Северное Приазовье в 2007 г. // Бюллетень РОМ: Итоги среднезимних учетов водно-болотных птиц 2005, 2007-2010 годов в Азово-Черноморском регионе Украины. – 2011 а. – Вып. 7. – С. 30.
- Молодан Г.Н., Бронсков А.И., Мосин Г.Г. Северное Приазовье в 2008 г. // Бюллетень РОМ: Итоги среднезимних учетов водно-болотных птиц 2005, 2007-2010 годов в Азово-Черноморском регионе Украины. – 2011 б. – Вып. 7. – С. 41.
- Молодан Г.Н., Бронсков А.И., Мосин Г.Г., Тимошенков В.А., Бронскова М.А. Северное Приазовье в 2009 г. // Бюллетень РОМ: Итоги среднезимних учетов водно-болотных птиц 2005, 2007-2010 годов в Азово-Черноморском регионе Украины. – 2011 с. – Вып. 7. – С. 52.

- Пилипенко Д.В. Гнездование длиннохвостой синицы (*Aegithalos caudatus*) в искусственных лесах Донецкой области // Материалы 15 научной конференции Рабочей группы по птицам бассейна Северского Донца, посвящённой памяти И.А. Кривицкого. – Донецк, 2010. – С. 265-266.
- Тараненко Л.И. Налет кедровок в Донецкую область осенью 2008 года // Материалы 15 научной конференции Рабочей группы по птицам бассейна Северского Донца, посвящённой памяти И.А. Кривицкого. – Донецк, 2010. – С. 251-254.

УДК:

ДО ГНІЗДОВОЇ ОРНІТОФАУНИ ГІДРОЛОГІЧНОГО ЗАКАЗНИКА ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНОГО ЗНАЧЕННЯ «СЕРЕТСЬКИЙ»

Р. О. Журавчак

До гніздової орнітофауни гідрологічного заказника загальнодержавного значення «Серетський». – Журавчак Р.О.

Наведені результати обстежень гідрологічного заказника «Серетський» в гніздовий період 2016 р. Наведений перелік з 90 видів птахів, для яких вказаний гніздовий статус, виділена раритетна складова, здійснений аналіз розподілу за типами фаун, екологічними групами, живленням та способом гніздування. Зазначені основні існуючі та потенційні загрози для орнітофауни заказника.

Ключові слова: орнітофауна, ріка Серет, заказник «Серетський», Смарагдова мережа.

Адреса: Рівненський природний заповідник, ур. «Дубки-Розвилка», м. Сарни, Рівненська обл., 34503; E-mail: rostikj@ukr.net

For the breeding avifauna of Seretskyi state value hydrological reserve. – Zhuravchak R.O.

The results of Seretskyi hydrological reserve observation in breeding period of 2016 has given. For listed 90 bird species breeding and conservation statuses, division on fauna types, ecological groups, tropic an nesting modes are given. The main existing and potential threats for the avifauna or reserve are estimated.

Key words: avifauna, Seret river, Seretskyi hydrological reserve, Emerald Network.

Address: Rivnenskyi Nature Reserve, natural boundary «Dubky-Rozvylka», Sarny, Rivne Region, 34503; E-mail: rostikj@ukr.net

Збереження видів, зокрема і птахів, залежить від кількості та якості важливих для їхнього існування територій. Для більшості птахів фауни України, що мають національний чи міжнародний природоохоронні статуси, визначальними (для розмноження, харчування чи відпочинку) є водно-болотні території, частина яких охороняються в складі водно-болотних угідь міжнародного значення (Рамсарські ВБУ) або в складі територій природно-заповідного фонду України – природних та біосферних заповідників, національних природних та регіональних ландшафтних парків, орнітологічних та гідрологічних заказників. І якщо для більшості зі згаданих територій планово, або хоча б систематично, ведуться спостереження за птахами, то для заказників орнітологічні дослідження часто визначаються лише присутністю орнітологів у регіоні. А враховуючи, що відповідальні за збереження заказників землекористувачі не проводять там інвентаризації чи моніторингу птахів, важливим для орнітологів є не лише цілеспрямовані обстеження таких заказників, а й надання для згаданих землекористувачів отриманих результатів та природоохоронних рекомендацій, які будуть долучені до відповідних паспортів природоохоронних об'єктів та враховуватимуться для ефективнішого збереження та управління ними.

Матеріал та методи

Гідрологічний заказник загальнодержавного значення «Серетський», площею 1192 га, створений 1980 р. в межах заплави річок Серет та Лопушанка від с. Плотича Тернопільського р-ну до с. Носівці Зборівського р-ну Тернопільської обл. (Унікальні..., 2014). Ширина русла р. Серет у межах заказника становить у середньому 15-20 м, воно помірно звивисте, ширина долини сягає місцями понад 200 м, найбільші водосховища знаходяться біля сіл Великий Глибочок, Чернихів, Плосківці, Городище, Плотича. До території заказника прилягають здебільшого трансформовані екосистеми у вигляді агроландшафтів, житлової забудови населених пунктів, автомобільних і польових доріг. На окремих ділянках заказник межує з напівприродними екосистемами, що представлені переважно схилувими середньозволоженими луками та деревно-чагарниковими заростями. Територія заказника використовується населенням для відпочинку, любительської риболовлі, зайняття окремими водними видами спорту, а також для централізованого водопостачання м. Тернопіль питною й технічною водою.

Ділянки заказника, що прилягають до населених пунктів Великий Глибочок, Івачів, Кобзарівка, обстежені нами впродовж 10-11 червня 2016 р. в рамках збору інформації до Другого атласу гніздових птахів Європи. Основну увагу приділяли водним та водно-болотним ділянкам заказника, додатково обстежували окремі прилеглі до заказника території – агроценози, населені пункти та лісові ділянки, орнітонаселення яких також певною мірою залежить від розташованого поруч заказника і використовує його територію для добування корму, гніздового матеріалу тощо. Птахів виявляли шляхом їх візуальної та акустичної реєстрації. Для кожного з виявлених видів птахів також визначали їхній гніздовий статус методом, що застосовується під час складання атласів гніздових птахів (The EBCC Atlas..., 1997). Відтак статус «можливе гніздування» (Г_А) присвоювався видам, яких спостерігали лише раз в можливих гніздових біотопах, статус «вірогідне гніздування» (Г_В) – для яких відмічена пара птахів, кількаразове спостереження в одному й тому ж місці або ж проявлялася стурбована, шлюбна чи гніздобудівна поведінка, а статус «підтвержене гніздування» (Г_С) – коли підтверджено наявність кладки або виводка. Окремим видам, що пролітали над досліджуваною територією або харчувалися тут, присвоєно статус «Н» – не гніздовий. Виявлені види птахів аналізували за типами фауни (Штегман, 1938), екологічними групами (Белик, 1992) та природоохоронним статусом (Birds in Europe..., 2004; Фауна України..., 2010; European Red List..., 2015).

Варто зазначити, що хоч за період нашого обстеження території і вдалося зробити загальну оцінку орнітонаселення території в гніздовий період та основних його складових, але для повнішого переліку видів птахів та точніших їхніх гніздових статусів, раритетної складової важливо провести додаткові обстеження. З цієї причини ми не наводимо статуси перебування птахів для цієї території, а аналіз розподілу птахів за екологічними групами та типами фауни робимо для всіх виявлених видів, без розподілу на територію заказника та прилеглі ділянки.

Результати та їх обговорення

Ділянки р. Серет різної структури та ступеня заростання (значні за розміром відкриті плеса, невеликі водні «вікна», ділянки з протічною та малорухомою водою, зарості водних макрофітів та очеретяно-чагарникові зарості, болітця тощо) та безпосередньо прилеглі території (вологі заплавні луки, пасовища, деревно-чагарникові зарості, прилеглі населені пункти), в поєднанні з особливістю ландшафту (рівнинний рельєф річкового ложа та ділянки з пагорбами й підвищеннями) зумовили перебування тут значного різноманіття птахів. Так, впродовж обстежень нами виявлені 90 видів птахів, 61 з яких безпосередньо перебували на водних комплексах та заплавної території заказника «Серетський». Детальніша інформація наведена нижче у таблиці 1.

Таблиця 1

Гніздовий та охоронний статуси птахів, виявлених на території гідрологічного заказника «Серетський» та його околиць / Breeding and conservation bird statuses of Seretskyi hydrological reserve and adjacent territory

№ з/п	Вид / Species	Гніздовий статус / Breeding status		Охоронний статус / Conservation status
		заказник / reserve	околиці / vicinity	
1	2	3	4	5
1	<i>Podiceps cristatus</i>	Г _С		B-3
2	<i>Podiceps nigricollis</i>	Г _С		B-2,
3	<i>Nycticorax nycticorax</i>	Г _В		B-2, BD-I, SPEC-3
4	<i>Casmerodius albus</i>	Н		B-2, CMS-2, AEWА, BD-I
5	<i>Ardea cinerea</i>	Н	Г _А	B-3
6	<i>Ciconia ciconia</i>	Н	Г _С	B-2, CMS-2, AEWА, BD-I, SPEC-2
7	<i>Platalea leucorodia</i>	Г _В		ЧКУ-вр, B-2, CMS-2, CITES, AEWА, BD-I, SPEC-2
8	<i>Cygnus olor</i>	Г _А		B-3, CMS-1,2, AEWА
9	<i>Anas platyrhynchos</i>	Г _С		B-3, CMS-1,2, AEWА
10	<i>Anas querquedula</i>	Г _В		B-3, CMS-1,2, AEWА, SPEC-3
11	<i>Anas clypeata</i>	Г _А		B-3, CMS-1,2, AEWА, SPEC-3
12	<i>Aythya ferina</i>	Г _С		B-3, CMS-1,2, AEWА, SPEC-2
13	<i>Circus aeruginosus</i>	Г _С		B-2, CMS-1,2, CITES, BD-1
14	<i>Accipiter nisus</i>	-	Г _В	B-2, CMS-1,2, CITES
15	<i>Buteo buteo</i>	Н	Г _С	B-2, CMS-1,2, CITES
16	<i>Aquila pomarina</i>	Н	Г _А	ЧКУ-рд, B-2, CMS-1,2, CITES, BD-1, SPEC-2
17	<i>Falco tinnunculus</i>	Н		B-2, CMS-2, CITES, SPEC-3
18	<i>Gallinula chloropus</i>	Г _С		B-3
19	<i>Fulica atra</i>	Г _С		B-3, CMS-2, AEWА, EuIUCN-NT
20	<i>Gallinago gallinago</i>	Г _В		B-3, CMS-1,2, AEWА, SPEC-3
21	<i>Tringa totanus</i>	Г _А		B-3, CMS-1,2, AEWА, SPEC-2
22	<i>Larus ridibundus</i>	Г _В	Н	B-3,
23	<i>Larus cachinnans</i>	Н	Н	-
24	<i>Sterna hirundo</i>	Г _А		B-2, CMS-2, AEWА, BD-1
25	<i>Chlidonias hybrida</i>	Г _А		B-2, BD-1, SPEC-3
26	<i>Chlidonias niger</i>	Г _С		B-2, CMS-2, AEWА, BD-1, SPEC-3

1	2	3	4	5
27	<i>Chlidonias leucopterus</i>	Γ _A		B-2, CMS-2, AEWA
28	<i>Columba livia f. dom.</i>	-	Γ _C	-
29	<i>Columba palumbus</i>	Γ _C	Γ _C	-
30	<i>Streptopelia decaocto</i>	-	Γ _C	B-3
31	<i>Streptopelia turtur</i>	-	Γ _C	B-3, EuIUCN-VU, SPEC-3
32	<i>Cuculus canorus</i>	Γ _C	Γ _C	B-3
33	<i>Athene noctua</i>	Γ _A		B-2, CITES, SPEC-3
34	<i>Asio otus</i>	-	Γ _C	B-2, CITES
35	<i>Apus apus</i>	-	Γ _C	B-3
36	<i>Alcedo atthis</i>	Γ _A		B-2, EuIUCN-VU, BD-1, SPEC-3
37	<i>Merops apiaster</i>	H	Γ _C	B-2, CMS-2
38	<i>Upupa epops</i>	-	Γ _C	B-2, SPEC-3
39	<i>Jynx torquilla</i>	-	Γ _C	B-2, SPEC-3
40	<i>Dendrocopos major</i>	-	Γ _C	B-2
41	<i>Dendrocopos medius</i>	-	Γ _C	B-2, BD-1
42	<i>Dendrocopos minor</i>	Γ _A	Γ _C	B-2
43	<i>Alauda arvensis</i>	-	Γ _C	B-3, SPEC-3
44	<i>Riparia riparia</i>	Γ _C		B-2, SPEC-3
45	<i>Hirundo rustica</i>	Γ _C	Γ _C	B-2, SPEC-3
46	<i>Delichon urbica</i>	H	Γ _C	B-2, SPEC-3
47	<i>Motacilla flava</i>	-	Γ _C	B-2
48	<i>Motacilla alba</i>	Γ _C	Γ _C	B-2
49	<i>Erithacus rubecula</i>	-	Γ _C	B-2, CMS-2
50	<i>Luscinia luscinia</i>	Γ _C	Γ _C	B-2, CMS-2
51	<i>Phoenicurus ochruros</i>	-	Γ _C	B-2, CMS-2
52	<i>Saxicola rubetra</i>	Γ _A	Γ _C	B-2, CMS-2
53	<i>Saxicola rubicola</i>	Γ _A	Γ _C	B-2, CMS-2
54	<i>Turdus merula</i>	Γ _C	Γ _C	B-3, CMS-2
55	<i>Turdus pilaris</i>	-	Γ _C	B-3, CMS-2
56	<i>Turdus philomelos</i>	Γ _C		B-3, CMS-2
57	<i>Locustella luscinioides</i>	Γ _C	Γ _C	B-2
58	<i>Acrocephalus schoenobaenus</i>	Γ _C		B-2
59	<i>Acrocephalus scirpaceus</i>	Γ _C	Γ _C	B-2
60	<i>Acrocephalus arundinaceus</i>	Γ _C		B-2
61	<i>Hippolais icterina</i>	-	Γ _C	B-2
62	<i>Sylvia nisoria</i>	-	Γ _B	B-2, BD-1
63	<i>Sylvia curruca</i>	-	Γ _A	B-2
64	<i>Sylvia communis</i>	-	Γ _C	B-2
65	<i>Sylvia atricapilla</i>	Γ _C	Γ _C	B-2
66	<i>Phylloscopus collybita</i>	Γ _B	Γ _C	B-2
67	<i>Muscicapa striata</i>	-	Γ _C	B-2, CMS-2, SPEC-3
68	<i>Panurus biarmicus</i>	Γ _C		B-2
69	<i>Cyanistes caeruleus</i>	Γ _C		B-2
70	<i>Parus major</i>	Γ _C	Γ _C	B-2
71	<i>Sitta europaea</i>	-	Γ _C	B-2
72	<i>Remiz pendulinus</i>	Γ _C		B-2
73	<i>Oriolus oriolus</i>	-	Γ _C	B-2
74	<i>Lanius collurio</i>	-	Γ _C	B-2, BD-1, SPEC-3

1	2	3	4	5
75	<i>Garrulus glandarius</i>	Г _А		-
76	<i>Pica pica</i>	Г _В	Г _С	-
77	<i>Corvus monedula</i>	-	Г _С	-
78	<i>Corvus corax</i>	-	Г _А	-
79	<i>Sturnus vulgaris</i>	Г _А	Г _С	SPEC-3
80	<i>Passer domesticus</i>	-	Г _С	SPEC-3
81	<i>Passer montanus</i>	Г _С	Г _С	B-3, SPEC-3
82	<i>Fringilla coelebs</i>	Г _В	Г _С	B-3
83	<i>Serinus serinus</i>	-	Г _С	B-2
84	<i>Chloris chloris</i>	Г _А	Г _С	B-2
85	<i>Carduelis carduelis</i>	Г _А	Г _С	B-2
86	<i>Carduelis cannabina</i>	-	Г _С	B-2, SPEC-2
87	<i>Carpodacus erythrinus</i>	-	Г _А	B-2
88	<i>Coccothraustes coccothraustes</i>	Н	Г _С	B-2
89	<i>Emberiza citrinella</i>	Г _С	Г _С	B-2
90	<i>Emberiza schoeniclus</i>	Г _С	Г _С	B-2

Примітки / Notes: Г_А – можливо гніздовий / Possible breeding; Г_В – вірогідно гніздовий / Probably breeding; Г_С – достовірно гніздовий / Confirmed breeding; ЧКУ – Червона книга України і категорія / Red Book of Ukraine and category; EuIUCN – Європейський Червоний список птахів і статус / European Red List and categories (VU – вразливий / vulnerable; NT – близький до загрози зникнення / near threatened); B – Додатки 2 і 3 Бернської конвенції / Appendixes of Bern Convention; CMS – Додатки 1, 2 Бонської конвенції / Appendixes of CMS; AEWA – угода щодо збереження афроєвразійських водно-болотних птахів / Agreement on the conservation of the African-Eurasian Migratory Waterbirds; CITES – Вашингтонська конвенція / list of CITES; BD – Директива Європейського Союзу щодо збереження видів диких птахів і додаток / Bird directive of EU; SPEC – Види птахів Європи, статус яких викликає занепокоєння і категорія / Species of European Conservation Concern and category.

Із 61 видів, відмічених для території заказника, 51 є гніздовими, в тому числі 16 – достовірно гніздовими, 8 – вірогідно гніздовими, 27 – можливо гніздовими. Основними гніздовими представниками водойм є пірникоза велика *Podiceps cristatus*, крижень *Anas platyrhynchos*, чирянка велика *Anas querquedula*, попелюх *Aythya ferina*, лиска *Fulica atra*, мартин звичайний *Larus ridibundus* та крячок чорний *Chlidonias niger*, для останніх двох видів виявлена гніздова колонія між селами Чернихів та Малашівці. Дещо рідше траплялися пірникоза чорношия *Podiceps nigricollis*, квак *Nycticorax nycticorax*, чапля сіра *Ardea cinerea*, чепура велика *Egretta alba*, крячок річковий *Sterna hirundo* – останні два види, як і мартин жовтоногий *Larus cachinnans*, очевидно гніздяться в цьому регіоні, однак колоній чи гніздової поведінки на обстежених ділянках ми не виявили. Для ділянок очеретяно-чагарникових заростей та прибережної рослинності заказника найхарактернішими представниками гніздової орнітофауни є лунь очеретяний *Circus aeruginosus*, курочка водяна *Gallinula chloropus*, кобилочка солов'їна *Locustella luscinioides*, очеретянки велика *Acrocephalus arundinaceus* та ставкова *A. scirpaceus*, вівчарик-ковалик *Phylloscopus collybita*, вівсянка очеретяна *Emberiza schoeniclus*, дещо рідше траплялися очеретянка лучна *A. schoenobaenus*, синиця вусата *Panurus biarmicus*, ремез *Remiz pendulinus*.

Найбільше видове різноманіття та щільність птахів відмічені нами на ділянках заказника з незначною глибиною та багатою водною та навколородною рослинністю – на північно-західних околицях с. Малашівці, на схід і південний схід від с. Чернихів та між селами Великий Глибочок і Плотича. Остання ділянка далі за течією плавно переходить в орнітологічний заказник «Чистилівський». Найменші видове різноманіття птахів та відносна їхня чисельність виявлені на широкому плесі перед дамбою в с. Івачів-Горішній. Але, хоч і кількість птахів тут незначна, утримання рівня води сьогодні є важливою умовою для перебування птахів заплавної частини заказника вище за течією.

Згідно з орнітогеографічним розподілом, виявлені птахи заказника «Серетський» і його околиць представлені 7 типами фауни, серед яких, з сумарною часткою 87%, переважають представники європейського (53%) та транспалеарктичного (35%) типів, що свідчить про репрезентативність цієї території типовими природними умовами регіону (табл. 2). По одному виду представлені голарктичний (сова вухата *Asio otus*), європейсько-китайський (мартин жовтоногий) та сибірський (чикотень *Turdus pilaris*) типи фауни, і хоча ці види зараз є широко поширеними в регіоні, вони забезпечують зоогеографічне різноманіття орнітофауни території.

Згідно з розподілом виявлених птахів за екологічними групами, встановлено, що територія заказника репрезентує всі екологічні групи птахів, наявні у рівнинній частині Тернопільської області та регіону загалом (табл. 3). Переважають птахи-дендрофіли (46%), значною є частка лімнофілів (34%). Якщо брати до уваги лише безпосередню територію заказника, то домінуючими (близько 51%) є птахи-лімнофіли, що є очікуваним та природним для гідроекосистем.

За способом гніздування птахи досліджуваної території представлені 7 групами, 89% яких практично рівномірно розподілені між стовбурно-чагарниковими, наземногнізними, кронгнізними, дуплогнізними та синантропними видами (табл. 4). Так само, як і у випадку з розподілом за екологічними групами, під час врахування лише птахів водно-болотної території заказника очікується значне зменшення частки трьох останніх з перелічених груп та виражене домінування перших двох. Характерними для водойм є плаваючогнізні види, які тут представлені пірникозами, крячками, лискою та курочкою водяною.

Таблиця 2

Розподіл видів птахів гідрологічного заказника «Серетський» за типами фауни / Division of registered bird species of Seretskyi hydrological reserve by faunas type

Тип фауни / Faunas type	Частка / Part, %
Європейський	52,6
Транспалеарктичний	34,6
Середземноморський	6,4
Монгольський	2,6
Голарктичний	1,3
Європейсько-Китайський	1,3
Сибірський	1,3

Таблиця 3

Розподіл видів птахів заказника «Серетський» за екологічними групами / Division of registered bird species of Seretskyi hydrological reserve

Екологічна група / Ecological groups	Частка / Part, %
Дендрофіли	45,6
Лімнофіли	34,4
Склерофіли	15,6
Кампофіли	4,4

За складом їжі, що домінує в раціоні птахів гідрологічного заказника «Серетський» і його околиць, 62% становлять зоофаги, серед яких приблизно рівні частки належать видам, що споживають гідробіонтів (водних безхребетних, риб, земноводних) та наземних безхребетних (комахи, молюски, черви тощо), незначний відсоток становлять види, що живляться хребетними тваринами (птахами, дрібними ссавцями). Основу поліфагів (21%) становлять види птахів, що до свого раціону, часто – в різний період року, можуть включати їжу як тваринного, так і рослинного походження. Незначну частку мають всеїдні види (воронові птахи). Фітофаги становлять 17% виявлених птахів досліджуваної території, однак більша частина з них також зрідка, або під час вигодовування потомства, може споживати безхребетних тварин.

Унікальністю та цінністю будь-якої природної території є її раритетна складова. Із 90 видів птахів, виявлених нами на території гідрологічного заказника «Серетський» за час дослідження, 92% (83 види) мають охоронний статус згідно з національним чи міжнародним законодавством (табл. 1). Звичайно, більшість з них (97% з раритетних, загалом 81 вид) занесені до додатків Бернської конвенції, якою охороняється дика флора й фауна Європи, і значна частина з них є звичайними і широко поширеними видами в Україні та не потребують спеціальних методів охорони. Однак близько третини з виявлених видів мають більшу природоохоронну цінність, що задекларовано у інших природоохоронних документах, а надто – відразу у кількох. Для подальшого аналізу ми використали 8 нормативних документів національного і міжнародного рівня, що стосуються охорони конкретних видів птахів (табл. 5). Так до семи переліків водночас занесений косар *Platalea leucorodia*, до шести – підорлик малий *Aquila pomarina*, до п'яти – лелека білий *Ciconia ciconia* та крячок чорний, до чотирьох – 11 видів (чепура велика, чирянка велика, широконосіска, попелюх, лунь очеретяний, боривітер звичайний *Falco tinnunculus*, лиска, баранець звичайний *Gallinago gallinago*, коловодник звичайний *Tringa totanus*, крячок річковий та рибалочка *Alcedo atthis*). Саме ці види і становлять основу раритетної компоненти та потребують особливої уваги у європейському масштабі. Одночасно до трьох охоронних переліків птахів занесені 11 видів, виявлених нами в заказнику та околицях, до двох – 20, а до одного (в основному – додатки Бернської конвенції) – 37 видів птахів. З них, на місцевому рівні, відносно рідкісними та унікальними є квак, чечевиця *Carpodacus erythrinus* та горлиця звичайна *Streptopelia turtur*, остання, до того ж, має сьогодні негативну тенденцію динаміки європейської популяції та вразливий статус згідно з Європейським червоним списком птахів. 7 видів птахів не мають спеціального (визначеного) природоохоронного статусу.

Таблиця 4

Розподіл видів птахів гідрологічного заказника «Серетський» за способом гніздування / Division of registered bird species of Seretskyi hydrological reserve by nesting way

Спосіб гніздування / Nesting mode	Частка / Part, %
Стовбурно-чагарникові	25,6
Наземногнізні	24,4
Кронові	16,7
Дуплогнізні	11,1
Синантропні	11,1
Плаваючогнізні	7,8
Норогнізні	3,3

Таблиця 5

Раритетна складова орнітофауни гідрологічного заказника «Серетський» /
Rarity component of avifauna of Seretskyi hydrological reserve

Охоронний документ / Conservation list	Кількість видів / Number of species
Червона книга України, 2009	2
Європейський червоний список птахів, 2015 (окрім категорії LC)	3
Бернська конвенція (про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ їх існування)	
Додаток 2 – види фауни, що підлягають особливій охороні	59
Додаток 3 – види фауни, що підлягають охороні	22
CMS (конвенція про збереження мігруючих видів диких тварин, Боннська конвенція)	
Додаток 1 – види, що знаходяться під загрозою зникнення	11
Додаток 2 – види, стан яких є несприятливим і збереження яких потребує міжнародної співпраці	29
АЕВА (Угода про збереження афро-євразійських водно-болотних птахів)	14
CITES (конвенція про боротьбу з міжнародною торгівлею видами дикої флори та фауни, що знаходяться під загрозою зникнення, Вашингтонська конвенція)	8
Директива ЄС щодо збереження видів диких птахів (79/409/ЄЕС; 1979)	
Додаток 1 – види птахів, збереження яких потребує особливих заходів	13
Види птахів Європи, статус яких викликає занепокоєння (SPEC)	
Категорія 2 – види із несприятливим статусом в Європі, світова популяція яких сконцентрована в Європі	6
Категорія 3 – види із несприятливим статусом в Європі, світова популяція яких сконцентрована не в Європі	21

Розглядаючи кожен з документів окремо, видно, що два види занесені до Червоної книги України – косар, дві особини якого перелетіли із заростей біля с. Плотича в напрямку орнітологічного заказника «Чистилівський», та підорлик малий, який полював над відкритими ділянками заплавної луки в околицях с. Іванківці. З птахів, що охороняються Європейським червоним списком, виявлені два види категорії «вразливий» (горлиця звичайна, дві пари якої спостерігали на східних околицях с. Чернихів, та рибалочка – одна особина на річці на південний схід від с. Івачів-Горішній) та один з категорії «близький до стану загрози зникнення» (либка – у місцях зарослих очеретом ділянок води). Варто зазначити, що ми не враховували види зі статусом «відносно сприятливий» (LC), який мають переважна більшість виявлених птахів. Згідно з Бернською конвенцією в заказнику виявлений 81 вид (59 з другого додатку, 22 – з першого). Згідно з Боннською конвенцією охороняються 29 видів птахів (додаток 2, 11 з яких занесені також до додатку 1). Угодою АЕВА охороняються 14 видів, Вашингтонською конвенцією – 8 видів, категорію SPEC, згідно з міжнародним товариством з охорони птахів (Birdlife International), мають 27 видів, а 13 видів підлягають охороні згідно з так званою «пташиною» директивою (Директива ЄС 79/409/ЄЕС щодо збереження видів диких птахів). Зазначимо, що остання є важливою під час формування міжнародної мережі природоохоронних територій Natura-2000 і є однією з ключових для охорони природи й забезпечення соціально-економічного добробуту країн-членів Європейського союзу.

Серед існуючих чи потенційних загроз для орнітофауни гідрологічного заказника «Серетський», особливо для раритетної її складової, можна виділити наступні:

– випалювання рослинності (у південно-західній частині заказника виявлено сліди випалювання очерету та прибережної рослинності. Призводить до зміни рослинних комплексів, втрати або зміни кормової бази птахів);

– полювання, особливо нелегальне (у різних місцях виявлені залишки гільз, біля с. В. Глибочок – прострелений інформаційний знак заказника);

– риболовля з плавзасобів (для охорони рідкісних птахів та орнітокомплексів, гніздових колоній, негативним є турбування водоплавних і навколоводних птахів на гніздах рибалками у гніздовий період, турбування зграй птахів у міграційний період. Для запобігання цьому слід чітко визначити місця риболовлі, в тому числі акваторію та часові рамки для риболовлі з плаваючих засобів, заборону використання моторних човнів);

– потенційна зміна водного режиму (зважаючи, що частина водно-болотних комплексів утворилися внаслідок людської діяльності після встановлення підпірних дамб, їх порушення чи невиважене використання вплинуть на існуючий гідрологічний режим території та встановлений склад орнітонаселення).

Однак, зважаючи на те, що в кількох місцях заказника, особливо у нижній його частині, ведеться забір води для потреб міста Тернополя, забезпечується й відповідна охорона прибережних та водоохоронних зон, збереження відносно постійного рівня води у середній частині заказника, що є позитивним для птахів.

Белик В.П. Биотопическое распределение и экологическая классификация животных // Чтения памяти проф. В.В. Станчинского. – Смоленск, 1992. – С. 13-16.

Унікальні перлини природи Тернопільщини / Черняк В.М., Синиця Г.Б., П'ятківський І.О. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2014. – 512 с.

Фауна України: охоронні категорії / О. Годлевська, І. Парнікоза, В. Різун, Г. Фесенко, Ю. Куцоконь, І. Загороднюк, М. Шевченко, Д. Іноземцева; ред. О. Годлевська, Г. Фесенко. – Видання друге. – Київ, 2010. – 80 с.

Штегман Б.К. Основы орнитогеографического деления Палеарктики. – М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1938. – 160 с. (Фауна СССР. Птицы. – Т.1, вып.2).

Birds in Europe: population estimates, trends, and conservation status. Cambridge, UK: BirdLife International, 2004. – 374 p.

European Red List of Birds. BirdLife International. – Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2015 – 68 p.

The EBCC Atlas of European Breeding Birds. Their distribution and abundance – London, 1997. – 903 p.

УДК 598.2 (477.43)

ОРНИТОФАУНА РЕГІОНАЛЬНОГО ЛАНДШАФТНОГО ПАРКУ «МАЛЬОВАНКА»

М. Д. Матвєєв¹, М. О. Тарасенко¹, М. В. Дребет², В. Ю. Мартинюк²

Орнітофауна Регіонального ландшафтної парку «Мальованка». – Матвєєв М.Д., Тарасенко М.О., Дребет М.В., Мартинюк В.Ю.

Наведена інформація щодо сучасного стану орнітофауни Регіонального ландшафтної парку «Мальованка». Впродовж останніх 16-ти років на території ландшафтної парку зареєстровано 163 види птахів, з них 92 – гніздові перелітні, 33 – гніздові осілі, 15 – пролітні та кочові, 9 – залітні, 6 – зимуючі; статус 8 видів є невизначеним. У межах регіонального парку виявлені 16 видів занесених до Червоної книги України, 113 видів з II Додатку Бернської конвенції, 27 видів – з червоного списку флори та фауни Хмельницької області.

Ключові слова: орнітофауна, Регіональний ландшафтний парк «Мальованка», статус перебування, охоронні статуси видів птахів.

Адреса: 1 – Кам'янець-Подільський національний університет ім. І. Огієнка, вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, Хмельницька обл., Україна, 32300, E-mail: *matveevmd@ukr.net, lanius@meta.ua*; 2 – НПП «Подільські Товтри», вул. Польський ринок, 6, м. Кам'янець-Подільський, Хмельницька обл., Україна, 32301, E-mail: *mikedrebet@gmail.com, ornitolog@meta.ua*

Avifauna of the Regional Landscape Park «Malyovanka». – Matveev M.D., Tarasenko M.O., Drebet M.V., Martyniuk V.Yu.

The submitted information refers to the current state of the avifauna of the Regional Landscape Park «Malyovanka». Over the last 16 years in the landscape park were recorded: 163 bird species, of which 92 – nesting and migratory, 33 – nesting and settled, 15 – transitory and nomadic, 9 – vagrant; 6 – wintering; 8 species status is unidentified. Within the reserve the 16 Red Book species, 113 species of the Annex II of the Bern Convention, 27 species from the Flora and Fauna Red List of the Khmelnyskiy Region were registered.

Key words: avifauna, the Regional Landscape Park «Malyovanka», residence status, conservation status of the birds.

Address: 1 – Kamianets-Podilsky Ivan Ohienko National University, Ohienka St., 61, Kamianets-Podilsky, Khmelnytskyi Region, Ukraine, 32300, E-mail: *matveevmd@ukr.net, lanius@meta.ua*; 2 – NNP «Podilski Tovtry», Polskyi Rynok St., 6, Kamianets-Podilsky, Khmelnytskyi Region, Ukraine, 32301, E-mail: *mikedrebet@gmail.com, ornitolog@meta.ua*

Регіональний ландшафтний парк (РЛП) «Мальованка» – об'єкт природно-заповідного фонду України – створений згідно з рішенням шостої сесії Хмельницької обласної ради 11 травня 1999 р. (Перелік..., 1999), розташований на території Полонського та Шепетівського р-нів Хмельницької обл.

Попередні дані про орнітофауну РЛП «Мальованка» опубліковані за результатами польових досліджень у 1999-2011 рр. (Матвєєв, 2001, 2008, 2011; Матвєєв, Рабчевський, 2003; Природа..., 2010).

Метою нашого дослідження є встановлення видового складу, статусу перебування та природоохоронних статусів птахів фауни Регіонального ландшафтного парку «Мальованка» з перспективою включення його в перелік об'єктів Смарагдової мережі.

Матеріал і методика

Польові дослідження, проведені у 1999-2015 рр. під час гніздового (квітень-червень) та міграційних періодів (березень-квітень, вересень-листопад), дозволили зібрати дані щодо видового складу птахів РЛП «Мальованка».

На території ландшафтного парку є три села: Мальованка, Купине, Савичі. Промислових об'єктів немає, орні землі становлять лише 10% території. Понад 60% площі парку вкриті лісами. Це соснові, дубові крушиново-трясункоподібно-осокові, дубові ліщиново-орляково-конвалієві, дубові чорницеві ліси та ін. Територією парку протікають річки Дружня і Лизне. Унікальними екологічними угрупованнями є болота за участю сфагнових мохів, пухівки.

Загальна площа парку – 16919,4 га. У межах РЛП розташовані об'єкти ПЗФ, зокрема: загально-зоологічний заказник «Лізнявський» – 422 га; орнітологічний заказник «Червоноцвітський» – 36 га; ботанічний заказник місцевого значення «Русалчині поляни» – 60 га, гідрологічний заказник місцевого значення «Мальованський» – 27 га, гідрологічний заказник місцевого значення «Савицький» – 56,3 га; заповідне урочище «Завадське» – 4,6 га; пам'ятка природи «Дуб черешчатий» – 9,1 га.

Роботи проводили за загальноприйнятими методиками (Воинственский и др., 197-7; Ардамацкая, 1997; Гузий, 1997). Види наведені в систематичному порядку, запропонованому Л.С. Степаняном (1990).

Результати та обговорення

За період проведення досліджень на території Регіонального ландшафтного парку «Мальованка» зареєстровано 163 види птахів, що належать до 44 родин 18 рядів. Найчисленнішими рядами орнітофауни парку є Горобцеподібні (Passeriformes), Сивкоподібні (Charadriiformes) і Соколоподібні (Falconiiformes) (табл. 1).

Проведені дослідження показали, що до складу орнітофауни регіонального ландшафтного парку «Мальованка» належать 163 види. Видовий склад і статуси птахів фауни РЛП «Мальованка» наведені в таблиці 2.

Зі 163 видів птахів, що були зареєстровані на території Регіонального ландшафтного парку «Мальованка», 92 види є гніздовими перелітними, 33 – гніздовими осілими, 15 – пролітними та кочовими, 9 – залітними, 6 – зимуючими; статус 8 видів невизначений (рис. 1).

Таблиця 1

Характеристика кількості рядів, родин і видів орнітофауни
Регіонального ландшафтного парку «Мальованка» /
Characterization number of orders, families and species of avifauna
of Regional Landscape Park «Malyovanka»

№ з/п	Ряд / Order	Кількість / Amount of	
		родин / families	видів / species
1	Gaviiiformes	1	1
2	Podicipediformes	1	2
3	Pelecaniformes	1	1
4	Ciconiiformes	2	6
5	Anseriformes	1	6
6	Falconiformes	3	16
7	Galliformes	1	3
8	Gruiformes	2	6
9	Charadriiformes	3	17
10	Columbiformes	1	4
11	Cuculiformes	1	1
12	Strigiformes	1	4
13	Caprimulgiformes	1	1
14	Apodiformes	1	1
15	Coraciiformes	2	2
16	Upupiformes	1	1
17	Piciformes	1	8
18	Passeriformes	20	83
Разом		44	163

Таблиця 2

Видовий склад, статус перебування і охоронні статуси птахів
регіонального ландшафтного парку «Мальованка» /
Species composition, residence and conservation statuses of birds
of Regional Landscape Park «Malyovanka»

№ з/п	Вид / Species	Статус / Residence status	Охоронні статуси / Conservation statuses		
			1	2	3
1	2	3	4	5	6
1	<i>Gavia arctica</i>	3		+	
2	<i>Podiceps grisegena</i>	Н		+	
3	<i>Podiceps cristatus</i>	Г, П			
4	<i>Phalacrocorax carbo</i>	3			
5	<i>Botaurus stellaris</i>	Г, П		+	+
6	<i>Nycticorax nycticorax</i>	Г, П		+	
7	<i>Egretta alba</i>	3		+	+
8	<i>Ardea cinerea</i>	Г, П			
9	<i>Ciconia ciconia</i>	Г, П		+	
10	<i>Ciconia nigra</i>	Г, П	+	+	+
11	<i>Cygnus olor</i>	П			
12	<i>Anas platyrhynchos</i>	Г, П			
13	<i>Anas querquedula</i>	Г, П			
14	<i>Aythya ferina</i>	Г, П			
15	<i>Aythya fuligula</i>	П			

1	2	3	4	5	6
16	<i>Bucephala clangula</i>	П	+		+
17	<i>Pandion haliaetus</i>	П	+	+	+
18	<i>Pernis apivorus</i>	Г, П		+	+
19	<i>Milvus migrans</i>	Н	+	+	+
20	<i>Circus pygargus</i>	Г, П	+	+	+
21	<i>Circus aeruginosus</i>	Г, П		+	
22	<i>Accipiter gentilis</i>	Г, П		+	
23	<i>Accipiter nisus</i>	Г, П		+	
24	<i>Buteo lagopus</i>	Зм		+	
25	<i>Buteo buteo</i>	Г, П		+	
26	<i>Circaetus gallicus</i>	Г, П	+	+	+
27	<i>Hieraaetus pennatus</i>	Н	+	+	+
28	<i>Aquila clanga</i>	П	+	+	+
29	<i>Aquila pomarina</i>	Г, П	+	+	+
30	<i>Falco cherrug</i>	П	+	+	
31	<i>Falco vespertinus</i>	Н		+	+
32	<i>Falco tinnunculus</i>	Г, П		+	
33	<i>Tetrastes bonasia</i>	Г, П	+		
34	<i>Perdix perdix</i>	Г, О			
35	<i>Coturnix coturnix</i>	Г, П			
36	<i>Grus grus</i>	Г, П	+	+	+
37	<i>Rallus aquaticus</i>	Н			
38	<i>Porzana porzana</i>	Н		+	
39	<i>Crex crex</i>	Г, П		+	+
40	<i>Gallinula chloropus</i>	Г, П			
41	<i>Fulica atra</i>	Г, П			
42	<i>Charadrius dubius</i>	Г, П		+	
43	<i>Vanellus vanellus</i>	Г, П			
44	<i>Tringa ochropus</i>	П		+	
45	<i>Tringa totanus</i>	Н			
46	<i>Tringa glareola</i>	П		+	
47	<i>Actitis hypoleucos</i>	Г, П		+	
48	<i>Phylomachus pugnax</i>	П			
49	<i>Calidris temminckii</i>	П			
50	<i>Gallinago gallinago</i>	Г, П			
51	<i>Scolopax rusticola</i>	Г, П			
52	<i>Larus ridibundus</i>	З			
53	<i>Larus cachinnans</i>	Г, П			
54	<i>Larus canus</i>	П			
55	<i>Chlidonias niger</i>	Г, П		+	+
56	<i>Chlidonias leucopterus</i>	Г, П		+	
57	<i>Chlidonias hybrida</i>	П		+	
58	<i>Sterna hirundo</i>	Г, П		+	
59	<i>Columba palumbus</i>	Г, П			
60	<i>Columba livia</i> f. dom.	З			
61	<i>Streptopelia decaocto</i>	Г, О			
62	<i>Streptopelia turtur</i>	Г, П			
63	<i>Cuculus canorus</i>	Г, П			
64	<i>Asio otus</i>	Г, О		+	
65	<i>Asio flammeus</i>	Г, П	+	+	+
66	<i>Athene noctua</i>	Г, О		+	
67	<i>Strix aluco</i>	Г, О		+	

1	2	3	4	5	6
68	<i>Apus apus</i>	3			
69	<i>Caprimulgus europaeus</i>	Г, П		+	+
70	<i>Alcedo atthis</i>	Г, П		+	+
71	<i>Merops apiaster</i>	Г, П		+	
72	<i>Upupa epops</i>	Г, П		+	
73	<i>Jynx torquilla</i>	Г, П		+	
74	<i>Dryocopus martius</i>	Г, О		+	+
75	<i>Picus viridis</i>	Г, О	+	+	+
76	<i>Picus canus</i>	Г, О		+	
77	<i>Dendrocopos major</i>	Г, О		+	
78	<i>Dendrocopos syriacus</i>	Г, О		+	
79	<i>Dendrocopos medius</i>	Г, О		+	
80	<i>Dendrocopos minor</i>	Г, О		+	
81	<i>Riparia riparia</i>	Г, П		+	
82	<i>Hirundo rustica</i>	Г, П		+	
83	<i>Delichon urbica</i>	Г, П		+	
84	<i>Galerida cristata</i>	Г, О			
85	<i>Lullula arborea</i>	Г, П			
86	<i>Alauda arvensis</i>	Г, П			
87	<i>Anthus trivialis</i>	Г, П		+	
88	<i>Anthus pratensis</i>	Г, П		+	+
89	<i>Motacilla flava</i>	Г, П		+	
90	<i>Motacilla alba</i>	Г, П		+	
91	<i>Motacilla citreola</i>	Г, П		+	
92	<i>Lanius collurio</i>	Г, П		+	
93	<i>Lanius excubitor</i>	3М	+	+	+
94	<i>Oriolus oriolus</i>	Г, П		+	
95	<i>Sturnus vulgaris</i>	Г, П			
96	<i>Garrulus glandarius</i>	Г, О			
97	<i>Corvus frugilegus</i>	3			
98	<i>Pica pica</i>	Г, О			
99	<i>Corvus cornix</i>	Г, О			
100	<i>Corvus corax</i>	Г, О			
101	<i>Troglodytes troglodytes</i>	Г, О		+	
102	<i>Bombycilla garrulus</i>	3М		+	
103	<i>Locustella luscinioides</i>	Г, П		+	
104	<i>Locustella fluviatilis</i>	Г, П		+	+
105	<i>Locustella naevia</i>	Г, П		+	+
106	<i>Acrocephalus schoenobaenus</i>	Г, П		+	
107	<i>Acrocephalus palustris</i>	Г, П		+	
108	<i>Acrocephalus scirpaceus</i>	Г, П		+	
109	<i>Acrocephalus arundinaceus</i>	Г, П		+	
110	<i>Hippolais icterina</i>	Г, П		+	
111	<i>Sylvia nisoria</i>	Г, П		+	
112	<i>Sylvia atricapilla</i>	Г, П		+	
113	<i>Sylvia borin</i>	Г, П		+	
114	<i>Sylvia communis</i>	Г, П		+	
115	<i>Sylvia curruca</i>	Г, П		+	
116	<i>Phylloscopus trochilus</i>	Г, П		+	
117	<i>Phylloscopus collybita</i>	Г, П		+	
118	<i>Phylloscopus sibilatrix</i>	Г, П		+	

1	2	3	4	5	6
119	<i>Regulus regulus</i>	П		+	
120	<i>Regulus ignicapillus</i>	3	+	+	
121	<i>Muscicapa striata</i>	Г, П		+	
122	<i>Ficedula parva</i>	Г, П		+	
123	<i>Ficedula hypoleuca</i>	П		+	
124	<i>Ficedula albicollis</i>	Г, П		+	
125	<i>Saxicola rubetra</i>	Г, П		+	
126	<i>Saxicola torquata</i>	Г, П		+	
127	<i>Oenanthe oenanthe</i>	Г, П		+	
128	<i>Erithacus rubecula</i>	Г, П		+	
129	<i>Phoenicurus phoenicurus</i>	Г, П		+	
130	<i>Phoenicurus ochruros</i>	Г, П		+	
131	<i>Luscinia luscinia</i>	Г, П		+	
132	<i>Luscinia svecica</i>	Г, П		+	
133	<i>Turdus pilaris</i>	Г, П			
134	<i>Turdus merula</i>	Г, П			
135	<i>Turdus iliacus</i>	Г, П			+
136	<i>Turdus philomelos</i>	Г, П			
137	<i>Turdus viscivorus</i>	Г, П			
138	<i>Aegithalos caudatus</i>	Г, О		+	
139	<i>Remiz pendulinus</i>	Г, П		+	
140	<i>Parus caeruleus</i>	Г, О		+	
141	<i>Parus cristatus</i>	Г, О		+	
142	<i>Parus montanus</i>	Г, О		+	
143	<i>Parus palustris</i>	Г, О		+	
144	<i>Parus ater</i>	Г, П		+	
145	<i>Parus major</i>	Г, О		+	
146	<i>Sitta europaea</i>	Г, О		+	
147	<i>Certhia familiaris</i>	Г, О		+	
148	<i>Passer domesticus</i>	Г, О			
149	<i>Passer montanus</i>	Г, О			
150	<i>Fringilla coelebs</i>	Г, П			
151	<i>Fringilla montifringilla</i>	ЗМ			
152	<i>Serinus serinus</i>	Г, П		+	
153	<i>Chloris chloris</i>	Г, О		+	
154	<i>Spinus spinus</i>	ЗМ		+	
155	<i>Carduelis carduelis</i>	Г, О		+	
156	<i>Acanthis cannabina</i>	Г, О		+	
157	<i>Acanthis flammea</i>	П		+	
158	<i>Pyrrhula pyrrhula</i>	ЗМ			
159	<i>Coccothraustes coccothraustes</i>	Г, О		+	
160	<i>Emberiza citrinella</i>	Г, О		+	
161	<i>Emberiza schoeniclus</i>	Г, П		+	
162	<i>Emberiza hortulana</i>	Н			+
163	<i>Plectrophenax nivalis</i>	3		+	
Разом			16	113	27

Примітки / Notes: 1 – Червона книга України / Red book of Ukraine; 2 – Бернська конвенція, Додаток II / Annex II of the Bern Convention; 3 – Червоний список флори та фауни Хмельницької області / Flora and Fauna Red List of the Khmelnytskyi Region; Г, П – гніздовий перелітний / nesting, migratory; Г, О – гніздовий осілий / nesting, settled, Зм – зимуючий / wintering, З – залітний / vagrant, П – пролітний та кочовий / transitory and nomadic, Н – невизначений / indefinite

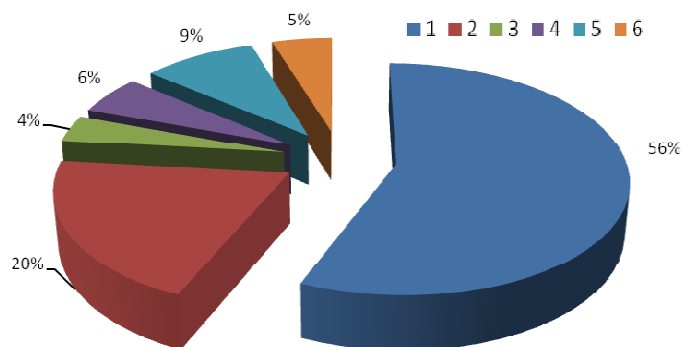

Рис. 1. Розподіл видів птахів фауни Регіонального ландшафтного парку «Мальованка» за статусом перебування / Distribution of the bird species of the Regional Landscape Park «Malyovanka» per the status of residence

1 – гніздовий перелітний / nesting, migratory; 2 – гніздовий осілий / nesting and settled, 3 – зимуючий / wintering, 4 – залітний / vagrant, 5 – пролітний та кочовий / transitory and nomadic, 6 – невідомий / indefinite

Наші дослідження показали, що 16 видів (9,8% від загальної кількості видів) орнітофауни РЛП «Мальованка» занесені до Червоної книги України (2009), 113 види (69,3%) включені до II додатку Бернської конвенції (1998) і 27 видів (16,6%) – до Червоного списку флори та фауни Хмельницької області (Казимірова та ін., 2001); 46 видів (28,2%) не мають зазначених охоронних статусів (рис. 2).

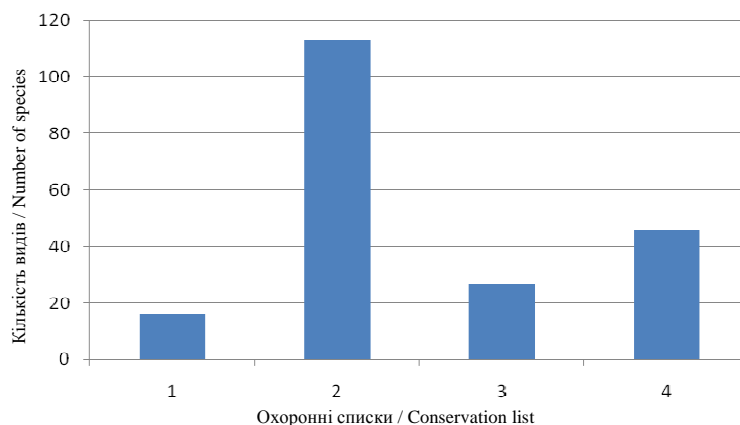

Рис. 2. Розподіл видів птахів фауни Регіонального ландшафтного парку «Мальованка» за охоронними статусами / Distribution of the birds species of the Regional Landscape Park «Malyovanka» per the conservation statuses

Примітка / Note: Охоронні списки / Conservation lists: 1 – Червона книга України / Red Book of Ukraine; 2 – II додаток Бернської конвенції / Annex II of the Bern Convention, 3 – Червоний список флори та фауни Хмельницької області / Flora and Fauna Red List of the Khmelnytskyi Region, 4 – не належать до вище зазначених охоронних переліків / not belonging to the above-mentioned conservation lists

Таким чином, Регіональний ландшафтний парк «Мальованка» має важливе значення для збереження «червонокнижних», глобально-вразливих і регіонально-рідкісних видів птахів.

- Ардамацкая Т.Б. Методика учета колониальных гнездовых околоводных птиц и проблемы, возникающие при этом // Обліки птахів: підходи, методики, результати. – Львів-Київ, 1997. – С. 55-57.
- Воинственский М.А., Сабиневский Б.В., Севастьянов В.И. Прогнозирование орнитологической обстановки // Методы изучения миграции птиц. – М.: Изд-во МГУ, 1977. – С. 201-207.
- Гузий А.И. Методы учетов птиц в условиях леса // Обліки птахів: підходи, методики, результати. – Львів-Київ, 1997. – С. 55-57.
- Казимірова Л.П., Білик Р.Г., Матвеев М.Д., Новак В.О. Види рослин і тварин, що охороняються в області // Екологічна освіта на Хмельниччині. Навчально-методичний посібник. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2001. – С. 156-169.
- Конвенція про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі (Берн, 1979 р.). – К., 1998. – 76 с.
- Матвеев М.Д. Регіональний ландшафтний парк «Мальованка» // Національна доповідь про стан ІВА територій України. – К., 2001. – С. 21.
- Матвеев М.Д., Рабчевський Р.М. Фауністична характеристика регіонального ландшафтного парку «Мальованка» // Природа Хмельниччини: потенціал, охорона, проблеми. – Нетішин, 2003. – С. 27-30.
- Матвеев М.Д. Охорона та збереження орнітофауни Малого Полісся // Навколишнє середовище і здоров'я людини. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет ім. І. Огієнка, 2008. – С. 201-209.
- Матвеев М.Д. Орнітофауна Малополюського Погориння та шляхи її охорони // Ландшафтне та біологічне різноманіття Малополюського Погориння в умовах зростаючого антропогенного впливу (екологічні та природоохоронні аспекти). – Славута, 2011. – С. 58-64.
- Перелік територій і об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного і місцевого значення Хмельницької області. – Хмельницький, 1999. – 39 с.
- Природа унікального краю – Малого Полісся / під ред. Т.Л. Андрієнко. – Кам'янець-Подільський: вид-во ПП Мошинського В.С., 2010. – 252 с.
- Степанян Л.С. Конспект орнитологической фауны СССР. – М.: Наука, 1990. – 728 с.
- Червона книга України. Тваринний світ – Київ: Глобалконсалтинг, 2009. – 600 с.

УДК 598.2 (477.43)

ОРНІТОФАУНА ОРНІТОЛОГІЧНОГО ЗАКАЗНИКА «ВЕЛИКОБЕРЕЗНЯНСЬКИЙ»

М. Д. Матвєєв¹, М. О. Тарасенко¹, М. В. Дребет², В. Ю. Мартинюк²

Орнітофауна орнітологічного заказника «Великоберезнянський». – Матвєєв М.Д., Тарасенко М.О., Дребет М.В., Мартинюк В.Ю.

Наведена інформація щодо сучасного стану орнітофауни орнітологічного заказника «Великоберезнянський»: зареєстровано 133 види птахів, з них 71 вид – гніздовий перелітний, 22 – пролітні кочові, 21 – осілий, 16 – залітні, 1 – зимуючий; статуси 2 видів є невизначеними. У межах заказника виявлені 5 видів занесених до Червоної книги України, 82 види з II Додатку Бернської конвенції, 14 видів з Червоного списку флори та фауни Хмельницької області.

Ключові слова: орнітофауна, заказник «Великоберезнянський», статус перебування, охоронні статуси видів птахів.

Адреса: 1 – Кам'янець-Подільський національний університет ім. І. Огієнка, вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, Хмельницька обл., Україна, 32300, E-mail: matveevmd@ukr.net, lanius@meta.ua; 2 – НПП «Подільські Товтри», вул. Польський ринок, 6, м. Кам'янець-Подільський, Хмельницька обл., Україна, 32301, E-mail: mikedrebet@gmail.com, ornitolog@meta.ua

Avifauna of the ornithological reserve «Velykoberezniansky». – Matveev M.D., Tarasenko M.O., Drebet M.V., Martyniuk V.Yu.

The submitted information relates to the current state of the avifauna of the ornithological reserve «Velykoberezniansky»: recorded 133 species of birds, including 71 species – nesting and migratory, 22 – transitory and nomadic, 21 – settled, 16 – vagrant, 1 – wintering; status of the 2 species is unidentified. Within the birds reserve there are 5 Red Book species, 82 species of the Annex II of the Bern Convention, 14 species of the Flora and Fauna Red List of Kholmynitsky Region were registered.

Key words: avifauna, the ornithological reserve «Velykoberezniansky», residence status, conservation status of the birds.

Address: 1 – Kamianets-Podilsky Ivan Ohienko National University, Ohienka St., 61, Kamianets-Podilsky, Khmelnytskyi Region, Ukraine, 32300, E-mail: matveevmd@ukr.net, lanius@meta.ua; 2 – NNP «Podilski Tovtry», Polskyi Rynok St., 6, Kamianets-Podilsky, Khmelnytskyi Region, Ukraine, 32301, E-mail: mikedrebet@gmail.com, ornitolog@meta.ua

На сучасному етапі розвитку суспільства все гостріше постає проблема збереження тваринного світу, зокрема і на природоохоронних територіях, до яких належать заказники. Проте на цих природоохоронних об'єктах не завжди є належний рівень охорони компонентів біоти і ландшафтів. Необхідно підсилити рівень контролю за цими територіями не лише з боку вітчизняних організацій та установ, але і з боку європейського співтовариства. Цьому сприяє Смарагдова мережа. Знаходження у межах певної території видів та оселищ, перелічених в Резолюціях Постійного комітету Бернської конвенції № 4 (1996) та № 6 (1998), є необхідною умовою для надання їй статусу Смарагдового об'єкта. Тому метою нашого дослідження є встановлення сучасного

стану фауни птахів орнітологічного заказника місцевого значення «Великобerezнянський» (Хмельницька область) з перспективою включення його в перелік об'єктів Смарагдової мережі.

Матеріал і методи дослідження

Матеріали щодо видового складу птахів на території орнітологічного заказника місцевого значення «Великобerezнянський» зібрані протягом 2004-2015 рр. в різні періоди року: під час обліків у гніздовий період (квітень-червень), обліків водноболотних птахів у позагніздовий період – за програмою РОМ (серпень) (Матвеев і др., 2009), під час міграцій птахів (березень-квітень, вересень-листопад).

Орнітологічний заказник місцевого значення «Великобerezнянський» був заснований згідно з рішенням Хмельницької обласної ради 17.12.1993 р. за № 3. Він розташований в гирлі р. Скрипівка та заплави р. Хомора на південний захід від с. Велика Березна Полонського р-ну Хмельницької обл. Загальна площа – 500,0 га (Перелік..., 1999).

Основою заказника є стави Полонського рибгоспу, які було побудовано на початку 80-х рр. ХХ ст. у долинах річок Хомори та Скрипівки. На річці Хомора, від с. Н. Лабунь до В. Березни, побудовані стави №1, №2, №3 та №5 загальною площею 292,5 га, на річці Скрипівка – став №4 площею 65,8 га (рис. 1). Стави мілководні. Став № 5 практично весь зарослий очеретом, рогозом та іншою прибережно-водною рослинністю. До складу заказника належать також береги ставків: лівий берег ставків №№ 1-3, що являє собою луки, які переходять у поля; правий берег ставків №№ 1-3 (за обвідним каналом) представлені вологими луками з переважанням осок; лівий берег ставку № 4 – чагарникові зарості і луки; правий берег ставку №4 – луки з окремими кущами шипшини; ставок № 5 з обох боків оточений городами та будинками, по краях ставка і на дамбі ростуть дерева, переважно верби.

Рис. 1. Карта-схема території орнітологічного заказника «Великобerezнянський» / Map diagram of the territory of ornithological reserve «Velykoberezniansky» (1, 2, 3, 5 – стави на р. Хомора / ponds on the Homora river; 5 – став на р. Скрипівка / pond at the Skrypivka river)

Роботи проводили за загальноприйнятими методиками (Воинственский и др., 1977; Козлов, 1988; Ардамацкая, 1997; Гузий, 1997). Види наведені в систематичному порядку, запропонованому Л.С. Степаняном (1990).

Результати та обговорення

За період проведення досліджень на території орнітологічного заказника «Великобerezнянський» зареєстровано 133 види птахів, що належать до 36 родин 17 рядів (табл. 1). Найчисленнішим рядом орнітофауни заказника є Горобцеподібні (Passeriformes), представники якого зустрічаються серед деревно-чагарникової рослинності, на луках уздовж берегів ставків і в очеретах. Представники рядів Сивкоподібні (Charadriiformes), Гусеподібні (Anseriformes) та Лелекоподібні (Ciconiiformes) домінують і у водно-болотяній частині заказника.

Таблиця 1

Характеристика кількості рядів, родин і видів орнітофауни орнітологічного заказника «Великобerezнянський» /
Characterization number of orders, families and species of avifauna of the ornithological reserve «Velykoberezniansky»

№ з/п	Ряд / Order	Кількість / Amount of	
		родин / families	видів / species
1	Gaviiformes	1	1
2	Podicipediformes	1	4
3	Pelecaniformes	1	1
4	Ciconiiformes	2	8
5	Anseriformes	1	16
6	Falconiformes	2	7
7	Galliformes	1	2
8	Gruiformes	1	5
9	Charadriiformes	3	17
10	Columbiformes	1	4
11	Cuculiformes	1	1
12	Strigiformes	1	1
13	Apodiformes	1	1
14	Coraciiformes	2	2
15	Upupiformes	1	1
16	Piciformes	1	4
17	Passeriformes	15	58
Разом		36	133

Проведені дослідження показали, що до складу орнітофауни заказника «Великобerezнянський» належать 133 види. Видовий склад і статуси птахів фауни орнітологічного заказника наведені в таблиці 2.

Таблиця 2

Видовий склад, статус перебування і охоронні статуси птахів
орнітологічного заказника «Великобerezнянський» /
Species composition, residence and conservation statuses of birds
of the ornithological reserve «Velykobereznianskyi»

№ з/п	Вид / Species	Статус / Residence status	Охоронні статуси / Conservation statuses		
			1	2	3
1	2	3	4	5	6
1	<i>Gavia arctica</i>	З		+	
2	<i>Podiceps ruficollis</i>	Г, П		+	
3	<i>Podiceps nigricollis</i>	Г, П		+	
4	<i>Podiceps grisegena</i>	П		+	
5	<i>Podiceps cristatus</i>	Г, П			
6	<i>Phalacrocorax carbo</i>	З			
7	<i>Botaurus stellaris</i>	Г, П		+	+
8	<i>Ixobrychus minutus</i>	Г, П		+	+
9	<i>Nycticorax nycticorax</i>	Г, П		+	
10	<i>Egretta alba</i>	Г, П		+	+
11	<i>Egretta garzetta</i>	П		+	+
12	<i>Ardea cinerea</i>	Г, П			
13	<i>Ardea purpurea</i>	Г, П		+	
14	<i>Ciconia ciconia</i>	З		+	
15	<i>Anser anser</i>	Г, П			
16	<i>Anser albifrons</i>	П			
17	<i>Cygnus olor</i>	Г, П			
18	<i>Cygnus cygnus</i>	П		+	
19	<i>Anas platyrhynchos</i>	Г, П			
20	<i>Anas crecca</i>	П			
21	<i>Anas strepera</i>	Г, П	+		
22	<i>Anas penelope</i>	П			
23	<i>Anas acuta</i>	П			
24	<i>Anas querquedula</i>	Г, П			
25	<i>Anas clypeata</i>	П			
26	<i>Aythya ferina</i>	Г, П			
27	<i>Aythya nyroca</i>	П	+		+
28	<i>Aythya fuligula</i>	П			
29	<i>Aythya marila</i>	П			
30	<i>Bucephala clangula</i>	П	+		+
31	<i>Milvus migrans</i>	З	+	+	+
32	<i>Circus pygargus</i>	З	+	+	+
33	<i>Circus aeruginosus</i>	Г, П		+	
34	<i>Accipiter gentilis</i>	З		+	
35	<i>Accipiter nisus</i>	З		+	
36	<i>Buteo buteo</i>	З		+	
37	<i>Falco tinnunculus</i>	З		+	
38	<i>Perdix perdix</i>	О			
39	<i>Coturnix coturnix</i>	Г, П			
40	<i>Rallus aquaticus</i>	Н			
41	<i>Porzana porzana</i>	Н		+	
42	<i>Crex crex</i>	Г, П		+	+

1	2	3	4	5	6
43	<i>Gallinula chloropus</i>	Г, П			
44	<i>Fulica atra</i>	Г, П			
45	<i>Charadrius dubius</i>	Г, П		+	
46	<i>Vanellus vanellus</i>	Г, П			
47	<i>Tringa totanus</i>	П			
48	<i>Tringa glareola</i>	П		+	
49	<i>Actitis hypoleucos</i>	П		+	
50	<i>Phylomachus pugnax</i>	П			
51	<i>Gallinago gallinago</i>	П			
52	<i>Scolopax rusticola</i>	П			
53	<i>Limosa limosa</i>	П			
54	<i>Larus ridibundus</i>	Г, П			
55	<i>Larus argentatus</i>	3			
56	<i>Larus cachinnans</i>	Г, П			
57	<i>Larus canus</i>	П			
58	<i>Chlidonias niger</i>	Г, П		+	+
59	<i>Chlidonias leucopterus</i>	П		+	
60	<i>Chlidonias hybrida</i>	Г, П		+	
61	<i>Sterna hirundo</i>	Г, П		+	
62	<i>Columba palumbus</i>	Г, П			
63	<i>Columba livia f. dom.</i>	3			
64	<i>Streptopelia decaocto</i>	О			
65	<i>Streptopelia turtur</i>	Г, П			
66	<i>Cuculus canorus</i>	Г, П			
67	<i>Asio otus</i>	О		+	
68	<i>Apus apus</i>	3			
69	<i>Alcedo atthis</i>	Г, П		+	+
70	<i>Merops apiaster</i>	3		+	
71	<i>Upupa epops</i>	Г, П		+	
72	<i>Jynx torquilla</i>	Г, П		+	
73	<i>Picus canus</i>	О		+	
74	<i>Dendrocopos major</i>	О		+	
75	<i>Dendrocopos syriacus</i>	О		+	
76	<i>Riparia riparia</i>	Г, П		+	
77	<i>Hirundo rustica</i>	3		+	
78	<i>Delichon urbica</i>	3		+	
79	<i>Alauda arvensis</i>	Г, П			
80	<i>Anthus trivialis</i>	Г, П		+	
81	<i>Anthus pratensis</i>	Г, П		+	+
82	<i>Motacilla flava</i>	Г, П		+	
83	<i>Motacilla alba</i>	Г, П		+	
84	<i>Motacilla citreola</i>	Г, П		+	
85	<i>Lanius collurio</i>	Г, П		+	
86	<i>Oriolus oriolus</i>	Г, П		+	
87	<i>Sturnus vulgaris</i>	Г, П			
88	<i>Garrulus glandarius</i>	О			
89	<i>Pica pica</i>	О			
90	<i>Corvus cornix</i>	О			
91	<i>Corvus corax</i>	3			
92	<i>Troglodytes troglodytes</i>	О		+	

1	2	3	4	5	6
93	<i>Locustella luscinioides</i>	Г, П		+	
94	<i>Locustella naevia</i>	Г, П		+	+
95	<i>Acrocephalus schoenobaenus</i>	Г, П		+	
96	<i>Acrocephalus palustris</i>	Г, П		+	
97	<i>Acrocephalus scirpaceus</i>	Г, П		+	
98	<i>Acrocephalus arundinaceus</i>	Г, П		+	
99	<i>Hippolais icterina</i>	Г, П		+	
100	<i>Sylvia nisoria</i>	Г, П		+	
101	<i>Sylvia atricapilla</i>	Г, П		+	
102	<i>Sylvia borin</i>	Г, П		+	
103	<i>Sylvia communis</i>	Г, П		+	
104	<i>Sylvia curruca</i>	Г, П		+	
105	<i>Phylloscopus trochilus</i>	Г, П		+	
106	<i>Phylloscopus collybita</i>	Г, П		+	
107	<i>Muscicapa striata</i>	Г, П		+	
108	<i>Saxicola rubetra</i>	Г, П		+	
109	<i>Saxicola torquata</i>	Г, П		+	
110	<i>Erithacus rubecula</i>	Г, П		+	
111	<i>Luscinia luscinia</i>	Г, П		+	
112	<i>Luscinia svecica</i>	Г, П		+	
113	<i>Turdus pilaris</i>	Г, П			
114	<i>Turdus merula</i>	Г, П			
115	<i>Turdus philomelos</i>	Г, П			
116	<i>Aegithalos caudatus</i>	О		+	
117	<i>Remiz pendulinus</i>	Г, П		+	
118	<i>Parus caeruleus</i>	О		+	
119	<i>Parus major</i>	О		+	
120	<i>Sitta europaea</i>	О		+	
121	<i>Passer domesticus</i>	О			
122	<i>Passer montanus</i>	О			
123	<i>Fringilla coelebs</i>	Г, П			
124	<i>Serinus serinus</i>	Г, П		+	
125	<i>Chloris chloris</i>	О		+	
126	<i>Spinus spinus</i>	Зм		+	
127	<i>Carduelis carduelis</i>	О		+	
128	<i>Acanthis cannabina</i>	О		+	
129	<i>Acanthis flammea</i>	П		+	
130	<i>Carpodacus erythrinus</i>	Г, П		+	+
131	<i>Coccothraustes coccothraustes</i>	О		+	
132	<i>Emberiza citrinella</i>	О		+	
133	<i>Emberiza schoeniclus</i>	Г, П		+	

Примітки / Notes: 1 – Червона книга України / Red book of Ukraine; 2 – Бернська конвенція, Додаток II / Annex II of the Bern Convention; 3 – Червоний список флори та фауни Хмельницької області / Flora and Fauna Red List of the Khmelnytskyi Region; Г, П – гніздовий перелітний / nesting, migratory; Г, О – гніздовий осілий / nesting, settled, Зм – зимуючий / wintering, З – залітний / vagrant, П – пролітний та кочовий / transitory and nomadic, Н – невизначений / indefinite

Зі 133 зареєстрованих на території заказника «Великобerezнянський» видів птахів 71 вид є гніздовим перелітним, 22 – пролітні та кочові, 21 – осілий, 16 – залітні, 1 – зимуючий; статуси 2-х видів є невизначеними (рис. 2).

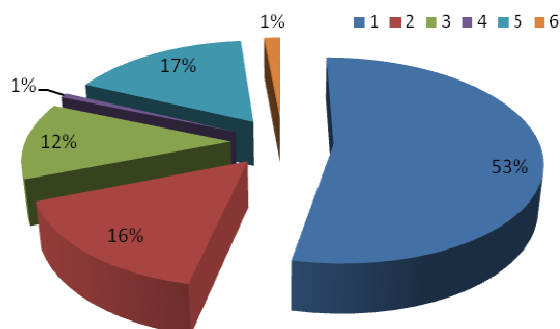

Рис. 2. Розподіл видів птахів орнітологічного заказника «Великобerezнянський» за статусом перебування / Distribution of the birds species of the ornithological reserve «Velykobereznianskyi» per residence status

1 – гніздовий перелітний / nesting, migratory; 2 – гніздовий осілий / nesting and settled, 3 – зимуючий / wintering, 4 – залітний / vagrant, 5 – пролітний та кочовий / transitory and nomadic, 6 – невизначений / indefinite

До переліку видів II Додатку Бернської конвенції, Червоної книги України і Червоного списку флори та фауни Хмельницької області належать 85 видів (63,9% від загальної кількості видів) орнітофауни орнітологічного заказника «Великобerezнянський», зокрема 5 видів (3,8%) занесені до Червоної книги України (1999), 82 види (61,7%) включені до II додатку Бернської конвенції (Конвенція..., 1998) і 14 видів (10,5%) – до Червоного списку флори та фауни Хмельницької області (Казимірова та ін., 2001); 48 видів (36,1%) не мають зазначених охоронних статусів (рис. 3).

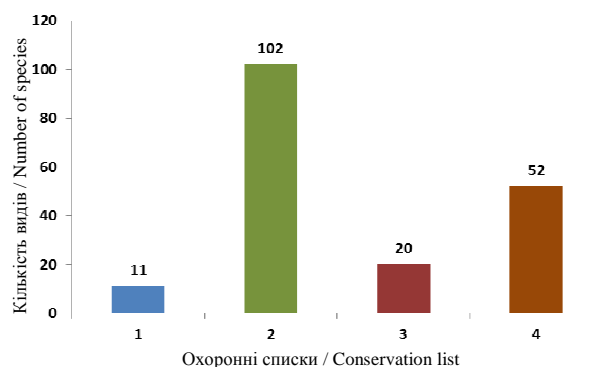

Рис. 3. Розподіл видів птахів фауни орнітологічного заказника «Великобerezнянський» за охоронними статусами / Distribution of the birds species of the ornithological reserve «Velykobereznianskyi» per conservation statuses

Примітки / Notes: Охоронні списки / Conservation lists: 1 – Червона книга України / Red Book of Ukraine; 2 – II додаток Бернської конвенції / Annex II of the Bern Convention, 3 – Червоний список флори та фауни Хмельницької області / Flora and Fauna Red List of the Khmelnytskiy Region, 4 – не належать до вище зазначених охоронних переліків / not belonging to the above-mentioned conservation lists

Таким чином, орнітологічний заказник «Великобerezнянський» має важливе значення для збереження червонокнижних, глобально-вразливих і регіонально-рідкісних видів птахів та може бути включений у перелік об'єктів Смарагдової мережі. Проте в подальшому необхідна комплексна програма дій та біотехнічних заходів щодо охорони та збереження видів птахів у цьому об'єкті ПЗФ.

- Ардамацкая Т.Б. Методика учета колониальных гнездовых околоводных птиц и проблемы, возникающие при этом // Обліки птахів: підходи, методики, результати. – Львів-Київ, 1997. – С. 55-57.
- Воинственский М.А., Сабиневский Б.В., Севастьянов В.И. Прогнозирование орнитологической обстановки // Методы изучения миграции птиц. – М.: Изд-во МГУ, 1977. – С. 201-207.
- Гузий А.И. Методы учетов птиц в условиях леса // Обліки птахів: підходи, методики, результати. – Львів-Київ, 1997. – С. 55-57.
- Казимірова Л.П., Білик Р.Г., Матвеев М.Д., Новак В.О. Види рослин і тварин, що охороняються в області // Екологічна освіта на Хмельниччині. Навчально-методичний посібник. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2001. – С. 156-169.
- Козлов Н.А. Птицы Новосибирска (пространственно-временная организация населения). – Новосибирск: Наука, 1988. – С. 1-156.
- Конвенція про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі (Берн, 1979 р.). – К., 1998. – 76 с.
- Матвеев М.Д., Тарасенко М.А., Дребет М.В., Мартинюк В.Ю. Учеты птиц в орнитологическом заказнике «Великобerezнянський» (р. Хомора) // Бюллетень РОМ: Ітоги регіонального орнитологического моніторингу. Август 2009 г. – Вып. 5. – С. 30.
- Перелік територій і об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного і місцевого значення Хмельницької області. – Хмельницький, 1999. – 39 с.
- Степанян Л.С. Конспект орнитологической фауны СССР. – М.: Наука, 1990. – 728 с.
- Червона книга України. Тваринний світ – Київ: Глобалконсалтинг, 2009. – 600 с.

УДК 598.2 (477.43)

ОРНИТОФАУНА ОРНИТОЛОГІЧНОГО ЗАКАЗНИКА «КУЗЬМИНСЬКИЙ»

М. Д. Матвєєв¹, М. О. Тарасенко¹, М. В. Дребет², В. Ю. Мартинюк²

Орнітофауна орнітологічного заказника «Кузьминський». – Матвєєв М.Д., Тарасенко М.О., Дребет М.В., Мартинюк В.Ю.

Наведена інформація щодо сучасного стану орнітофауни орнітологічного заказника «Кузьминський». Впродовж останніх 15-ти років на території заказника зареєстровано 159 видів птахів, з них 83 – гніздові та перелітні, 24 – гніздові та осілі, 24 – пролітні та кочові, 18 – залітні, 3 – зимуючі; статус 8 видів є невизначеним. У межах заказника виявлені 11 видів занесених до Червоної книги України, 102 види II Додатку Бернської конвенції, 20 видів – з червоного списку флори та фауни Хмельницької області.

Ключові слова: орнітофауна, заказник «Кузьминський», статус перебування, охоронні статуси видів птахів.

Адреса: 1 – Кам'янець-Подільський національний університет ім. І. Огієнка, вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, Хмельницька обл., Україна, 32300, E-mail: matveevmd@ukr.net, lanius@meta.ua; 2 – НПП «Подільські Товтри», вул. Польський ринок, 6, м. Кам'янець-Подільський, Хмельницька обл., Україна, 32301, E-mail: mikedrebet@gmail.com, ornitolog@meta.ua

Avifauna of the ornithological reserve «Kuzmyskyi» . – Matveev M.D., Tarasenko M.O., Drebet M.V., Martyniuk V.Yu.

The submitted information refers to the current state of the avifauna of the «Kuzmyskyi» reserve. Over the last 15 years in the reserve were recorded: 159 bird species, of which 83 – nesting and migratory, 24 – nesting and settled, 24 – transitory and nomadic, 18 – vagrant, 3 – wintering; for 8 species status is unidentified. Within the reserve the 11 Red Book species, 102 species of the Annex II of the Bern Convention, 20 species from the Flora and Fauna Red List of the Khmelnyskyi region were registered.

Key words: avifauna, ornithological reserve «Kuzmyskyi», residence status, conservation status of the birds.

Address: 1 – Kamianets-Podilsky Ivan Ohienko National University, Ohienka St., 61, Kamianets-Podilsky, Khmelnytskyi Region, Ukraine, 32300, E-mail: matveevmd@ukr.net, lanius@meta.ua; 2 – NNP «Podilski Tovtry», Polskyi Rynok St., 6, Kamianets-Podilsky, Khmelnytskyi Region, Ukraine, 32301, E-mail: mikedrebet@gmail.com, ornitolog@meta.ua

Інтенсифікація виробництва та високі темпи урбанізації все менше життєвого простору залишають багатьом представникам тваринного світу і, зокрема, птахам. Одним зі шляхів збереження біорізноманіття, рідкісних видів рослин і тварин, незмінених ландшафтів є створення природоохоронних територій, до яких належать і заказники. Одним з об'єктів природо-заповідного фонду України, що відіграє важливу роль у збереженні різноманіття птахів, є орнітологічний заказник місцевого значення «Кузьминський», розташований між м. Красилів і с. Кузьмин Красилівського р-ну Хмельницької обл.

Попередні відомості про орнітофауну заказника «Кузьминський» подані за результатами обліку водно-болотних птахів під час міграцій (Матвеев и др., 2010) і за результатами виконання держбюджетної теми «Розробка методики сталого використання та збереження біорізноманіття водойм і боліт Поділля» (Водно-болотні..., 2014).

Метою нашого дослідження є встановлення видового складу, статусу перебування та природоохоронних статусів птахів орнітологічного заказника місцевого значення «Кузьминський» з перспективою включення його до переліку об'єктів Смарагдової мережі.

Матеріал і методика

Полеві дослідження проведені 2000-2015 рр. впродовж літніх обліків (квітень-червень), обліків водно-болотних птахів за програмою РОМ (серпень) (Матвеев и др., 2010), спостережень за міграцією птахів (березень-квітень, вересень-листопад), дозволили зібрати дані щодо видового складу птахів на території орнітологічного заказника місцевого значення «Кузьминський», який був заснований згідно з рішенням Хмельницької обласної ради від 01.11.1996 р. за № 2 (Перелік..., 1999). Статус наданий з метою збереження водно-болотного комплексу – акваторії ставу та прибережних ділянок у заплаві р. Случ, які є місцем гніздування і скупчення під час міграцій водоплавних птахів. Загальна площа заказника – 918 га.

Основою заказника є став площею 789 га, що створений на р. Случ. З лівого боку ставу розміщена дамба, що відділяє став від обвідного каналу. На дамбі спорадично ростуть листяні дерева, переважно верби. Вздовж правого берегу ставу поширені очерети шириною від 1 до 5 м; далі йде невелика смуга (1-4 м) вологих осокових лук, що переходить у злакові луки, розміщені на схилі. Вздовж правого берега ставу зростають очерети шириною від 1 до 20 м, за якими до дамби розташовані вологі луки. За дамбою знаходяться вологі осокові луки. До обвідного каналу примикає ліс, сформований переважно вільхою (рис.1).

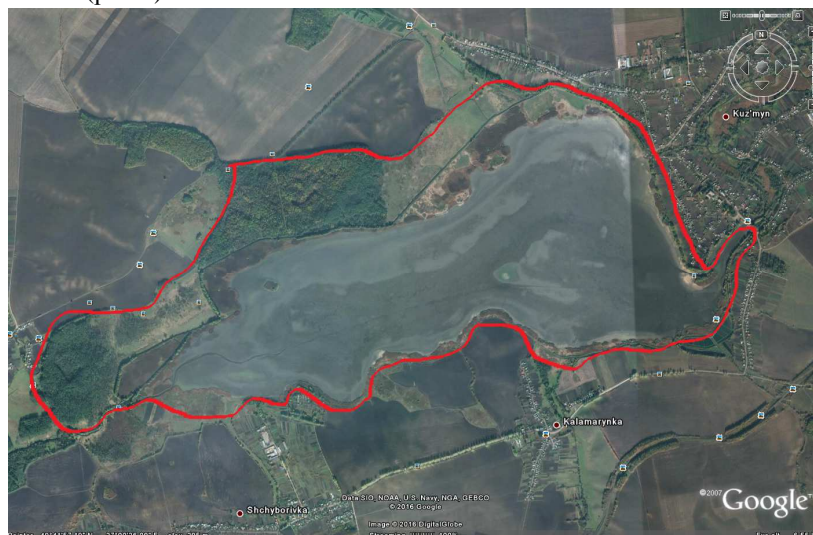

Рис. 1. Карта-схема території орнітологічного заказника «Кузьминський» / Map of the territory of ornithological reserve «Kuzmynskyi»

Роботи проведені за загальноприйнятими методиками (Воинственский и др., 1977; Козлов, 1988; Ардамацкая, 1997; Гузий, 1997). Види наведені в систематичному порядку, запропонованому Л.Л. Степаняном (1990).

Результати та обговорення

За період проведення досліджень на території орнітологічного заказника «Кузьминський» нами було зареєстровано 159 видів птахів, що належать до 41 родини 18 рядів (табл. 1). Найчисленнішим рядом орнітофауни заказника є Горобцеподібні (Passeriformes), представники якого зустрічаються в деревно-чагарникової рослинності, на луках по берегах ставу і в очеретах. Представники рядів Гусеподібні (Anseriformes), Сивкоподібні (Charadriiformes) та Лелекоподібні (Ciconiiformes) поширені у водно-болотній частині заказника і є чисельними не тільки за кількістю видів, але й за кількістю особин, особливо в період міграцій. Соколоподібні (Falconiiformes) за кількістю видів належать до п'ятірки найчисельніших, проте кількість особин цього ряду є незначною.

Таблиця 1

Характеристика кількості рядів, родин і видів орнітофауни орнітологічного заказника «Кузьминський» / Characteristics of the number of orders, families and species of the avifauna of ornithological reserve «Kuzmynskiy»

№ з/п	Ряд / Order	Кількість / Amount of	
		родин / families	видів / species
1	Gaviiformes	1	1
2	Podicipediformes	1	4
3	Pelecaniformes	1	1
4	Ciconiiformes	2	9
5	Anseriformes	1	20
6	Falconiiformes	2	11
7	Galliformes	1	2
8	Gruiformes	1	5
9	Charadriiformes	3	19
10	Columbiformes	1	4
11	Cuculiformes	1	1
12	Strigiformes	1	1
13	Caprimulgiformes	1	1
14	Apodiformes	1	1
15	Coraciiformes	2	2
16	Upupiformes	1	1
17	Piciformes	1	6
18	Passeriformes	19	70
Разом		41	159

Видовий склад і статуси птахів фауни орнітологічного заказника «Кузьминський» наведені в таблиці 2.

Таблиця 2

Видовий склад, статус перебування і охоронні статуси птахів
орнітологічного заказника «Кузьминський» /
Species composition, residence and conservation statuses of birds
of the ornithological reserve «Kuzmynskyi»

№ з/п	Вид / Species	Статус / Residence status	Охоронні статуси / Conservation statuses		
			1	2	3
1	2	3	4	5	6
1	<i>Gavia arctica</i>	З		+	
2	<i>Podiceps ruficollis</i>	Г, П		+	
3	<i>Podiceps nigricollis</i>	Г, П		+	
4	<i>Podiceps grisegena</i>	Г, П		+	
5	<i>Podiceps cristatus</i>	Г, П			
6	<i>Phalacrocorax carbo</i>	Г, П			
7	<i>Botaurus stellaris</i>	Г, П		+	+
8	<i>Ixobrychus minutus</i>	Г, П		+	+
9	<i>Nycticorax nycticorax</i>	Г, П		+	
10	<i>Egretta alba</i>	Г, П		+	+
11	<i>Egretta garzetta</i>	П		+	+
12	<i>Ardea cinerea</i>	Г, П			
13	<i>Ardea purpurea</i>	Г, П		+	
14	<i>Ciconia ciconia</i>	З		+	
15	<i>Ciconia nigra</i>	З	+	+	+
16	<i>Branta leucopsis</i>	П		+	
17	<i>Anser anser</i>	Г, П			
18	<i>Anser fabalis</i>	П			
19	<i>Anser albifrons</i>	П			
20	<i>Cygnus olor</i>	Г, П			
21	<i>Cygnus cygnus</i>	П		+	
22	<i>Anas platyrhynchos</i>	Г, П			
23	<i>Anas crecca</i>	П			
24	<i>Anas strepera</i>	Г, П	+		
25	<i>Anas penelope</i>	П			
26	<i>Anas acuta</i>	П			
27	<i>Anas querquedula</i>	Г, П			
28	<i>Anas clypeata</i>	П			
29	<i>Aythya ferina</i>	Г, П			
30	<i>Aythya nyroca</i>	П	+		+
31	<i>Aythya fuligula</i>	П			
32	<i>Aythya marila</i>	П			
33	<i>Bucephala clangula</i>	П	+		+
34	<i>Clangula hyemalis</i>	П			
35	<i>Somateria mollissima</i>	Н	+		
36	<i>Milvus migrans</i>	З	+	+	+
37	<i>Circus pygargus</i>	П	+	+	+
38	<i>Circus aeruginosus</i>	Г, П		+	
39	<i>Accipiter gentilis</i>	З		+	
40	<i>Accipiter nisus</i>	З		+	
41	<i>Buteo lagopus</i>	Зм		+	
42	<i>Buteo buteo</i>	З		+	

1	2	3	4	5	6
43	<i>Aquila pomarina</i>	Г, П	+	+	+
44	<i>Falco cherrug</i>	П	+	+	
45	<i>Falco vespertinus</i>	3		+	+
46	<i>Falco tinnunculus</i>	3		+	
47	<i>Perdix perdix</i>	Г, О			
48	<i>Coturnix coturnix</i>	Г, П			
49	<i>Rallus aquaticus</i>	Н			
50	<i>Porzana porzana</i>	Н		+	
51	<i>Crex crex</i>	Г, П		+	+
52	<i>Gallinula chloropus</i>	Г, П			
53	<i>Fulica atra</i>	Г, П			
54	<i>Charadrius dubius</i>	Г, П		+	
55	<i>Vanellus vanellus</i>	Г, П			
56	<i>Tringa ochropus</i>	П		+	
57	<i>Tringa totanus</i>	Г, П			
58	<i>Tringa glareola</i>	П		+	
59	<i>Tringa stagnatilis</i>	П	+	+	
60	<i>Actitis hypoleucos</i>	Г, П		+	
61	<i>Phylomachus pugnax</i>	П			
62	<i>Gallinago gallinago</i>	Г, П			
63	<i>Scolopax rusticola</i>	П			
64	<i>Limosa limosa</i>	Г, П			
65	<i>Larus ridibundus</i>	Г, П			
66	<i>Larus argentatus</i>	3			
67	<i>Larus cachinnans</i>	Г, П			
68	<i>Larus canus</i>	П			
69	<i>Chlidonias niger</i>	Г, П		+	+
70	<i>Chlidonias leucopterus</i>	Г, П		+	
71	<i>Chlidonias hybrida</i>	Г, П		+	
72	<i>Sterna hirundo</i>	Г, П		+	
73	<i>Columba palumbus</i>	Г, П			
74	<i>Columba livia f. dom.</i>	3			
75	<i>Streptopelia decaocto</i>	Г, О			
76	<i>Streptopelia turtur</i>	Г, П			
77	<i>Cuculus canorus</i>	Г, П			
78	<i>Strix aluco</i>	Г, О		+	
79	<i>Apus apus</i>	3			
80	<i>Caprimulgus europaeus</i>	Г, П		+	+
81	<i>Alcedo atthis</i>	Г, П		+	+
82	<i>Merops apiaster</i>	3		+	
83	<i>Upupa epops</i>	Г, П		+	
84	<i>Junx torquilla</i>	Г, П		+	
85	<i>Picus canus</i>	Г, О		+	
86	<i>Dendrocopos major</i>	Г, О		+	
87	<i>Dendrocopos syriacus</i>	Г, О		+	
88	<i>Dendrocopos medius</i>	Н		+	
89	<i>Dendrocopos minor</i>	Г, О		+	
90	<i>Riparia riparia</i>	Г, П		+	
91	<i>Hirundo rustica</i>	3		+	
92	<i>Delichon urbica</i>	3		+	

1	2	3	4	5	6
93	<i>Alauda arvensis</i>	Г, П			
94	<i>Anthus trivialis</i>	Г, П		+	
95	<i>Anthus pratensis</i>	Г, П		+	+
96	<i>Motacilla flava</i>	Г, П		+	
97	<i>Motacilla alba</i>	Г, П		+	
98	<i>Motacilla citreola</i>	Г, П		+	
99	<i>Lanius collurio</i>	Г, П		+	
100	<i>Lanius excubitor</i>	Н	+	+	+
101	<i>Oriolus oriolus</i>	Г, П		+	
102	<i>Sturnus vulgaris</i>	Г, П			
103	<i>Garrulus glandarius</i>	Г, О			
104	<i>Corvus monedula</i>	3			
105	<i>Corvus frugilegus</i>	3			
106	<i>Pica pica</i>	Г, О			
107	<i>Corvus cornix</i>	Г, О			
108	<i>Corvus corax</i>	Г, О			
109	<i>Troglodytes troglodytes</i>	Г, О		+	
110	<i>Locustella luscinioides</i>	Г, П		+	
111	<i>Locustella fluviatilis</i>	Н		+	+
112	<i>Locustella naevia</i>	Г, П		+	+
113	<i>Acrocephalus schoenobaenus</i>	Г, П		+	
114	<i>Acrocephalus palustris</i>	Г, П		+	
115	<i>Acrocephalus scirpaceus</i>	Г, П		+	
116	<i>Acrocephalus arundinaceus</i>	Г, П		+	
117	<i>Hippolais icterina</i>	Г, П		+	
118	<i>Sylvia nisoria</i>	Г, П		+	
119	<i>Sylvia atricapilla</i>	Г, П		+	
120	<i>Sylvia borin</i>	Г, П		+	
121	<i>Sylvia communis</i>	Г, П		+	
122	<i>Sylvia curruca</i>	Г, П		+	
123	<i>Phylloscopus trochilus</i>	Г, П		+	
124	<i>Phylloscopus collybita</i>	Г, П		+	
125	<i>Phylloscopus sibilatrix</i>	Г, П		+	
126	<i>Regulus regulus</i>	П		+	
127	<i>Ficedula hypoleuca</i>	П		+	
128	<i>Ficedula albicollis</i>	Г, П		+	
129	<i>Muscicapa striata</i>	Г, П		+	
130	<i>Saxicola rubetra</i>	Г, П		+	
131	<i>Saxicola torquata</i>	Г, П		+	
132	<i>Erithacus rubecula</i>	Г, П		+	
133	<i>Phoenicurus phoenicurus</i>	Г, П		+	
134	<i>Luscinia luscinia</i>	Г, П		+	
135	<i>Luscinia svecica</i>	Г, П		+	
136	<i>Turdus pilaris</i>	Г, П			
137	<i>Turdus merula</i>	Г, П			
138	<i>Turdus philomelos</i>	Г, П			
139	<i>Panurus biarmicus</i>	Г, П		+	
140	<i>Agithalos caudatus</i>	Г, О		+	
141	<i>Remiz pendulinus</i>	Г, П		+	
142	<i>Parus caeruleus</i>	Г, О		+	

1	2	3	4	5	6
143	<i>Parus palustris</i>	Н		+	
144	<i>Parus major</i>	Г, О		+	
145	<i>Sitta europaea</i>	Г, О		+	
146	<i>Certhia familiaris</i>	Г, О		+	
147	<i>Passer domesticus</i>	Г, О			
148	<i>Passer montanus</i>	Г, О			
149	<i>Fringilla coelebs</i>	Г, П			
150	<i>Serinus serinus</i>	З		+	
151	<i>Chloris chloris</i>	Г, О		+	
152	<i>Spinus spinus</i>	Зм		+	
153	<i>Carduelis carduelis</i>	Г, О		+	

Примітки / Notes: 1 – Червона книга України / Red book of Ukraine; 2 – Бернська конвенція, Додаток II / Annex II of the Bern Convention; 3 – Червоний список флори та фауни Хмельницької області / Flora and Fauna Red List of the Khmelnytskyi Region; Г, П – гніздовий перелітний / nesting, migratory; Г, О – гніздовий осілий / nesting, settled, Зм – зимуючий / wintering, З – залітний / vagrant, П – пролітний та кочовий / transitory and nomadic, Н – невизначений / indefinite

Зі 159 видів птахів, що були зареєстровані на території заказника «Кузьминський», 83 види є гніздовими та перелітними, 24 – гніздовими та осілими, 24 – пролітними та кочовими, 18 – залітними, 3 – зимуючими; статус 7 видів – невизначений (рис. 2). Під час міграції (переважно весняних) у заказнику спостерігається скупчення водоплавних видів у великій кількості: гуски сірої *Anser anser*, баклана великого *Phalacrocorax carbo*, казарки білощокої *Branta leucopsis*, гуски білолобої *Anser albifrons*, лебедя-шипуну *Cygnus olor*, крижна *Anas platyrhynchos*, попелюха *Aythya ferina*, гоголя *Bucephala clangula*, мартинів звичайного *Larus ridibundus* й сивого *L. canus* та ін.

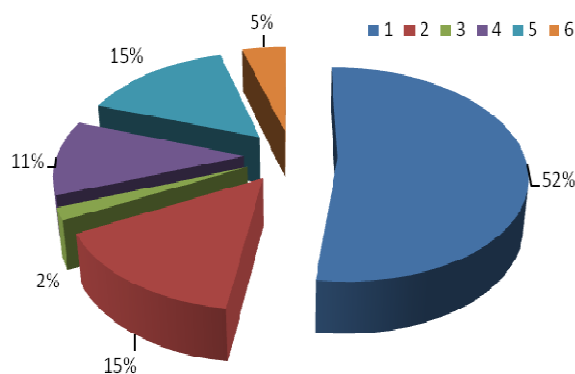

Рис. 2. Розподіл видів птахів орнітологічного заказника «Кузьминський» за статусом перебування / Distribution of the birds species of the ornithological reserve «Kuzmynskiy» per residence status

1 – гніздовий перелітний / nesting, migratory; 2 – гніздовий осілий / nesting and settled, 3 – зимуючий / wintering, 4 – залітний / vagrant, 5 – пролітний та кочовий / transitory and nomadic, 6 – невизначений / indefinite

Наші дослідження показали, що 11 видів (18,5% від загальної кількості видів) орнітофауни орнітологічного заказника «Кузьминський» занесені до Червоної книги України (1999), 102 види (64,2%) включені до II додатку Бернської конвенції (Конвенція... ,1998) і 20 видів (12,6%) – до Червоного списку флори та фауни Хмельницької області (Казимірова та ін., 2001); 52 види (32,7%) не мають зазначених охоронних статусів (рис. 3).

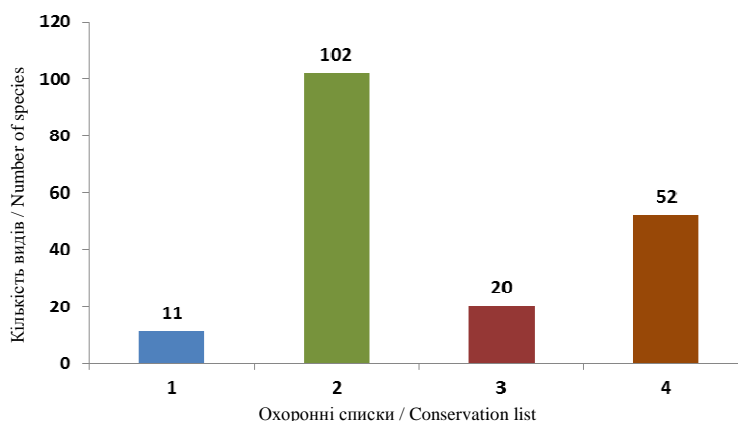

Рис. 3. Розподіл видів птахів фауни орнітологічного заказника «Кузьминський» за охоронними статусами / Distribution of the birds species of the ornithological reserve «Kuzmynskiy» per conservation statuses

Примітки / Notes: Охоронні списки / Conservation lists: 1 – Червона книга України / Red Book of Ukraine; 2 – II додаток Бернської конвенції / Annex II of the Bern Convention, 3 – Червоний список флори та фауни Хмельницької області / Flora and Fauna Red List of the Khmelnytskyi Region, 4 – не належать до вище зазначених охоронних переліків / not belonging to the above-mentioned conservation lists

Таким чином, орнітологічний заказник місцевого значення «Кузьминський» відіграє важливу роль у збереженні червонокнижних, глобально-вразливих і регіонально-рідкісних видів птахів і заслуговує на включення до Смарагдової мережі.

- Ардамацкая Т.Б. Методика учета колониальных гнездовых околоводных птиц и проблемы возникающие при этом // Обліки птахів: підходи, методики, результати. – С. 55-57.
- Водно-болотні угіддя Поділля. – Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня Рута», 2014. – 240 с.
- Воинственский М.А., Сабиневский Б.В., Севастьянов В.И. Прогнозирование орнитологической обстановки // Методы изучения миграции птиц. – М.: Изд-во МГУ, 1977. – С. 201-207.
- Гузій А.І. Методи учетов птиц в условиях леса // Обліки птахів: підходи, методики, результати. – Львів-Київ, 1997. – С. 55-57.
- Казимірова Л.П., Білик Р.Г., Матвеев М.Д., Новак В.О. Види рослин і тварин, що охороняються в області // Екологічна освіта на Хмельниччині. Навчально-методичний посібник. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2001. – С. 156-169.
- Козлов Н.А. Птицы Новосибирска (пространственно-временная организация населения). – Новосибирск: Наука, 1988. – С. 1-156.

- Конвенція про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі (Берн, 1979 р.). – К., 1998. – 76 с.
- Матвеев М.Д., Тарасенко М.А., Дребет М.В., Мартинюк В.Ю. Учеты птиц в орнитологическом заказнике «Кузьминский» (р. Хомора) // Бюллетень РОМ: Итоги регионального орнитологического мониторинга. Август 2009 г. – 2010. – Вып. 5. – С. 29.
- Перелік територій і об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного і місцевого значення Хмельницької області. – Хмельницький, 1999. – 39 с.
- Степанян Л.С. Конспект орнитологической фауны СССР. – М.: Наука, 1990. – 728 с.
- Червона книга України. Тваринний світ – Київ: Глобалконсалтинг, 2009. – 600 с.

УДК 598.272

ДЯТЛОПОДІБНІ PICIFORMES ПРОЕКТОВАНОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПРАКУ «ВЕРХНЕ ПОБУЖЖЯ»

В. О. Новак¹, В. В. Новак²

Дятлоподібні Piciformes проєктованого Національного природного парку «Верхнє Побужжя». – Новак В.О., Новак В.В.

У межах проєктованого НПП «Верхнє Побужжя» впродовж 1990-2016 рр. зареєстровано 8 видів дятлоподібних: *Jynx torquilla*, *Dryocopus martius*, *Picus canus*, *P. viridis*, *Dendrocopos major*, *D. syriacus*, *D. medius*, *D. minor*. Усі види належать до гніздових. Чисельність більшості з них стабільна, лише у жовні зеленої – знижується, а у жовні чорної – зростає.

Ключові слова: дятлоподібні, чисельність, гніздування, НПП «Верхнє Побужжя».

Адреса: 1 – Голосківська ЗОШ I-III ступенів, с. Голосків Летичівського р-ну Хмельницької обл., Україна, E-mail: vovanovak@rambler.ru; 2 – Інститут зоології ім. І.І. Шмальгаузена НАН України, м. Київ, Україна, E-mail: novakvova@ukr.net

Piciformes of the projected National Nature Park «Verkhnie Pobuzhya». – Novak V.O., Novak V.V. 8 species of Piciformes: *Jynx torquilla*, *Dryocopus martius*, *Picus canus*, *P. viridis*, *Dendrocopos major*, *D. syriacus*, *D. medius*, *D. minor* have been recorded in the projected NNP «Verkhnie Pobuzhya» area during 1990-2016. All the species are breeding here. The numbers the most of them are stable. Declining of *P. viridis* and increases of *D. martius* was noted.

Key words: Piciformes, number, breeding, NNP «Verkhnie Pobuzhya».

Address: 1 – Goloskiv school, Letychiv District, Khmelnytskyi Region, Ukraine, E-mail: vovanovak@rambler.ru; 2 – Shmalgauzen Institute of Zoology of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine, E-mail: novakvova@ukr.net

Створення національного природного парку «Верхнє Побужжя» було заплановане ще в процесі розширення мережі природних національних парків в Україні в 2008-2010 рр. Сьогодні документація на його створення готова і знаходиться на етапі узгодження з Міністерстві екології та природних ресурсів України. Парк охоплюватиме цінні природні ділянки у центральній-східній частині Хмельницької обл., які розташовані в басейні верхньої течії р. Південний Буг. Орієнтовно площа парку становитиме 108 710 га. Понад 60% території парку припадатиме на Летичівський р-н, а також включатиме прилеглі ділянки Деражнянського, Хмельницького, Старосинявського, Старокостянтинівського та Красилівського р-нів (Андрієнко та ін., 2007).

Згідно з фізико-географічним районуванням України (Маринич та ін., 1968), парк знаходитиметься у Лісостеповій області Подільського Побужжя. Територія парку включатиме 31 природно-заповідну територію, а також ІВА №431 «Долина р. Бужок» (повністю) та, частково, територій ІВА № 233 «Долина р. Південний Буг», ІВА № 114/025 «Долина р. Іква», ІВА № 220/26 «Долина р. Вовк» (ІВА території України, 1999).

У межах проектного парку розташовано 95 населених пунктів, для яких характерний високий ступінь озеленення.

Досліджувана територія відзначається значною кількістю водно-болотних угідь. Так, територією парку протікають річки Південний Буг, Бужок, Вовк, Іква, Згар та ще понад 10 малих річок і потічків. У долинах цих річок розташовано кілька водосховищ і понад 50 ставків. Саме на цій території ще збереглися значні ділянки лісових масивів (лісистість становить до 23%), серед яких є ділянки вікових дубів (на жаль, їх площі щорічно катастрофічно зменшуються).

Матеріал і методика

Збір матеріалу проводили маршрутним методом вулицями населених пунктів, уздовж польових і придорожних лісосмуг та лісонасаджень. Постійні маршрути довжиною 2-4 км прокладені вулицями сіл Голосків, Русанівці, Требухівці, Ставниця, Волосівці та Меджибіж Летичівського р-ну. Також постійний маршрут проходив серед різновікових лісонасаджень урочища Жолобки (околиці с. Голосків), долиною р. Південний Буг між селами Голосків і Русанівці, вздовж придорожньої лісосмуги між селами Шрубків і Волосівці (основа лісосмуги – алея вікових лип) і польової лісосмуги (висаджена в 1953 р.) поблизу с. Голосків. Обліки проведені методом лінійних трансект (Бибби і др., 2000) з подальшим перерахунком чисельності на 1 км² за середніми відстанями виявлення птахів (Равкин, 1967). Фіксована ширина облікових смуг становила: до 25 м, від 26 до 100 м., від 101 до 300 м., від 301 до 1000 м. Для пролітаючих птахів, вносили поправку на середню швидкість їх переміщення (30 км/год.) (Результати..., 2014). Під час розрахунку гніздових пар на 1 км маршруту враховані результати обліків у фіксованій смузі шириною 50 м. На інших ділянках дослідження проводили під час одно- і багатоденних виїздів у різні сезони. До сьогодні обстежено 90% території майбутнього національного парку.

Результати досліджень

За період досліджень з 1990 до 2016 рр. на території проектного НПП «Верхнє Побужжя» встановлено перебування 8 видів дятлоподібних (таблиця) з 9 зареєстрованих у межах Хмельницької обл. (Гулай та ін., 1996; Новак, Новак, 1998) і 10 видів, виявлених в Україні (Фесенко, Бокотей, 2002).

Крутиголовка *Jynx torquilla*. Звичайний гніздовий вид регіону і НПП (Новак, 2010). Навесні перші птахи, як правило, з'являються з другої декади квітня. Дати перших спостережень: 02.05.1991 – 27.04.1992 – 24.04.1993 – 16.04.1994 – 19.04.1995 – 25.04.1996 – 27.04.1997 – 11.04.1998 – 11.04.1999 – 22.04.2000 – 15.04.2001 – 19.04.2002 – 28.04.2003 – 11.04.2004 – 16.04.2005 – 15.04.2006 – 07.04.2007 – 13.04.2008 – 14.04.2009 – 28.03.2010 – 20.03.2011 – 04.04.2012 – 14.04.2013 – 3.04.2014 – 17.04.2015 – 9.04.2016.

Вид виявлений в усіх біотопах, де є деревні насадження, хоча в осінньо-міграційний період нерідко трапляється на польових дорогах і в долинах річок, де дерев нема. Найбільша чисельність виду в гніздовий період у сільських населених пунктах

Таблиця

Біотопний розподіл, чисельність та охоронні статуси дятлоподібних Piciformes у межах НПП «Верхнє Побужжя». / Biotopic distribution, quantity and conservation status of Piciformes in the NNP «Verkhnie Pobuzhya»

№ з/п	Вид / Species	Біотопи / Biotopes						Чисельність гнізд. пар / Quantity of breeding pairs	Динаміка чисельності / Density dynamics	Охоронний статус / Conservation status
		1	2	3	4	5	6			
1	<i>Jynx torquilla</i>	+	+	+			+	200-250	0	Б
2	<i>Picus viridis</i>	+	+				+	5-8	-	Ч, Б
3	<i>Picus canus</i>	+	+				+	50-80	0	Б
4	<i>Dryocopus martius</i>	+						до 5	+	Б
5	<i>Dendrocopos major</i>	+	+	+			+	300-500	0	Б
6	<i>Dendrocopos syriacus</i>		+				+	100-150	0	Б
7	<i>Dendrocopos medius</i>	+	+				+	100-120	0	Б
8	<i>Dendrocopos minor</i>	+	+	+	+	+	+	150-200	0	Б

Примітки / Notes: Біотопи: 1 – ліс / forest; 2 – сади і лісосмуги / gardens and forest belts; 3 – водойми / water; 4 – сільськогосподарські поля / agricultural fields; 5 – луки / meadows; 6 – населені пункти / settlements. Чисельність / Quantity: «0» – стабільна / stable; «+» – зростає / increase; «-» – знижується / decline. Охоронний статус / Conservation status: Ч – Червона книга України / Red Book of Ukraine; Б – Бернська конвенція / Bern Convention.

4,2 ос./км². У той же час, тут чисельність може коливатися в межах 0,7-7,6 ос./км², залежно від ступеню озеленення сіл. У лісових масивах чисельність становить 2 ос./км², а серед деревних насаджень поблизу водойм – лише 0,6 ос./км². Чисельність виду стабільна.

Впродовж серпня птахи покидають досліджуваній регіон, останні особини трапляються в першій декаді вересня. Дати найпізніших осінніх спостережень: 25.08.1992 – 05.09.1993 – 04.09.1994 – 06.09.1995 – 17.08.1996 – 10.08.1997 – 26.07.1998 – 19.08.2001 – 07.09.2002 – 02.09.2003 – 13.08.2004 – 05.09.2005 – 19.08.2006 – 26.08.2007 – 05.09.2009 – 31.08.2010 – 10.08.2011 – 5.08.2012 – 21.08.2013 – 16.08.2015.

Жовна чорна *Dryocopus martius*. Рідкісний осілий вид регіону (Новак, 2010). З початку ХХІ ст. відбувається відтворення популяції виду у Хмельницькій обл. В регіоні досліджень вперше виявлений 28.04.2003, коли самець пролітав у північному напрямку в околицях с. Голосків (південніше і північніше від села є ліси з ділянками вікових дубів). Удруге вид відмічений 2.08.2007: в урочищі Жолобки на ділянці вікових дубів трималась самка. Під час детального обстеження ділянки виявлено 2 дупла (в осіці та сухій березі), які, за всіма ознаками, були зроблені жовною чорною. З того часу в цьому урочищі щорічно тримається не менше 2 пар. Викликає стурбованість те, що в урочищі щорічно проводять суцільні рубки на ділянках вікових дубів, що вже зменшило їх площу на 15-20% (наприклад, ділянки, де реєстрували жовні у перші роки, вже вирубані). Аналіз динаміки чисельності виду в урочищі в зимовий період показав, що після появи вирубки на ділянці, де птахи постійно трималися, їхня чисельність різко падає (сезони 2010-11, 2013-14 рр.); У сезоні 2014-15 рр. жовна під час обліків не виявлена, відмічена була вже навесні (рис. 1).

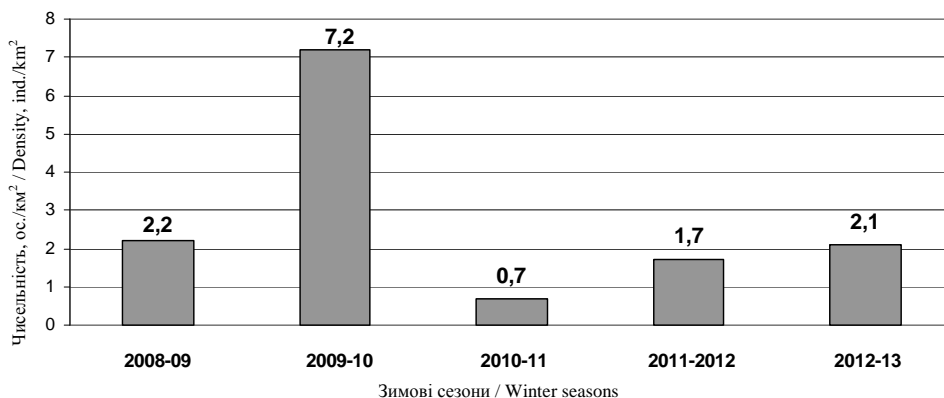

Рис. 1. Динаміка чисельності жовни чорної на зимівлі в урочищі Жолобки / Density dynamics of Black Woodpecker during the winter periods in the place Zholobky

Чисельність виду в межах НПП поступово зростає і сьогодні становить не менше 5 гніздових пар.

З 2014 р. вид виявлений і південніше території НПП: у Вільковецькому р-ні, поки що лише в осінньо-зимовий період (усне повідомлення В. Волковського).

Жовна сива *Picus canus*. Нечисленний осілий вид регіону (Новак, 2010). У межах НПП трапляється переважно в межах населених пунктів і серед дубово-грабових ділянок лісових масивів. Найвища щільність гніздування виду в сільських населених пунктах – 0,04 пари/км маршруту. В цей період щільність виду в селах коливається в межах 0,04-0,5 ос./км² (залежно від ступеня озеленення населеного пункту). В інші сезони року щільність виду в селах зростає і найвища вона в зимовий період (рис. 2).

Чисельність виду в межах НПП стабільна, гніздиться 50-80 пар.

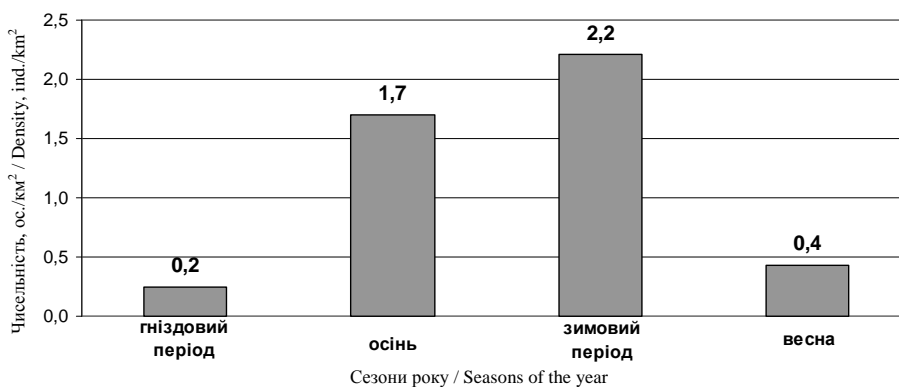

Рис. 2. Динаміка чисельності жовни сивої у сільських населених пунктах у різні сезони року / Density dynamics of Grey-haeded Woodpecker in villages during the different seasons

Жовна зелена *P. viridis*. Рідкісний осілий вид регіону (Новак, 2010). У межах НПП зрідка трапляється в населених пунктах (села Волосівці, Голосків, Лисогірка, Русанівці Летичівського р-ну), старих фруктових садах, прибережних деревних насадженнях і поблизу галявин чи вирубок у лісових масивах. За роки досліджень кількість спостережень виду в межах НПП зменшується, а з 2008 р. достовірних зустрічей невідомо. Зважаючи на реєстрацію виду на прилеглих територіях, припускається, що в межах НПП гніздиться не більше 5-8 пар.

Дятел звичайний *Dendrocopos major*. Звичайний осілий вид регіону (Новак, 2010). Найчисленніший вид дятлоподібних на території НПП. Трапляється в усіх біотопах, де є деревні насадження. Найвища щільність виду в гніздовий період – у сільських населених пунктах 23,3 ос./км² (0,8 пар/км маршруту). В зимовий період найвища щільність у лісових масивах – до 43,6 ос./км². Слід відмітити, що взимку існує залежність: чим більша чисельність птахів у лісі, тим менша у селах і навпаки (рис. 3).

Чисельність виду в межах НПП стабільна, гніздиться до 500 пар.

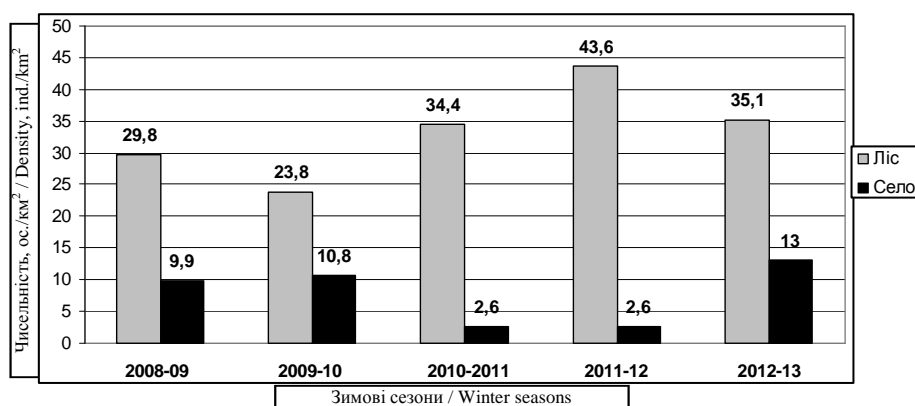

Рис. 3. Динаміка чисельності дятла звичайного у лісі та в селі в зимовий період / Density dynamics of Great Spotted Woodpecker in forest and villages during the winter period

Дятел сирійський *D. syriacus*. Звичайний осілий вид регіону (Новак, 2010). У межах НПП трапляється лише на території населених пунктів і старих фруктових садів на їх околицях. У кожному селі гніздиться 1-3 пари (0,1 пар/км маршруту). Загальна чисельність у НПП – 100-150 пар. Впродовж року щільність у сільських населених пунктах майже не змінюється і коливається в межах 4,9-6,4 ос./км².

Дятел середній *D. medius*. Звичайний осілий вид регіону (Новак, 2010). У межах НПП – найрідкісніший вид серед строкатих дятлів. У гніздовий період трапляється в дубових лісах з домішками інших листяних порід. У цей період дуже рідко з'являється у селах (якщо неподалік дубовий ліс) і старих фруктових садах. Проте, щорічно трапляється тут у зимовий період. У місцях постійної зимової підгодівлі птахів дятли можуть триматися впродовж усього зимового сезону. Так, у с. Голосків три сезони підряд до годівниці прилітала самка середнього дятла (з'являлась у середині листопада і залишалась до кінця березня). Чисельність у межах НПП стабільна і становить 100-120 пар.

Дятел малий *D. minor*. Звичайний осілий вид регіону (Новак, 2010). Нечисленний на території НПП. Завдяки особливостям кормопошукової діяльності, трапляється в усіх біотопах, оскільки, крім дерев і кущів, часто шукає корм на сухих стеблах очерету,

лободи, лопухів та інших високих трав'яних рослин. У кожному селі гніздиться 1-2 пари (0,01 пари/км маршруту). Загальна чисельність у НПП становить 150-200 пар.

Обговорення

Аналіз отриманих результатів показав, що гніздові популяції більшості видів дятлів у межах НПП відносно стабільні. Лише в одного виду – жовни зеленої, відбувається зниження чисельності (що є характерним для України загалом і зумовило його занесення до Червоної книги України, 2009). Також відбувається ріст чисельності жовни чорної (що є характерним для всієї Хмельницької обл.: почастишали спостереження виду як на півночі, так і на півдні області). На чисельність дятлів у зимовий період важливий вплив має урожайність волоських горіхів (у населених пунктах), ялини і сосни європейської (у лісах). Негативно на чисельність дятлів впливають суцільні рубки у лісах та інтенсивні вирубування дерев у лісосмугах, навколо водойм і в межах населених пунктів на дрова (особливо після подорожчання газу та вугілля).

Хоча конкуренцію між видами не досліджували, все ж закономірності у співіснуванні дятла звичайного і дятла сирійського виявлена: чим більша чисельність дятла звичайного у сільських населених пунктах, тим менша – сирійського, і навпаки. Щодо інших видів такі закономірності не виявлені.

Слід відмітити, що в першій половині ХХ ст. на цій території звичайним видом у лісах був білоспинний дятел *D. leucotos* (Портенко, 1928). На жаль, нам цей вид виявити не вдалось.

- Андрієнко Т.Л., Казімірова Л.П., Білик Р.Г., Матвеев М.Д., Мирна Л.А., Демчишина З.І., Витязь Г.В. Верхнє Побужжя – проєктований Національний природний парк України (Хмельницька область). – Кам'янець-Подільський, 2007. – 40 с.
- Бибби К., Джонс М., Мерсен С. Методы полевых экспедиционных исследований. Исследования и учеты птиц. – Москва, 2000. – 186 с.
- Гулай В.І., Матвеев М.Д. Новак В.О. Птахи Хмельницької області /фауністична характеристика. – Кам'янець-Подільський, 1996. – С. 1-30.
- ІВА території України. Території, важливі для збереження видового різноманіття та кількісного багатства птахів (за ред. О. Микитюка). – К., 1999. – 324 с.
- Маринич О.М., Попов В.П., Маринич А.М., Ланько А.И. Физико-географическое районирование Украинской ССР. – К.: Изд-во Киевского ун-та, 1968. – 683 с.
- Новак В.О. Попередній аналіз орнітофауни проєктованого Національного природного парку «Верхнє Побужжя» // Подільський природничий вісник. Кам'янець-Подільський, 2010. – Вип.1. – С. 132-152.
- Новак В.О., Новак Л.М. Орнітофауна Хмельницької області. Навчально-методичний посібник. – Хмельницький, 1998. – С. 1-28.
- Портенко Л.А. Очерк фауны птиц Подольской губернии // Бюллетень МОИП. Отдел биологический. – М., 1928. – Т. XXXVII. – С. 4-204.
- Равкин Ю.С. К методике учета птиц лесных ландшафтов // Природа очагов клещевого энцефалита на Алтае. – Новосибирск: Наука, 1967. – С. 66-75.
- Результаты зимних учетов птиц России и сопредельных регионов. Зимний сезон 2014/2015 г. – М., 2014. – Вып. 29. – 56 с.
- Фесенко Г.В., Бокотей А.А. Птахи фауни України. – Київ, 2002 – 412 с.
- Червона книга України. Тваринний світ. – К.: Глобалконсалтинг, 2009. – 600 с.

ОСОБЛИВОСТІ ОРНІТОКОМПЛЕКСІВ ДОЛИНИ р. БОТАР НА ЗАТИСЯНЩИНІ У ГНІЗДОВИЙ ПЕРІОД

О. І. Станкевич-Волосянчук

Особливості орнітокомплексів долини р. Ботар на Затисянщині у гніздовий період. – Станкевич-Волосянчук О.І.

Дослідження орнітокомплексів долини р. Ботар у межах річки Тиси й Туру проводили в гніздові періоди 2014-2015 рр., впродовж яких виявлені 77 видів птахів. Видове різноманіття орнітокомплексів долини річки залежить від ступеня трансформації різних біотопів головної артерії Ботарської меліоративної системи. Найбагатшою за різноманіттям видів, особливо водно-болотяних птахів, є природна заплава р. Ботар, а найбіднішим – штучно створений канал Новий Ботар. Проникненню і гніздуванню водно-болотяних птахів на території колись заболочених, а зараз меліорованих угідь, сприяють штучно створені водойми: водосховища та риборозплідні ставки.

Ключові слова: р. Ботар, меліорація, водно-болотяні угіддя, орнітокомплекси, екосистемний менеджмент.

Адреса: РМЕО «ЕКОСФЕРА», 88000, м. Ужгород, вул. Кошіцька, 7, Україна, E-mail: ostankiewicz@yahoo.de

Peculiarities of the bird communities in breeding period of Botar river valley in Zatyshanshyna. – Stankiewicz-Volosianchuk O.I.

Investigations of bird communities in the Botar river valley (area between Tysa and Tur rivers) were conducted during breeding seasons of 2014-2015. There was founded 77 species. Bird community species diversity depends on the transformation level of biotopes along the main water artery of Botar melioration system. The richest species diversity, especially for wetland species, occurs on the natural flood-plains of the Botar river, the lowest one is along the Novyi Botar artificial channel. Artificial water bodies (water reservoirs and fishery ponds) contribute to colonization and nesting of wetland birds on the territory of formerly waterlogged wetlands drained now.

Keywords: Botar River, melioration, wetlands, birds communities, ecosystem management.

Address: RYEO «ECOSPHERE», 88000 Uzhhorod, Koshitska St., 7, Ukraine, E-mail: ostankiewicz@yahoo.de

Мала річка Ботар знаходиться у межах річки великих транскордонних рік Тиса і Тур на території Виноградівського р-ну Закарпатської обл. – одного з найменш вивчених куточків краю. Ще в кінці XIX та на початку XX ст. Ботар був типовою річкою з природним меандруючим руслом, яка брала свій початок у горах і, збігаючи в долину, набувала рівнинного характеру. Її заплавні луки періодично підтоплювались та заболочувались. Наземна рослинність була, а в заплавних заростях гніздилися багато різних водно-болотяних птахів. Однак для збільшення площ земель, придатних для сільськогосподарського виробництва, а також для захисту населення від підтоплення, ще за часів Австро-Угорщини було розпочато меліорацію та будівництво дамб.

Наймасштабніші роботи з регуляції річки Ботар та осушення земель в її долині були розпочаті у 30-х роках XX ст. – у Чехословацький період (Бергманн, 1936). Тоді були побудовані канал для скиду води з Ботару в Тису й захисні дамби від підтоплення, а також проведено осушення земель для розвитку рільництва. Вже у радянський період,

у 1946-1955 рр., були завершені роботи з будівництва та реконструкції захисних дамб на р. Ботар та каналі Новий Ботар, а осушені землі в усій повноті почали використовуватися для потреб сільського господарства.

Сьогодні територія межиріччя Тиси й Туру сильно трансформована діяльністю людини. Довкола сіл простягаються агроценози, а сама річка Ботар на рівнині каналізована й оточена системою каналів місцевого значення, які сьогодні через сильне зневоднення практично повністю пересохли і позаростали чагарниками. Недостатня кількість води у меженний період створює передумови для заростання русла цих малих меліоративних каналів та природного водотоку – р. Ботар. Однак заростання берегів та русла вищою водною рослинністю сприяє успішному гніздуванню водно-болотяних птахів, які колись тут були звичайними видами і практично зникли після меліорації. Вивчення різноманіття видів птахів долини р. Ботар дозволить налагодити ефективний екосистемний менеджмент через розроблення особливого режиму господарювання в рамках Ботарської меліоративної системи.

Матеріал та методи дослідження

Дослідження птахів долини р. Ботар проведені у гніздові періоди (квітень-червень) 2014-2015 рр. маршрутним методом (Равкин, Целинчев, 1990). Ширина облікової смуги становила 100 м (по 50 м з обох боків маршруту). Довжина маршруту – від 2 до 4 км. Обліки проводили зранку в добру погоду. Разом пройдено 180 км маршруту.

Наукові назви видів птахів наводимо згідно з «Анотованим списком українських наукових назв птахів фауни України» (Фесенко, Бокотей, 2007).

Долину р. Ботар умовно поділили на біотопи, які відрізнялися один від одного ступенем трансформації середовища (рисунок).

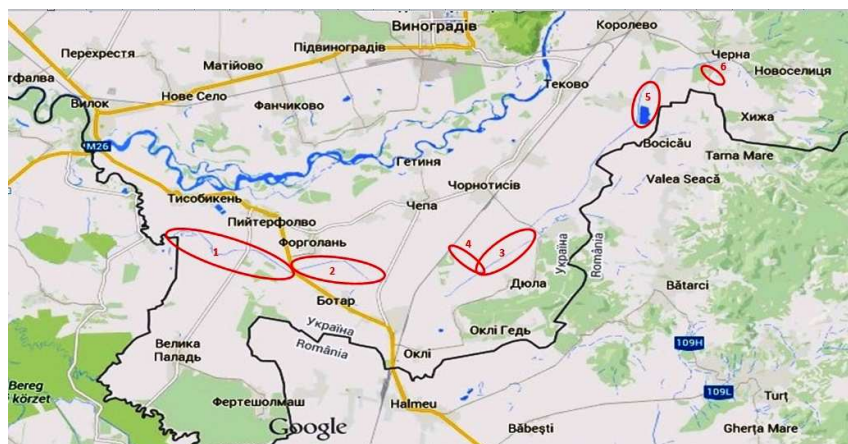

Рис. Біотопи долини р. Ботар, де проводили дослідження у гніздові періоди 2014-2015 рр. / Habitats of Botar valley, where the research was conducted during breeding periods of 2014-2015: 1 – природна заплава / natural floodplain; 2 – канал Ботар / Botar channel; 3 – канал Старий Ботар / Old Botar channel; 4 – канал Новий Ботар / New Botar channel; 5 – Гудянський став та Старий Ботар / Hudyansky reservoir and Old Botar channel; 6 – рибозплідні ставки на р. Млиновиця / fishery ponds on the Mlynovytsya river

Біотоп «природна заплава» – це відрізок річки довжиною 6 км від міжнародної траси Е56 до українсько-угорського кордону. Більша частина лівого берега, за винятком 500 м, не одамбована. На одамбованій частині лівого берега ширина простору між дамбою і руслом становить 10-15 м. Відстань від русла до правої дамби коливається від 10 м до 70 м. Ширина русла в різних місцях сягає 3-8 м, глибина – 1 м і більше. На перших 500 м міждамбовий простір не зарослий чагарником, уздовж берега також розріджено ростуть верби, тополі чорні (молодь), глід, шипшина, акація, тополя біла. Береги пологі. Течія слабка. Далі – широка заплава густо заросла чагарником з аличі, верби, глоду, шипшини, акації, дикої яблуні, дикої груші, персика, горіха волоського. Русло річки частково поросло рогозом, лепешняком, ряскою та стрілолистом. На відрізьку 2 км від кордону з Угорщиною вздовж річки є стариці, копанки заповнені водою. Це достатньо великі водойми, площею 0,5-1,5 га. Ставки на 50% поросли рогозом, стрілолистом, ряскою, глечиками жовтими, горіхом водяним, рдестом тощо. Ранньою весною ставки та заплавні луки добре зволожені. Влітку відбувається поступове підсихання цих біотопів. До кінця серпня ставки пересихають на третину, іноді – на половину. Худобу на міждамбовому просторі випасають лише з боку ділянки, яка прилягає до траси Е56. Уздовж лівого берега біля траси Е56 на відрізьку 100 м прилягає невеликий масив заплавного дубового лісу. По обидва боки дамби – пасовища. Поблизу дороги на с. Паладь є вузькі смуги ріллі. Прикордонна частина біотопу дуже рідко відвідується людьми.

Біотоп «канал Ботар» представлений ділянкою долини річки довжиною 4 км від міжнародної траси Е56 до місцевої дороги на с. Чапа. Ширина міждамбового простору каналізованої річки становить від 10 до 15 м, місцями – на відрізьку 500 м – вона сягає 25 м з одного боку. Ширина русла річки – 3-4 м. Глибина води до 1 м у квітні. Русло частково заросле лепешняком (де розширюється заплава). Місцями є зарості рогозу. Міждамбовий простір має трав'яний покрив, не зарослий чагарником. Там випасають худобу (поряд є ферма). За дамбами розташовані пасовища, які чергуються з ріллею. Вздовж русла місцями зростають верба і шипшина. Понад руслом у деяких місцях є подібні до стариць копанки, вириті для відводу води.

Біотоп «канал Старий Ботар» простягається на 3 км від шлюзу, яким вода скидається по каналу Новий Ботар у Тису, до мосту на місцевій дорозі до с. Холмовець. Це найбільш заросла чагарником ділянка заплави річки у межах дамби. Ширина міждамбового простору від 1 до 7 м з одного боку. Ширина русла – 1-5 м. Уздовж русла по лівій дамбі поодинокі ростуть горіхи волоські, верби. Ліва дамба та міждамбовий простір менш зарослі. Права дамба та міждамбовий простір вкриті чагарниками – шипшиною, глодом, а також вербами, аличею та дикими персиками. Біля шлюзу ростуть тополі пірамідальні. Русло дещо заросле лепешняком, трохи рогозом. З обох боків дамби розташовані пасовища, зрідка рілля.

Біотоп «канал Новий Ботар» представлений рукотворним каналом, від шлюзу до залізничного мосту, довжиною 2 км. Лівий берег каналу засаджений волоським горіхом та іншими фруктовими деревами. Правий берег більш зарослий чагарниками, тут є старі тополі пірамідальні та інші деревні насадження. Ширина міждамбового простору до 5 м з одного боку. Ширина русла – 4-6 м.

Біотоп «Гудянський став та канал Старий Ботар» представлений водосховищем біля с. Гудя, площею 37,7 га та 1 км річки від шлюзу до хутора с. Хижа. Водосховище у Ботарській меліоративній системі регулюється системою шлюзів. Береги Гудянського ставу добре прокошені, на невеликих ділянках при березі куртинами трапляються зарості рогозу. Водоохоронна зона з південного боку огорожена. Довкола ставу з південного боку за водоохоронною зоною розташоване пасовище, за яким росте ліс. З північ-

ного боку – невеликі риборозплідні ставки та молодий дубовий ліс. Зі східного боку водосховища є дорога на прикордонне с. Хижа, риборозплідні ставки та пасовище, заросле чагарниками, а також р. Ботар, яка впадає у водосховище. Із західного боку – неширока смуга лісу та широкі галявини. Річка Ботар, яка тече зі сходу, каналізована, від шлюзу вверх течії протягом 300-350 м, дно річки викладене бетонними плитами. Береги розчищені та викошені. Далі річка набуває більш природного характеру: дно кам'янисте, течія швидка, річка мілка. Ширина русла до 5 м. Береги зарослі вербою, осикою, яблунею, черешнею, шипшиною та ожиною. Ширина міждамбового простору – 5-7 м. З водосховища р. Ботар витікає із західного боку. Тут русло майже пересохле, а береги густо зарослі деревами та чагарниками.

Біотоп «риборозплідні ставки на р. Млиновиця». Ставки знаходяться на околиці с. Черна на р. Млиновиця, яка є притокою р. Ботар у її верхній частині. Розташовані у підніжжі пагорбів, на одному з яких росте ліс, а на іншому – старий покинутий сад. Довкола – пасовище. Риборозплідні ставки є затопленими копанками та затопленою лукою. Вода регулюється шлюзом. Залежно від рівня води утворюються 3-5 риборозплідних ставків.

Результати та їх обговорення

У біотопі «природна заплава р. Ботар» впродовж гніздового періоду виявлені 60 видів птахів. Слід зауважити, що саме тут спостерігали бугая *Botaurus stellaris*, гніздування якого у Закарпатті є дуже рідкісним, через втрату природних біотопів – боліт і стариць сильно зарослих водною рослинністю. На цій території регулярно траплялися луні лучний *Circus pygargus* та очеретяний *C. aeruginosus*, а також лелека чорний *Ciconia nigra*. Припускаємо, що луні гніздяться на луках цієї заплави – птахів спостерігали парами кожного літа. Природна заплава р. Ботар є єдиною потенційною гніздовою територією у межах річки Тиси-Тура для цих видів, а також зручними угіддями для полювання. Лелека чорний також постійно тримається на р. Ботар у різних місцях. Одним з можливих місць для його гніздування вважаємо заплавні ліси в межах прикордонної зони від гирла р. Ботар і до 8 км вверх за течією. На цій ділянці в літній період р. Ботар місцями пересихає і птах змушений шукати поживу за кілька кілометрів вище за течією, де є заповнені водою копанки та повноводніше русло. Збільшення відстані вимушених польотів лелеки чорного від гнізда з метою харчування за останніх 20 років відмічають і інші дослідники (Бумар, Горбань, 2004). Причиною цього є пересихання лісових водойм.

У заростях рогозу та лепешняка на копанках і старицях природної заплави гніздиться курочка водяна *Gallinula chloropus*, крижень *Anas platyrhynchos* та чирянка велика *Anas querquedula*. На луках заплави гніздиться чайка *Vanellus vanellus*, у заростях рогозу – очеретянки велика *Acrocephalus arundinaceus* і лучна *A. schoenobaenus*, вівсянка очеретяна *Emberiza schoeniclus*, на вербах над водою гніздиться ремез *Remiz pendulinus*. Тут живляться чапля сіра *Ardea cinerea*, квак *Nycticorax nycticorax*, лелеки білий *Ciconia ciconia* та чорний, коловодник лісовий *Tringa ochropus*. У цьому біотопі також гніздяться сорокопуди сирій *Lanius excubitor*, чорнолобий *L. minor* і терновий *L. collurio* (таблиця).

Загалом на цій ділянці р. Ботар виявлені 14 видів водно-болотних птахів, 31 лісо-степовий – основне населення чагарників, 9 лісових, 4 степові та 2 скельні.

За місцем гніздування обліковані види представлені наземногнізними – 20 видів (найчисельніша група), кроногнізними – 15, приземно-чагарниковими – 13, дуплогнізними – 6, 4 види є синантропними і гніздяться поблизу цього біотопу.

Таблиця

Населення птахів у різних біотопах р. Ботар (ос./км²) /
Density of birds in different habitats of Botar river (pers./km²)

№	Види / Species	1	2	3	4	5	6
1	2	3	4	5	6	7	8
1	<i>Sturnus vulgaris</i>	67,5	191,1	96,7	25,8	73,7	180,0
2	<i>Passer montanus</i>	60,0	134,4	176,5	34,3	145,0	17,0
3	<i>Corvus frugilegus</i>	58,25	-	-	17,5	-	-
4	<i>Carduelis carduelis</i>	38,25	13,3	35,5	15,05	-	7,0
5	<i>Alauda arvensis</i>	34,25	75,5	45,0	70,4	25,0	-
6	<i>Pica pica</i>	31,75	27,8	30,0	13,6	18,7	-
7	<i>Hirundo rustica</i>	28,25	35,5	20,0	40,5	35,0	97,0
8	<i>Vanellus vanellus</i>	25,75	22,2	10,0	27,9	42,5	7,0
9	<i>Columba livia f. domestica</i>	17,5	-	1,5	1,0	-	-
10	<i>Phasianus colchicus</i>	15,0	20,0	20,0	26,4	18,7	-
11	<i>Acrocephalus arundinaceus</i>	14,25	1,0	-	18,9	11,2	17,5
12	<i>Motacilla alba</i>	14,0	15,3	3,3	3,3	-	100,0
13	<i>Tringa ochropus</i>	11,75	-	-	2,2	2,5	-
14	<i>Anas platyrhynchos</i>	10,75	6,7	-	9,9	27,5	70,0
15	<i>Saxicola torquata</i>	9,25	11,0	5,0	21,4	25,0	3,3
16	<i>Falco tinnunculus</i>	8,25	-	-	1,7	-	-
17	<i>Anas querquedula</i>	6,45	3,3	3,3	10,7	6,2	-
18	<i>Saxicola rubetra</i>	5,0	11,1	3,3	15,05	20,0	3,3
19	<i>Ardea cinerea</i>	4,25	4,2	3,5	5,3	12,2	7,0
20	<i>Streptopelia decaocto</i>	4,25	-	-	-	2,5	-
21	<i>Emberiza schoeniclus</i>	3,25	1,0	-	1,4	-	-
22	<i>Cuculus canorus</i>	3,25	4,3	4,0	4,9	8,7	7,0
23	<i>Corvus cornix</i>	2,25	3,3	8,3	4,3	1,25	-
24	<i>Turdus pilaris</i>	2,25	-	1,5	1,8	-	-
25	<i>Circus aeruginosus</i>	2,25	-	-	4,3	1,25	-
26	<i>Sylvia borin</i>	2,25	2,2	1,7	3,2	5	-
27	<i>Lanius excubitor</i>	2,25	3,3	-	2,5	1,25	-
28	<i>Columba palumbus</i>	2,25	22,2	20,0	0,7	-	-
29	<i>Motacilla flava</i>	2,25	17,8	3,3	21,05	2,5	-
30	<i>Phylloscopus trochilus</i>	2,25	1,0	-	1,8	3,7	3,0
31	<i>Sylvia curruca</i>	2,25	31,1	39,0	11	21,2	7,0
32	<i>Remiz pendulinus</i>	2,25	-	-	0,4	5	-
33	<i>Parus major</i>	1,75	8,9	8,3	3,3	12,5	33,3
34	<i>Egretta alba</i>	1,75	-	-	-	1,25	-
35	<i>Turdus philomelos</i>	1,75	-	-	0,4	-	13,0
36	<i>Aquila pomarina</i>	1,75	3,3	-	-	-	-
37	<i>Phylloscopus sibilatrix</i>	1,75	1,0	-	1,8	2,5	7,0
38	<i>Garrulus glandarius</i>	1,75	-	-	1,0	2,5	-
39	<i>Turdus merula</i>	0,75	4,3	6,7	2,8	6,2	133,0
40	<i>Ciconia ciconia</i>	0,75	1,0	1,5	1,5	-	3,0
41	<i>Lanius collurio</i>	0,75	14,4	3,3	11,1	16,2	17,0
42	<i>Sylvia communis</i>	-	37,9	38,3	5,7	16,2	3,0
43	<i>Emberiza calandra</i>	-	15,7	13,3	13,9	6,2	-
44	<i>Riparia riparia</i>	-	6,7	-	-	-	-
45	<i>Lanius minor</i>	-	5,5	6,7	0,4	-	-
46	<i>Sylvia atricapilla</i>	-	3,3	3,3	3,8	1,25	-

1	2	3	4	5	6	7	8
47	<i>Chloris chloris</i>	-	3,3	-	-	-	-
48	<i>Delichon urbica</i>	-	2,3	-	-	-	-
49	<i>Perdix perdix</i>	-	2,3	3,3	-	-	-
50	<i>Motacilla feldegg</i>	-	2,3	-	7,5	-	-
51	<i>Emberiza citrinella</i>	-	1,0	1,5	5,3	2,5	10,0
52	<i>Oriolus oriolus</i>	-	1,0	8,3	7,5	12,5	13,0
53	<i>Circus pygargus</i>	-	1,0	-	1,0	-	-
54	<i>Ciconia nigra</i>	-	1,0	-	1,1	-	-
55	<i>Aegithalos caudatus</i>	-	-	20	-	11,2	-
56	<i>Luscinia megarhynchos</i>	-	-	6,0	1,6	7,5	15,0
57	<i>Luscinia luscinia</i>	-	-	10,7	0,8	10,0	12,0
58	<i>Accipiter gentilis</i>	-	-	1,5	0,4	1,25	-
59	<i>Buteo buteo</i>	-	-	1,5	0,4	3,7	-
60	<i>Nycticorax nycticorax</i>	-	-	1,5	1,8	1,25	7,0
61	<i>Acrocephalus schoenobaenus</i>	-	-	-	7,1	6,2	-
62	<i>Gallinula chloropus</i>	-	-	-	5,9	1,25	33,0
63	<i>Phylloscopus collybita</i>	-	-	-	3,6	-	10,0
64	<i>Fringilla coelebs</i>	-	-	-	1,9	-	10,0
65	<i>Ficedula albicollis</i>	-	-	-	0,7	-	-
66	<i>Botaurus stellaris</i>	-	-	-	0,4	-	-
67	<i>Accipiter nisus</i>	-	-	-	0,4	-	-
68	<i>Dendrocopos major</i>	-	-	-	0,4	1,2	-
69	<i>Streptopelia turtur</i>	-	-	-	-	5	-
70	<i>Podiceps cristatus</i>	-	-	-	-	5	-
71	<i>Coccythraustes coccythraustes</i>					2,5	-
72	<i>Corvus corax</i>	-	-	-	-	2,5	-
73	<i>Alcedo atthis</i>	-	-	-	-	1,25	10,0
74	<i>Podiceps ruficollis</i>	-	-	-	-	-	7,0
75	<i>Erithacus rubecula</i>						7,0
76	<i>Fulica atra</i>						5,3
77	<i>Upupa epops</i>	-	-	-	-	-	3,0
Разом		41	43	38	60	49	34

Примітки / Notes: 1 – канал Ботар / Botar channel; 2 – канал Старий Ботар / Old Botar channel; 3 – канал Новий Ботар / New Botar channel; 4 – природна заплава / natural floodplain; 5 – Гудянський став і канал Старий Ботар / Hudyansky reservoir and Old Botar channel; 6 – риборозплідні ставки на р. Млиновиця / fishery ponds on the Mlynovytsya river.*

Біотоп дуже чутливий до дії антропогенних факторів, зокрема – до осушення, про що свідчить істотна частка наземногніздових видів, більшість з яких тісно пов'язані з водоймою. Водночас наявність цих видів також свідчить, що ця ділянка найбільш наближена до природної структури заплави та зазнає найменшого антропогенного тиску.

Впродовж гніздового періоду у біотопі «канал Ботар» виявлено 41 вид птахів. Зокрема, тут гніздиться ремез, боривітер звичайний *Falco tinnunculus* (дві пари на опорі ЛЕП), сорокопуд сирій. У заростях рогозу – очеретянка велика та вівсянка очеретяна. Тут можливе гніздування чайки, чирянки великої та крижня. На цій частині р. Ботар регулярно живляться чапля сіра, коловодник лісовий, чепура велика *Egretta alba*, лелека білий, лунь очеретяний та підорлик малий *Aquila pomarina*. Гніздування останнього підтверджено для дубових лісів Холмовецьких та Авашських гір, які знаходяться у межах Тиси-Туру (Ветров и др., 2009).

У межах цього біотопу у гніздовий період перебуває 24 лісостепових видів, 9 водно-болотяних, 4 лісові, 2 степові та 2 скельні види.

У цьому біотопі за способом гніздування 10 видів належать до наземногнізних, 10 – до приземно-чагарникових, 9 – до кроногнізних, 5 – до антропогнізних, 4 є дуплогнізними. Ще 2 види – чапля сіра та чепура велика – тут не гніздяться.

У межах біотопу «канал Старий Ботар» у гніздовий період ми облікували 43 види птахів. На цій ділянці р. Ботар траплялись ластівки берегові *Riparia riparia*, які, вочевидь, залетіли з р. Тиса, а також чапля сіра, лелека чорний, лунь лучний та підорлик малий, які тут полювали. На цій території у межах заплави р. Ботар гніздяться куріпка сіра *Perdix perdix*, сорокопуди сірий, чорнолобий і терновий. Оскільки заплава дуже сильно заросла чагарником, то випас худоби тут не ведеться, а відвідуваність населенням дуже низька. То ж цей біотоп дуже придатний для гніздування наземногнізних та чагарникових видів.

Домінуючими тут є лісостепові види – 24, лише 8 водно-болотяних видів, 5 степових, 4 лісові та 2 скельні види.

З гніздових видів на цій ділянці домінують наземногнізні види, яких налічується 14, кроногнізні – 11, 9 приземно-чагарникових, 4 дуплогнізних та 3 синантропних.

У біотопі «канал Новий Ботар» впродовж гніздового сезону виявлені 38 видів. У дубовому лісі гніздиться яструб великий *Accipiter gentilis*. З водно-болотяних видів птахів тут трапляються чапля сіра, чирянка велика, квак та лелека білий.

Гніздове населення птахів цього біотопу становлять 25 лісостепових видів, 3 степових, по 4 водно-болотяних та лісових і 2 скельних. З них 11 приземно-чагарникових видів, 11 кроногнізних, 8 наземногнізних, 4 дуплогнізних, 3 синантропних.

Це найбільшій за різноманіттям птахів біотоп. Штучно створений канал підтримується в належному технічному стані, він постійно наповнений водою, береги викошені, русло майже не заросле водними рослинами. Це пояснює малу кількість водно-болотяних видів птахів, порівняно з іншими біотопами долини р. Ботар.

На території біотопу «Гудянський став та Старий Ботар» у гніздовий період виявлені 49 видів. Саме тут на водосховищі, при березі, зарослому куртинами рогозу, спостерігали пірникозу велику *Podiceps cristatus*, чирянку малу, крижня, чаплю сіру, чепуру велику, квака, луня очеретяного. У заростах рогозу гніздиться очеретянка велика, на риборозплідних ставках серед рогозу – курочка водяна. При впадінні р. Ботар у водосховище зрідка трапляється рибалочка *Alcedo atthis* – єдине місце на річці де її реєстрували. На річці, впродовж усього сезону спостерігали коловодника лісового, гніздиться ремез.

Водно-болотяних видів серед населення птахів цього біотопу є 12, лісостепових – 27, лісових – 6, степових – 3, скельних – 1. Із них 16 – наземногнізні види, 14 – кроногнізні, 10 приземно-чагарникові, 5 дуплогнізні, 1 синантропний та 1 норногнізний вид. Решта 2 види чапель, які згадували раніше, у межиріччі Тиси-Туру не гніздяться, а лише літують.

У біотопі «риборозплідні ставки на р. Млиновиця» виявлені 34 види. Із них – 18 лісостепових, 8 водно-болотяних, 4 лісові, 2 степові та 1 скельний. За гніздовою біологією 11 є наземногнізними, 9 приземно-чагарниковими, 5 дуплогнізними, 4 кроногнізними, 2 синантропними та 1 є норногнізним.

Хоч цей біотоп є найбільшим на видове різноманіття птахів, все ж він є дуже сприятливим для водно-болотяних видів, про що свідчить їх розподіл за ландшафтною структурою та гніздовою спеціалізацією. Таким чином, аналіз видової структури орнітокомплексів долини р. Ботар за цими двома категоріями дозволяє визнати цю ділянку долини ріки найбільш сприятливою для водно-болотяної групи птахів, яка домінувала тут до меліорації (Грбар, 1997). Відповідно, доцільно пропонувати Басейновому управлінню водних ресурсів р. Тиса розробити заходи для збереження наявних природних цінностей Ботарської меліоративної системи.

Висновки

У гніздовий період на р. Ботар у межах чітко визначених біотопів нами виявлені 77 видів птахів, з яких лунь лучний, підорлик малий, сорокопуд сірий та лелека чорний занесені до Червоної книги України. Для луня лучного, підорлика малого та інших хижих птахів агроценози долини р. Ботар, де ці птахи полюють, є багатою кормовою базою. Відомо, що до 4 пар підорлика малого гніздиться у лісах Холмовецьких та Авашських гір, де знаходяться витoki р. Ботар та її приток (Ветров и др., 2009). Потенційною гніздовою ділянкою для луня лучного є луки природної заплави р. Ботар, довжиною до 16 км, починаючи від гирла. Сорокопуд сірий гніздиться вздовж усієї долини ріки на фруктових деревах на дамбах. Цей вид трапляється у 4 з 6 досліджених біотопів, і є звичайним, що свідчить про стабільний стан популяції. Те саме можна сказати і про інший вид регіонального та європейського значення – сорокопуда чорнолобого. Лелека чорний у заплаві Ботара не лише живиться, але, ймовірно, гніздиться. Цей птах шукає поживу не лише у руслі річки, але й на сільськогосподарських полях та пасовищах.

Річка Ботар, хоч і каналізована, є дуже важливою водоймою для водно-болотяних птахів. Найбільш цінною ділянкою є природна заплава річки (Станкевич-Волосянчук, 2015). Тут, на основі цих та інших фауністичних і флористичних досліджень, у 2016 р. на площі 277,1 га було створено заказник місцевого значення «Ботар». Не менш важливими водоймами для цієї групи птахів у долині р. Ботар є штучно створені Гудянське водосховище та риборозплідні ставки. Саме вони стали прихистком для водно-болотяних видів птахів за умови повного знищення природних водно-болотяних угідь внаслідок меліорації. З 77 видів птахів тут виявлені 22 види водно-болотяних птахів. Це понад чверть усіх видів птахів долини у гніздовий період. Однак, необхідною умовою для їхнього гніздування є часткове заростання цих водойм водною та надводною рослинністю. Такі умови важливі для очеретянок, вівсянки очеретяної, курочки водяної, лиски *Fulica atra*, квака, бугая, чирянки великої, крижня, а також створюють кормову базу для чаплі сірої, чепури великої, лелеки чорного. Вербі, які ростуть на берегах Ботара, є місцем гніздування ремеза, що є регіонально-рідкісним. Розчистка берегів каналу та вирубка цих дерев призведе до зникнення гнізд цього виду.

Долина р. Ботар є не тільки оселищем для багатьох раритетних та водно-болотяних видів, але й важливим екологічним коридором, яким здійснюються міграції птахів. Впродовж гніздового сезону тут перебувають 11 видів птахів, внесених до Резолюції № 6 Бернської конвенції, тому долина р. Ботар заслуговує на статус об'єкту Смарагдової мережі в Україні.

- Бергманн І. Водогосподарская меліорація на Подкарпатской Русі // Подкарпатская Русь за годы 1919-1936. – Ужгород, 1936. – С. 21-28.
- Бумар Г., Горбань І. Біологія гніздування чорного лелеки *Ciconia nigra* на Поліссі // Вісник Львів. ун-ту. Сер. біол. – 2004. – Вип. 37. – С. 159-168.
- Ветров В.В., Гаврилюк М.Н., Домашевский С.В., Милобог Ю.В. Современное состояние популяции малого подорлика *Aquila pomarina* (Falconiformes, Aves) в Украинских Карпатах // Вестник зоологии. – 2009. – Т. 43 (5). – С. 457-464.
- Грабар А. Птицы Подкарпатской Русі (Avifauna Carpathorossica) // Беркут. – 1997. – Т. 6, вип. 1-2. – С. 91-102.
- Равкин Е.С., Челинцев Н.Г. Методические рекомендации по комплексному маршрутному учету птиц. – М.: Изд. ВНИИ Природа, 1990. – 33 с.
- Станкевич-Волосянчук О.І. Раритетні види птахів у долині річки Ботар на Затисянщині // Регіональні аспекти флористичних і фауністичних досліджень. – Чернівці: Друк Арт, 2015. – С. 455-457.
- Фесенко Г.В., Бокотей А.А. Анотований список українських наукових назв птахів фауни України (з характеристикою статусу видів). – Київ-Львів, 2007. – 112 с.

ЗНАЧЕННЯ ЗАПОВІДНИХ ОБ'ЄКТІВ МИКОЛАЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ДЛЯ ПТАХІВ ВНЕСЕНИХ ДО ЧЕРВОНОЇ КНИГИ УКРАЇНИ

К. О. Редінов^{1,2}, З. О. Петрович¹

Значення заповідних об'єктів Миколаївської області для птахів внесених до Червоної книги України. – Редінов К.О., Петрович З.О.

Сільгоспугіддя займають 81,8%, а заповідні об'єкти близько 3% площі Миколаївської області. Впродовж 1992-2016 рр. на заповідних територіях обліковано 61 вид рідкісних птахів, 18 гніздяться регулярно. Заповідні об'єкти мають важливе значення для збереження гніздових популяцій: *Anas strepera*, *Netta rufina*, *Somateria mollissima*, *Mergus serrator*, *Charadrius alexandrinus*, *Recurvirostra avosetta*, *Haematopus ostralegus*, *Sterna albifrons*; середнє значення для: *Aythya nyroca*, *Hieraetus pennatus*, *Haliaetus albicilla*, *Himantopus himantopus*, *Coracias garrulus* та не мають особливого значення для: *Ardeola ralloides*, *Plegadis falcinellus*, *Tadorna ferruginea*, *Milvus migrans*, *Circus pygargus*, *Buteo rufinus*, *Falco cherrug*, *Burhinus oedicephalus*, *Asio flammeus*, *Otus scops*, *Columba oenas*. Найбільша кількість видів охороняється у заповідних об'єктах, розташованих на узбережжі Чорного моря.

Ключові слова: птахи, Червона книга України, заповідні території, охорона.

Адреса: 1 – Регіональний ландшафтний парк «Кінбурнська коса», вул. Старофортечна, 16, м. Очаків, Миколаївська обл., 57508, Україна, E-mail: borisfenida_och@ukr.net; 2 – Національний природний парк «Білобережжя Святослава», вул. Лоцманська, 18, м. Очаків, Миколаївська обл., 57508, Україна, E-mail: brufinus@gmail.com

Importance of protected natural objects of Mykolayiv Region for bird species included into the Red Book of Ukraine. – Redinov K.A., Petrovych Z.O.

Farming areas occupy 81,8% of the territory of Mykolayiv oblast; protected natural objects, about 3%. During 1992-2016, at the territory of protected objects 61 rare bird species were recorded, 18 of them nest there regularly. Protected objects have an important value for nesting populations of *Anas strepera*, *Netta rufina*, *Somateria mollissima*, *Mergus serrator*, *Charadrius alexandrinus*, *Recurvirostra avosetta*, *Haematopus ostralegus*, *Sterna albifrons*; they are moderately important for: *Aythya nyroca*, *Hieraetus pennatus*, *Haliaetus albicilla*, *Himantopus himantopus*, *Coracias garrulus*; and not important for: *Ardeola ralloides*, *Plegadis falcinellus*, *Tadorna ferruginea*, *Milvus migrans*, *Circus pygargus*, *Buteo rufinus*, *Falco cherrug*, *Burhinus oedicephalus*, *Asio flammeus*, *Otus scops*, *Columba oenas*. The majority of species are under protection in natural protected objects at the Black Sea coast.

Key words: birds, the Red Data Book of Ukraine, protected natural areas, conservation.

Address: 1 – Regional Landscape Park «Kinburnska Kosa», Starophortechna St., 16, Ochakiv, Mykolayiv Region, 57508, Ukraine, E-mail: borisfenida_och@ukr.net; 2 – National Nature Park «Biloberezhya Svyatoslava», Locmanska St., 18, Ochakiv, Mykolayiv Region, Ukraine, E-mail: brufinus@gmail.com

Степова зона, в межах якої знаходиться більшість Миколаївської області (93%), впродовж XX ст. докорінно змінена людською діяльністю. Сільгоспугіддя зараз займають 81,8%, а 128 об'єктів ПЗФ – менше 3% площі області (Коломієць, Тарашук, 2003; Леоненко та інші, 2003 а, б; Національна доповідь..., 2008). Тому певний інтерес має оцінка значення заповідних територій для збереження видів птахів, внесених до Червоної книги України (2009). Хоча це питання ми неодноразово обговорювали (Редінов, 2003, 2006; Петрович, Редінов, 2008, Редінов, Петрович, 2003, 2011, 2013, та інші), але воно не втратило актуальності і зараз.

Матеріал та методи

Дані зібрано в природному заповіднику (ПЗ) «Сланецький степ», Чорноморському біосферному заповіднику (ЧБЗ); регіональних ландшафтних парках (РЛП): «Кінбурнська коса», «Гранітно-степове Побужжя», «Тилігульський», «Приінгульський»; національних природних парках (НПП): «Білобережжя Святослава», «Бузький Гард»; державному заказнику (ДЗ) «Рацинська дача» в 1992-2016 рр. В усіх цих об'єктах, крім ДЗ «Рацинська дача», створені адміністрації об'єктів ПЗФ. Також опрацьовані літературні джерела та повідомлення колег.

У більшості цих об'єктів дослідження проводили в усі пори року, в інших – під час експедиційних виїздів, переважно в весняно-літній період. У гніздовий період птахи найбільше прив'язані до певних територій, тому увага акцентується саме на гніздовому аспекті. Також наведено коротку інформацію стосовно видів, котрі розмножуються не щорічно або перестали гніздиться в регіоні взагалі, чи на територіях заповідних об'єктів. Якщо вид впродовж 1992-2016 рр. не спостерігали хоча б в одному з заповідних об'єктів, його в таблицю не включали.

Нижче наведено коротку характеристику об'єктів ПЗФ області, що розглядаються у цій статі (рис.).

I. ПЗ «Сланецький степ». Створений у 1996 р. на базі заказника місцевого значення «Сланецький» та прилеглих ділянок на площі 1675,7 га. Включає нижню частину трьох великих балок та прилегли степові ділянки в межах Сланецького та Новоодеського р-нів.

II. Чорноморський біосферний заповідник. В межах Очаківського р-ну знаходиться ділянка «Волижин ліс» та острови Круглий і Довгий (площа 682 га) з прилеглими акваторіями у Ягорлицькій затоці Чорного моря.

III. РЛП «Кінбурнська коса» та НПП «Білобережжя Святослава». РЛП створений у 1992 р. на площі 17890,2 га. Включає Кінбурнський півострів та прилеглу кілометрову смугу акваторії Чорного моря, Дніпро-Бузького лиману та Ягорлицької затоки у межах Очаківського р-ну. Частина території входить до меж ВБУ міжнародного значення «Ягорлицька затока». Після створення в 2009 р. НПП (25000 га) більшість території РЛП ввійшла в його межі. В межі НПП включено також додатково акваторії моря та лиману і нижню частину оз. Солонець Тузли в околицях с. Рибаківка Березанського р-ну.

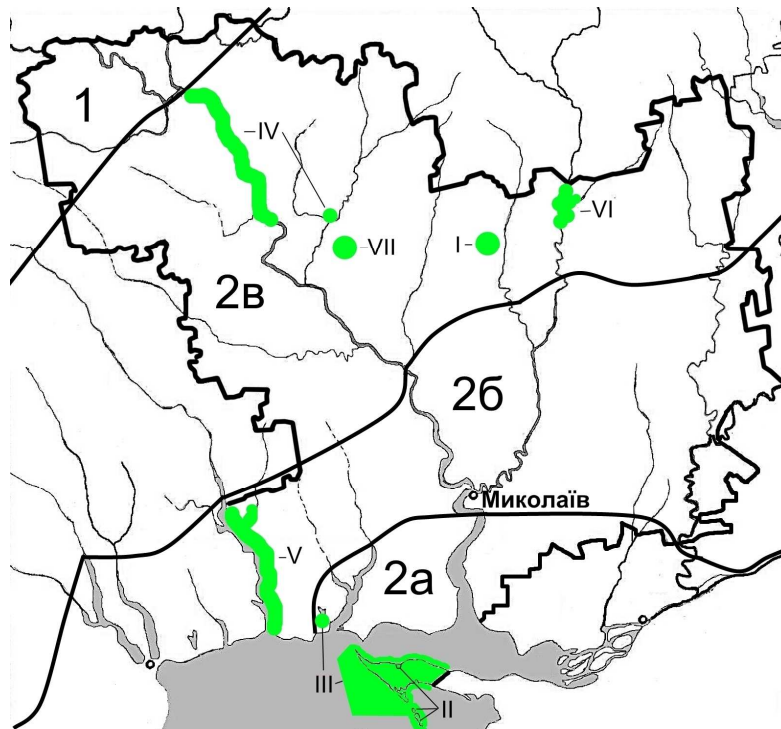

Рис. Розміщення заповідних об'єктів у Миколаївській області / Location of protected territories in Mykolayiv Region

I-VII – пояснення нумерації заповідних об'єктів наведено у тексті / the information on protected objects numbers is given in the text. Фізико-географічне районування / Physically-geographic zoning: 1 – лісостепова зона / the forest steppe zone, 2 – степова зона / the steppe zone: а – сухостепова / dry steppe, б – середньостепова middle steppe, в – північностепова підзони / northern steppe subzones

IV. РЛП «Гранітно-степове Побужжя» та НПП «Бузький Гард». РЛП створений у 1994 р. пізніше неодноразово розширювався. Станом на 2006 р. його площа становила 7394 га. Включає долину р. Південний Буг та пониззя її приток, в межах Первомайського, Арбузинського, Доманівського та Вознесенського р-нів. До меж парку в 2002 р. приєднано заказники «Актово», «Лабіринт» та «Василева пасіка». Після створення в 2009 р. НПП більшу частину РЛП включено до його меж – 6138 га.

V. РЛП «Тилігульський». Створений в 1995 р. на площі 8195,4 га. Включає частину берега та акваторії Тилігульського лиману в межах Березанського р-ну. Лиман має статус ВБУ міжнародного значення. На частині лиману, яка адміністративно входить до складу Одеської обл., теж створено «Тилігульський РЛП», який має свою дирекцію.

VI. РЛП «Приінгульський». Створений в 2002 р. на площі 3152,7 га. Включає затоплений гранітний каньйон р. Інгул та прилеглі відкриті ділянки і штучні насадження в межах Новобузького р-ну.

VII. ДЗ «Рацінська дача». Створений в 1974 р. на площі 1782 га. Включає лісо-насадження різного віку, сади та кілька ставів у межах Вознесенського р-ну.

Названі об'єкти розташовані в різних підзонах степової зони (Національний атлас України, 2007) та відображають всі існуючі природні та мало змінені біотопи дослідженого регіону (рис.).

Українські назви птахів наведені згідно з роботою Г.В. Фесенка та А.А. Бокотея (2007), а екологічні групи птахів – за працею В.П. Беліка (Белик, 2000). Оцінку чисельності гніздових видів зроблено на основі кількісних обліків та екстраполяції отриманих даних та літературних джерел, лише для видів гніздування яких доведено або вірогідне згідно з методикою «Атласу гніздових птахів Європи» (Hagemeijer, Blair, 1997) і котрі гніздяться відносно регулярно. Вказана чисельність Соколоподібних (Falconiformes) та Сивкоподібних (Charadriiformes) котрі досліджувались спеціально є, на нашу думку, близькою до реальної. Чисельність пухівки *Somateria mollissima* визначено за кількістю успішних пар. Чисельність нерозня *Anas strepera*, креха середнього *Mergus serrator* та сиворакші *Coracias garrulus* також є близькою до реальної. Щодо інших видів, то чисельність їх вказано приблизно – експертні оцінки, котрі потребують уточнення.

Результати та їх обговорення

Наші дані (Редінов, 2006; Олейник, Редінов, 2006; Петрович, Редінов, 2008; Редінов, Петрович, 2011, 2013; та інші) та результати досліджень інших фахівців (Домашевский, 2001; Форманюк и др., 2003; Грищенко, Яблонівська-Грищенко, 2012, 2014; та інші) показують, що впродовж останніх 25 років заповідні об'єкти області підтримують існування принаймні 61 виду птахів, внесених в останнє видання Червоної книги України (2009) (табл. 1). Загалом на території Миколаївщини в цей проміжок часу обліковано 65 видів (Редінов, Петрович, 2011, 2013, з уточненнями). В межах заповідних територій не спостерігали лише савку *Oxyura leucocephala*, яструба короткононогого *Accipiter brevipes*, стерв'ятника *Neophron percnopterus* та вівсянку чорноголову *Emberiza melanocephala*.

Високе видове різноманіття рідкісних видів пояснюється тим, що в межах заповідних територій представлені всі існуючі в області типи природних або мало змінених біотопів. Найбільша кількість видів охороняється у заповідних об'єктах, розташованих у приморській смузі (табл. 1) в межах сухостепової та середньостепової підзон. На заповідних територіях розташованих у північностеповій підзоні кількість видів істотно менша, що пов'язано з особливістю ландшафтного розмаїття, в яких існує дуже мало придатних умов для багатьох рідкісних лімнофільних видів. Крім того, північностепова підзона менше охоплена дослідженнями, особливо у позагніздовий період, завдяки чому деякі види не були в ній виявлені. Всі рідкісні види трапляються також поза межами об'єктів ПЗФ області.

Оцінка значення заповідних територій, включаючи заповідні урочища та заказники місцевого значення, для рідкісних видів які гніздяться відносно регулярно у Миколаївській області є актуальною. Дані таблиці 2 свідчать, що заповідні об'єкти області мають важливе значення для збереження 8 та не мають особливого значення для 10

Таблиця 1

Рідкісні види птахів в заповідних об'єктах Миколаївської області /

Rare bird species in protected objects of Mykolayiv Region

№	Вид /Species	Заповідні об'єкти* / Protected objects*						
		I	II	III	IV	V	VI	VII
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	<i>Pelecanus onocrotalus</i> **		++	++		+		
2	<i>Pelecanus crispus</i>		+	+		+		
3	<i>Phalacrocorax pygmaeus</i>		+	+		+		
4	<i>Ardeola ralloides</i> **		+	+	+	+		
5	<i>Platalea leucorodia</i>		+	+		+		
6	<i>Plegadis falcinellus</i>		+	+		+		
7	<i>Ciconia nigra</i>	+	+	+	+	+		+
8	<i>Rufibrenta ruficollis</i>		+	+	+	+		
9	<i>Anser erythropus</i>					+		
10	<i>Cygnus bewickii</i>		+	++		++		
11	<i>Tadorna ferruginea</i>		+	+		+	Гн.+	
12	<i>Anas strepera</i>		Гн.++	Гн.++	+	+		
13	<i>Netta rufina</i>		+	Гн.+	+	+		
14	<i>Aythya nyroca</i> **		+	Гн.+		+		
15	<i>Bucephala clangula</i>		++	++	+	++		
16	<i>Somateria mollissima</i>		Гн.++	Гн.++				
17	<i>Mergus serrator</i> **		++	++		+		
18	<i>Pandion haliaeetus</i>		++	++	++	++		
19	<i>Milvus migrans</i>	+	+	+	Гн.++	+	+	Гн.++
20	<i>Circus cyaneus</i>	+	+	+	+	+	+	+
21	<i>Circus macrourus</i>		+	+		+		
22	<i>Circus pygargus</i>	+	+	+	+	+		
23	<i>Buteo rufinus</i>	++	+	+	+	Гн.+	Гн.+	+
24	<i>Circaetus gallicus</i>	+		+	+	+		
25	<i>Hieraaetus pennatus</i>	+		+	Гн.++	+		Гн.++
26	<i>Aquila clanga</i>	+		+		+		
27	<i>Aquila pomarina</i>	+		+	+	+		+
28	<i>Aquila heliaca</i>				+	+		
29	<i>Aquila chrysaetos</i>			+	-	+		
30	<i>Haliaeetus albicilla</i>	+	Гн.++	Гн.++	+	++		
31	<i>Gyps fulvus</i>			+				
32	<i>Falco cherrug</i>	+		+	+	+		+
33	<i>Falco peregrinus</i>			+		+		
34	<i>Grus grus</i>	+	+	+	+	+	+	
35	<i>Anthropoides virgo</i>	+	+	+		(+)		
36	<i>Otis tarda</i>	+		(+)	+		+	
37	<i>Tetrax tetrax</i>		(+)	+				
38	<i>Burhinus oedicephalus</i>	+	+	+	+	Гн.+		
39	<i>Charadrius hiaticula</i>		+	++		++		
40	<i>Charadrius alexandrinus</i>		+	++		Гн.++		
41	<i>Himantopus himantopus</i>	+	Гн.+	Гн.++	+	Гн.++	+	
42	<i>Recurvirostra avosetta</i>		Гн.+	++		Гн.++		
43	<i>Haematopus ostralegus</i>		Гн.++	Гн.++	+	++		
44	<i>Tringa stagnatilis</i>		+	+		+		

1	2	3	4	5	6	7	8	9
45	<i>Gallinago media</i>		+	+		+		
46	<i>Numenius arquata</i>	+	++	++		++		
47	<i>Numenius phaeopus</i>		++	++		+		
48	<i>Glareola pratincola**</i>		+	+		+		
49	<i>Glareola nordmanni</i>					+		
50	<i>Larus ichthyaetus**</i>		++	++		+		
51	<i>Hydroprogne caspia</i>		++	++		+		
52	<i>Sterna albifrons</i>		+	Гн.++		Гн.++		
53	<i>Columba oenas</i>	+	+	+	+	+		
54	<i>Tyto alba</i>					+		
55	<i>Asio flammeus</i>	Гн.+	Гн.+	Гн.+	+	+		
56	<i>Otus scops</i>	+	Гн.+	Гн.+	+	+	Гн.+	+
57	<i>Coracias garrulus</i>	+	+	+		Гн.++		
58	<i>Lanius senator</i>	-	+	+	(+)	+		
59	<i>Lanius excubitor</i>	+	+	+	+	+	+	
60	<i>Sturnus roseus**</i>	+	(+)	(+)	+			(+)
61	<i>Regulus ignicapillus</i>		+	+		+		
	Разом видів:	23	45	54	25	55	9	8

Примітки / Notes: * – пояснення нумерації заповідних об'єктів наведено в тексті / the information on protected objects' numbers is given in the text. ** – види, які гніздяться нерегулярно або перестали гніздиться / regularly nesting species or those which nest irregularly or stopped to nest; + – вид спостерігали в 1992-2015 рр. / a species was recorded in 1992–2015; (+) – вид спостерігали в ХХ ст., до 1992 р. / a species was recorded in the ХХ-th century, before 1992; ++ – територія важлива для виду / a territory is important for a species, Гн. – гніздиться / nesting.

видів. Цікаво, що усі види, гніздові популяції яких зосереджені у об'єктах ПЗФ, належать до лімнофілів. Всі вони охороняються в приморських об'єктах і в позагніздовий період. В той же час, серед видів, котрі розмножуються переважно за межами заповідних територій, є представники дендрофілів, лімнофілів, склерофілів та кампофілів.

В.А. Костюшиним (1997) встановлене значення заповідних об'єктів низького рангу Миколаївської області для охорони рідкісних денних хижих птахів. Дійсно, ці території важливі як місця гніздування шуліки чорного *Milvus migrans* та орла-карлика *Hieraetus pennatus*, але більшість шулік таки гніздиться за межами заповідних об'єктів (Редінов, 2011).

Розглянемо види котрі гніздяться не щорічно або перестали розмножуватись взагалі в регіоні чи на територіях заповідних об'єктів.

Пелікан рожевий *Pelecanus onocrotalus*. У 2007 р. виявлено неуспішну спробу гніздування близько 20 пар в колонії великих бакланів *Phalacrocorax carbo* на о. Круглому в Ягорлицькій затоці. Це перша спроба гніздування виду, принаймні за останніх 100 років, у межах Миколаївської обл. (Петрович, Редінов, 2008).

Чапля жовта *Ardeola ralloides*. Вперше гніздування виявлено в урочищі Бієнкової плавні на Кінбурнському півострові: 12 пар у 2002 р. в мішаній колонії чапель (Деркач та ін., 2003). Тут же в 2003 р. розмножувалось 2-3 пари, а в наступні роки вид не гніздився, але траплявся в період міграції. Гніздиться за межами заповідних територій.

Таблиця 2

Значення заповідних об'єктів Миколаївській області для гніздування рідкісних видів птахів (2012-2016 рр.) / Importance of protected nature objects in Mykolayiv Region for nesting of rare bird species (2012-2016)

Вид / Species	ЕГ*	ОЧ**, пар	% пар у об'єктах ПЗФ / A part of pairs in protected objects					
			0	1-10	11-30	31-60	61-90	91-100
<i>Ardeola ralloides</i>	Л	30-50	+					
<i>Plegadis falcinellus</i>	Л	1-10		+				
<i>Tadorna ferruginea</i>	Л	5-20		+				
<i>Anas strepera</i>	Л	20-30						+
<i>Netta rufina</i>	Л	10-15						+
<i>Aythya nyroca</i>	Л	10-20					+	
<i>Somateria mollissima</i>	Л	10-30						+
<i>Mergus serrator</i>	Л	1-5						+
<i>Milvus migrans</i>	Д	100		+				
<i>Circus pygargus</i>	К	1-3	+					
<i>Buteo rufinus</i>	С	100		+				
<i>Hieraaetus pennatus</i>	Д	30					+	
<i>Haliaeetus albicilla</i>	Д	7-8				+		
<i>Falco cherrug</i>	С	32-36	+					
<i>Burhinus oedicephalus</i>	К	15-30		+				
<i>Charadrius alexandrinus</i>	Л	60-120						+
<i>Himantopus himantopus</i>	Л	100-150				+		
<i>Recurvirostra avosetta</i>	Л	100-150						+
<i>Haematopus ostralegus</i>	Л	7-10						+
<i>Sterna albifrons</i>	Л	50-150						+
<i>Columba oenas</i>	С	1-5	+					
<i>Asio flammeus</i>	К	5-20		+				
<i>Otus scops</i>	Д	30-50		+				
<i>Coracias garrulus</i>	С	100-150			+			
Разом:		804-1252	4	7	1	2	2	8

Примітки / Notes: * Екологічні групи / Ecological groups: Л – лімнофіл / limnophyll, К – кампофіл / camprophyll, С – склерофіл / sclerophyll, Д – дендрофіл / dendrophyll. ** ОЧ – відносна оцінка чисельності для області / a comparative estimation of number (pairs) for the region

Чернь білоока *Aythya nyroca*. Окремі пари розмножуються не щороку на Кінбурнському півострові. В урочищі Бієнкові плавні 8.07.2006 спостерігали виводок з льотними пташенятами (Петрович, Редінов, 2008). За межами заповідних територій гніздування невідоме.

Крех середній. На Кінбурнському півострові не щорічне гніздування спостерігали лише в 1990-х рр.: на оз. Черніно та в районі Покровської коси (Петрович, Редінов, 2008). Поодинокі пари гніздяться на морських островах. За межами заповідних територій гніздування невідоме.

Гоголь *Vulpes vulpes*. Зі слів лісників у 1980-х рр. в штучних гніздівлях – «гоголятниках» біля лісових озер Кінбурнського півострова гніздився гоголь (Редінов, Петрович, 2008). Нами 7.07.2012 на оз. Буракове біля с. Василівка обліковано 9 особин

котрі мали забарвлення «самок» та добре літали. Можна припустити, що це був виводок гоголів котрі вивелись десь недалеко.

Дерихвіст лучний *Glareola pratincola*. Випадок гніздування після багаторічної перерви в пониззях Тилігульського лиману виявлено в 2007 р.: 27.06 знайдено дві повні кладки (Панченко, Форманюк, 2008). В інших місцях Миколаївської обл. гніздування невідоме.

Мартин каспійський *Larus ichthyaetus*. Впродовж 2000-2005 рр. колонія існувала на о. Березань у Чорному морі (Петрович, Деркач, 2003; наші дані). Цей острів включено до складу національного археологічного заповідника «Ольвія». В інших місцях Миколаївської обл. гніздування невідоме.

Шпак рожевий *Sturnus roseus*. Інвазійний вид. У 1997 р. близько 10 пар гніздилися під дахом ферми поряд з ПЗ «Сланецький степ» та в відшаруванні вапняка в заповіднику. Вірогідно шпаки тут гніздилися і в 1996 р. (Редінов, 2006).

На завершення вкажемо, що практично у всіх заповідних об'єктах області проводиться сільськогосподарську та рекреаційну діяльність. Тому рідкісні птахи охороняються там переважно за рахунок збереження біотопів. Реальна охорона території передбачена природоохоронним законодавством лише в ПЗ «Сланецький степ» та ЧБЗ. Заповідні зони НПП до сьогодні не виділені, тому там є випадки турбування при ловлі гідробіонтів та браконьєрства по відношенню до птахів. Повна заборона господарської діяльності в ПЗ «Сланецький степ» теж має свої негативні наслідки для низки рідкісних кампофільних видів птахів (Редінов, 2006). Мала площа більшості заповідних об'єктів також не сприяє дієвій охороні рідкісних птахів.

Автори висловлюють подяку за надану інформацію І.П. Гержику, О.М. Деркачу, П.С. Панченко, І.Т. Русєву, О.О. Форманюку, О.В. Шепелю.

Белик В.П. Птицы степного Придонья: формирование фауны, ее антропогенная трансформация и вопросы охраны. – Ростов-на-Дону, 2000. – 376 с.

Грищенко В.М., Яблоновська-Грищенко Є.Д. Нові дані по рідкісних та маловивчених видах птахів Степової зони України // Беркут. – 2012. – Т. 21., вип. 1-2. – С. 1-8.

Грищенко В.М., Яблоновська-Грищенко Є.Д. Авіфауністичні спостереження на півдні України у 2013 р. // Авіфауна України. – 2014. – Т. 5. – С. 9-12.

Деркач О.М., Мірошніченко В.І., Петрович З.О. Відновлення різноманіття птахів на узбережжі Дніпровського лиману // Птицы Азово-Черноморского региона: мониторинг и охрана. – Миколаїв: МДУ, 2003. – С. 19-20.

Домашевский С.В. Орнитофауна регионального ландшафтного парка «Гранитно-Степное Побужье» // Заповідна справа в Україні. – 2001. – Т. 7., вип. 2. – С. 23-29.

Коломієць Г.В., Тарашук С.В. До історії розбудови екологічної мережі Миколаївської області // Біорізноманіття як ключовий елемент збалансованого розвитку: регіональний аспект. – Миколаїв: МДУ, 2003. – С. 36-38.

Костюшин В.А. Еколого-фауністичне обстеження природно-заповідних територій з метою виявлення їх значення в збереженні видового різноманіття птахів (на прикладі Миколаївської області) // Вестник зоологии. –1997. – № 31, вип. 5-6. – С. 78-85.

Леоненко В.Б., Стеценко М.П., Возний Ю.М. Атлас об'єктів природно-заповідного фонду

- України. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2003 а. – 73 с.
- Леоненко В.Б., Стеценко М.П., Возний Ю.М. Додаток до атласу об'єктів природно-заповідного фонду України. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2003 б. – 141 с.
- Національний атлас України. – К.: ДНВП «Картографія», 2007. – 440 с.
- Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Миколаївській області в 2007 р. – Миколаїв: МДУ, 2008. – 172 с.
- Олейник Д.С., Рединов К.А. Гнездящиеся хищные птицы заказника «Рацинская дача» // Заповідна справа в Україні. – 2006. – Т. 12, вип. 2. – С. 42-44.
- Панченко П.С., Форманюк О.А. Вести из регионов. Украина // Информационные материалы РГК. – М., 2008. – № 21. – С. 15-17.
- Петрович З.О., Деркач О.М. Гніздова орнітофауна о. Березань // Птицы Азово-Черноморского региона: мониторинг и охрана. – Миколаїв: МДУ, 2003. – С. 49-50.
- Петрович З.О., Рединов К.О. Рідкісні види птахів в регіональному ландшафтному парку «Кінбурнська коса» // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Біологія». – Ужгород, 2008. – Вип. 23. – С. 100-104.
- Рединов К.О., Петрович З.О. Рідкісні види птахів у Миколаївській області та стан їх охорони // Біорізноманіття як ключовий елемент збалансованого розвитку: регіональний аспект. – Миколаїв: МДУ, 2003. – С. 55-67.
- Рединов К.О. Орнітофауна природного заповідника «Сланецький степ» // Заповідна справа в Україні. – 2006. – Т. 12, вип. 1. – С. 46-56.
- Рединов К.О. Чорний шуліка в Миколаївській області // Беркут. – 2011. – Т. 20, вип. 1-2. – С.73-80.
- Рединов К.О., Петрович З.О. Рідкісні види птахів у Миколаївській області: сучасний стан та охорона // Матеріали II Наукових читань пам'яті Сергія Тарашука. – М.: ЧДУ імені П. Могили, 2011. – С. 125-137.
- Рединов К.О., Петрович З.О. Орнітофауна регіонального ландшафтному парку «Кінбурнська коса» в гніздовий період // Заповідна справа в Україні. – 2008. – Т. 14, вип. 2. – С.63-67.
- Рединов К.О., Петрович З.О. Рідкісні види птахів на Кінбурнському півострові (Миколаївська область) // Птицы и окружающая среда. – Одесса: Апрель, 2013. – С. 155-161.
- Червона книга України. Тваринний світ – Київ: Глобалконсалтинг, 2009. – 600 с.
- Фесенко Г.В., Бокотей А.А. Анотований список українських наукових назв птахів фауни України (з характеристикою статусу видів). – Київ-Львів, 2007. – 112 с.

УДК: 581.9; 527.; 599.423

НОВІ ВІДОМОСТІ З ІНВЕНТАРИЗАЦІЇ РІДКІСНИХ ВИДІВ ПТАХІВ, ЩО ЗИМУЮТЬ, МІГРУЮТЬ ТА КОЧУЮТЬ У НАЦІОНАЛЬНОМУ ПРИРОДНОМУ ПАРКУ «ДЖАРИЛГАЦЬКИЙ»

В. П. Руденко, В. М. Коваленко

Нові відомості з інвентаризації рідкісних видів птахів, що зимують, мігрують та кочують у Національному природному парку «Джарилгацький». – Руденко В.П., Коваленко В.М.

У 2013-2014 рр. розпочаті роботи з інвентаризації рідкісних видів птахів, що мають різний міжнародний та національний природоохоронний статуси. Виявлені 136 видів (54,4% від загального числа видів), з них 33 види (25%) представники Червоної книги України. Порівняно з початком 2000-х років, кількість видів з Червоної книги України, що трапляються в Парку, зменшується. Чисельність їх теж залишається низькою. Для деяких видів потрібне уточнення оцінки статусу та чисельності.

Ключові слова: інвентаризація, рідкісні види, зимівля, міграція, острів Джарилгач, Джарилгацька затока.

Адреса: Національний природний парк «Джарилгацький», м. Скадовськ, Україна, E-mail: valentinwow@yandex.ru

New data inventory of rare bird species wintering, migrating and wandering in the National Nature Park «Dzharylgachsky». – Rudenko V.P., Kovalenko V.M.

During the 2013-2014 started work on an inventory of rare bird species with different international and national protected status. During the work observed 136 bird species (54.4% of the total number of species), of which 33 species (25%) representatives of the Red Book of Ukraine. The total number of rare Red Book of Ukraine to equalize the beginning of the 2000s, found in the Park is reduced. Their number is too low. Several species requires additional assessment of the status and numbers.

Key words: inventory, rare birds, wintering, migration, island Dzharylgach, Dzharylgachsky Bay

Address: National Natural Park «Dzharylgachsky», Oleksandrivska St., 3, Skadovsk, 75700, Ukraine, E-mail: valentinwow@yandex.ru

Національний природний парк «Джарилгацький» (далі Парк) має особливе значення для збереження рідкісних видів птахів. За даними різних авторів, 11-16 видів гніздиться, 59 – пролітає, 18-20 – зимує. 234 види мають міжнародний охоронний статус. З 87 видів, занесених до Червоної Книги України, в районі Парку виявлені в різні роки 69. Упродовж останніх років на території Парку зареєстровані понад 50 видів (Ардамацкая, 2000; Ардамацкая, Руденко, 1996; Руденко, 2013). З моменту створення Парку (2009 р.) розпочато інвентаризацію флори та фауни з метою виявлення змін у видовому складі біоти та встановлення сучасних статусів окремих видів. Один із напрямів робіт – інвентаризація орнітофауни. За останні роки зростає вплив біотичного та антропогенного факторів на склад фауни птахів, тому уточнення статусу та перебу-

вання окремих видів та їх кількості на території Парку є актуальним. Особливо важливим є вивчення найбільш вразливої групи рідкісних птахів. Такі знання дадуть можливість у наступні роки розробити біотехнічні заходи для відновлення їх чисельності. До складу території Парку частково включене водно-болотне угіддя міжнародного значення «Каркінітська та Джарилгацька затоки», що посилює його значення як місця зимівлі та міграції птахів. Зважаючи на це, вивчення рідкісних видів птахів, що зимують та мігрують на цій території є пріоритетним напрямком наукових досліджень Парку. Це також поповнить національну базу даних про стан рідкісних видів птахів Херсонської області.

Матеріал та методика

До цього повідомлення увійшли матеріали про рідкісні види птахів, які отримані авторами у 2013-2015 рр. під час польових робіт у весняно-літні періоди, під час зимових обліків водоплавних птахів та в ході обстеження прилеглих до Парку територій. Обліки птахів, що зимують проводили вздовж західної мілководної акваторії Джарилгацької затоки від м. Скадовськ до с. Лазурне. Максимальна глибина затоки у цьому місці – 4 м. Вздовж узбережжя затоки трапляються інгресійні озера, пониззя, мілководні бухти, окремі ділянки берегів, що заросли очеретом *Phragmites australis*. Затока має невисокий береговий вал, який складається з відкладень відмерлої зостери *Zostera marina*. Дно затоки заросле водною рослинністю *Zostera marina*, *Potamogeton pectinatus*, *Chara intermedia*, інші, що є кормовою базою для птахів.

З метою вивчення видового складу, розподілу та чисельності зимуючих птахів Джарилгацької затоки, наприкінці 1980 – початку 1990-х років співробітниками Чорноморського біосферного заповідника НАН України було закладено постійний орнітологічний полігон автомобільного обліку птахів. Методика спостережень викладена у їхніх публікаціях (Руденко та ін., 2000). Співробітники Парку у своїх дослідженнях використовують прокладений раніше маршрут та методику (рис. 1).

Рис. 1. Постійні моніторингові точки обліків птахів, що зимують у Національному природному парку «Джарилгацький» / Permanent monitoring points of wintering bird in the National Natural Park «Dzharylgatsky»

Крім обліків птахів на зимівлі, співробітники НПП «Джарилгацький» з 2013 р. почали використовувати цей полігон для обліків мігруючих водно-болотних птахів. Під час міграцій обліки проводили і на о-ві Джарилгач у районі кордону ДП ДЛМГ «Скадовське». Загалом проведені 27 обліків, з них 25 автомобільних обліків (кожен близько 30 км) та 2 пішохідні (5 та 3 км). При написанні роботи використовували українські наукові назви птахів, запропоновані Г.В. Фесенком та А.А. Бокотеем (2007).

Результати та обговорення

Птахи Червоної книги України

Згідно з даними інвентаризації фауни рідкісних птахів о-ва Джарилгач та прилеглих територій у період 2013-2015 рр. щороку відмічали 32-33 види птахів, що занесені до Червоної книги України (таблиця). Охоронні списки птахів наведені згідно з довідником «Фауна України: охоронні категорії» (2010) та Червоної книги України (2009).

Таблиця

Видовий склад та статус рідкісних видів птахів району Національного природного парку «Джарилгацький», що занесені до Червоної книги України / Species composition and resident statuses of birds of National Park «Dzharylgachsky» listed in the Red Book of Ukraine

№ з/п	Вид / Species	Статус ¹ / Status ¹	Макс. особин / Max. individuals	Інші охоронні списки ² / Other conservation lists ²	Місце зустрічі / Locality
1	2	3	4	5	6
1	<i>Pelecanus onocrotalus</i>	П, Л	400	БЕ(2), БО(1,2), АЕWA, ЧКУ(ЗН)	Джарилгацька затока
2	<i>Pelecanus crispus</i>	П	2	МСОП(VU A2c+3c), ЕС(V), БЕ(2), БО (1, 2), ВА(1), ЧКУ (ЗН)	-«-
3	<i>Ardeola ralloides</i>	П	3	БЕ(2), АЕWA, ЧКУ(Р)	Каржинська затока і острови
4	<i>Platalea leucorodia</i>	П	12	БЕ(2), БО(2), ВА(2), АЕWA, ЧКУ(ВР)	о. Джарилгач (коса)
5	<i>Plegadis falcinellus</i>	П	8	БЕ(2), БО(2), АЕWA, ЧКУ(ВР)	о. Джарилгач, озера коси Глибока
6	<i>Ciconia nigra</i>	П	1	БЕ(2), БО (2), ВА (2), ЧКУ (Р)	Рисові чеки
7	<i>Rufibrenta ruficollis</i>	П, З	3	МСОП(VU, B2ab (iii), ЕС(К), БЕ(2), БО(1,2), ВА(2), ЧКУ (ВР)	Поля поблизу м. Скадовськ
8	<i>Anas strepera</i>	П, Г	31	БЕ(3), БО(1,2), ЧКУ(Р)	Джарилгацька затока, Каржинські острови
9	<i>Tadorna ferruginea</i>	П, МГ	2	БЕ(2), БО(1,2), АЕWA, ЧКУ(ВР)	о. Джарилгач
10	<i>Bucephala clangula</i>	П, З	14	БЕ(3,3), БО(2), ЧКУ(Р)	Джарилгацька затока
11	<i>Somateria mollissima</i>	П, Г, З	12	БЕ(3), БО(2), АЕWA, ЧКУ(ВР)	-«-
12	<i>Mergus serrator</i>	П, З, Г	10	БЕ(3), БО(2), АЕWA, ЧКУ(ВР)	-«-
13	<i>Circus cyaneus</i>	П, З	4	БЕ(2), БО(2), ВА(2), ЧКУ(Р)	о-в Джарилгач, поля поряд з . Скадовськ

1	2	3	4	5	6
14	<i>Circus macrourus</i>	П, 3	2	МСОП(NT), БЕ(2), БО(2), ВА(2), ЧКУ(ЗН)	-«-
15	<i>Circus pygargus</i>		5	ЕС(4), БЕ(2), БО(2), ВА(2), ЧКУ(ВР)	о. Джарилгач
16	<i>Haliaeetus albicilla</i>	П, 3	6	МСОП(LR/nt), ЕС(R), БЕ(2), БО(1,2), ВА(1), ЧКУ(Р)	Джарилгацька затока, о. Джарилгач
17	<i>Grus grus</i>	П	150	БЕ(2), БО(2), ВА(2), АЕWA, ЧКУ(Р)	о. Джарилгач
18	<i>Anthropoides virgo</i>	П	7	ЕС, БЕ(2), БО(2), ВА(2), АЕWA, ЧКУ(ЗН)	-«-
19	<i>Burhinus oedicephalus</i>	П, МГ	1	ЕС, БЕ(2), БО(2), ЧКУ(НО)	-«-
20	<i>Charadrius hiaticula</i>	П	5	ЕС, БЕ(2), АЕWA, БО(2), ЧКУ(Р)	-«-
21	<i>Charadrius alexandrinus</i>	П, Г	20	БЕ(2), БО(2), АЕWA, ЧКУ(ВР)	-«-
22	<i>Himantopus himantopus</i>	П, Г	14	БЕ(2), БО(2), АЕWA, ЧКУ(ВР)	Східні околиці м. Скадовськ
23	<i>Recurvirostra avosetta</i>		8	БЕ(2), БО(2), АЕWA, ЧКУ(ВР)	Каржинська коса
24	<i>Haematopus ostralegus</i>	П, Г	15	БЕ(3), АЕWA, ЧКУ(ВР)	о. Джарилгач, узбережжя затоки
25	<i>Numenius arquata</i>	П, 3, МГ	20	БЕ(2), БО(2), АЕWA, ЧКУ(ЗН)	-«-
26	<i>Numenius phaeopus</i>	П, 3	6	БЕ(2), БО(2), АЕWA, ЧКУ(ЗН)	-«-
27	<i>Glareola pratincola</i>	П, Г	24	БЕ(2), БО(2), АЕWA, ЧКУ(Р)	Район Каржинської коси
28	<i>Larus ichthyaetus</i>	П, Г	2	АЕWA, БЕ(3), БО(2), ЧКУ(ЗН)	Джарилгацька затока
29	<i>Hydroprogne caspia</i>	П, Г	23	ЕС(Е), БЕ(2), БО(2), АЕWA, ЧКУ(ВР)	о. Джарилгач, Каржинська коса
30	<i>Sterna albifrons</i>		12	ЕС(3,Spec), БЕ(2), БО(2), АЕWA, ЧКУ(Р)	о. Джарилгач
31	<i>Coracias garrulus</i>	П	4	ЕС(Spec, 2), БЕ(2), БО(2), ЧКУ(ЗН)	-«-
32	<i>Asio flammeus</i>		4	БЕ(2), ВА(2), ЧКУ(Р)	-«-
33	<i>Lanius excubitor</i>	П, 3	4	ЕС(SPEC 3), БЕ(2), ЧКУ(Р)	-«-

Примітки / Notes: Статус видів / Species status: Г – гніздовий / breeding; Л – трапляється у літній період (літує) / visitors in summer; П – мігруючий / migrating; 3 – зимуючий / wintering; МГ – можливо гніздиться / possibly breeding; Охоронні списки / Protected lists: МСОП – Міжнародний Союз Охорони Природи (IUCN) / International Union for Conservation of Nature; ЕС – охороняється на європейському рівні / European Red List bird, 2015; БЕ – занесений у Додатки Бернської конвенції / Species listed in the Annexes of the Bern Convention; БО – занесений у Додатки Бонської конвенції / listed in Annexes Bonn Convention; ВА – Вашингтонська конвенція / Washington Convention; ЧКУ – категорії Червоної книги України / Red Book of Ukraine: (Р) – рідкісний / rare; (НО) – невизначений / No sufficient data; (ЗН) – зникаючий / endangered; (ВР) – вразливий / vulnerable.

Не виявлені на території Парку значна кількість видів Соколоподібних (Falconiformes), дрохва *Otis tarda*, хохітва *Tetrix tetrix*, деякі Горобцеподібні (Passeriformes).

Деякі види, зокрема савка *Oxyura leucocephala*, могольник *Aquila heliaca*, кульон тонкодзьобий *Numenius tenuirostris* та ін., що наведені у публікаціях (Ардамацкая, Руденко, 1996; Ардамацкая, 2000), потребують уточнення статусу та можливості сучасного перебування в межах Парку.

Загальна чисельність окремих видів є не значною. Найчисленнішими є пелікан рожевий *Pelecanus onocrotalus*, журавель сірий *Grus grus*, сивки, що не тільки пролітають, а й гніздяться. З Качкових (Anatidae), найчисленнішим є нерозень *Anas strepera*, який найчастіше трапляється восени.

Пеліканоподібні (Pelecaniformes). Виявлені 2 види – пелікан рожевий та кучерявий *Pelecanus crispus*. Дві особини останнього спостерігали на прилеглій території. Перші особини пелікана рожевого з'являються у затоці вже на початку квітня (10-12 квітня). Чисельність скупчень цього виду росте до середини червня. За останні три роки кочові зграї пеліканів налічували 200-400 ос. Основні місця скупчень розміщувалися біля Каржинських о-вів, у затоці біля с. Лазурне та на о. Джарилгач в урочищі «Пиндики». Зграї рожевого пелікана тримаються на Джарилгацькій затоці усе літо, хоча в кінці серпня загальна чисельність скорочується до 200-400 ос. Відкочівля рожевого пелікана розпочинається з 30 серпня. Масова відкочівля з о. Джарилгач та затоки відмічена 12-15 вересня.

Гусеподібні (Anseriformes). Видовий склад гусеподібних, занесених до Червоної книги України, останніми роками дуже збіднів, а чисельність видів знизилась. У весняний період (з другої декади травня) та влітку, на затоці біля Каржинських о-вів та в морі поблизу коси Глибока трапляються пухівка *Somateria mollissima* та крех середній *Mergus serrator*. Восени (в листопаді) на морі уздовж о. Джарилгач трималися гоголі *Vicephala clangula*. За даними егерів ДЛМГ «Скадовське», на о. Джарилгач 14 травня 2013 р. виявлено 2 ос. огара *Tadorna ferruginea*. Чисельність червоноволої казарки *Rufibrenta ruficollis* дуже різко зменшилася порівняно з попередніми роками (Rudenko et al, 2008). Окремі особини трималися в зграях лебедя-кликуну *Cygnus cygnus* на полях у районі с. Лазурне.

Соколоподібні (Falconiformes). На узбережжі затоки та на прилеглих територіях виявлені 4 види рідкісних хижих птахів. Їх чисельність була низькою (3-6 ос.). Упродовж зими в районі заток регулярно тримався орлан-білохвіст *Haliaeetus albicilla*. Його чисельність під час обліку на затоках становила 3-6 ос. Чисельність цього виду в районі Джарилгацької затоки помітно знижується (Руденко и др., 2000). Це може бути пов'язане з м'якими зимами в останні роки. Птахи розподіляються на зимівлю по всьому Азово-Чорноморському регіону. Уздовж траси до м. Скадовська щорічно виявляли 3-4 ос. луня польового *Circus cyaneus* та 1-2 ос. луня степового *C. macrourus*. В період осінньої міграції на о. Джарилгач траплявся лунь лучний *C. pygargus*.

Лелекоподібні (Ciconiiformes). Відзначали 3 види – косар *Platalea leucorodia*, коровайка *Plegadis falcinellus* та лелека чорний *Ciconia nigra*. Перші зграї коровайки з'являються в Парку 24 квітня, масовий проліт припадає на період 8-20 травня. Зграї склалися з 5-8 ос. Найчастіше птахів спостерігали в районі Каржинської коси та на озерах о. Джарилгач.

Весняний проліт косаря слабо виражений. У районі с. Лазурне впродовж 25-15 червня 2013 р. виявлені 12 ос. Птахи трималися зграєю, харчувалися на мілководді біля коси о. Джарилгач. Гніздування не виявлене. Одна особина лелеки чорного виявлена 3.10.2013 на рисових чеках біля м. Скадовськ.

Журавлеподібні (Gruiformes). Виявлені 2 види: журавель сірий та журавель степовий *Anthropoides virgo*. Весняна міграція сірого журавля починається 15-17 березня. Масова весняна міграція триває з 23 березня до 6 квітня. Останні зграї летять 8 квітня. Восени мігруючі зграї були зафіксовані 19-24 жовтня.

Сивкоподібні (Charadriiformes). У 2013-2015 рр. зареєстровані 12 рідкісних видів, занесених до Червоної книги України (2009), з них 8 видів куликів, з яких 4 гніздилися. Ця група птахів – одна із найбільш численних на території Парку.

Сиворакшеві (Coraciiformes) представлені одним видом – сиворакшею *Coracias garrulus*. Це нечисленний вид, що пролітає уздовж о. Джарилгач у серпні.

З рідкісних видів **Горобцеподібних** (Passeriformes) трапляється один – сорокопуд сірий *Lanius excubitor*, що є пролітним і зимуючим птахом на о. Джарилгач.

Птахи інших охоронних категорій

За анотованими списками Т.Б. Ардамацької (2000) та нашими даними на території Парку виявлені 234 види, що мають європейський та інші охоронні статуси. Нами впродовж 2013-2015 рр. виявлені 136 видів (58,1% від загальної кількості), що мають різний природоохоронний статус (Червона книга України, Боннська та Бернська конвенції та ін.). З них мають статус гніздових – 61 вид (44,8%), траплялися під час міграцій 135 (99,3%), зимували – 69 (50,7%). Занесені до Червоної книги України – 25,0% (рис. 2).

Чисельність 41 виду збільшується або є стабільною. 26 видів зменшують чисельність або зовсім не трапляються останніми роками у районі Парку (переважно хижі птахи, дрохва, деякі Гусеподібні). 8 видів, що є найменш численними на європейському просторі, трапляються спорадично. З найбільш вразливих видів у Парку достовірно

Рис. 2. Структура сезонного перебування птахів, що мають міжнародний охоронний статус, на території НПП «Джарилгацький» / Structure of seasonal birds stay in national par «Dzharylgachsky» with international protected status

виявлені 3 види: казарка червоновола, орлан-білохвіст та деркач *Crex crex*.

Попередній аналіз складу птахів, що мають міжнародний охоронний статус, вказує на наявність 4 екологічних груп: лімнофілів, кампофілів, склерофілів та дендрофілів. Домінують лімнофіли (45,5%), численні дендрофіли (38,2%), решта – нечисленні, 8,8%

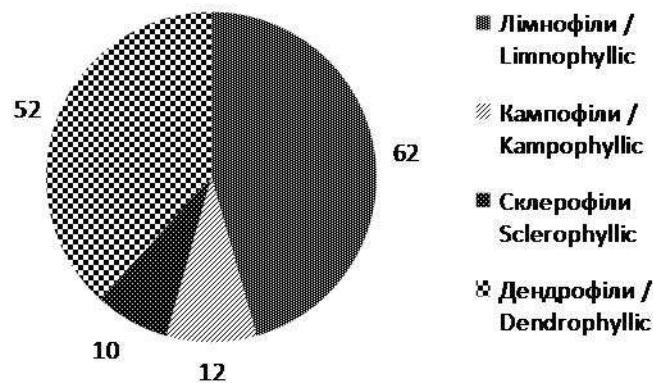

Рис. 3. Екологічні групи птахів, що мають міжнародний охоронний статус / Ecological groups of birds with international protected status

становлять кампофіли, 7,4% – склерофіли (рис. 3).

Для відтворення і збагачення різноманіття рідкісних видів птахів розпочато розробку та впровадження охоронних та біотехнічних заходів. Заходи охорони – чергування працівників служби державної охорони, для підтримування режиму спокою у місцях найбільшого скупчення птахів на затоці та острові під час міграцій. Розпочато виготовлення штучних очеретяних схованок-куреньків для Качкових (Anatidae) птахів (Руденко, 2016). Планується приваблювання на гніздування на дерев'яні платформи рідкісних видів птахів (зокрема пелікана рожевого), будівництво штучних дрібних острівців для різних видів колоніальних птахів (Шульга та ін., 2015). Одним з найдієвіших заходів для збагачення орнітофауни, особливо колоніальних птахів, що мають міжнародний природоохоронний статус, буде впровадження розробленого наукового обґрунтування, щодо розширення території Парку та вдосконалення його територіальної структури (Руденко, Шульга, 2014).

Висновки

1. За попередніми даними 234 види птахів (93,6%), що живуть у Національному природному парку «Джарилгацький», мають міжнародні природоохоронні статуси. Понад 60 видів – представники Червоної книги України.

2. Під час інвентаризації у 2013-2015 рр. виявлені 136 видів птахів (54,4% від загальної числа видів), що мають різний міжнародний та національний природоохоронні статуси (25% занесені до Червоної книги України).

3. Порівняно з початком 2000-х рр., зменшується загальне число видів з Червоної книги України, що трапляється у Парку. Чисельність їх теж залишається низькою. За результатами обліків найбільш численними є пелікан рожевий та птахи ряду Сивкоподібні.

4. Види міжнародних природоохоронних переліків потребують додаткової інвентаризації видового складу та оцінки їх чисельності. Особливо це стосується Горобцеподібних птахів.

5. Пріоритетним в Парку є вивчення та відновлення чисельності рідкісних видів.

Автори дуже вдячні директору НПП «Джарилгацький» С.М. Шульзі за допомогу в проведенні досліджень, а також співробітникам, які брали участь в обліках – Д.А. Андрееву та Н.В. Шешиній. Дякуємо к.б.н. А.Г. Руденко за цінні поради під час написання статті.

- Ардамацкая Т.Б. Краткая характеристика орнитофауны о. Джарылгач // Биоразнообразие Джарылгача: современное состояние и пути сохранения. – К.: Вестник зоологи, 2000. – С. 74-83; 186-197.
- Ардамацкая Т.Б., Руденко А.Г. Аннотированный список птиц Черноморского биосферного заповедника // Вестник зоологии. Позвоночные животные Черноморского биосферного заповедника. – 1996. – Отд. вып. № 1. – С. 19-38.
- Руденко А.Г. Історія вивчення та результати інвентаризації видового різноманіття орнітофауни району Національного природного парку «Джарилгацький» // Інвентаризація біорізноманіття в межах природно-заповідного фонду. – Ялта, 2013. – Т. 135. – С. 145-154.
- Руденко А.Г., Яремченко О.А., Рыбачук К.И. Особенности зимовки гусеобразных птиц в Черноморском биосферном заповеднике // Казарка, Бюл. РГГ – М., 2000. – № 6. – С. 302-314.
- Руденко А.Г., Шульга С.М. Про необхідність розширення території НПП «Джарилгацький» для збереження біорізноманіття прибережно-острівної та морської екосистем // Биоразнообразие и устойчивое развитие. – Симферополь, 2014. – С. 311-313.
- Руденко В.П. Щодо необхідності відновлення місць гніздування качкових (Anatidae) птахів у НПП «Джарилгацький» // Экология и природопользование в системе оптимизации отношений природы и общества. – Тернополь. – 2016. – Ч. 1. – С. 160-161.
- Фауна України: охоронні категорії. Довідник / О. Годлевська, І. Парнікоза, В. Різун, Г. Фесенко, Ю. Куцоконь, І. Загороднюк, М. Шевченко, Д. Іноземцева; ред. О. Годлевська, Г. Фесенко. – К., 2010. – 80 с.
- Фесенко Г.В., Бокотей А.А. Анований список українських наукових назв птахів фауни України (з характеристикою статусу видів). – К. – Львів, 2007. – 112 с.
- Червона Книга України. Тваринний світ. – Київ: Глобалконсалтинг, 2009. – С. 398-484.
- Шульга С.Н., Руденко А.Г., Коваленко В.М. Збереження рідкісних видів колоніальних птахів шляхом відновлення місць гніздування та посилення охорони у НПП «Джарилгацький» // IV Всеукраїнські читання пам'яті Сергія Тарашука. – Миколаїв: ФОП Швець В.Д., 2015. – С. 266-271.
- Rudenko A.G., Yaremchenko O, Moskalenko Yu., Rudenko V. Long-term monitoring of the wintering geese in the Ramsar wetlands of Southern coasts of the Black Sea // Vogelwelt. – 2008. – V. 129. – P. 201-203.

УДК:

РЕВІЗІЯ ОРНІТОФАУНИ МАСИВУ «СОМИНЕ» РІВНЕНСЬКОГО ПРИРОДНОГО ЗАПОВІДНИКА

М. В. Франчук, Р. О. Журавчак

Ревізія орнітофауни масиву «Сомине» Рівненського природного заповідника – Франчук М.В., Журавчак Р.О.

Здійснений аналіз відомостей про орнітофауну масиву «Сомине» Рівненського природного заповідника за останніх 20 років. Наведений перелік зі 190 видів птахів, що становлять 88,3% від загального числа видів птахів, відомих для заповідника. Серед птахів масиву – 82,1% видів постійно або регулярно перебувають тут, а 17,9% – відомі лише за давніми або окремими спостереженнями. Серед усіх видів 71,6% є гніздовими, для 15,8% гніздування припускається, більшість птахів є перелітними – 70,0%, 23,1% – осілими, 4,2% – залітними, 2,1% – трапляються лише взимку. Значною є раритетна складова орнітофауни масиву «Сомине», зокрема 17,4% видів занесені до Червоної книги України, 65,0% з Додатку II Бернської, 45,5% охороняються CMS, 30,1% – АЕВА, 14,2% – CITES, 5,8% видів статуси перебувають під загрозою зникнення згідно з IUCN, а 6,8% – згідно з Європейським червоним списком.

Ключові слова: Рівненський природний заповідник, масив «Сомине», орнітофауна, рідкісні види.

Адреса: Рівненський природний заповідник, м. Сарни, Рівненська обл., 34500, E-mail: m_franchuk@ukr.net; rostikj@ukr.net

Revision of avifauna of Somyne Mass, Rivnenskyi Nature Reserve – Franchuk M.V., Zhuravchak R.O. The analysis of data of Somyne Mass (Rivnenskyi Nature Reserve) avifauna in the last 20 years was made. The list consists of 190 bird species, which is 88.3% of the total number of bird species known to the reserve. Among them 82.1% species are continuously or regularly registered here, and 17.9% are known only by old or single observations. Among all species 71.6% are breeding here, for 15.8% nesting assumed, most birds (70.0%) are migratory, 23.1% are sedentary, 4.2% – vagrant and 2.1% come here only in winter. According to conservation statuses 17.4% of the Somyne Mass species listed in the Red Book of Ukraine, 65.0% are from the Annex II of the Bern Convention, 45.5% protected by CMS, 30.1% – by AEWA, 14.2% – by CITES, 5.8% species have threatened statuses according the Red List of IUCN, and 6.8% – according the European Red List.

Ключові слова: Rivnenskyi Nature Reserve, Somyne Mass, avifauna, rare species.

Адреси: Rivnenskyi Nature Reserve, Sarny, Rivne Region, Ukraine, 34500, E-mail: m_franchuk@ukr.net; rostikj@ukr.net

Рівненський природний заповідник, загальною площею 42,3 тис. га, розташований в межах чотирьох північних (поліських) районів Рівненської області. Територіально він складається з чотирьох співрозмірних масивів – «Білоозерського» (Володимирецький р-н, Білоозерське л-во заповідника), «Перебродів» (Дубровицький та Рокитнівський р-ни, Північне та Старосільське л-ва заповідника), «Сирої Погоні» (Рокитнівський р-н,

Грабунське та Більське л-ва заповідника) та «Соминога» (Сарненський р-н, Карасинське л-во заповідника), в основі кожного з яких є значні за розміром водно-болотні комплекси. Масиви віддалені один від одного на 10-90 км як у широтному, так і в довготному напрямках. Така географія територій обумовлює їхні індивідуальні особливості, що проявляються в природних умовах, а відтак – і у видовому складі орнітофауни та характеру перебування її представників. Таким чином актуальним є індивідуальний підхід до вивчення птахів кожного з масивів, ведення окремих інвентаризаційних переліків видів та оцінки їх статусу перебування. Важливо це й для процесів оцінки збереження видів, оскільки розглядаючи масиви окремо можна ефективніше сконцентруватися на ділянках, зайнятих видом, ніж оперуючи територією всього заповідника, значна частина якого може бути не важливою для певного виду.

Спроби аналізу сучасного стану орнітофауни окремих масивів вже здійснювали вивчаючи водно-болотне угіддя міжнародного значення «Торфово-болотний масив Переброди» (Журавчак, Франчук, 2013), а також під час складання атласів гніздових птахів для Білоозерського масиву (Химин, 2014) та для масиву «Сира Погоня» (дослідження тривають). Натомість ревізія орнітофауни масиву «Сомине» залишається актуальною.

Масив «Сомине», площею 10852 га, є частиною найбільшого на території України болотного масиву «Кремінне» (рис. 1). Майже 50% масиву займають ліси, з яких основна частина (60%) представлена листяними породами (переважно окремі острівні формації вільхи чорної *Alnus glutinosa* та берези *Betula pendula*), а 30% займають хвойні (сосна звичайна *Pinus sylvestris*). Важливо, що близько 30% лісів масиву є заболоченими. Не заліснене (відкрите) болото, здебільшого – мезотрофного типу, на території масиву займає 44,5% площі. Поблизу оз. Сомине знаходиться незначна кількість евтрофних боліт. Значно менше (4,1%) боліт, вкритих чагарниками, що зосереджені в основному в районі ур. «Баньки» і вздовж р. Льва, а також ділянок з відкритим ґрунтом (піщані насипи) (0,1%). Водойми на території масиву представлені оз. Сомине, меліоративними каналами і затопленими торфовидобувними полями в ур. «Баньки», що становить 2,4% площі масиву.

Як і вся територія Рівненського природного заповідника, масив «Сомине» є унікальним природним комплексом, що охоплює значні площі боліт та острівних лісів, які практично не зазнали трансформації під дією господарської діяльності та проведеної меліорації в минулому. Це, а також незначні запаси ягід (журавлини, чорниці), важкодоступність і обводненість території цього масиву сумарно сприяли низькому антропогенному навантаженню, що створює умови для перебування тут раритетної орнітофауни.

За останнє двадцятиліття одні з перших відомостей про птахів цієї місцевості стосуються ширших територій та лише окремих груп видів, зокрема рідкісних птахів межиріччя Горині й Ствиги (Давиденко та ін., 1998). З часу створення у 1999 р. Рівненського природного заповідника, дослідження дещо інтенсифікувалися, однак оцінка та статуси видів визначалися здебільшого для всієї території заповідника загалом (Химин, 2005, 2006, 2007, 2011). Серед орнітологічних досліджень на території масиву, окрім роботи працівників заповідника в рамках програми «Літопис природи», слід виділити

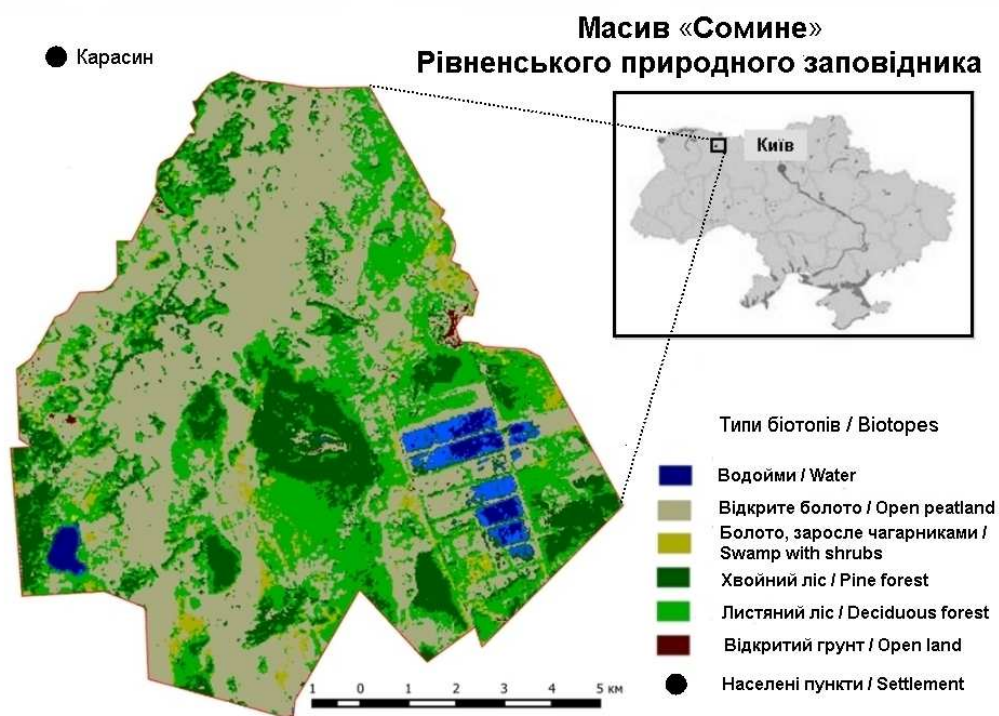

Рис. 1. Картохсхема масиву «Сомине» на основі супутникового знімку Landsat (станом на 2013 р.) (за Комарницький, 2014, зі змінами) / Map of Somyne Mass, based on Landsat satellite images (as of 2013) (by Комарницький, 2014, with changes)

наступні: інвентаризація та вивчення фауни хребетних заповідника (й території масиву зокрема), що проводив М. Химин в ході виконання низки договірних тем впродовж у 2003-2010 рр. (Химин, 2005, 2006, 2007, 2010, 2011), експедиції ЛРГО «Західно-Українська орнітологічна станція» та працівників кафедри зоології ЛНУ ім. І. Франка впродовж 2010 та 2013 рр. (Сеник, Гнати́на, Журавчак, 2010), а також окремі обстеження з виявлення хижих птахів, які проводили С.В. Домашевський, В.Ч. Домбровський, М.В. Скирпан в 2012-2016 рр. (Домашевський и др., 2014, 2015), І.В. Комарницький (Комарницький, Франчук, 2014, 2015). Окрім гніздової орнітофауни частково досліджували зимову орнітофауну (Тарасенко, Франчук, 2014) та окремі види (Журавчак, Добринський, 2011; Добринський та ін., 2013; Франчук, 2013; Комарницький, Франчук, 2014, 2015; Кузьменко та ін., 2015).

Матеріал та методи дослідження

Відомості до цього матеріалу отримані під час безпосередніх обстежень кожного з лісо-болотних кварталів масиву (територія поділена на 100 кварталів, у середньому 108,5 га кожен) впродовж 2006-2016 рр., обліків на постійних стаціонарах, моніторин-

гу: хижих птахів та сов (2013-2016), лелеки чорного *Ciconia nigra* (2006-2016), тетерукових птахів та журавля сірого *Grus grus* (2013-2016) та раритетної фауни, згідно з програмою «Літопис Природи», а також на основі аналізу літературних джерел. Для оцінки статусу перебування птахів ми опиралися на визначення термінів, наведених у «Анотованому списку...» (Фесенко, Бокотей, 2007), зокрема: гніздовий (Г) – підтверджене достовірне гніздування на території угіддя (є гніздо, птах виявлений з кормом, виявлені пташенята); можливо гніздовий (Г?) – гніздування достовірно не підтверджене, але вид часто трапляється на території в гніздовий період або відоме гніздування поблизу; не гніздовий (Н) – вид не гніздиться на цій території; осілий (О) – вид трапляється на території впродовж року; перелітний (П) – вид, який трапляється на території угіддя в гніздовий період, але щорічно здійснює переліт в місця зимівлі (комбінацію «НП» ми застосовували і у випадках, коли птахи використовували територію угіддя лише для харчування); пролітний (Пр) – вид, місця гніздування якого знаходяться поза межами території угіддя, проте регулярно трапляється під час весняної та осінньої міграцій; залітний (Зл) – вид, який інколи залітає на територію угіддя, але його ареал гніздування і маршрути регулярної міграції знаходяться поза межами цього угіддя; зимуючий (Зм) – вид, який трапляється лише в зимовий період. Для аналізу раритетної складової орнітофауни використовували існуючі природоохоронні статуси птахів згідно з національною та міжнародними охоронними документами (Birds in Europe..., 2004; Червона книга України, 2009; Фауна України..., 2010; European Red List..., 2015).

Результати та обговорення

Згідно з опублікованими даними, загалом для фауни Рівненського природного заповідника відомо 207 видів птахів (Химин, Химин, 2014), проте впродовж 2015-2016 рр. нами зареєстровано ще 8 видів, зокрема новими є фазан *Phasianus colchicus* (10.05.2013 р. було знайдене яйце у траві посеред верхового болота масиву «Сира Погоня», а впродовж 09-18.05.2013 р., щоденно у різних місцях знаходили пир'їни на піщаних дорогах на території Більського л-ва заповідника; фазана за зібраним матеріалом було ідентифіковано у 2015 р.), сич хатній *Athene noctua* (одного токуючого самця спостерігали 11.05.2015 р. біля господарських будівель Білоозерського л-ва), самка могильника *Aquila heliaca* (згідно з ресурсом Satellitettracking.eu, на ім'я Панні, яка була помічена супутниковим передавачем 20.07.2011 р. в Угорщині, пролетіла 20.06.2016 р. над територією Білоозерського л-ва), а також з території масиву «Сомине» пуночка *Plectrophaena nivalis*, гуска мала *Anser erythropus*, галка *Corvus monedula*, лунь степовий *Circus macrourus* та гуменник *Anser fabalis* (деталі спостережень наведені у видових нарисах далі за текстом). Таким чином, станом на 2016 р., орнітофауна заповідника налічує 215 видів. Враховуючи ці дані, для масиву «Сомине» відомо 190 видів птахів, що становить 88,3% від загального числа видів птахів заповідника (табл. 1). Найбільш цінним стало підтвердження достовірного гніздування глобально вразливого виду – підорлика великого *Aquila clanga*, якого на території масиву гніздиться 3 пари (1 гібридна) (Домашевский и др., 2014). Наявність цього виду підтверджує високу природоохоронну цінність болотних комплексів масиву.

Таблиця 1

Гніздовий та охоронний статус птахів масиву «Сомине» /
Residential and conservation statuses for the birds of Somyne Mass

№ з/п	Вид / Species	Статус перебування / Residential status	Охоронний статус / Conservation status	Джерела інформації / Source of information
1	2	3	4	5
1	<i>Gavia stellata</i>	Н,Зл	В-2, CMS-2, АЕВА, SPEC-3	+, 19
2	<i>Gavia arctica</i>	Н,Пр	В-2, CMS-2, АЕВА, SPEC-3	+, 5, 17, 19
3	<i>Podiceps nigricollis</i>	Н,Пр	В-2, АЕВА	17
4	<i>Podiceps grisegena</i> *	Г?,П	В-2, CMS-2, АЕВА	17, 19
5	<i>Podiceps cristatus</i> *	Г,П	В-3, АЕВА	+, 17, 19
6	<i>Phalacrocorax carbo</i>	Н,П	В-3, АЕВА	+, 19
7	<i>Botaurus stellaris</i>	Г,П	В-2, CMS-2, АЕВА, SPEC-3	+, 17, 19
8	<i>Ixobrychus minutus</i>	Г,П	В-2, CMS-2, АЕВА, SPEC-3	+, 10, 19
9	<i>Nycticorax nycticorax</i> *	Н,П	В-2, АЕВА, SPEC-3	+, спільно з С. Домашевським, В. Домбровським, М. Скирпаном
10	<i>Egretta alba</i>	Н,П	В-2, CMS-2, АЕВА	+, 17, 19
11	<i>Ardea cinerea</i>	Н,П	В-3, АЕВА	+, 17, 19
12	<i>Ciconia ciconia</i>	Н,П	В-2, CMS-2, АЕВА, SPEC-2	+, 17, 19
13	<i>Ciconia nigra</i>	Г?,П	ЧКУ-рд, В-2, CMS-2, АЕВА, СІТЕS, SPEC-2	+, 1, 5, 17, 19
14	<i>Anser anser</i>	Н,Пр	В-3, CMS-1,2, АЕВА	+, 17, 19
15	<i>Anser albifrons</i>	Н,Пр	В-3, CMS-1,2, АЕВА	+, 17, 19
16	<i>Anser erythropus</i> *	Н,Зл	IUCN-VU, ЧКУ-вр, В-2, CMS-1,2, EuIUCN-EN, АЕВА, SPEC-1	+
17	<i>Anser fabalis</i> *	Н,Зл	В-3, CMS-1,2, АЕВА	+, спільно з П. Гринюком, І. Загороднім, Ю. Чайкою
18	<i>Chen caerulescens</i> *	Н,Зл	В-3, CMS-1,2	17, 19
19	<i>Cygnus olor</i>	Г,П	В-3, CMS-1,2, АЕВА	+, 17, 19
20	<i>Anas platyrhynchos</i>	Г,П	В-3, CMS-1,2, АЕВА	+, 17, 19
21	<i>Anas crecca</i>	Г?,П	В-3, CMS-1,2, АЕВА	+, 17, 19
22	<i>Anas strepera</i>	Г?,П	ЧКУ-рд, В-3, CMS-1,2, SPEC-3	+, 17
23	<i>Anas penelope</i>	Н,Пр	В-3, CMS-1,2, АЕВА	+, 17, 19
24	<i>Anas querquedula</i>	Г,П	В-3, CMS-1,2, АЕВА, SPEC-3	+, 17, 19
25	<i>Anas clypeata</i>	Г?,П	В-3, CMS-1,2, АЕВА, SPEC-3	+, 17, 19
26	<i>Aythya ferina</i>	Н,Пр	В-3, CMS-1,2, EuIUCN-VU, АЕВА, SPEC-2	+, 17, 19
27	<i>Aythya nyroca</i> *	Н,Зл	IUCN-NT, ЧКУ-вр, В-3, CMS-1,2, АЕВА, SPEC-1	17, 19
28	<i>Aythya fuligula</i>	Г?,П	В-3, CMS-1,2, АЕВА, SPEC-3	+, 17, 19
29	<i>Clangula hyemalis</i> *	Н,Зл	В-3, CMS-1,2	17, 19
30	<i>Bucephala clangula</i>	Н,Пр	ЧКУ-рд, В-3, АЕВА, CMS-1,2,	+, 19
31	<i>Melanitta nigra</i> *	Н,Зл	В-3, CMS-1,2, АЕВА	19
32	<i>Mergus serrator</i> *	Н,Пр	ЧКУ-вр, В-3, CMS-1,2, АЕВА, EuIUCN-NT	+, спільно з М. Скирпаном О. Добринським
33	<i>Mergus merganser</i>	Н,Пр	В-3, CMS-1,2, АЕВА	+, 17, 19

1	2	3	4	5
34	<i>Pandion haliaetus</i>	Н,Пр	ЧКУ-зк, В-2, CMS-2, CITES, SPEC-3	+, 19
35	<i>Pernis apivorus</i>	Г?,П	В-2, CMS-1,2, CITES	+, 10, 17, 19
36	<i>Milvus migrans*</i>	Н,П	ЧКУ-вр, В-2, CMS-1,2, CITES, SPEC-3	17, 19
37	<i>Circus cyaneus</i>	Н,Пр	ЧКУ-рд, В-2, CMS-1,2, EuIUCN-NT, CITES, SPEC-3	+, 17, 19
38	<i>Circus macrourus*</i>	Н,Пр	IUCN-NT, ЧКУ-зк, В-2, CMS-2, CITES, EuIUCN-NT, SPEC-1	+, спільно з П. Гринюком, І. Загороднім, Ю. Чайкою
39	<i>Circus pygargus</i>	Г,П	ЧКУ-вр, В-2, CMS-1,2, CITES,	+, 1, 5, 10, 17, 19
40	<i>Circus aeruginosus</i>	Г,П	В-2, CMS-1,2, CITES	+, 17, 19
41	<i>Accipiter gentilis</i>	Г?,О	В-2, CMS-1,2, CITES	+, 17, 19
42	<i>Accipiter nisus</i>	Г,О	В-2, CMS-1,2, CITES	+, 17, 19
43	<i>Buteo lagopus</i>	Н,Зм	В-2, CMS-1,2, CITES,	+
44	<i>Buteo buteo</i>	Г,П	В-2, CMS-1,2, CITES	+, 8, 17, 19
45	<i>Circaetus gallicus</i>	Г?,П	ЧКУ-рд, В-2, CMS-1,2, CITES, SPEC-3	+, 1, 5, 17, 19
46	<i>Aquila clanga</i>	Г,П	IUCN-EN, ЧКУ-рд, В-2, CMS-1,2, CITES, EuIUCN-EN, SPEC-1	+, 3, 4
47	<i>Aquila pomarina</i>	Г,П	ЧКУ-рд, В-2, CMS-1,2, CITES, SPEC-2	+, 3, 5, 10, 17, 19
48	<i>Haliaeetus albicilla</i>	Н,П	ЧКУ-рд, В-2, CMS-1,2, CITES, SPEC-1	+, 21
49	<i>Falco subbuteo</i>	Г,П	В-2, CMS-2, CITES	+, 17, 19
50	<i>Falco columbarius*</i>	Н,Зм	В-2, CMS-2, CITES	+, 19
51	<i>Falco vespertinus*</i>	Н,Пр	IUCN-NT, В-2, CMS-2, CITES, EuIUCN-NT, SPEC-3	+, 19
52	<i>Falco tinnunculus</i>	Н,П	В-2, CMS-2, CITES, SPEC-3	+, 17, 19
53	<i>Lyrurus tetrix</i>	Г,О	ЧКУ-зк, В-3, SPEC-3	+, 5, 10, 12, 17, 19
54	<i>Tetrao urogallus</i>	Г,О	ЧКУ-зк, В-2,	+, 17, 19
55	<i>Tetrastes bonasia</i>	Г,О	ЧКУ-вр, В-3	+, 17, 19
56	<i>Perdix perdix</i>	Г,О	В-3, SPEC-3	+, 17, 19
57	<i>Coturnix coturnix</i>	Г?,П	В-3, CMS-2, SPEC-3	+, 17, 19
58	<i>Grus grus</i>	Г,П	ЧКУ-рд, В-2, CMS-1,2, CITES, АЕWA, SPEC-2	+, 1, 5, 10, 17, 19
59	<i>Rallus aquaticus</i>	Г,П	В-3, АЕWA	+, 17, 19
60	<i>Porzana porzana</i>	Г,П	В-2, CMS-2, АЕWA	+, 17, 19
61	<i>Porzana parva</i>	Г,П	В-2, CMS-2, АЕWA	+, 17, 19
62	<i>Porzana pusilla*</i>	?	В-2, CMS-2, АЕWA, SPEC-3	10
63	<i>Crex crex</i>	Г,П	IUCN-NT, В-2, АЕWA, SPEC-1	+, 1, 17, 19
64	<i>Gallinula chloropus</i>	Г,П	В-3, АЕWA	+, 17, 19
65	<i>Fulica atra</i>	Г,П	В-3, CMS-2, АЕWA, EuIUCN-NT	+
66	<i>Charadrius dubius*</i>	Г?,П	В-2, CMS-2, АЕWA	+, 17, 19
67	<i>Vanellus vanellus</i>	Г,П	В-3, CMS-2, EuIUCN-VU, АЕWA, SPEC-2	+, 17, 19
68	<i>Tringa ochropus</i>	Г,П	В-2, CMS-1,2, АЕWA	+, 5, 17, 19
69	<i>Tringa glareola</i>	Г,П	В-2, CMS-1,2, АЕWA, SPEC-3	+, 5, 10, 17, 19
70	<i>Tringa nebularia*</i>	Г?,П	В-3, CMS-1,2, АЕWA	17, 19
71	<i>Tringa totanus</i>	Г?,П	В-3, CMS-1,2, АЕWA, SPEC-2	+, 19
72	<i>Tringa erythropus*</i>	Н,Пр	В-3, CMS-1,2, АЕWA, SPEC-3	19
73	<i>Actitis hypoleucos</i>	Г,П	В-2, CMS-1,2, АЕWA, SPEC-3	+, 17, 19

1	2	3	4	5
74	<i>Gallinago gallinago</i>	Г,П	B-3, CMS-1,2, AEWА, SPEC-3	+, 17, 19
75	<i>Gallinago media*</i>	Н,П	IUCN-NT, ЧКУ-зк, B-2, CMS-1,2, AEWА, SPEC-1	1, 17, 19
76	<i>Scolopax rusticola</i>	Г,П	B-3, CMS-1,2, AEWА, SPEC-3	+, 17, 19
77	<i>Numenius arquata*</i>	Н,П	IUCN-NT, ЧКУ-зк, B-3, CMS-1,2, EuIUCN-VU, AEWА, SPEC-2	+, 17, 19
78	<i>Larus ridibundus</i>	Н,П	B-3, AEWА	+, 17, 19
79	<i>Larus argentatus*</i>	Н,Пр	EuIUCN-NT, AEWА	19
80	<i>Larus canus</i>	Н,Пр	B-3, AEWА, SPEC-2	+, 19
81	<i>Chlidonias niger</i>	Н,П	B-2, CMS-2, AEWА, SPEC-3	+, 17, 19
82	<i>Chlidonias leucopterus</i>	Н,П	B-2, CMS-2, AEWА	+, 17, 19
83	<i>Hydroprogne caspia*</i>	Н, Зл	ЧКУ-вр, B-2, CMS-2, AEWА, SPEC-3	+, спільно з С. Домашевським, В. Домбровским, М. Скирпаном
84	<i>Sterna hirundo</i>	Г?,П	B-2, CMS-2, AEWА	+, 17, 19
85	<i>Sterna albifrons*</i>	Н,П	ЧКУ-рд, B-2, CMS-2, AEWА, SPEC-3	17, 19
86	<i>Columba palumbus</i>	Г,П	-	+, 17, 19
87	<i>Columba oenas</i>	Г,П	ЧКУ-вр, B-3	+, 19
88	<i>Columba livia f. domestica</i>	Н,П	-	+, ов. С. Філіпчука
89	<i>Cuculus canorus</i>	Г,П	B-3	+, 17, 19
90	<i>Bubo bubo</i>	Г,О	ЧКУ-рд, B-2, CITES, SPEC-3	+, 17, 19
91	<i>Asio otus</i>	Г?,П	B-2, CITES	+, спільно з В. Льчуком
92	<i>Asio flammeus*</i>	Г?,П	ЧКУ-рд, B-2, CITES, SPEC-3	17, 19
93	<i>Glaucidium passerinum</i>	Г?,О	ЧКУ-вр, B-2, CITES,	+, 17
94	<i>Strix aluco</i>	Г,О	B-2, CITES,	+, 17, 19
95	<i>Strix nebulosa</i>	Г,О	ЧКУ-рд, B-2, CITES	+, 2, 5, 17, 19
96	<i>Caprimulgus europaeus</i>	Г,П	B-2, SPEC-2	+, 10, 17, 19
97	<i>Apus apus</i>	Г,П	B-3	+, 17, 19
98	<i>Coracias garrulus*</i>	Г?,П	IUCN-NT, ЧКУ-зк, B-2, CMS-2, SPEC-2	17, 19
99	<i>Alcedo atthis</i>	Г?,О	B-2, EuIUCN-VU, SPEC-3	+
100	<i>Upupa epops</i>	Г,П	B-2, SPEC-3	+, 17, 19
101	<i>Jynx torquilla</i>	Г,П	B-2, SPEC-3	+, 17, 19
102	<i>Picus viridis*</i>	Г?,П	ЧКУ-вр, B-2, SPEC-2	17, 19
103	<i>Picus canus</i>	Г,О	B-2, SPEC-3	+, 5, 17, 19
104	<i>Dryocopus martius</i>	Г,О	B-2	+, 5, 12, 17, 19
105	<i>Dendrocopos major</i>	Г,О	B-2	+, 12, 17, 19
106	<i>Dendrocopos medius*</i>	Г?,О	B-2	17, 19
107	<i>Dendrocopos leucotos</i>	Г,О	ЧКУ-рд, B-2	+, 5, 10, 12, 17, 19
108	<i>Dendrocopos minor</i>	Г,О	B-2	+, 12, 17, 19
109	<i>Picoides tridactylus</i>	Г,О	ЧКУ-вр, B-2, SPEC-3	+, 5, 10, 17, 19
110	<i>Riparia riparia</i>	Н,П	B-2, SPEC-3	17, 19
111	<i>Hirundo rustica</i>	Г,П	B-2, SPEC-3	+, 17, 19
112	<i>Lullula arborea</i>	Г,П	B-3, SPEC-2	+, 17, 19
113	<i>Alauda arvensis</i>	Г,П	B-3, SPEC-3	+, 17, 19
114	<i>Anthus trivialis</i>	Г,П	B-3	+, 17, 19
115	<i>Anthus pratensis</i>	Г,П	EuIUCN-NT, B-2	+, 17, 19
116	<i>Motacilla flava</i>	Г,П	B-2	+
117	<i>Motacilla citreola</i>	Г,П	B-2	+, 11, 17, 19

1	2	3	4	5
118	<i>Motacilla alba</i>	Г,П	В-2	+, 17, 19
119	<i>Lanius collurio</i>	Г,П	В-2, SPEC-3	+, 17, 19
120	<i>Lanius excubitor</i>	Г,О	ЧКУ-рд, В-2, EuIUCN-VU, SPEC-3	+, 10, 12, 17, 19
121	<i>Oriolus oriolus</i>	Г,П	В-2	+, 17, 19
122	<i>Sturnus vulgaris</i>	Г,П	SPEC-3	+, 17, 19
123	<i>Garrulus glandarius</i>	Г,О	-	+, 17, 19
124	<i>Pica pica</i>	Г,О	-	+, 17, 19
125	<i>Corvus monedula*</i>	Н,О	-	+, спільно з П. Гринюком, І. Загороднім, Ю. Чайкою
126	<i>Corvus frugilegus</i>	Н,О	-	+, 17, 19
127	<i>Corvus cornix</i>	Н,О	-	+, 17, 19
128	<i>Corvus corax</i>	Г,О	-	+, 12, 17, 19
129	<i>Bombycilla garrulus</i>	Н,Зм	В-2	+, 12, 17, 19
130	<i>Troglodytes troglodytes</i>	Г,О	В-2	+, 14, 17, 19
131	<i>Prunella modularis</i>	Г,П	В-2	+, 17, 19
132	<i>Locustella luscinioides</i>	Г,П	В-2	+, 5, 17, 19
133	<i>Locustella fluviatilis</i>	Г,П	В-2	+, 5, 10
134	<i>Acrocephalus schoenobaenus</i>	Г,П	В-2	+, 17, 19
135	<i>Acrocephalus palustris</i>	Г,П	В-2	+, 17, 19
136	<i>Acrocephalus scirpaceus</i>	Г,П	В-2	+, 17, 19
137	<i>Acrocephalus arundinaceus</i>	Г,П	В-2	+, 17, 19
138	<i>Hippolais icterina</i>	Г,П	В-2	+, 17, 19
139	<i>Sylvia nisoria</i>	Г,П	В-2	+, 5, 10, 17, 19
140	<i>Sylvia atricapilla</i>	Г,П	В-2	+, 17, 19
141	<i>Sylvia borin</i>	Г,П	В-2	+, 17, 19
142	<i>Sylvia communis</i>	Г,П	В-2	+, 17, 19
143	<i>Sylvia curruca</i>	Г,П	В-2	+, 17, 19
144	<i>Phylloscopus trochilus</i>	Г,П	В-2	+, 17, 19
145	<i>Phylloscopus collybita</i>	Г,П	В-2	+, 17, 19
146	<i>Phylloscopus sibilatrix</i>	Г,П	В-2, SPEC-2	+, 17, 19
147	<i>Phylloscopus trochiloides</i>	Г?,П	В-2	+, 19
148	<i>Regulus regulus</i>	Г?,О	В-2	+, 12, 17, 19
149	<i>Ficedula hypoleuca*</i>	Г?,П	В-2, CMS-2	17, 19
150	<i>Ficedula albicollis*</i>	Н,Пр	В-2, CMS-2	+, 17, 19
151	<i>Ficedula parva</i>	Г?,П	В-2, CMS-2	10, 19
152	<i>Muscicapa striata</i>	Г,П	В-2, CMS-2, SPEC-3	+, 17, 19
153	<i>Saxicola rubetra</i>	Г,П	В-2, CMS-2	+, 19
154	<i>Oenanthe oenanthe</i>	Г?,П	В-2, CMS-2	+, 17, 19
155	<i>Phoenicurus phoenicurus</i>	Г,П	В-2, CMS-2, SPEC-2	+, 17, 19
156	<i>Phoenicurus ochruros</i>	Г,П	В-2, CMS-2	+, 17, 19
157	<i>Eritacus rubecula</i>	Г,П	В-2, CMS-2	+, 17, 19
158	<i>Luscinia luscinia</i>	Г,П	В-2, CMS-2	+, 17, 19
159	<i>Luscinia svecica</i>	Г?,П	В-2, CMS-2	+, 17, 19
160	<i>Turdus pilaris</i>	Г,П	В-3, CMS-2	+, 17, 19
161	<i>Turdus merula</i>	Г,П	В-3, CMS-2	+, 17, 19
162	<i>Turdus iliacus</i>	Н,Пр	EuIUCN-NT, В-3, CMS-2	17, 19

1	2	3	4	5
163	<i>Turdus philomelos</i>	Г,П	B-3, CMS-2	+, 17, 19
164	<i>Turdus viscivorus</i>	Г,О	B-3, CMS-2	+, 10, 12, 17, 19
165	<i>Panurus biarmicus</i>	Г?,О	B-2	+, 17, 19
166	<i>Aegithalos caudatus</i>	Г,О	B-3	+, 12, 17, 19
167	<i>Remiz pendulinus</i>	Г,П	B-2	+, 17, 19
168	<i>Parus palustris</i>	Г,О	B-2, SPEC-3	+, 12, 17, 19
169	<i>Parus montanus</i>	Г,О	B-2	+, 12, 17, 19
170	<i>Parus cristatus</i>	Г,О	SPEC-2	+, 12, 17, 19
171	<i>Parus ater</i>	Г,О	B-2	+, 12, 17, 19
172	<i>Parus caeruleus</i>	Г,О	B-2	+, 12, 17, 19
173	<i>Parus major</i>	Г,О	B-2	+, 12, 17, 19
174	<i>Sitta europaea</i>	Г,О	B-2	+, 12, 17, 19
175	<i>Certhia familiaris</i>	Г,О	B-2	+, 12, 17, 19
176	<i>Passer domesticus</i> *	Н,О	SPEC-3	19
177	<i>Passer montanus</i> *	НП	B-3, SPEC-3	17, 19
178	<i>Fringilla coelebs</i>	Г,П	B-3	+, 17, 19
179	<i>Fringilla montifringilla</i> *	Н,Пр	B-3	19
180	<i>Chloris chloris</i>	Г?,П	B-2	+, 17, 19
181	<i>Spinus spinus</i>	Г,О	B-2	+, 12, 17, 19
182	<i>Carduelis carduelis</i>	Г,О	B-2	+, 17, 19
183	<i>Acanthis cannabina</i>	Г,П	B-2, SPEC-2	+, 17, 19
184	<i>Acanthis flammea</i> *	Н,ЗМ	B-2	+
185	<i>Carpodacus erythrinus</i> *	Г?,П	B-2	19
186	<i>Pyrrhula pyrrhula</i>	Г,О	B-3	+, 5, 10, 12, 17, 19
187	<i>Coccothraustes coccothraustes</i>	Г,О	B-2	+, 17, 19
188	<i>Emberiza citrinella</i>	Г,О	B-2	+, 17, 19
189	<i>Emberiza schoeniclus</i>	Г,П	B-2	+, 17, 19
190	<i>Plectrophaenax nivalis</i> *	Н,Пр	B-2	+

Примітки / Notes: * – види, які спостерігали лише один раз / only ones observing species; + – наші дані / our materials; ЧКУ – Червона книга України і категорія / Red Book of Ukraine and category; IUCN – Червоний список Міжнародного союзу охорони природи / Red list of IUCN; EuIUCN – Європейський Червоний список птахів і статус / European Red List and categories (EN – перебуває у небезпечному стані / endangered; VU – вразливий / vulnerable; NT – близький до загрози зникнення / near threatened); B – Додатки 2 і 3 Бернської конвенції / Appendixes of Bern Convention; CMS – Додатки 1 і 2 Боннської конвенції / Appendixes of CMS; AEWA – угода щодо збереження афро-євразійських водно-болотних птахів / Agreement on the conservation of the African-Eurasian Migratory Waterbirds; CITES – Вашингтонська конвенція / list of CITES; SPEC – Види птахів Європи, статус яких викликає занепокоєння і категорія / Species of European Conservation Concern. Числами зазначені наступні джерела / Numbers are for the next references: 1 – Давиденко та ін., 1998; 2 – Добринський та ін., 2013; 3 – Домашевский и др., 2014; 4 – Домашевский и др., 2015; 5 – Журавчак, Добринський, 2011; 8 – Комарницький, Франчук, 2015; 10 – Сенник, Гнатица, Журавчак, 2010; 11 – Сенник, Гнатица, Горбань, 2012; 12 – Тарасенко, Франчук, 2014; 17 – Химин, 2006; 19 – Химин, 2011.

Серед усіх видів орнітофауни масиву «Сомине» 82,1% (156 видів) регулярно або періодично використовують цю територію для гніздування, міграції або харчування, решту 17,9% (34) становлять види, яких реєстрували на території масиву лише один раз або не фіксували впродовж останніх 10 років, а відтак територія масиву сьогодні не відіграє істотного значення для їх збереження. За характером перебування 71,6% (136) є гніздовими, для 15,8% (30) гніздування припускається, більшість птахів є перелітними – 70,0% (133), 23,1% (44) – осілими, 4,2% (8) – залітними, а 2,1% (4) – трапляються лише взимку.

Серед рідкісної орнітофауни зареєстровані на гніздуванні лунь лучний *Circus pygargus*, підорлики великий та малий *Aquila pomarina*, тетерук *Lyrurus tetrix*, глушець *Tetrao urogallus*, орябок *Tetrastes bonasia*, журавель сірий, голуб синяк *Columba oenas*, пугач *Bubo bubo*, сова бородата *Strix nebulosa*, дятли білоспинний *Dendrocopos leucotos* та трипалій *Picoides tridactylus*, сорокопуд сірий *Lanius excubitor*, а також лелека чорний, нерозень *Anas strepera*, зміїд *Circaetus gallicus*, сова болотяна *Asio flammeus*, сичик-горобець *Glaucidium passerinum*, сиворакша *Coracias garrulus* та жовна зелена *Picus viridis*, гніздування яких цілком можливе і може підтвердитися в ході подальших досліджень. Для цих та деяких інших видів наводимо додаткові коментарі.

Пірникоза сірощока *Podiceps grisegena* – відоме лише одне спостереження токущої пари на оз. Сомине 30.04-01.05.2006 (Химин, 2006);

Квак *Nycticorax nycticorax* – спостерігали одну особину 04.08.2012 на оз. Сомине;

Лелека чорний *Ciconia nigra*. На території масиву постійно трапляється у гніздовий та міграційний періоди, проте достовірно гніздування за останніх 10 років не підтверджене. Сьогодні нам відомі три діючих гнізда лелеки чорного на прилеглих територіях (землі Руднянського та Озерського лісництва), за 1-6 км від пн.-зх. межі масиву. Також є відомості про гніздування лелеки в минулому у кв. 86 (Химин, 2007), проте після уточнення меж масиву «Сомине» встановлено, що гніздо насправді розміщене на території ДП «Клесівський лісгосп» за 150 м від межі заповідника і зруйнувалося кілька років тому.

Гуска мала *Anser erythropus*. Зграю з 15 ос. спостерігали під вечір 24.03.2015 на оз. Сомине. Птахи на невеликій висоті кружляли над водою, згодом сівши у пн. частині озера. Гуси подавали властивий голос. Перше відоме спостереження виду для території заповідника.

Гуменник *Anser fabalis*. Спостерігали 10 ос., які 09.04.2016 на незначній висоті (рівень дерев) пролетіли над оз. Сомине. Перше відоме спостереження виду для території заповідника.

Нерозень *Anas strepera*. До 2012 р. у масиві фіксували лише на міграції (Химин, 2007), за останні роки (2012-2016 рр.) кількаразово спостерігали у гніздовий період на оз. Сомине, зокрема 1 та 3 травня 2015 р. пара птахів двічі вилітали з обводнених ділянок серед чагарів пн.-сх. частини озера.

Гоголь *Bucephala clangula*. Вперше зафіксований у масиві в 2010 р. (Химин, 2010), в наступні роки регулярно трапляється під час міграцій.

Крех середній *Mergus serrator*. Спостерігали на оз. Сомине зграю з 10 ос. 13.10.2013 під час осінньої міграції.

Шуліка чорний *Milvus migrans*. Відоме єдине спостереження птаха в польоті над територією масиву 11.06.2004 (Химин, 2007, 2010).

Лунь степовий *Circus macrourus*. Спостерігали самця, що пролітав над оз. Сомине 09.04.2016 р. Перше відоме спостереження виду для території заповідника.

Підорлик великий *Aquila clanga*. Вперше достовірне гніздування на території масиву підтвержене у 2012 р., відтоді щорічно здійснюється моніторинг 3 гніздових пар (Домашевский и др., 2014).

Підорлик малий *Aquila pomarina*. Починаючи з 2012 р., відколи ведеться моніторинг за гніздуванням великого підорлика, на території масиву щорічно гніздиться гібридна пара *Aquila clanga* × *pomarina*, самець якої є малим підорликом (Домашевский и др., 2014). Гніздування інших особин чи пар не виявлене.

Погонич-крихітка *Porzana pusilla*. Кілька покликів, подібних на токування самця погонича-крихітки, зареєстровані приблизно о 8 ранку 20.05.2010 (Сеник та ін., 2011), однак повторно голос птах більше не подавав. В наступні дні та наступні роки реєстрація виду також не підтверджувалася, відтак, враховуючи відсутність відомостей про спостереження виду в регіоні, на даний момент він не внесений до орнітофауни заповідника та не брався до уваги під час розрахунків в цій публікації.

Крячок каспійський *Hydroprogne caspia*. Зареєстровано один випадок зальоту двох особин 05.08.2012 на оз. Сомине.

Сова болотяна *Asio flammeus*. Відома одна реєстрація виду на території масиву в гніздовий період 2004 р. (Химин, 2006, 2007), проте з того часу вид не спостерігали.

Сичик-горобець *Glaucidium passerinum*. Припускаємо гніздування на території масиву на основі реєстрацій токуючих окремих самців у гніздовий період 2006 та 2016 рр. (Химин, 2007; наші дані).

Сиворакша *Coracias garrulus*. Припускали гніздування в 2004 р. в деревостанах розрідженої сосни біля оз. Тухове, (Химин, 2007), проте з того часу вид не спостерігали.

Вівчарик зелений *Phylloscopus trochiloides*. Припускаємо гніздування на основі спостережень співаючих самців у гніздовий період, виявлених в районі оз. Сомине М.В. Химином (2010) та авторами в 2013 р. в ур. «Сехівське-Кремінне».

Пуночка *Plectrophaenax nivalis*. Зграю з 42 ос., що харчувалися на згарищах вздовж р. Льва, виявили 27.02.2015 південніше оз. Тухове, що на межі з територією заповідника. Птахи переміщувалися у південному напрямку, в сторону масиву «Сомине». Перше відоме спостереження виду для території заповідника.

Проаналізувавши розподіл видів птахів масиву «Сомине» згідно з національними та міжнародними природоохоронними категоріями, встановлено, що до ЧКУ належать 17,4% видів орнітофауни масиву, до списку IUCN – 5,8%, до Європейського червоного списку – 6,8%, до Додатку 2 Бернської конвенції – 65,0%, до CMS – 45,5%, до АЕВА – 30,1%, до CITES – 14,2%, до SPEC (категорії 2 і 3) – 12,7% (табл. 2). Таким чином 90% видів мають природоохоронний статус, в тому числі 12,1% (23 види) знаходяться під загрозою зникнення (категорії EN, VU Європейського червоного списку та списку IUCN, «вразливий» й «зникаючий» згідно з Червоною книгою України), що свідчить про цінність цього болотного комплексу.

Таблиця 2

Раритетна складова орнітофауни масиву «Сомине» /
Rarity component of avifauna of Somyne Mass

Охоронний документ / Conservation list	Кількість видів / Number of species
IUCN (Червоний список Міжнародного союзу охорони природи, МСОП) EN – вид, що перебуває у небезпечному стані VU – вразливий NT – вид близький до стану загрози	1 1 9
Червона книга України	33
Європейський червоний список птахів, 2015 (окрім категорії LC) EN – вид, що перебуває у небезпечному стані VU – вразливий NT – вид близький до стану загрози	2 5 6
Бернська конвенція (про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ їх існування) Додаток 2 – види фауни, що підлягають особливій охороні Додаток 3 – види фауни, що підлягають охороні	123 54
CMS (конвенція про збереження мігруючих видів диких тварин, Боннська конвенція) Додаток 1 – види, що знаходяться під загрозою зникнення Додаток 2 – види, стан яких є несприятливим і збереження яких потребує міжнародної співпраці	44 42
АЕВА (Угода про збереження афро-євразійських водно-болотних птахів)	58
CITES (конвенція про боротьбу із міжнародною торгівлею видами дикої флори та фауни, що знаходяться під загрозою зникнення, Вашингтонська конвенція)	27
Види птахів Європи, статус яких викликає занепокоєння (SPEC) Категорія 1 – види з несприятливим статусом на світовому рівні Категорія 2 – види з несприятливим статусом в Європі, світова популяція яких сконцентрована в Європі Категорія 3 – види з несприятливим статусом в Європі, світова популяція яких сконцентрована не в Європі	7 17 43

Автори висловлюють вдячність усім, хто зробив свій внесок у вивчення орнітофауни масиву «Сомине», а саме: О. Гнатині, П. Гринюку, О. Добринському, С. Домашевському, В. Домбровському, І. Загородньому, В. Ільчуку, Г. Кузьо, І. Комарницькому, О. Куснежу, А. Рогулі, М. Скирпану, М. Сенік, Ю. Струсу, М. Тарасенку, М. Химину, Ю. Чайці, О. Човану, В. Яненку, а також дирекції та працівникам служби охорони Рівненського ПЗ.

- Давиденко І.В., Землянських І.Г., Полуда А.М. Рідкісні види птахів межиріччя Горині та Ствиги // Матеріали III конференції молодих орнітологів України. – Чернівці, 1998. – С. 40-43.
- Добринський О.В., Журавчак Р.О., Франчук М.В., Химин М.В. Сучасний стан сови бородатої *Strix nebulosa* на території Рівненської області // Troglodytes, 2013. – Вип. 2. – С. 23-30.
- Домашевский С.В., Домбровский В.Ч., Франчук М.В., Скирпан М.В. Исследование и состояние гнездовой популяции большого подорлика (*Aquila clanga*) в Ривненском природном заповеднике // Природа Полісся: дослідження та охорона. – Сарни, 2014. – С. 463-470.
- Домашевский С.В., Домбровский В.Ч., Франчук М.В., Скирпан Н.В. Состояние популяции большого подорлика в Ривненском заповеднике (Украина) в 2012-2014 гг. // Тезисы XIV Международной орнит. конф. Северной Евразии. – Алматы, 2015. – С. 172.

- Журавчак Р.О., Добринський О.В. Спостереження рідкісних і нечисленних видів птахів Полісся у Рівненській області // *Troglodytes*, 2011. – Вип.2. – С. 46-51.
- Комарницький І.В., Франчук М.В. Топічні зв'язки канюка звичайного (*Buteo buteo* L.) в умовах Шацького НПП та Рівненського ПЗ // Стан і біорізноманіття екосистем Шацького національного природного парку. – Львів: Сполом, 2014. – С. 42-45.
- Комарницький І.В. Звіт виконання наукової договірної теми: «Денні хижі птахи (Falconiformes) Рівненського природного заповідника та його околиць: видовий склад, чисельність, біотопний розподіл, живлення та охорона» // Літопис природи Рівненського ПЗ за 2014 рік. – Т. 15. – Сарни, 2015. – С. 179-229.
- Комарницький І.В., Франчук М.В. Топічні зв'язки канюка звичайного *Buteo buteo* L. (Aves: Falconiformes) в Рівненському природному заповіднику Шацькому національному природному парку та суміжних територіях // Біологічні студії. – 2015. – Т. 9, № 1. – С. 211-222.
- Кузьменко Ю.В., Мішта А.В., Франчук М.В., Комарницький І.В. Особливості живлення сови бородаті *Strix nebulosa* в Поліському та Рівненському природних заповідниках // *Troglodytes*, 2015. – Вип. 5-6. – С. 90-96.
- Сеник М.А., Гнатина О.С., Журавчак Р.О. Дослідження орнітокомплексів Рівненського природного заповідника та прилеглих територій // Стан і біорізноманіття Шацького національного парку. – Львів: СПОЛОМ, 2010. – С. 58-62.
- Сеник М.А., Гнатина О.С., Горбань І.М. Поширення та гніздова екологія плиски жовтолової *Motacilla citreola* на заході України // *Troglodytes*, 2012. – Вип. 3. – С. 23-38.
- Тарасенко М.О., Франчук М.В. До зимової орнітофауни масиву «Сомине» Рівненського природного заповідника // Природа Полісся: дослідження та охорона. – Сарни, 2014. – С. 580-585.
- Фауна України: охоронні категорії / О. Годлевська, І. Парнікоза, В. Різун, Г. Фесенко, Ю. Куцонь, І. Загороднюк, М. Шевченко, Д. Іноземцева. – Київ, 2010. – 80 с.
- Фесенко Г.В., Бокотей А.А. Анований список українських наукових назв птахів фауни України (з характеристикою статусу видів). – Київ-Львів, 2007. – 111 с.
- Франчук М. До гніздової біології співочого дрозда (*Turdus philomelos*, L. Vrehm, 1831) на природоохоронних територіях Західного Українського Полісся // Вісник Львів. ун-ту. Сер. біол. – 2013. – Вип. 62. – С. 234-241.
- Химин М.В. Результати інвентаризації фауни хребетних Vertebrata Рівненського природного заповідника // Природа Західного Полісся та прилеглих територій. – Луцьк: ВДУ, 2005. – С. 250-276.
- Химин М.В. Фауна хребетних Vertebrata Рівненського природного заповідника // Природа Західного Полісся та прилеглих територій. – Луцьк, 2006. – №3. – С. 305-335.
- Химин М.В. Звіт виконання наукової договірної теми: «Інвентаризація фауни хребетних тварин Рівненського природного заповідника та відеосупровід» // Літопис природи Рівненського ПЗ за 2006 р. – Сарни, 2007. – Т. 7. – С. 127-160.
- Химин М.В. Звіт виконання наукової договірної теми: «Вивчення хребетних тварин Рівненського природного заповідника, виділення їх раритетної компоненти та відеосупровід» // Літопис природи Рівненського ПЗ за 2010 р. – Сарни, 2011. – Т. 11. – С. 125-137.
- Химин М.В. Атлас гніздових птахів Білоозерського лісництва Рівненського природного заповідника (2011-2013 рр.) – Луцьк: Світ птахів, 2014. – 63 с.
- Химин М., Химин Л. Хребетні тварини природних заповідників та національних парків у межах Західного Полісся // Науковий вісник НПП «Прип'ять-Стохід». – 2014. – Т. 4., вип. 1. – С. 47-55.
- Червона книга України. Тваринний світ – Київ: Глобалконсалтинг, 2009. – 600 с.
- European Red List of Birds. BirdLife International. – Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2015 – 68 p.
- Birds in Europe: population estimates, trends, and conservation status. Cambridge, UK: BirdLife International, 2004. – 374 p.

ОРНИТОФАУНА НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ «КРЕМЕНЕЦЬКІ ГОРИ»

М. О. Штогрин, А. О. Штогун, І. Я. Довганюк, М. А. Троцюк

Орнітофауна Національного природного парку «Кременецькі гори». – Штогрин М.О., Штогун А.О., Довганюк І.Я., Троцюк М.А.

У статті наведена інформація про сучасний склад орнітофауни НПП «Кременецькі гори», запропоновані рекомендації задля покращення умов збереження популяцій окремих видів птахів.

Ключові слова: орнітофауна, Кременецькі гори, видовий склад, охорона, збереження популяцій
Адреса: Національний природний парк «Кременецькі гори», вул. Осовиця, 12, м. Кременець, Тернопільська обл., 47003, E-mail: npp_kremgory@ukr.net

Avifauna of the National Park «Kremenets Mountains». – Shtogryn M., Shtohun A., Dovganyuk I., Trotsyuk M.

The article contains information about research on avifauna national park «Kremenets Mountains», proposed measures to hold in order to improve conditions for the conservation of populations of some bird species.

Keywords: avifauna, Kremenets Mountains, species composition, health, conservation of populations
Address: National Park «Kremenets Mountains», Osovytsya St., 12, Kremenets, Ternopil Region, 47003, E-mail: npp_kremgory@ukr.net

Національний природний парк «Кременецькі гори» створений згідно з Указом Президента України від 11 грудня 2009 р. № 1036 «Про створення національного природного парку «Кременецькі гори» і є об'єктом природно-заповідного фонду України загальнодержавного значення. Парк розташований на території Кременецького та Шумського р-нів Тернопільської обл. і розташований на Волино-Подільській височині. Простягається з північного сходу на південний захід на 60 км. Самі гори не є суцільним хребтом, а складаються з окремих підвищень – гір-останців, що є яскравим прикладом ерозійних гір. Відносні висоти сягають 200 м, абсолютні – понад 400 м. Нижня і середня частина схилів вкриті лісами штучного походження.

У системі зоогеографічного районування Парк належить до Подільсько-Придністровської дільниці та дільниці Малого Полісся Української лісостепової зоогеографічної округи, що входить до лісостепової провінції Європейсько-Сибірської підобласті Палеоарктичної зоогеографічної області. У природному рослинному покриві досліджуваної території переважають ліси (понад 80%). Так, на сірих лісових ґрунтах ростуть дубово-грабово-ясеневі, дубово-грабові, дубово-соснові, соснові, ялинові та похідні від них грабові ліси, рідше – соснові та дубово-сосново-грабові. На невеликих площах трапляються букові, буково-соснові та інші насадження (Сокур, 1952).

Переважають лісових екотопів обумовлює видове багатство деревно-чагарникового орнітофауністичного комплексу. Степові та лучні ділянки парку представлені степовими схилами, узліссями, суходільними та заплавними луками в долинах малих річок та струмків. Суходільні луки займають значні площі на схилах гір та ярів, лісових галявинах, по узліссях, тобто там, де з певних причин не здійснювалось розорювання земель. Саме ці відкриті біотопи репрезентують лучно-степовий фауністичний комплекс. Середні та великі за розміром річки в досліджуваному регіоні відсутні, проте на прилеглих до Парку територіях є велика кількість штучних водойм, які створюють сприятливі умови для гніздування птахів водно-болотного фауністичного комплексу (Чован, 2014).

В орнітофауністичному відношенні територія національного природного парку «Кременецькі гори» залишається малодослідженою. Відмічено близько 150 видів птахів, що гніздяться, мігрують або зимують на прилеглих територіях (Літопис природи, 2016).

Систематичні дослідження орнітофауни Парку проводили впродовж травня-серпня 2016 р. Застосований маршрутний метод обліку птахів з реєстрацією кількості зустрічей кожного виду. Облік здійснювали на шести орнітологічних маршрутах у Маслятинському, Білокриницькому та Угорському ПНДВ. Маршрути проходять в основному в листяних чи мішаних лісах, рідше – по узліссях, вирубках чи посадках лісових культур. Методика досліджень передбачала візуальне спостереження видів та звукову фіксацію їх із занесенням даних на схему маршруту. Для роботи використовували бінокль, а також вели спостереження біля гнізд. Латинські назви та систематика птахів у цій роботі наведені за Г.В. Фесенком та А.А. Бокотеєм (2002).

Характер перебування птахів та їх відносну чисельність на досліджуваній території визначали за схемою, наведеною у публікації «Авифаунистические раритеты Сумского Полесья» (Белик, Москаленко, 1993). Належність видів птахів до природоохоронних категорій наведена згідно з довідником «Фауна України: охоронні категорії» (2010) та Червоної книги України (2009) (таблиця).

Впродовж періоду досліджень на території Парку виявлено 128 видів, які належать до 16 рядів: Гусеподібні (Anseriformes) – 7 видів, Пірникозоподібні (Podicipediformes) – 2, Лелекоподібні (Ciconiiformes) – 7, Куроподібні (Galliformes) – 2, Журавлеподібні (Gruiformes) – 4, Сивкоподібні (Charadriiformes) – 11, Голубоподібні (Columbiformes) – 4, Зозулеподібні (Cuculiformes) – 1, Соколоподібні (Falconiiformes) – 9, Совоподібні (Strigiformes) – 3, Дрімлюгоподібні (Caprimulgiformes) – 1, Горобцеподібні (Passeriformes) – 67, Сиворакшеподібні (Coraciiformes) – 1, Серпокрильцеподібні (Ardeiformes) – 1, Одулоподібні (Uropiiformes) – 1, Дятлоподібні (Piciformes) – 7 видів.

Переважає більшість птахів (106 видів) на території Парку є гніздовими, що становить 82% від усіх видів (*Columba livia*, *Streptopelia turtur*, *Accipiter gentilis*, *A. nisus*, *Parus major*, *P. cristatus* та ін.). 101 вид (79%) мігруючі та кочові види. Виключно мігруючими і кочовими видами на території Парку є представники родин *Anatidae* та *Laridae*. Зимуючі види становлять 20% (26 видів), переважно це птахи родин *Strigidae*, *Paridae*, *Passeridae*, *Picidae* та інші.

Таблиця

Характер перебування, відносна чисельність та охоронні категорії видів птахів національного природного парку «Кременецькі гори» / Resident status, relative number and conservation categories of birds of National Park «Kremenets Mountains»

Вид / Species	Характер перебування / Resident status	Відносна чисельність / Relative number	ЧКУ	БЕ	БО	СІТЕС	ЄС	МСОП
1	2	3	4	5	6	7	8	9
<i>Podiceps cristatus</i>	М, К _ч	Р			III			
<i>Phalacrocorax carbo</i>	М, К _ч	Р			II			
<i>Ardea cinerea</i>	Г _н , М, К _ч	С			II			
<i>Ardea purpurea</i>	М, К _ч	PPP		II	II			
<i>Botaurus stellaris</i>	М, К _ч	Р		II	II			
<i>Ixobrychus minutus</i>	М, К _ч	Р		II	I			
<i>Egretta alba</i>	Г _н , М, К _ч	Р		II	II			
<i>Ciconia nigra</i>	М, К _ч	PPP	РД	II	II	II		
<i>Ciconia ciconia</i>	Г _н , М, К _ч	С		II	II			
<i>Anser anser</i>	М, К _ч	Р		III	II			
<i>Cygnus olor</i>	М, К _ч	Р		III	II			
<i>Anas platyrhynchos</i>	М, К _ч	Р		III	II			
<i>Anas strepera</i>	М, К _ч	Р	РД	III	II			
<i>Anas querquedula</i>	Г _н , М, К _ч	Р		III	II			
<i>Aythya nyroca</i>	М, К _ч	Р	ВР	II	I			NT
<i>Bucephala clangula</i>	М, К _ч	PPP	РД	III	II			
<i>Pernis apivorus</i>	Г _н , М, К _ч	PP		II	II	II		
<i>Circus cyaneus</i>	М, К _ч	Р	РД	II	II	II	NT	
<i>Circus pygargus</i>	М, К _ч	Р	РД	II	II	II		
<i>Circus aeruginosus</i>	Г _н , М, К _ч	Р		II	II	II		
<i>Accipiter gentilis</i>	Г _н , З	Р		II	II	II		
<i>Accipiter nisus</i>	Г _н , З	Р		II	II	II		
<i>Buteo buteo</i>	Г _н , М, К _ч , З	PPP		II	II	II		
<i>Aquila pomarina</i>	М, К _ч	Р	ВР	II	II	II		
<i>Falco tinnunculus</i>	Г _н , М, К _ч	С		II	II	II		
<i>Perdix perdix</i>	Г _н , М, К _ч	Р		III				
<i>Coturnix coturnix</i>	Г _н , М, К _ч	Р		III	II			
<i>Rallus aquaticus</i>	Г _н , М, К _ч	Р		III				
<i>Crex crex</i>	Г _н , М, К _ч	Р		II				
<i>Gallinula chloropus</i>	М, К _ч	Р		III				
<i>Fulica atra</i>	Г _н , М, К _ч	Р		III	II		NT	
<i>Charadrius dubius</i>	Г _н , М, К _ч	Р		II	II			
<i>Vanellus vanellus</i>	Г _н , М, К _ч	Р		III	II		VU	NT
<i>Tringa ochropus</i>	Г _н , М, К _ч	Р		II	II			
<i>Tringa totanus</i>	Г _н , М, К _ч	Р		III	II			
<i>Gallinago gallinago</i>	Г _н , М, К _ч	Р		III	II			
<i>Larus ridibundus</i>	М, К _ч	Р		III				
<i>Larus cachinnans</i>	М, К _ч	Р		III				
<i>Larus canus</i>	М, К _ч	Р		III				

1	2	3	4	5	6	7	8	9
<i>Chlidonias niger</i>	M, K _q	P		II	II			
<i>Chlidonias hybrida</i>	M, K _q	P		II				
<i>Sterna hirundo</i>	Г _H , M, K _q	P		II				
<i>Columba palumbus</i>	Г _H , M, K _q	P		III				
<i>Columba livia</i>	Г _H	CC		III				
<i>Streptopelia decaocto</i>	Г _H , M, K _q	P		III				
<i>Streptopelia turtur</i>	Г _H , 3	CC		III			VU	VU
<i>Cuculus canorus</i>	Г _H , M, K _q	CC		III				
<i>Asio otus</i>	Г _H , 3	PPP		II		II		
<i>Athene noctua</i>	Г _H , 3	P		II		II		
<i>Strix aluco</i>	Г _H , 3	PPP		II		II		
<i>Caprimulgus europaeus</i>	Г _H , M, K _q	PPP		II				
<i>Apus apus</i>	Г _H , M, K _q	C		III				
<i>Merops apiaster</i>	Г _H , M, K _q	P		II	II	II		
<i>Upupa epops</i>	Г _H , M, K _q	PPP		II				
<i>Jynx torquilla</i>	Г _H	PP		II				
<i>Picus canus</i>	Г _H , 3	PP		II				
<i>Dryocopus martius</i>	Г _H , 3	PPP		II				
<i>Dendrocopos major</i>	Г _H , 3	CC		II				
<i>Dendrocopos syriacus</i>	Г _H , 3	P		II				
<i>Dendrocopos medius</i>	Г _H , 3	P		II				
<i>Dendrocopos minor</i>	Г _H , 3	PP		II				
<i>Riparia riparia</i>	Г _H , M, K _q	CCC		II				
<i>Hirundo rustica</i>	Г _H , M, K _q	CCC		II				
<i>Galerida cristata</i>	Г _H , M, K _q	P		II				
<i>Lullula arborea</i>	Г _H , M, K _q	C		II				
<i>Alauda arvensis</i>	Г _H , M, K _q	PPP		II				
<i>Anthus trivialis</i>	Г _H , M, K _q	PP		II				
<i>Anthus pratensis</i>	Г _H , M, K _q	P		II			NT	NT
<i>Motacilla flava</i>	Г _H , M, K _q	P		II				
<i>Motacilla citreola</i>	Г _H , M, K _q	P		II				
<i>Motacilla alba</i>	Г _H , M, K _q	P		II				
<i>Lanius excubitor</i>	Г _H , M, K _q	P	ПД	II			VU	
<i>Lanius collurio</i>	Г _H , M, K _q	P		II				
<i>Oriolus oriolus</i>	Г _H , M, K _q	P		II				
<i>Sturnus vulgaris</i>	Г _H , M, K _q	C						
<i>Garrulus glandarius</i>	Г _H , M, K _q	CC						
<i>Pica pica</i>	Г _H , M, K _q	P						
<i>Corvus monedula</i>	Г _H , M, K _q	P						
<i>Corvus frugilegus</i>	Г _H , M, K _q , 3	P						
<i>Corvus cornix</i>	Г _H , M, K _q	CC						
<i>Corvus corax</i>	Г _H , M, K _q	P		III				
<i>Troglodytes troglodytes</i>	Г _H , 3	P		II				
<i>Prunella modularis</i>	Г _H , M, K _q	P		II				
<i>Locustella fluviatilis</i>	Г _H , M, K _q	C		II	II			
<i>Locustella naevia</i>	Г _H , M, K _q	C		II	II			
<i>Acrocephalus Schoenobaenus</i>	Г _H , M, K _q	P		II	II			
<i>Acrocephalus scirpaceus</i>	Г _H , M, K _q	P		II	II			

1	2	3	4	5	6	7	8	9
<i>Acrocephalus palustris</i>	Г _н , М, К _ч	Р		II	II			
<i>Acrocephalus arundinaceus</i>	Г _н , М, К _ч	Р		II	II			
<i>Hippolais icterina</i>	Г _н , М, К _ч	Р		II	II			
<i>Sylvia atricapilla</i>	Г _н , М, К _ч	Р		II	II			
<i>Sylvia borin</i>	Г _н , М, К _ч	Р		II	II			
<i>Sylvia communis</i>	Г _н , М, К _ч	PP		II	II			
<i>Sylvia curruca</i>	Г _н , М, К _ч	Р		II	II			
<i>Phylloscopus trochilus</i>	Г _н , М, К _ч	С		II	II			
<i>Phylloscopus collybita</i>	Г _н , М, К _ч	С		II	II			
<i>Phylloscopus sibilatrix</i>	Г _н , М, К _ч	С		II	II			
<i>Ficedula hypoleuca</i>	Г _н , М, К _ч	Р		II	II			
<i>Ficedula albicollis</i>	Г _н , М, К _ч	PPP		II	II			
<i>Ficedula parva</i>	Г _н , М, К _ч	Р		II	II			
<i>Muscicapa striata</i>	Г _н , М, К _ч	С		II	II			
<i>Saxicola rubetra</i>	Г _н , М, К _ч	Р		II	II			
<i>Saxicola torquata</i>	Г _н , М, К _ч	Р		II				
<i>Phoenicurus phoenicurus</i>	Г _н , М, К _ч	С		II	II			
<i>Phoenicurus ochruros</i>	Г _н , М, К _ч	С		II				
<i>Erithacus rubecula</i>	Г _н , М, К _ч	С		II	II	II		
<i>Luscinia luscinia</i>	Г _н , М, К _ч	С		II	II			
<i>Luscinia svecica</i>	Г _н , М, К _ч	С		II				
<i>Turdus pilaris</i>	Г _н , М, К _ч	CCC		III				
<i>Turdus merula</i>	Г _н , М, К _ч	С		III	II			
<i>Turdus philomelos</i>	Г _н , М, К _ч	С		III	II			
<i>Turdus viscivorus</i>	Г _н , М, К _ч	С		II		II		
<i>Aegithalos caudatus</i>	Г _н , З	PPP		III				
<i>Parus palustris</i>	Г _н , З	С		II				
<i>Parus montanus</i>	Г _н , З	С		II				
<i>Parus cristatus</i>	Г _н , З	PPP		II				
<i>Parus ater</i>	Г _н , З	С		II				
<i>Parus caeruleus</i>	Г _н , З	С		II				
<i>Parus major</i>	Г _н , З	CCC		II				
<i>Sitta europaea</i>	Г _н , З	С		II				
<i>Certhia familiaris</i>	Г _н , З	С		II				
<i>Passer domesticus</i>	Г _н , З	С						
<i>Passer montanus</i>	Г _н , З	С		III				
<i>Fringilla coelebs</i>	Г _н , М, К _ч	С		III				
<i>Chloris chloris</i>	Г _н , М, К _ч	PP		II				
<i>Spinus spinus</i>	Г _н , М, К _ч	Р		II				
<i>Carduelis carduelis</i>	Г _н , М, К _ч	С		II				
<i>Coccothraustes coccothraustes</i>	Г _н , М, К _ч	Р		II				

Примітки / Notes: Г_н – гніздовий / nesting, З – зимуючий / wintering, М – мігруючий / migrant, К_ч – кочовий / nomadic; PPP – дуже рідкісний (1-5 зустрічей за всі роки досліджень) / very rare (1-5 observation for whole period); PP – рідкісний (6-10 зустрічей) / rare (6-10 observations for whole period); Р – нечисленний (регулярні, але не щорічні зустрічі) / not numerous (regular but not annual observations); С – звичайний (регулярні щорічні зустрічі) / common (regular annual observations); CC – численний (1-10 зустрічей за день спостереження) / numerous (1-10 observations per day); CCC – дуже численний (понад 10 зустрічей за день спостереження на маршруті) / very numerous (more than 10 observations per day).

Усі виявлені за період досліджень види птахів перебувають під охороною міжнародних та національних актів про охорону природи. Згідно з Червоним списком МСОП, під охороною перебуває чотири види, Європейським червоним списком – шість. На території національного природного парку «Кременецькі гори» виявлено вісім видів, що належать до Червоної книги України. До категорії рідкісні належать *Bucephala clangula*, *Anas strepera*, *Ciconia nigra*, *Circus pygargus*, *C. cyaneus*, *Lanius excubitor*; вразливі – *Aythya nyroca*, *Aquila pomarina*. Бернською конвенцією охороняється переважна більшість птахів парку – 118 видів. Під протекцією Боннської конвенції перебуває 58 видів та СІТЕS – 16 видів орнітофауни Кременецьких гір.

З метою подальшого вивчення орнітофауни Кременецьких гір необхідним є проведення моніторингу біорізноманіття на охоронюваних територіях та залучення фахівців орнітологів. Для реалізації цих заходів доцільно використати вже існуючі зв'язки національного природного парку «Кременецькі гори» з громадськістю. Для здешевлення і полегшення цих робіт доцільно залучати студентів біологічного факультету Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка, Кременецького лісотехнічного коледжу та інших вищих навчальних закладів на час проходження польової практики з зоології. Це покращить не лише співпрацю Парку з відповідними закладами, але й сприятиме підвищенню рівня теоретичних знань і практичних навиків у молоді в природоохоронній сфері, сприятиме формуванню екологічної свідомості.

Белик В.П., Москаленко В.М. Авифаунистические раритеты Сумского Полесья // Беркут. – 1993. – Т.2. – С. 4-11.

Літопис природи НПП «Кременецькі гори». – Кременець, 2016. – Т.4. – 220 с.

Сокур І.Т. Зоогеографічне районування УРСР. – К., 1952. – 121 с.

Фауна України: охоронні категорії. Довідник / О. Годлевська, І. Парнікоза, В. Різун, Г. Фесенко, Ю. Куцоконь, І. Загороднюк, М. Шевченко, Д. Іноземцева; ред. О. Годлевська, Г. Фесенко. – К., 2010. – 80 с.

Фесенко Г.В., Бокотей А.А. Анотований список українських наукових назв птахів фауни України. – К. – Львів, 2002. – 44 с.

Червона книга України. Тваринний світ. – К. :Глобалконсалтинг, 2009. – 624 с.

Чован О.О., Казанник В.В., Гоцкалюк Л.О., Бобрик І.В. До весняно-літньої орнітофауни Національного природного парку «Кременецькі гори» (Тернопільська область) // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції до 30-річчя створення Шацького національного природного парку [Електронний ресурс]: http://elibrary.kubg.edu.ua/8202/1/O_Chovan_V_Kazannyk_A_Turchyk_L_Hotskaliuk_I_Bobryk_MMHPK_IL.pdf

Troglodytes. Праці ЗУОТ. – Вип. 7 (2016): 130-139
© Банік М.В., 2016

УДК 598.243.1 (477.54)

КАТАСТРОФІЧНИЙ СТАН ПОПУЛЯЦІЇ ЧАЙКИ *VANELLUS VANELLUS* У ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

М. В. Банік

Катастрофічний стан популяції чайки *Vanellus vanellus* у Харківській області. – Банік М.В.
Дані довгострокового моніторингу гніздової популяції чайки *Vanellus vanellus* у Харківській області засвідчили стрімке падіння чисельності виду у 1991-2008 рр. і збереження цієї негативної тенденції дотепер. В цей же період і донині падає чисельність у післягніздових скупченнях та дещо повільніше знижується кількість мігруючих чайок навесні. Головними ймовірними причинами є падіння рівня води у заплавах річок та зменшення пасовищного навантаження на луках, внаслідок чого відбувається деградація гніздових біотопів виду.

Ключові слова: чайка, *Vanellus vanellus*, популяційні тренди, падіння чисельності, Харківська область, Україна

Адреса: НДІ біології, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, пл. Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна; E-mail: mikbanik@ukr.net

The alarming decline of Northern Lapwing *Vanellus vanellus* population in Kharkiv Region. – Banik M.V.

The long-termed monitoring evidenced steep decline of breeding population of Northern Lapwing in Kharkiv region, Ukraine in 1991-2008. The same trend persists over the last years. The rate of decline is similarly steep in post-breeding time but moderate in spring migration period. The main probable causes for the reduction of the numbers of Lapwings are impact of droughts on flood-plain water regime and decline in grazing pressure on meadows. Both have devastating effects on breeding habitats of the species.

Key words: Northern Lapwing, *Vanellus vanellus*, population trends, population decline, Kharkiv Region, Ukraine

Address: Research Institute of Biology, V.N. Karazin Kharkiv National University, Svobody Sq., 4, Kharkiv, 61022, Ukraine; E-mail: mikbanik@ukr.net

Чайка *Vanellus vanellus* ще донедавна була одним з найпоширеніших та найчисленніших видів куликів в Україні (Шидловський, 2005). За нашими даними, на початку 1990-х років у Харківській області, цей вид, беззаперечно, посідав перше місце за чисельністю серед інших представників підряду. Проте згодом спостерігалася суто негативна тенденція у його розповсюдженні на Харківщині у гніздовий час. Ці зміни відбувалися паралельно із загальним падінням чисельності виду в Європі (The IUCN Red List., 2015).

Дані про скорочення чисельності чайки в деяких країнах, наприклад, у Великій Британії, були отримані ще у середині минулого століття (Shrubb, 2007), але найбільш

стрімко вона падала впродовж останніх десятиліть, починаючи з 1980-х рр. (Wilson et al., 2001; Larwing., 2009; The IUCN Red List., 2015). Не дивно, що цей вид був внесений до Європейського червоного списку птахів з категорією «вразливий» (vulnerable – European Red List of Birds, 2015). Такий статус чайці надано і на території країн Європейського Союзу, і взагалі на теренах Європи. Визначення сучасного стану виду в Європі проводили згідно з відомими критеріями Міжнародного Союзу Охорони Природи (МСОП), тобто на основі даних про швидкість та величину падіння загальної чисельності. Майже одночасно з тим, у жовтні 2015 р., була оприлюднена і нова оцінка глобального статусу виду за версією МСОП (The IUCN Red List., 2015): з «відносно благополучного» (least concern) він був змінений на «близький до загрозливого» (near threatened). Отже, наразі визнано процес швидкого скорочення чисельності чайки і у глобальному масштабі.

В Україні також впродовж останніх десятиліть чисельність чайки зменшувалася (Шидловський, 2005, 2012; Горбань та ін., 2009). Особливо прискорилося падіння чисельності у середині 2000-х рр., коли вона на території Західної України скоротилася у 3-3,5 рази, порівняно з рівнем 1990-х рр. (Горбань та ін., 2009). Сучасні оцінки взагалі свідчать про десятикратне падіння чисельності чайки на заході нашої країни за два останні десятиліття (Шидловський, 2012). На тлі цих негативних змін висунута пропозиція щодо внесення виду до третього видання Червоної Книги України з категорією «вразливий» (Горбань та ін., 2009), що, на жаль, так і не було реалізоване.

Чайка щонайменше з середини XIX ст. співіснує з людиною в культурному ландшафті Європи (Glutz von Blotzheim, 1999; Shrubb, 2007), тому її благополуччя залежить від особливостей ведення сільського господарства. Основним чинником скорочення чисельності виду в Європі вважають інтенсифікацію сільськогосподарського виробництва: зменшення мозаїчності сільськогосподарських угідь, осушення земель, використання мінеральних добрив і пестицидів, осінній і повторний сів, механізовану обробку орних земель у гніздовий період, зміну меж сільськогосподарських угідь тощо (Wilson et al., 2001; Larwing., 2009; The IUCN Red List., 2015). Додатковими факторами загрози стають зміни стану тих угідь, що використовують чайки у поза гніздовий період життя, під час міграції та на зимівлях.

В Україні стан популяції чайки добре вивчений на заході країни (Шидловський, 2005, 2012). Для інших регіонів бракує робіт, в яких були б опрацьовані дані щодо змін чисельності виду за останні роки. Ця праця є спробою заповнити прогалину у наших знаннях про стан популяції чайки у Харківській обл. і визначити ймовірні причини змін чисельності виду.

Матеріал та методи дослідження

Дані щодо розподілу і чисельності чайки збирали у 2004-2009 рр. в процесі дослідження угруповань гніздових видів водоплавних і водно-болотяних птахів у заплавах річок на території Північно-східної України (Харківська і Сумська обл.). В ході робіт закладені 56 постійних пробних ділянок площею від 60 до 482 га (в середньому 163 га). П'ять ділянок були розташовані у Сумській обл., решта – у Харківській. На ділянках

проводили обліки чисельності гніздових птахів методом картування зустрічей із наступною їх категоризацією (Банник, 2007). Для чайки це, зокрема, передбачало виявлення всіх дорослих особин на ділянці, та, відповідно, оцінку числа гніздових пар на ній. Фактично, для цього виду метод обліку співпадав із тим, що був запропонований групою англійських дослідників на чолі із Марком Болтоном (Bolton et al., 2011): число самок, що розмножувалися (гніздових пар), оцінювали як половину від максимального числа дорослих птахів, що їх виявили на ділянці за кілька послідовних її відвідувань. Для чайки оцінка може ускладнюватися через те, що відносин між статями не завжди є моногамні: для частини птахів характерна полігінія (Parish, Coulson, 1998; Liker, Székely, 1999). Для виявлення зв'язків між рівнем чисельності чайки та характеристиками заплавних біотопів використовували непараметричні статистичні методи (Никитина, 1990).

Зміни чисельності оцінювали в період 1993-2016 рр. за даними щорічних обліків гніздових птахів на ділянці заплави малої річки Муром, лівої притоки р. Харків (площею 344 га), у лісостепу, а також у період 1991-2016 рр. в урочищі Горіла Долина (комплекс мілководних озер у пониженні четвертої тераси Сіверського Дінця в центральній, степовій, частині області; площа облікової ділянки – 540 га). Остання ділянка входить до складу глобально важливої для птахів території (Important Bird Area) № 71 «Лиманська озерна система». В урочищі Горіла Долина щорічно у вказаний період також проводили обліки пролітних чайок навесні. Пролітних і місцевих гніздових особин розділяли за ознаками поведінки. Перші в цей час формують зграї різної величини, а для місцевих гніздових особин характерні демонстративні шлюбні польоти і гостра реакція на появу на їх територіях людини або будь-яких хижаків, наприклад, луня очеретяного *Circus aeruginosus*. В урочищі Горіла Долина у 1992-2016 рр. щорічно проводили обліки чайок у післягніздовий час, наприкінці липня – на початку серпня, перед відкриттям сезону полювання. В цей період у 1990-ті роки в урочищі спостерігали значні скупчення чайок, частину яких становили молоді птахи, ймовірно, місцевого походження.

Для побудови часових рядів даних використовували тільки максимальні значення для тих років, коли обліки на ділянці проводили неодноразово. Для характеристики трендів застосована програма TRIM (Trends & Indices for Monitoring data) vers. 3.53 (Pannekoeck, van Strien, 2005). Ця програма дозволяє аналізувати ряди з відсутніми для частини років даними, отримувати щорічні інтегральні індекси чисельності для кількох ділянок та оцінювати тренди змін чисельності. Для сукупного аналізу даних по двох ділянках (заплава р. Муром і урочище Горіла Долина) використовували лише матеріали обліків за період 1991-2008 рр., оскільки програма TRIM не оперує рядами з нульовими значеннями, а починаючи з 2009 р. гніздування на першій ділянці припинилося.

Додатково для характеристики сучасного стану популяції чайки у Харківській обл. використані дані експедиційних досліджень 2012-2016 рр. в басейні р. Орелі, а також результати польових робіт за програмою Європейського атласу гніздових птахів у 2016 р.

Результати та їх обговорення

У 2004-2009 рр. чайка була знайдена на 21 з 56 пробних ділянок (37,5%) у заплавах річок в Харківській та Сумській обл. (на 1 із 5 ділянок у Сумській обл. та на 20 – у Харківській). За поширеністю цей вид поступався тільки баранцю звичайному *Galinago gallinago*. Чисельність чайки коливалася в межах 0,30-6,55 пари/км² і в середньому становила 1,46 пари/км². Високі значення чисельності (понад 2,5 пари/км²) були характерними для ділянок у заплавах степових річок, які не зазнали впливу осушувальної меліорації (середня щільність – 1,85 пари/км²). Показники чисельності у заплавах річок у лісостепу (майже всі вони змінені внаслідок осушування земель) були нижчими – в середньому 1,04 пари/км². Виявлена залежність чисельності чайки від площі осокових боліт (тест Крускала-Уолліса; $N = 16,22$; $p < 0,05$), площі лісів ($N = 14,17$; $p < 0,05$) і зонального розташування ділянки ($N = 5,03$; $p < 0,05$; див. вище): чим більшою буває площа осокових, купинястих боліт і лісів на ділянці, тим меншою є чисельність чайки. Це і не дивно, оскільки обидві стації не використовуються видом для гніздування, до того ж їхні площі є більшими на ділянках у лісостепу, порівняно зі степом.

Чисельність виду достовірно корелювала із чисельністю коловодника звичайного *Tringa totanus* (коефіцієнт Спірмена; $R = 0,419$; $p < 0,01$) і чирянки великої *Anas querquedula* ($R = 0,427$; $p < 0,01$). Чайка часто утворює невеличкі спільні поселення разом із коловодником звичайним, до того ж і коловодник, і чирянка достовірно частіше і з більшою щільністю оселяються в заплавах степових річок слабо змінених діяльністю людини.

Варто зазначити, що наведені вище дані характеризують стан справ із популяцією чайки у другій половині 2000-х років. З тих часів ситуація тільки погіршувалась і на деяких ділянках, що були обстежені у минулому десятилітті, за останні п'ять років чайка достовірно зникла.

Негативні зміни за останні роки зачепили і ті райони у степовій зоні Харківської обл., де чисельність чайки традиційно була високою. Наприклад, в урочищі Капонірне (озера в пониженні долини р. Орелі) поблизу с. Зарічне (Зачепилівський р-н) у 1990-ті роки існували щільні поселення чайки: на площі 260 га там у 1991 р. гніздилося 13 пар, у 1993 р. – 38 пар (5,0-14,6 пари/км²). У середині 2000-х рр. озера урочища Капонірного висохли, а прилеглі угіддя були навіть частково розорані. Чайка на гніздуванні тут повністю зникла.

Експедиційні дослідження останніх років у басейні р. Орелі в Харківській і Дніпропетровській обл. засвідчили повсюдно низьку чисельність виду. У червні 2012 р. чайка була виявлена лише на 2 з 11 урочищ на ділянці від с. Ковпаківка на заході до с. Керносівка на сході (загалом 135 ос. у двох післягніздових скупченнях біля с. Панасівка і Займанка). Подальші дослідження у травні 2015 р. та травні і липні 2016 р. підтвердили висновки про вкрай низьку чисельність виду. У травні 2015 р. чайка виявлена лише у 5 із 13 урочищ (загалом не більше 10 пар), у травні 2016 р. – у 2 із 9 урочищ (2 пари). Разом тепер на ділянці долини р. Орелі від с. Чернетчина на заході до с. Керносівка на сході гніздиться, ймовірно, не більше 50 пар.

Обстеження значних територій на півночі, в центрі і на сході Харківської обл. у 2016 р. за програмою Європейського атласу гніздових птахів принесли додаткові дані, що вказують на несприятливий, а подекуди і критичний стан виду. Вони засвідчують поступове зникнення чайки. У 2016 р. вид виявлений лише на одному з 21 квадратів 10×10 км, у яких проводили стандартні двогодинні обліки гніздових птахів, хоча переважна більшість облікових маршрутів пролягала у типових біотопах чайки – заплавах і сільськогосподарських угіддях.

Але вирішальними для оцінки стану виду в Харківській обл. є дані довгострокових моніторингових досліджень на двох ділянках водно-болотних угідь, у лісостеповій і степовій зонах, – в заплаві р. Муром і в урочищі Горіла Долина. На першій ділянці від початку досліджень у 1993 р. та впродовж 15 років чайки щорічно гніздилися в невеличкому поселенні (3-5 пар) разом з коловодниками звичайними (1-2 пари). Місце поселення було захищене зі всіх боків перепонами для швидкого пересування – руслом річки, невеличким струмком (її притокою), меліоративним каналом і осоковими болотами. У деякі роки чисельність чайки на пробній ділянці збільшувалася і окремі пари розмножувалися за межами постійного поселення, на відстані до 1,5-2 км від нього. Щільність населення в різні роки коливалася в межах 0,29-2,04 пари/км². Впродовж 1990-х – першої половини 2000-х рр. істотне зниження чисельності з невідомих причин спостерігали лише у 1997 р. Згодом, від середини 2000-х рр., почалося поступове падіння чисельності і, починаючи від 2008 р., гніздування чайки на ділянці припинилося. За останнє десятиліття воно відновилося лише на 1 рік, у 2015 р., проте не на території колишнього поселення.

Урочище Горіла Долина у 1990-ті роки було одним з найважливіших місць гніздування для місцевої популяції чайки, формування післягніздових і міграційних скупчень у Харківській обл. Ці кулики гніздилися в урочищі разом з коловодниками звичайними, грициками великими *Limosa limosa* і коловодниками ставковими *Tringa stagnatilis* на ділянках пасовищних лук з невисоким трав'яним покривом, найчастіше, на межі з відкритими солончаками. У 1991-2005 рр. в межах ділянки розмножувалося, зазвичай, від 9 до 77 пар чайок (1,67-14,26 пари/км²). За цей період двічі спостерігали різкі спади чисельності, у 1998 та 2002 рр., і поступове її скорочення з початку 2000-х рр., що прискорилося наприкінці цього десятиліття. Вперше гніздування припинилося в 2010 р. У 2011-12 рр. воно відновилося, але з 2013 р. чайка в урочищі Горіла Долина не розмножується. Хоча у Лиманській озерній системі, з якою межує урочище, вона не зникла остаточно. У незначній кількості чайки гніздяться в урочищі Сухий Лиман, ймовірно, також на ставах Лиманського рибгоспу та водоймах-золотшамонакопичувачах Зміївської ТЕС.

Аналіз змін гніздової чисельності чайки на ділянках у заплаві р. Муром і в урочищі Горіла Долина для періоду 1991-2008 рр. був виконаний за допомогою програми TRIM (динаміка щорічних індексів чисельності за результатами моделювання наведена на рисунку). Отриманий тренд за класифікацією TRIM (нахил лінії тренду 0,912; стандартна помилка 0,017; $p < 0,05$) характеризується як стрімке зниження чисельності, тобто падіння, що значно перевищує 5% на рік. Такий темп зменшення чисельності означає, що остання за 15 років скоротилася, щонайменше, наполовину. Фактичне припинення гніздування чайки наприкінці 2000-х – на початку 2010-х рр. на пробних діля-

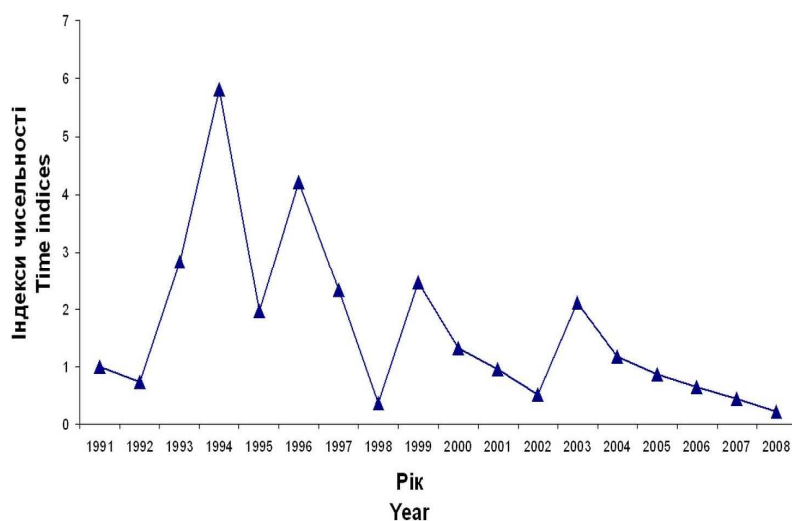

Рис. Щорічні індекси гніздової чисельності чайки для двох ділянок (заплава р. Муром і Горіла Долина) у 1991-2008 рр. (розраховані за допомогою програми TRIM vers. 3.53) / Time indices for breeding numbers of Northern Lapwing for 2 sites (Murom river flood-plain and Goryla Dolyna wetland) in 1991-2008 (calculated by TRIM vers. 3.53)

нках у заплаві р. Муром і в урочищі Горіла Долина є закономірним наслідком високої швидкості скорочення її чисельності в Харківській обл.

Додатково ситуацію зі станом популяції чайки в урочищі Горіла Долина та в цілому в межах Лиманської озерної системи характеризує низка даних про розміри післягніздових скупчень виду. До середини 1990-х рр. Горіла Долина була дуже важливим місцем концентрації чайок, ймовірно місцевого походження, у післягніздовий період. На той час скупчення цих куликів налічували до декількох сотень особин (250-700), але від 1997 р. чисельність їх знижується. Однак, в той час багато чайок концентрувалися на водоймах-золошламонакопичувачах Зміївської ТЕС, на відстані до 5 км від Горілої Долини. У 2000-ні рр. падіння чисельності продовжувалося. Востаннє значне скупчення (200 ос.) в урочищі було виявлене у 2004 р. Від 2006 р. чайки більше не використовують Горілу Долину у післягніздовий час (за винятком 2009 і 2014 рр., коли близько півсотні цих куликів бачили в околицях урочища). У межах всієї Лиманської озерної системи впродовж 2010-х років чисельність виду наприкінці липня – на початку серпня знизилася до мінімальних значень. Аналіз тренду змін післягніздової чисельності чайки в урочищі Горіла Долина за допомогою TRIM також свідчить про стрімке скорочення чисельності (нахил лінії тренду 0,825; стандартна помилка 0,003; $p < 0,01$).

Урочище Горіла Долина традиційно використовували чайки під час весняної міграції. У 1990-ті роки тут наприкінці березня – на початку квітня концентрувалося декілька сотень цих птахів, які утворювали щільні зграї, часто разом зі шпаками *Sturnus vulgaris*. Чисельність чайки у 1990-ті рр. коливалася від 150 до майже 600 ос. Пікові значення реєстрували у 1999-2001 рр., в тому числі, абсолютний максимум – у 2000 р.

(1851 ос.). Згодом чисельність чайки під час весняної міграції знижувалася, проте не настільки високими темпами, як під час гніздування. Найвищі значення за останніх 15 років реєстрували у 2006 р. (1143 ос.) та у 2014 р. (370 ос.). Тренд змін чисельності характеризується за допомогою TRIM як помірне скорочення, тобто вагоме падіння, що, однак, не перевищує 5% за рік (нахил лінії тренду 0,917; стандартна помилка 0,021; $p < 0,01$).

В чому ж причини достовірного скорочення чисельності чайки в Харківській області? У Західній Європі основними чинниками зниження чисельності виду є зміни у практиці ведення сільського господарства (Larwing., 2009), які опосередковано впливають на успішність розмноження. Дослідження у Британії (Merricks, 2012) і Норвегії (Stueland, 2014) свідчать, що падіння чисельності не пов'язане зі змінами смертності дорослих птахів. Зменшується саме успішність розмноження, тобто, приріст популяції не може компенсувати її втрати від загибелі дорослих.

На заході України основними факторами, що призвели до падіння чисельності чайки, також вважають зміни типу землекористування та їх наслідки, зокрема, заростання високою трав'янистою рослинністю, чагарниками і лісом придатних для гніздування угідь, подекуди – їх забудову, переорювання пасовищ, інтенсифікацію ведення сільського господарства, порушення водного режиму річок і озер після проведення меліоративних робіт тощо (Шидловський, 2005; Горбань та ін., 2009).

У Харківській обл. до причин зниження чисельності так само можна зарахувати зміни у практиці сільського господарства в пострадянські часи. Це, насамперед, зниження пасовищного навантаження на заплавних і надзаплавних луках. Від початку 1990-х рр. в області відбувалося скорочення поголів'я великої рогатої худоби. Статистичні дані свідчать, що за період з 1990 до 2010 рр. поголів'я худоби зменшилося майже у 6,5 разів, причому особливо швидкі темпи падіння були характерними для 1990-х рр. (Кандиба, 2012). Після 2000 р. скорочення чисельності худоби уповільнилося.

Внаслідок зменшення пасовищних площ зникають типові гніздові стації чайки – ділянки з низьким трав'яним покривом, які дають можливість птахам, що гніздяться, завчасно помічати наближення хижаків. Заростання лук високою трав'яною рослинністю і поступова заміна пасовищних ділянок сінокісними веде до нестачі придатних для чайки гніздових угідь.

В урочищі Горіла Долина скорочення пасовищного навантаження припало на другу половину 1990-х рр. Від 1997 р. частину угідь урочища відвели під сінокоси. В заплаві р. Муром подібні ж перетворення стали помітними наприкінці 1990-х – на початку 2000-х рр. До певної міри ці зміни в часі збігаються із початком падіння чисельності чайки.

Ще одним важливим фактором впливу на стан популяції чайки в Харківській обл., була зміна режиму або й повне припинення роботи технічних водойм – водойм-відстійників цукрових та інших заводів, ставів великих рибгоспів тощо. Всі ці угіддя в період їх нормального функціонування (до кінця 1990-х рр.) приваблювали на гніздування велику кількість водно-болотяних птахів. Скрізь на технічних водоймах гніздилися чайки, які, до того ж, утворювали на них великі скупчення у післягніздовий час. Значення їх для приваблення птахів у другій половині літа, коли повсюди триває пересихання природних водойм, неможливо переоцінити. Так, на водоймах-відстійниках

Куп'янського цукрового заводу великі скупчення чайок реєстрували у 1990-ті роки: 140 ос. наприкінці липня 1993 р., 370 ос. в той самий період у 1994 р. Після припинення функціонування комплексу ставів чайки тут зникли.

Серед важливих, можливо, й провідних факторів скорочення чисельності чайки у Харківській обл. слід вказати і природні чинники – пересихання водойм, зокрема і тих, що можуть бути використані птахами у післягніздовий період, падіння рівня води в річкових заплавах навесні. Ці негативні процеси тривають від початку 2000-х рр., зокрема, падіння рівня води в головному озері в урочищі Горіла Долина спостерігаємо з 2001 р. У 2009 р. воно вперше від початку досліджень повністю пересохло, у 2010 р. наповнилося знов, але з 2011 р. лишається, фактично, сухим. Схожі процеси спостерігали і в заплавах річок повсюдно в області – падіння води у заплавних водоймах, пересихання боліт тощо.

Зменшення наповненості водойм, ймовірно, є наслідком кліматичних змін останніх десятиліть в Україні загалом і в Харківській обл. зокрема. Так, відомо, що середньорічна температура в Україні за період 1991-2010 рр. виросла на 0,8°C. У Харківській обл. найбільш значущим було зростання температури повітря взимку, влітку (всі місяці) і у ранньовесняний час. До того ж за останні 20 років в області є тенденція до зменшення кількості опадів (Мельник та ін., 2001; Решетченко, Куценко, 2014). Природні зміни стану водно-болотних угідь слід вважати визначальними у процесі остаточного зникнення невеличких поселень чайки в багатьох пунктах області та в істотному погіршенні стану популяції виду з початку 2010-х рр.

Неможливо також не враховувати ймовірну роль хижаків у зниженні успішності розмноження чайки. Про це свідчать британські дослідження, зокрема, з використанням інфрачервоних камер, які доводять, що саме вплив хижаків, і, переважно, ссавців, може бути провідним чинником загибелі гнізд і пташенят (Sharpe, 2006; Bolton et al., 2007). В Україні вплив хижацтва ссавців також згадують як одну з причин скорочення чисельності чайок (Шидловський, 2012). Для Харківської обл. немає вірогідних даних, які б могли підтвердити або спростувати цю точку зору, але припускаємо, що саме вплив хижаків може бути провідним чинником у зниженні успішності гніздування качок у заплавах (наші дані). Тому не можна виключати і негативний вплив хижацтва на місцеву популяцію чайки.

Висновки

Отримані дані свідчать про виразне і достовірне скорочення чисельності гніздової популяції чайки у Харківській обл. та, ймовірно, на всій території Північно-східної України. Невеликі поселення її повсюдно, стрімко зникають. Причини падіння чисельності слід ще детально аналізувати, але можна припустити, що провідне значення тут мають різке зменшення пасовищного навантаження на лучні угіддя, природні зміни водного режиму в заплавах і долинах річок, припинення функціонування багатьох технічних водойм і негативний вплив хижацтва.

Можливість внесення виду до нового Червоного списку тварин Харківської обл. обговорювали в процесі його підготовки (Червона., 2013). Було прийняте рішення про передчасність такого кроку, помилковість якого наразі є очевидною. Зважаючи на істо-

тне скорочення чисельності чайки в інших частинах нашої країни (Горбань та ін., 2009) слід ще раз зі всією відповідальністю розглянути питання про необхідність внесення виду до чергового, четвертого видання Червоної книги України.

Автор висловлює щиру подяку всім, хто брав участь у виїздах та експедиціях і допомагав збирати польовий матеріал: А.А. і Т.А. Атемасовим, Р.І. Барабашу, О.О. Брезгуновій, Ю.І. Вергелесу, О.О. Волонцевичу, Г.Л. Гончарову, Т.М. Девятко, С.В. Коноваленкові, О.В. Коршунову, В.В. Полетаєву, О.Л. Пономаренкові, Є.В. Скоробогатову, Є.О. Яцюку.

- Банник М.В. Опыт оценки факторов, влияющих на уровень численности водоплавающих и водноболотных птиц в поймах рек Северо-востока Украины // Современные проблемы природопользования, охотоведения и звероводства. – Киров, 2007. – С. 39-40.
- Горбань І.М., Шидловський І.В., Гнатина О.С., Пісулінська Н.А., Сенік М.А. Пропозиції до третього видання Червоної книги України: птахи // Біол. студії. – 2009. – Т. 3, № 3. – С. 107-122.
- Кандиба Ю.І. Територіальні особливості молокопромислового комплексу Харківської області // Часопис соціально-економічної географії. – 2012. – Вип. 13 (2). – С. 173-178.
- Мельник Ю.С., Підліснюк В.В., Козловська Т.Ф. Сталість якості водних ресурсів Східної України в умовах змін клімату // Вісн. КНУ імені Михайла Остроградського. – 2011. – Т. 67, вип. 2., ч. 1. – С. 127-130.
- Никитина Е.П. Непараметрическая статистика. Робастность в статистике // Компьютерная биометрика. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1990. – С. 62-89.
- Решетченко С.І., Куценко Г.С. Температура повітря на території Харківської області // Вісн. ХНУ імені В.Н. Каразіна. Сер. «геологія-географія-екологія». – 2014. – Вип. 40, № 1098. – С. 109-114.
- Червона книга Харківської області. Тваринний світ. – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2013. – 472 с.
- Шидловський І.В. Чайка на заході України (*Vanellus vanellus*): біологія, динаміка чисельності, біотопічний розподіл. Автореф. дисс. на здобуття наук. ступ. канд. біол. наук. – Київ, 2005. – 20 с.
- Шидловський І.В. Про зниження чисельності чайки (*Vanellus vanellus* L.) на заході України // Стан і біорізноманіття екосистем Шацького національного природного парку. – Львів: СПОЛОМ, 2012. – С. 88-91.
- Bolton M., Tyler G., Smith K., Bamford R. The impact of predator control on lapwing *Vanellus vanellus* breeding success on wet grassland nature reserves // J. Appl. Ecol. – 2007. – V. 44. – P. 534-544.
- Bolton M., Bamford R., Blackburn C., Cromarty J., Eglinton S., Ratcliffe N., Sharpe F., Stanbury A., Smart J. Assessment of simple survey methods to determine breeding population size and productivity of a plover, the Northern Lapwing *Vanellus vanellus* // Wader Study Group Bull. – 2011. – V. 118., iss. 3. – P. 141-152.
- European Red List of Birds. – Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2015. – 67 p.
- Glutz von Blotzheim, U. (Hrsg.). Handbuch der Vögel Mitteleuropas. Bd. 6. Charadriiformes. Teil 1. Unter Mitw. von Rolf Dirksen. 3 durchges. Aufl. – Wiesbaden/Wiebelsheim: Aula Verlag, 1999. – 847 s.
- Lapwing *Vanellus vanellus*. European Union Management Plan 2009-2011. Technical Report 2009-033. – Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2009. – 56 p.
- Liker A., Székely T. Mating pattern and mate choice in the Lapwing *Vanellus vanellus* // Ornis Hung. –

1999. – V. 8-9. – P.13-25.
- Merricks P. Lapwing futures – a plea for evidence-based policy // ECOS. – 2012. – V. 33, Iiss. 2. – P. 53-58.
- Pannekoek J., van Strien A. TRIM 3 Manual (TRends & Indices for Monitoring data). – Statistics Netherlands, 2005. – 58 p.
- Parish D.M.B., Coulson J.C. Parental investment, reproductive success and polygyny in the lapwing, *Vanellus vanellus* // Anim Beh. – 1998. – V. 56. – P. 1161-1167.
- Shrubb M. The Lapwing. – London: Poyser, 2007. – 240 p.
- Sharpe F.E. Productivity and population trends of northern lapwing (*Vanellus vanellus*) in Britain. Ph.D. thesis. – University of Bath (UK), 2006. – 163 p.
- Stueland S. The Northern Lapwing (*Vanellus vanellus*) in Norway: Exploring the population decline through bird ringing data and habitat selection. Master thesis in Biology – Biodiversity, Evolution and Ecology. – Bergen: University of Bergen, 2014. – 49 p.
- The IUCN Red List of Threatened Species. *Vanellus vanellus*. – BirdLife International, 2015. – 2015: e.T22693949A82827740. (Режим электрон. доступа до документу: <http://dx.doi.org/10.2305/IUCN.UK.2015-4.RLTS.T22693949A82827740.en>).
- Wilson A.M., Vickery J.A., Browne S.J. Numbers and distribution of Northern Lapwings *Vanellus vanellus* breeding in England and Wales in 1998 // Bird Study. – 2001. – V. 48. – P. 2-17.

УДК

ВПЛИВ ПОЛЮВАННЯ НА СТАН ПОПУЛЯЦІЙ ПТАХІВ У БАСЕЙНІ ВЕРХНЬОГО ДНІСТРА

А. А. Бокотей¹, В. В. Бучко²

Вплив полювання на стан популяцій птахів у басейні Верхнього Дністра. – Бокотей А.А., Бучко В.В.

На підставі матеріалів зібраних впродовж 1992-2015 рр. в межах угідь Галицької РО УТМР шляхом огляду трофеїв та опитування мисливців, здійснено аналіз використання орнітофауни. З'ясовано, що із здобутих 104 видів дозволено до відстрілу тільки 33. Всупереч чинному законодавству у здобичі мисливців виявлено 71 вид заборонений до відстрілу, 20 (190 особин) – представники ЧКУ. Встановлено, що сьогодні ведення мисливського господарства у сфері збереження мисливської орнітофауни є неефективним та нерациональним і призводить до істотного зменшення чисельності у популяціях багатьох мисливських видів. З метою збереження та відтворення чисельності рідкісних представників орнітофауни необхідні зміни до чинного законодавства.

Ключові слова: орнітофауна, мисливські птахи, полювання, охорона, законодавство.

Адреса: 1 – Державний природознавчий музей НАН України, м. Львів, вул. Театральна, 18, E-mail: bokotey.a@gmail.com; 2 – Галицький національний природний парк, с. Крилос, Галицький р-н, Івано-Франківська обл., Україна, E-mail: buchvv@ukr.net

The impact of hunting on the state of bird populations in the basin of the Upper Dniester. – Bokotey A.A., Buchko V.V.

The efficiency of hunting management was evaluated using materials, collected during the years 1992-2015 within the territory of Galician RO UHFA by inspections and surveys of hunters and their trophies. It was found that 33 species are desirable and allowed trophies for hunters. Contrary to current legislation among hunted birds there were found 71 species that are banned for shooting, among them 20 species (190 individuals) are from Red Book of Ukraine. It was found that hunting management is inefficient and unsustainable for the preservation of hunting avifauna and leads to a significant decrease in populations in many hunting species. For the purpose of conservation and restoration of quantity of rare bird species, it is necessary to change the existing legislation.

Key words: avifauna, hunting bird species, hunting, protection, legislation.

Address: 1 – State Museum of Natural History NASU, Lviv, Teatralna St., 18, Ukraine. E-mail: bokotey.a@gmail.com; 2 – Halych National Park, Krylos, Halych District, Ivano-Frankivsk Region, Ukraine. E-mail: buchvv@ukr.net

Орнітофауна, як одна з найважливіших складових екосистем України, внаслідок діяльності суспільства, за останні століття зазнала значних змін. Одним з найвпливовіших чинників таких змін – нерациональне і практично неконтрольоване ведення мисливського господарства. Метою роботи було вивчення впливу полювання на популяції саме мисливських видів птахів, проте попутно зібраний багатий матеріал по браконьєрству мисливців. Згідно з цим поставлені наступні завдання:

- оцінити ефективність ведення мисливського господарства у сфері збереження, відтворення та раціонального використання мисливської орнітофауни;
- сформувати перелік видів птахів на яких полюють;
- вивчити цінність видів птахів як трофеїв для здобувачів;
- охарактеризувати зміни, які відбулися в фауні та населенні птахів, що потерпають від полювання;
- виокремити угіддя, де найчастіше виявлені випадки здобування видів занесених до природоохоронних переліків;
- розробити рекомендації з охорони, відтворення та раціонального використання орнітофауни.

Матеріал та методи

Матеріал зібраний в межах Івано-Франківської обл. впродовж 1992-2015 рр. методом огляду трофеїв мисливців під час полювання, обстеження мисливських угідь та стоянок мисливців і визначення їхньої здобичі за залишеними після патрання птахів кінцівками та головами, а також аналізу фотоматеріалів, документів з Центру реабілітації диких тварин Галицького НПП, опитування мисливців і працівників рибних господарств, таксидермістів, огляду опудал птахів на сувенірних базарах. Основний матеріал, що відобразив динаміку чисельності у популяціях водоплавних і навколводних видів птахів, котрі потерпають від полювання, зібрано в межах угідь Галицької РО УТМР.

Результати та обговорення

За період досліджень виявлені випадки здобуття 104 види (табл.) птахів – 42% від загальної кількості видів птахів у регіоні (Бучко, 2008). З усіх відстріляних птахів 20 є представниками Червоної книги України (ЧКУ) (2009). Згідно з Законом України «Про мисливське господарство та полювання» № 18 від 22.02.2000 р.: «полювання може здійснюватися на: норця великого, качок (крім гоголя, черні білоокої, савки, огара, галагаза, гаги звичайної, лутка, крохалів), лиску, курочку водяну, пастушка, куликів (крім кулика-сороки, ходуличника, шилодзьобки, кроншнепів, чайки, лежня, дерихвоста, поручайника, крем'яшника, чорниша, перевізника, фіфі, зуйка морського, малого, великодзьобого, галстучника), голубів (крім голуба-синяка), гусок: сіру, білолобу велику, гуменника, куріпку сіру, фазана, перепела». Згідно з цим документом, тільки на 33 види, що трапляються на дослідженій території, можна полювати (табл.). Існує невідповідність цього Закону і Закону «Про Червону книгу України» № 3055-III, від 07.02.2002 р. Так, у Законі України «Про... полювання» не зазначено про заборону полювання на таких «червонокнижних видів», як нерозень *Anas strepera* і баранець великий *Gallinago media*.

Як показало опитування, знання видів птахів у мисливців мінімальне, а випадки здобування 71 виду птахів, що не вважаються мисливськими, свідчить ще й про

Таблиця

Біотопний розподіл птахів у мисливський сезон, їхня чисельність і тенденції у популяціях, кількість та цінність здобутих трофеїв в Івано-Франківській області (1994-2016 рр.) /
Biotope division of birds in hunting period, their quantity, and population tendency, amount and value hunted trophies in Ivano-Frankivsk Region during 1994-2016

Вид / Species	Природоохоронний та господарський статус / Conservation and economic statuses	Кількість випадків здобування / Number of hunted cases	Цінність виду як трофея / Value of the species as a trophy	Біотопи перебування у період полювання (серпень-грудень) ¹ / Locations during hunting period (August-December) ¹	Тенденції, % / Tendency, %	
					1990-2006 роки ²	2006-2016 роки
1	2	3	4	5	6	7
<i>Gavia arctica</i>	НМ	3	ЗР	Вд ¹ , Рс ¹	-	0
<i>Podiceps cristatus</i>	М	49	ЗР	Рс ³ , Вд ³ , С ²	0	↓ 10
<i>Podiceps grisegena</i>	НМ	26	ЗР	Рс ³ , Вд ² , Ор ¹ , С ¹	↑ 10	↓ 10
<i>Podiceps nigricollis</i>	НМ	56	ЗР	Рс ³ , С ² , Ор ¹ , Вд ¹	↓ 10	↓ 10
<i>Podiceps ruficollis</i>	НМ	7	ЗР	Рс ² , Вд ¹ , ЛД ¹ , Ор ¹ , С ¹	0	0
<i>Phalacrocorax carbo</i>	НМ	18	ЗШ	Вд, Рс, Д	≈	↑ 30
<i>Egretta garzetta</i>	НМ	5	ЗР	Д ² , Рс ² , Ор ¹ , С ¹ , ЛД ¹ , Вд ¹ , БЛ ¹	↑ 10	0
<i>Egretta alba</i>	НМ	12	ЗШ, ЗР	Рс ² , ЛД ² , Вд ² , СЛ ² , БЛ ¹	↑ 10	↑ 10
<i>Ardea cinerea</i>	НМ	26	ЗШ, ЗР	Рс ³ , ЛД ² , ПЛ ² , БЛ ² , СЛ ² , Ор ² , Вд ² , Мк ² , С ² , Д ²	↓ 10	0
<i>Ardea purpurea</i>	НМ	1	ЗШ	Рс ¹ , С ¹ , БЛ ¹ , Вд ¹ , Ор ¹	0	↓ 10
<i>Ixobrychus minutus</i>	НМ	4	ЗР	Рс ³ , С ² , Вд ² , БЛ ¹	↓ 10	↓ 10
<i>Botaurus stellaris</i>	НМ	7	ЗР	Рс ³ , С ² , Ор ² , Вд ² , БЛ ²	↓ 10	0
<i>Nycticorax nycticorax</i>	НМ	25	ЗР	Рс ³ , С ² , ЛД ² , Вд ¹ , Д ¹	↑ 10	0
<i>Platalea leucorodia</i>	ЧКУ	2	ЗР	Рс ¹	-	≈
<i>Anser anser</i>	М	8	Б	Сг ³ , Рс ² , Вд ² , Ор ²	↑ 50	↑ 20
<i>Anser fabalis</i>	М	12	Б	Сг ⁴ , Рс ² , Ор ¹ , Вд ¹	-	≈
<i>Anser albifrons</i>	М	6	Б	Сг ³ , Вд ²	-	↓ 20
<i>Cygnus olor</i>	НМ	9	БМ	Рс ² , Вд ² , С ²	↑ 10	0
<i>Tadorna tadorna</i>	НМ	1	БМ	Вд ¹ , Ор ¹	-	≈
<i>Anas crecca</i>	М	596	Б	Вд ³ , Рс ³ , БЛ ² , Ор ² , ПД ² , Д ² , С ² , Мк ¹ , ЛД ¹	-	↓ 15
<i>Anas querquedula</i>	М	825	Б	Рс ³ , Вд ² , Ор ² , С ² , Д ¹	↓ 25	↓ 30
<i>Anas penelope</i>	М	8	Б	Вд ² , Ор ¹ , Рс ¹	-	≈
<i>Anas clypeata</i>	М	45	Б	Рс ² , Вд ² , Ор ²	↓ 25	↓ 25
<i>Anas platyrhynchos</i>	М	2092	Б	Вд ⁵ , Рс ³ , БЛ ³ , Ор ³ , ЛД ³ , С ³ , ПД ² , Д ² , Мк ²	↓ 25	↓ 20
<i>Anas strepera</i>	ЧКУ	31	БМ	Рс ² , Вд ² , Ор ¹	0	↓ 15
<i>Anas acuta</i>	М	13	Б	Вд ² , Рс ¹	-	↓ 10
<i>Aythya nyroca</i>	ЧКУ	11	БМ	Рс ² , Вд ²	↓ 25	↓ 20
<i>Aythya fuligula</i>	М	18	Б	Вд ³ , Рс ² , Ор ²	↓ 10	↓ 15
<i>Aythya marila</i>	М	1	Б	Вд ¹	-	0
<i>Aythya ferina</i>	М	2083	Б	Вд ⁴ , Рс ³ , С ²	↓ 10	↓ 25

1	2	3	4	5	6	7
<i>Clangula hyemalis</i>	М	1	Б	Вд ¹ , Ор ¹	-	0
<i>Bucephala clangula</i>	ЧКУ	23	БМ	Вд ⁴ , Д ⁴	-	↓ 10
<i>Melanitta fusca</i>	М	1	Б	Вд ¹ , Ор ¹	-	0
<i>Mergus serrator</i>	ЧКУ	2	БМ	Вд ¹ , Рс ¹	-	0
<i>Mergus merganser</i>	НМ	5	БМ	Вд ³	-	0
<i>Mergus albellus</i>	НМ	1	БМ	Д ³ , Вд ²	-	0
<i>Pandion haliaetus</i>	ЧКУ	2	ЗШ	Рс ¹ , Вд ¹ , Д ¹ , ПД ¹	-	0
<i>Falco peregrinus</i>	ЧКУ	1	ЗШ	Вд ¹ , Ор ¹	-	0
<i>Falco tinnunculus</i>	НМ	2	ЗР	Сг ¹ , СЛ ¹ , Рс ¹	0	0
<i>Pernis apivorus</i>	НМ	2	ЗШ, БО	Л ¹	↓ 10	0
<i>Milvus migrans</i>	ЧКУ	1	ЗШ, БО	ЛД ¹ , Д ¹ , ПД ¹	↓ 25	↓ 25
<i>Accipiter gentilis</i>	НМ	12	ЗШ, БО	Л ¹ , ЛД ¹ , Вд ¹ , Д ¹ , ПД ¹ , Рс ¹ , Рс ¹ , Ор ¹ , С ¹ , Сг ¹ , Мк ¹ , БЛ ¹	0	0
<i>Accipiter nisus</i>	НМ	2	ЗР	Л ¹ , ЛД ¹ , Рс ¹ , Рс ¹ , Д ¹ , ПД ¹ , Сг ¹ , Мк ¹ , Вд ¹	0	0
<i>Buteo lagopus</i>	НМ	13	БО, ЗШ	Сг ² , Л ¹ , Л ¹ , СЛ ¹	-	↓ 15
<i>Buteo buteo</i>	НМ	35	БО, ЗШ	Сг ² , Л ¹ , СЛ ¹	0	0
<i>Hieraaetus pennatus</i>	ЧКУ	1	БО, ЗШ	Л ¹	≈	≈
<i>Aquila pomarina</i>	ЧКУ	2	ЗШ, БО	БЛ ¹	0	0
<i>Aquila chrysaetos</i>	ЧКУ	1	БО, ЗШ	СЛ ¹	-	-
<i>Circus aeruginosus</i>	НМ	11	ЗШ, БО	Рс ³ , С ² , Сг ² , Л ¹ , СЛ ¹ , Вд ¹ , БЛ ¹ , Ор ¹	↓ 10	↓ 25
<i>Tetrao urogallus</i>	ЧКУ	13	БМ, БО	Л ¹	↓ 50	?
<i>Tetrastes bonasia</i>	ЧКУ	23	БМ, БО	Л ¹	↓ 25	?
<i>Perdix perdix</i>	М	745	Б	Сг ³ , СЛ ²	↑ 10	↑ 20
<i>Coturnix coturnix</i>	М	124	Б	СЛ ³ , Сг ²	0	↓ 20
<i>Rallus aquaticus</i>	М	2	ЗР	Рс ² , С ²	0	?
<i>Crex crex</i>	НМ	21	Б	БЛ ² , СЛ ²	≈	≈
<i>Porzana porzana</i>	НМ	1	ЗР	Рс ² , С ² , БЛ ² , Вд ¹	0	?
<i>Fulica atra</i>	М	6076	Б	Рс ⁴ , Вд ³ , С ² , Ор ²	↓ 10	↓ 50
<i>Gallinula chloropus</i>	М	23	Б	С ³ , Рс ³ , Вд ² , Ор ²	0	↓ 0
<i>Haematopus ostralegus</i>	ЧКУ	1	ЗР	Вд ¹ , Ор ¹	-	0
<i>Vanellus vanellus</i>	НМ	12	ЗР	Ог ⁴ , БЛ ² , ПД ¹ , Д ¹ , Рс ¹	↓ 10	↓ 15
<i>Tringa ochropus</i>	НМ	34	ЗР	Ог ² , Рс ² , Д ² , Вд ¹ , Мк ¹ , БЛ ¹ , ЛД ¹	↓ 10	↓ 15
<i>Tringa glareola</i>	НМ	12	ЗР	Ог ³ , Рс ³ , БЛ ¹ , ПД ¹ , Д ¹	-	↓ 15
<i>Tringa totanus</i>	М	8	ЗР	Ог ¹ , Рс ¹ , БЛ ¹ , ПД ¹ , Д ¹	↓ 10	↓ 10
<i>Tringa nebularia</i>	М	26	ЗР	Д ³ , ПД ³ , Ор ² , Рс ² , БЛ ¹ , ЛД ¹	-	↓ 10
<i>Philomachus pugnax</i>	М	41	ЗР	Ог ³ , Д ² , Рс ²	-	≈
<i>Calidris alpina</i>	М	35	ЗР	Ог ³ , Рс ³ , Д ²	-	↓ 15
<i>Limicola falcinellus</i>	М	2	ЗР	Ог ¹	-	?
<i>Gallinago gallinago</i>	М	47	Б	БЛ ³ , Ор ² , Рс ² , Мк ¹ , С ¹	↓ 25	↓ 25
<i>Gallinago media</i>	ЧКУ	2	БМ	БЛ ¹ , Рс ¹	↓ 10	↓ 10
<i>Scopolax rusicola</i>	М	14	Б	Л ¹	↓ 10	↓ 10

1	2	3	4	5	6	7
<i>Numenius arquata</i>	ЧКУ	25	БМ	Ог ³ , Рс ² , Сг ² , БЛ ¹	↓ 50	↓ 50
<i>Limosa limosa</i>	М	12	Б	Ог ¹ , Рс ¹	↓ 25	↓ 30
<i>Larus ridibundus</i>	НМ	23	ЗР, ЗШ	Ог ⁴ , Рс ³ , Вд ³ , ПД ² , Д ² , ЛД ² , БЛ ² , С ²	↓ 10	↓ 30
<i>Larus minutus</i>	НМ	1	ЗР	Вд ¹ , Рс ¹ , Ог ¹	-	0
<i>Larus cachinnans</i>	НМ	32	ЗР, ЗШ	Ог ³ , Рс ² , Вд ² , ПД ² , Д ²	↑ 10	0
<i>Larus canus</i>	НМ	2	ЗР, ЗШ	Ог ² , Вд ² , Д ¹ , ПД ¹ , Рс ¹	≈	0
<i>Chlidonias hybrida</i>	НМ	21	ЗР	Рс ² , С ¹ , Вд ¹ , Д ¹ , ПД ¹ , Ог ¹	≈	↓ 30
<i>Chlidonias niger</i>	НМ	3	ЗР	Рс ¹ , С ¹	≈	≈
<i>Sterna hirundo</i>	НМ	1	ЗР	Д ² , ПД ² , Ог ² , Рс ² , Вд ¹ , ЛД ¹ , С ¹ , БЛ ¹	≈	≈
<i>Columba oenas</i>	ЧКУ	4	БМ	Л ¹ , Сг ¹	↓ 10	↓ 10
<i>Columba livia f. dom.</i>	М	141	Б	Пс ² , Сг ²	0	0
<i>Columba palumbus</i>	М	238	Б	Сг ⁴ , Л ² , ЛД ² , Д ² , ПД ² , Рс ²	↑ 25	↑ 40
<i>Streptopelia decaocto</i>	М	28	ЗР	Пс ³ , Сг ²	↓ 10	0
<i>Streptopelia turtur</i>	М	24	Б	Д ¹ , ПД ¹ , ЛД ¹ , Л ¹	↓ 10	↓ 10
<i>Bubo bubo</i>	ЧКУ	3	БО	СЛ ¹ , Л ¹	0	0
<i>Asio otus</i>	НМ	14	ЗР	Л ¹ , Пс ¹ , ЛД ¹	0	0
<i>Asio flammeus</i>	НМ	23	ЗР	СЛ ²	↓ 25	↓ 10
<i>Strix uralensis</i>	ЧКУ	53	БО	Л ¹	↑ 10	0
<i>Strix aluco</i>	НМ	32	БО	Пс ² , Л ¹	0	0
<i>Dryocopus martius</i>	НМ	3	ЗР	Л ¹	0	0
<i>Picus canus</i>	НМ	2	ЗР	Пс ² , Л ²	0	0
<i>Dendrocopos major</i>	НМ	7	ЗР	Л ² , ЛД ² , Вд ¹	0	0
<i>Dendrocopos syriacus</i>	НМ	5	ЗР	Пс ² , Вд ¹ , Л ¹	0	0
<i>Sturnus vulgaris</i>	НМ	43	ЗР	Рс ⁵ , ЛД ² , СЛ ² БЛ ¹ , Пс ¹ , Ог ¹ , Вд ¹	↓ 10	0
<i>Garrulus glandarius</i>	НМ	35	БО, ЗР	Пс ³ , Л ² , Д ¹ , ПД ¹ , Вд ¹	↑ 10	0
<i>Pica pica</i>	НМ	37	ЗШ	ЛД ² , Рс ² , Л ¹ , Пс ¹ , Д ¹ , ПД ¹ , С ¹ , Вд ¹ , Мк ¹ , Ог ¹	0	0
<i>Corvus monedula</i>	НМ	21	ЗШ	Пс ² , Вд ² , ЛД ²	↓ 10	0
<i>Corvus frugilegus</i>	НМ	135	ЗШ	Сг ⁴ , Пс ⁴ , Рс ³	↓ 10	0
<i>Corvus cornix</i>	Ш	36	ЗШ	ЛД ² , Рс ² , Вд ² , Ог ² , Д ² , ПД ² , Мк ²	0	0
<i>Corvus corax</i>	НМ	11	ЗШ	Л ¹ , СЛ ¹ , С ¹ , Д ¹ , ПД ¹ , Ог ¹ , Рс ¹ , Вд ¹	0	0
<i>Turdus pilaris</i>	НМ	13	ЗР	Пс ³ , Вд ² , ЛД ² , Л ² , СЛ ² , Рс ²	0	0
<i>Passer domesticus</i>	НМ	46	ЗР	Пс ⁴	↓ 25	?
<i>Passer montanus</i>	НМ	32	ЗР	Рс ³ , СЛ ³ , Пс ³ , Ог ² , Д ² , ПД ² , С ² , Вд ² , Мк ¹	0	0
<i>Emberiza citrinella</i>	НМ	8	ЗР	Пс ³ , Л ³ , ЛД ² , Сг ² , Мк ² , Д ² , ПД ¹ , СЛ ¹	↓ 10	?

¹ Згідно з матеріалами Літопису природи Галицького НПП (Том 1, 2007) зі змінами та доповненнями / According to Chronicles of Nature of Halych NPP (Vol. 1, 2007) with changes and additions;

² Згідно з монографією (Бокотей та ін., 2010) / According to (Бокотей та ін., 2010);

Примітки до таблиці / Notes for table: Природоохоронний та господарський статус / Conservation and economic statuses: **НМ** – види не вважаються мисливськими згідно з чинним законодавством / Not hunting bird species by current legislation; **М** – мисливські види згідно з чинним законодавством / Hunting bird species by current legislation; **ЧКУ** – види занесені до Червоної книги України / Species from the Red Book of Ukraine; **Ш** – вважається шкідливим і здобування дозволене згідно з чинним законодавством / considering harmful and hunting assented by current legislation; Цінність виду як трофею / Value of the species as a trophy: **Б** – бажаний для мисливців трофей (здобувають заради м'яса та спортивного інтересу) / Desirable trophy for hunters (hunted for meat and sporting interest); **БМ** – бажаний для браконьєрів трофей (полюють цілеспрямовано заради м'яса та спортивного інтересу) / Desirable trophy for poachers (intentionally hunted for meat and sporting interest); **БО** – бажаний для браконьєрів трофей (полюють переважно заради опудала) / Desirable trophy for poachers (hunted mainly for mounting); **ЗШ** – здобувають, вважаючи шкідливими для мисливського або рибного господарства / hunted, considering harmful to hunting or fishery; **ЗР** – не вважається цінним трофеєм (здобувають заради розваги) / Considering not value trophy (hunted for fun). Типові біотопи перебування у період полювання / Main locations during hunting period: **ПС** – парки, сади, сквери / parks, gardens, squares; **Д** – ріка Дністер з береговою смугою / Dniester river with coastline; **ЛД** – ліві допливи Дністра з береговими смугами / left tributaries of Dniester river with coastlines; **ПД** – праві допливи Дністра з береговими смугами / right tributaries of Dniester river with coastlines; **Вд** – водосховище (Бурштинське) / Burshtynske Reservoir; **Рс** – риборозплідні ставки / fishery ponds; **Ог** – очисні гідроструктури / sewage structures; **Мк** – меліоративні канали / reclamation channels; **С** – стариці / oxbows; **БЛ** – болота, вологі луки / marshes, wet meadows; **Л** – ліси / forests; **СЛ** – степи, луки / steppes, meadows; **Сг** – сільськогосподарські угіддя / farmlands. Чисельність / Quantity: A^5 – масові види / very numerous, A^4 – численні / numerous, A^3 – звичайні / common, A^2 – рідкісні / rare, A^1 – дуже рідкісні / very rare (Бучко, 2008). Тенденції / Tendency (за Бокотеем зі спів., 2010): 0 – відносно стабільна / relatively stable; ↓ – зменшується / decreases; ↑ – зростає / increases, ≈ – коливається / fluctuating; ? – невідома / unknown.

Бажаними трофеями, майже для всіх мисливців дослідженої території, є 25 видів. На них полюють цілеспрямовано заради м'яса та спортивного інтересу. Їх здобування передбачене чинним законодавством. Це представники рядів Гусеподібні Anseriformes – 14, Куроподібні Galliformes – 2, Журавлеподібні Gruiformes – 3, Сивкоподібні Charadriiformes – 3 та Голубоподібні Columbiformes – 3.

Найчастіше мисливці досліджуваного регіону здобувають лиску *Fulica atra* – 46,0% від усіх впольованих птахів. Вона домінує серед трофейних видів на риборозплідних ставках, де щільність становить 12,9-17,8 пар / 100 га, а її частка серед гніздової орнітофауни – 5,7% (Бокотей та ін., 2010). З 2005 до 2015 рр. нами виявлене здобуття 6076 особин виду. Впродовж цього періоду існує тенденція до стрімкого зниження чисельності та інтенсивності добування (рис. 1), хоча лиска не є вразливим видом і більша частина гніздової популяції виживає завдяки своїй поведінці (при першому пострілі птахи ховаються у густій зарості надводної рослинності). Легкою здобиччю для мисливців вони стають коли «піднімаються на крило», бо летять не швидко і прямолінійно. Численним вид є тільки на риборозплідних ставках, на старицях і озерах – рідкісний.

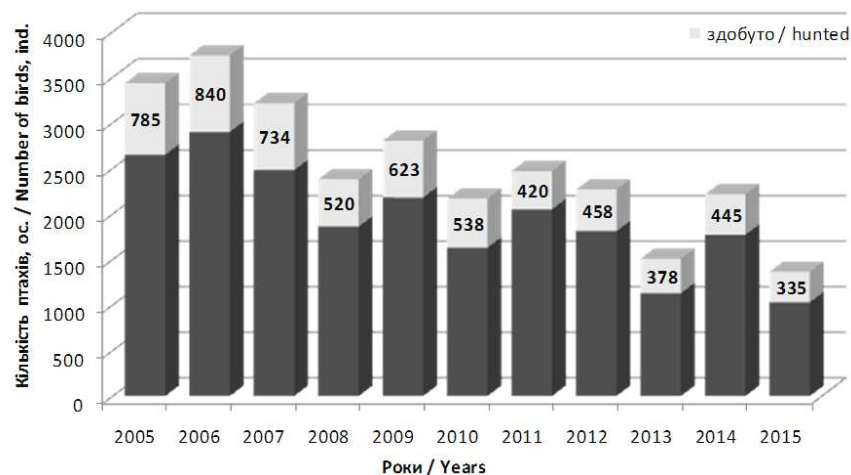

Рис. 1. Динаміка чисельності та здобування лиски на ділянці Кукільники упродовж 2005-2015 рр. / Dynamics of quantities and hunts of Coot at Kukilnyky distance during 2005-

Найбажанішим серед птахів трофеєм мисливці вважають крижня *Anas platyrhynchos*, частка здобування якого – 16,0% від усіх впольованих птахів. Щільність на риборозплідних ставках становить 6,1-8,5 пар / 100 га, а частка участі серед гніздової орнітофауни становить 2,7% (Бокотей та ін., 2010). З 2005 до 2015 року виявлено здобуття 2012 особи виду. Впродовж цього періоду відбувається зниження чисельності (приблизно на 20%) та інтенсивності добування (рис. 2). Крижень дуже вразливий вид і майже половина гніздової популяції винищується. Крижень – легка здобич бо «важко піднімається на крило» із заростей надводної рослинності. Поширений майже на всіх водоймах району, часто живиться на с/г угіддях.

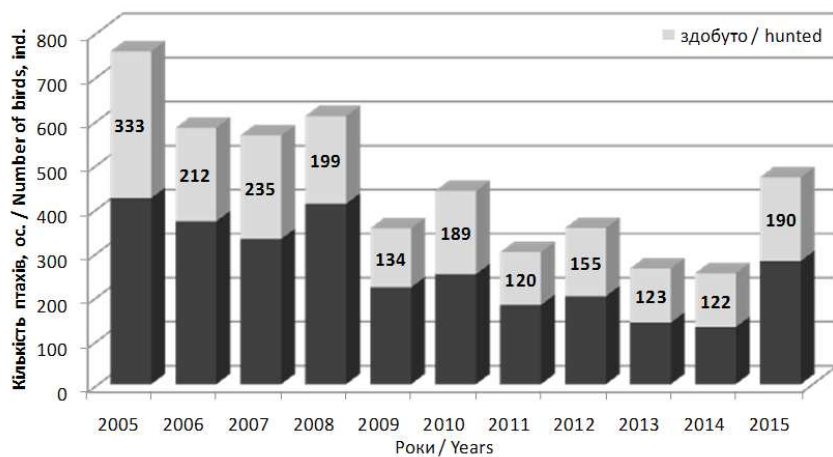

Рис. 2. Динаміка чисельності та здобування крижня на ділянці Медуха-Кукільники упродовж 2005-2015 рр. / Dynamics of quantities and hunts of Mallard at Medukha-Kukilnyki distance during 2005-2015

Велике значення у мисливському господарстві має попелюх *Aythya ferina*. Частка здобування становить 16,0% від усіх виявлених впольованих птахів. Щільність на риборозплідних ставках становить 7,7-10,5 пар / 100 га, а частка участі серед гніздової орнітофауни 3,4% (Бокотей та ін., 2010). З 2005 до 2015 року виявлене здобуття 2083 особини цього виду. Впродовж цього періоду відбувається значне зниження чисельності (приблизно на чверть) та інтенсивності добування (рис. 3). Попелюх також дуже вразливий вид і майже половина гніздової популяції винищується. Попелюх – легка здобич, бо тримається переважно відкритих водойм і зазвичай не переходується у заростях надводної рослинності. Поширений тільки на риборозплідних ставках.

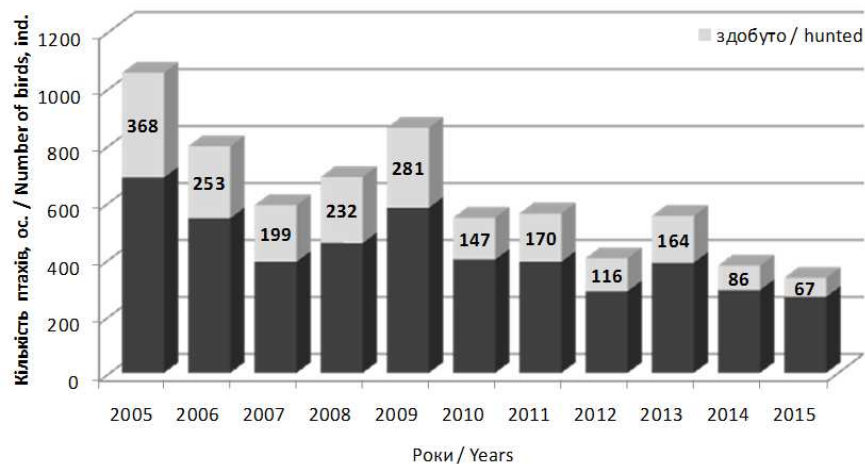

Рис. 3. Динаміка чисельності та здобування попелюха на ділянці Медуха-Кукільники упродовж 2005-2015 років / Dynamics of quantities and hunts of Pochard at Medukha-Kukilnyki distance during 2005-2015

Четверте місце по здобуванню посідають (по 6%) чирянка велика *Anas querquedula* – 825 випадків і куріпка сіра *Perdix perdix* – 745. Чисельність чирянки великої зменшилась на 30%, як і інтенсивність здобування. Безсніжні зими впродовж останніх років позитивно вплинули на динаміку чисельності популяції куріпки сірої. У період осінньої міграції мисливці часто здобувають чирянку малу *Anas crecca* – 5% від усіх виявлених впольованих птахів. Добування припутня *Columba palumbus* посідає шосте місце (2%). По одному відсотку припадає на перепілку *Coturnix coturnix* і голуба сизого *Columba livia f. domestica*. Випадки здобування інших мисливських видів (пірникоза велика *Podiceps cristatus*, гуси сіра *Anser anser* і білолоба *A. albifrons*, гуменник *A. fabalis*, свищ *Anas penelope*, широконоска *A. clypeata*, шилохвіст *A. acuta*, чорні чубата *Aythya fuligula* і морська *A. marila*, морянка *Clangula hyemalis*, турпан *Melanitta fusca*, пастушок *Rallus aquaticus*, водяна курочка *Gallinula chloropus*, коловодник звичайний *Tringa totanus*, брижач *Philomachus pugnax*, побережник чорногрудий *Calidris alpina*, баранець звичайний *Gallinago gallinago*, слуква *Scopolax rusicola*, горлиця звичайна *Streptopelia turtur* і садова *S. decaocto*, займають тільки 3% (384 ос.) від усіх виявлених законно впольованих птахів.

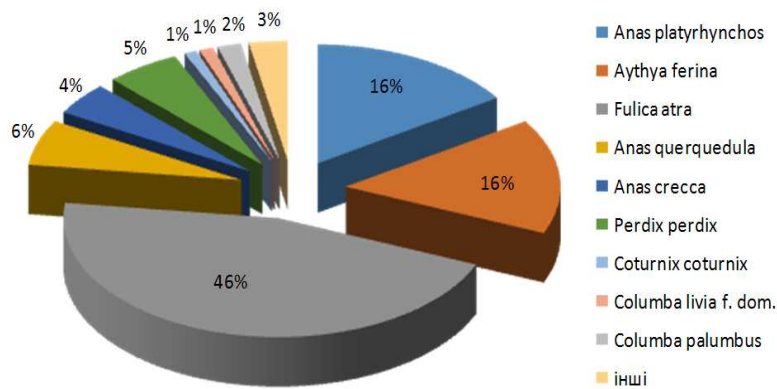

Рис. 4. Частка участі виявлених трофеїв мисливських птахів у 2005-2015 роках в угіддях Галицької РО УТМР / Composition of hunted bird trophies inspected in the territory of Galician RO UHFA during 2005-2015

Для браконьєрів бажаними трофеями, на які полюють цілеспрямовано заради м'яса та спортивного інтересу (всупереч чинного законодавства), є 13 видів, 9 з яких – представники ЧКУ. Найбільше потерпають представники ряду Гусеподібні: лебідь-шипун *Cygnus olor*, галагаз *Tadorna tadorna*, нерозень, чернь білоока *Aythya nyroca*, гоголь *Vucephala clangula*, крехи середній *Mergus serrator*, великий *M. merganser* і малий *M. albellus*. У гірській частині досі полюють на глушця *Tetrao urogallus* і орябка *Tetrastes bonasia*, про що свідчать опудала цих видів на сувенірних ринках. З Сивкоподібних цілеспрямовано заради м'яса часто здобувають кульона великого *Numenius arquata*, рідко – баранця великого. Із заборонених до полювання Голубоподібних виявлені випадки відстрілу голуба-синяка *Columba oenas*.

Нами виявлено випадки здобування 14 видів птахів спеціально для виготовлення з них опудал, 8 з яких представники ЧКУ. Найчастіше під постріл потрапляють середні та великі за розмірами представники Соколоподібних *Falconiformes* – осоїд *Pernis apivorus*, шуліка чорний *Milvus migrans*, яструб великий *Accipiter gentilis*, зимняк *Buteo lagopus*, канюк звичайний *B. buteo*, орел-карлик *Hieraaetus pennatus*, підорлик малий *Aquila pomarina*, беркут *A. chrysaetos*, лунь очеретяний *Circus aeruginosus*, та Совоподібних *Strigiformes* – пугач *Bubo bubo*, сови довгохвоста *Strix uralensis* і сіра *S. aluco*, а також згадані глушець і орябок. З Горобцеподібних *Passeriformes* на опудала здобувають сойку *Garrulus glandarius*. Найбільше на сувенірних базарах зареєстровано опудал канюків та сов довгохвостих, хоча необхідно зазначити про суттєве зменшення кількості опудал впродовж останніх 5 років.

Шкідливими для мисливського чи рибного господарства досі вважають 18 видів, 6 з яких є представниками ЧКУ. Це баклан великий *Phalacrocorax carbo*, чепура велика *Egretta alba*, чаплі сіра *Ardea cinerea* і руда *A. purpurea*, сапсан *Falco peregrinus* та інші вище перелічені види, яких здобувають на опудала. Шкідниками рибного господарства

вважають мартинів звичайного *Larus ridibundus*, сивого *L. canus* і жовтоногого *L. cachinnans*. На водоймах досліджуваної території виявлені 28 видів птахів у харчовому раціоні котрих трапляється риба. Тільки 10 з них є звичайними, 13 – рідкісними і 4 дуже рідкісними за чисельністю у період вирощування риби. Із звичайних видів надають перевагу рибі тільки великий баклан і сіра чапля, решта – комахам і рідше – рибі. Відсоток промислової риби в харчуванні птахів-іхтіофагів невеликий. Птахам ця риба доступна тільки на перших місяцях життя, коли має невеликі розміри. Більшість рибоїдних птахів надає перевагу малоцінним і «сміттєвим» видам риб. 17 видів птахів приносять користь рибному господарству знищуючи у великій кількості не бажаних комах: плавунців, водолюбів, клопів (Смогоржевський, 1959). Цілеспрямовано мисливці відстрілюють воронових: сороку *Pica pica*, галку *Corvus monedula*, грака *C. frugilegus*, крука *C. corax* і сіру ворону *C. cornix*, безпідставно вважаючи їх шкідниками мисливського та сільського господарств. Регулювання останнього передбачено законодавством.

Виявлені випадки відстрілу 42 видів птахів заради розваги, 2 з яких є представниками ЧКУ. Тушки здобутих птахів не використовували. Це представники рядів Гагароподібні – 1, Пірникозоподібні – 4, Лелекоподібні – 7, Соколоподібні – 2, Журавлеподібні – 2, Сивкоподібні – 16, Совоподібні – 2, Голубоподібні – 1, Дятлоподібні – 4, Горобцеподібні – 5. Представники трьох останніх рядів ставали легкою здобиччю, в основному, любителів полювання з пневматичною зброєю, яка сьогодні загальнодоступна.

За період досліджень виявлені випадки відстрілу 190 особин птахів занесених до ЧКУ. Найчастіше браконьєри здобувають для виготовлення опудал сови довгохвосту (53 ос. – 26% від всіх виявлених «червонокнижних» трофеїв), а також глушця (13 ос. – 6%) і орябка (23 ос. – 11%). Проблема в тому, що саме на сувенірних ринках губляться сліди злочинців, що здобували цих птахів. Так, 23.12.2007 р. на сувенірному ринку в м. Яремче було виставлено для продажу 28 опудал сови довгохвості, 5 глушців та 8 орябків. Від браконьєрів суттєво потерпає, раритетна гідрофільна орнітофауна. На риборозплідних ставках зареєстровано здобуття 31 (15%) нерозня та 11 черней білооких (5%), на Дністрі – 23 гоголя (11%), а на ставках-відстійниках 25 (12%) кульонів великих. Частка участі інших 23 здобутих «червонокнижних» видів становить 11%. Найбільша проблема в тому, що ніхто із мисливців навіть не підозрював, що скоїв злочин. Деякі з них без вагань, з гордістю, демонстрували свої трофеї, навіть не усвідомлюючи, що серед них є «червонокнижні види». Як показало опитування, представниками ЧКУ мисливці називають: «білу чаплю», «лебеда», «галагаза», «беркута», «сокола-сапсана», «кулика-сороку», «турухтана» і «пугача». Надзвичайно важко притягнути таких злочинців до відповідальності, а знайти свідків здобуття рідкісної тварини взагалі неможливо. Після повідомлення їх про злочин була єдина відповідь – «не я стріляв, а зайшов вже мертву і підібрав». Службою охорони мисливських угідь не складено жодного протоколу на правопорушників про здобування видів занесених до ЧКУ.

Найбільше видове різноманіття птахів виявлене на риборозплідних ставках – 113, це 55% від загальної кількості видів, зареєстрованих на досліджуваній території (245 видів). А у період осінньої міграції (сезон полювання), тут виявлено 103 видів, що становить 43% від орнітофауни регіону (Бучко, 2007). Відповідно, саме полювання на

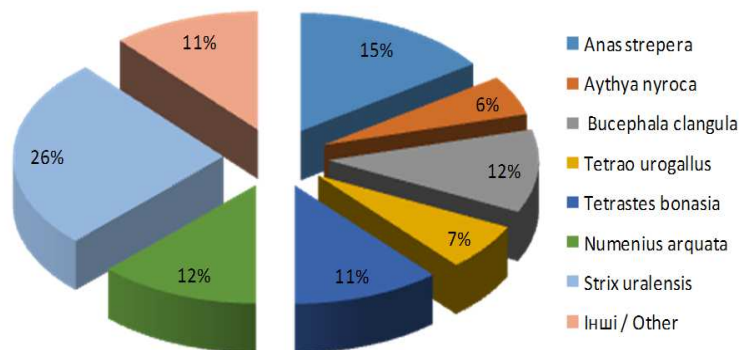

Рис. 5. Частка участі виявлених здобутих видів птахів занесених до ЧКУ / Rate of species, listed to the Red Book of Ukraine, among hunted birds

ставках приносить найбільшої шкоди орнітофауні – здобуті 64 види (62% від усіх відстріляних видів) і найбільша кількість (138) птахів представників 7 видів ЧКУ (рис. 6). Полювання на ставках негативно впливає на гніздові популяції нерозня і чорні білоокої та мігранта – кульона великого. Щорічні відкриття полювання наприкінці репродуктивного періоду (друга субота серпня) призвели до значного погіршення стану регіональної мисливської гніздової орнітофауни риборозплідних ставків.

У лісових масивах виявлене здобування 38 (18%) особин 5 «червонокнижних» видів. Найбільше тут потерпають сова довгохвоста, глушець, орябок і пугач. На Дністрі – 18 (8%) особин 4 видів (гоголь, крех середній, скопа і шуліка чорний). На технічних гідроспорудах – 12 (6%) особин 4 видів (сокіл-сапсан, баранець великий, кульон великий, кулик-сорока). На с/г угіддях – 8 (4%) особин 4 видів (голуб-синяк, орел-карлик, малий підорлик, беркут). Нами не виявлено жодного випадку браконьєрства видів з ЧКУ на старицях, меліоративних каналах і озерах.

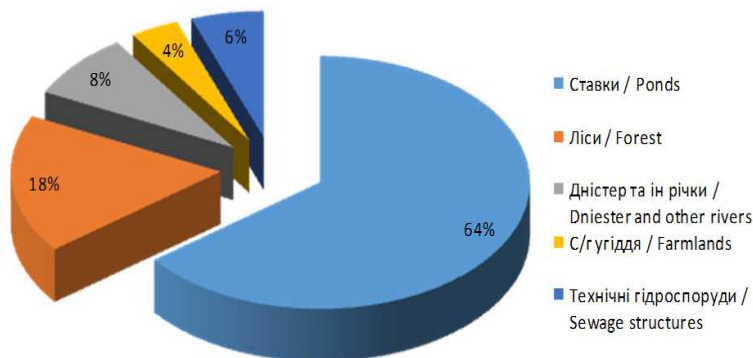

Рис. 6. Частка участі виявлених здобутих особин птахів занесених до ЧКУ по біотопах / Composition of hunted birds, listed to the Red Book of Ukraine, at biotopes

Висновки

Спостерігається низький рівень мисливської культури і брак знань про мисливську орнітофауну у мисливців і, звичайно, ідеальним правильним рішенням виходу із ситуації, що склалася – повна заборона полювання на птахів у вільному стані. Сьогодні мисливське господарство повинне базуватися на використанні видів, вирощених тільки у вольєрах (наприклад фазан звичайний і крижень).

Виходом із ситуації є створення нових природоохоронних територій у біотопах де є великі скупчення раритетних видів, насамперед – на риборозплідних ставках.

Ведення мисливського господарства у сфері збереження мисливської орнітофауни є неефективним, збитковим і нерациональним, призводить до суттєвого зменшення чисельності у популяціях багатьох мисливських видів.

З метою збереження та відтворення чисельності рідкісних представників необхідно внести зміни до чинного законодавства:

- полювання на водоплаву пернату дичину відкривати не швидше 30 вересня, що дозволить зберегти місцеву гніздову фауну;
- заборонити полювання на штучних водоймах.
- вести чіткий контроль за правилами полювання і нормами здобування трофеїв у період полювання;
- регулярно поводити природоохоронну агітацію, підвищення рівня біологічних та екологічних знань мисливців та працівників мисливського господарства.

Бокотей А.А., Дзюбенко І.М., Горбань І.М., Кучинська І.В., Башта А-Т.В., Пограничний В.О., Бучко В.В., Сенік М.А. Гніздова орнітофауна басейну Верхнього Дністра. – Львів, 2010. – 400 с.

Бучко В.В. Оцінка стану орнітокомплексів у контексті збереження біорізноманіття (на прикладі Галицького НПП) // Наук. вісн. Ужгород. ун-ту. Сер. біол. – Ужгород, 2008. – Вип. 23. – С. 26–32.

Смогоржевський Л.О. Рибоїдні птахи України. – Київ, 1959. – 121 с.

Червона книга України. Тваринний світ. – К: Глобалконсалтинг, 2009. – 600 с.

Фесенко Г.В., Бокотей А.А. Анотований список українських наукових назв птахів фауни України (з характеристикою статусу видів). – Київ-Львів, 2007. – 112 с.

УДК

ЗИМІВЛЯ СОВИ ВУХАТОЇ *ASIO OTUS* У ЗАХІДНІЙ ЧАСТИНІ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

В. А. Волошин

Зимівля сови вухатої *Asio otus* у західній частині Дніпропетровської області. – Волошин В.А. У статті наводимо результати спостережень зимівель сов вухатих в місцях розташування їхніх днювальних скупчень у с. Кудашівці Криничанського р-ну Дніпропетровської обл. протягом зимових періодів 1992/93 – 2015/16 рр включно. Досліджено етапність формування зимуючої зграї на місці днювання і її розпад наприкінці зимівлі. Особливу увагу звертаємо на дослідження поведінки птахів під час денного відпочинку у досвітню й вечірню пори. Встановлено чим під час зимівлі живляться сови вухаті із спостережуваної зграї. Описано ставлення місцевого населення до вухатих сов на зимівлі.

Ключові слова: сова вухата, *Asio otus*, зимуюча зграя, поведінка птахів.

Адреса: Кудашівська СЗШ I-III ступенів, с. Кудашівка, Україна; E-mail: ecosvit58@meta.ua

Winter time of Long-eared Owl *Asio otus* in west part of Dnipropetrovsk Region. – Voloshyn V.A. In this article it comes about the results of winter searching's in the places of accommodation of day-time Long-eared Owls companies in the village of Kudashivka, Krynychanskiy area, Dnipropetrovsk region, since winter 1992/93 to nowadays. It was experienced the periods of forming winter groups in the day-time places and its fall after winter time. It was attracted great attention to watching the birds' behavior during the day-time rest, the dawn and the sun set. It was concluded what do owls in watching group eat during the winter time. It was described the attitude of the village citizens to Long-eared Owls in winter time.

Key words: Long-eared Owl, *Asio otus*, wintering flock, birds behaviour.

Address: Kudashivska CGES I-III grades, Kudashivka village, Ukraine; E-mail: ecosvit58@meta.ua

Сова вухата *Asio otus* – найпоширеніший вид сов України-Русі. Зимівля цього птаха – цікавий період річного циклу його життя. Певної особливості її зимівлі надає той факт, що сови вухаті в період розмноження не схильні до близького сусідства гніздових пар, а зимової пори вони скупчуються у зграї, ще й здебільшого у населених пунктах і там проводять зиму (Пукинский, 1977).

Раніше у с. Кудашівка Криничанського району Дніпропетровської області тільки в зимовий період можна було натрапити на одну-дві особини сови вухатої дець у гущавині дерев біля сільського ставка, а в інші пори року ці птахи не траплялися ні в межах села, ні в його околицях. Початок 1990-х рр. відзначився помітними змінами у поведінці вухатих сов. Вони численними зграями стали збиратися взимку на денний відпочинок на незаселених садибах вказаного села, весною в парку ввечері чулися шлюбні голоси цих надзвичайно цікавих птахів, влітку в балках на совенят почали натрапляти пастухи колгоспної череди корів. Спостерігаючи протягом тривалого часу за зимівлею сов вухатих у межах села, вдалося перевірити і впевнитися у деяких адаптаційних можливостях цього виду.

Матеріал і методи дослідження

Взимку 1992/93 рр. на вул. Першотравневій, 27 с. Кудашівка у садку навколо хати вместилося близько 60 пернатих створінь з «вушками» – з'явився дуже цікавий об'єкт для споглядання і осягнення того, що саме відбувається у нашому природному середовищі. Тривали зимові спостереження щорічно до зимового періоду 2015/16 рр. включно. У вересні-жовтні стеження проводили з інтервалом 7-10 днів, у листопаді-грудні – 5-7 днів, у січні-березні – 3-5 днів.

Від самого початку спостережень прослідковано зміни місць розташування днювальних скупчень сов, визначено кількість птахів у цих скупченнях, досліджено етапність формування зимуючої зграї на місці днювання і її розпад наприкінці зимівлі. Особливу увагу приділено дослідженню поведінки птахів під час денного відпочинку, у досвітній і вечірній час. Проведено спостереження і за їхньою поведінкою вночі. Нічні спостереження за совами поза межами населеного пункту нами не проводилися.

Спостереження за тим, як сови розлітаються після днювання на пошуки здобичі, проводили з різних відстаней: з точок за 10 і 25 м від місця денного перебування сов у зоні прямої видимості та в секторі розльоту – вектор «З», з дальньої точки, що знаходилася за 550 м від місця днювання. Щоб переконатися, що зимуюча зграя сов почала розпадатися і птахи залишають скупчення, ми з інтервалом у 3-5 днів проводили обліки птахів на садибі, де вони перебували вдень.

Щоб встановити, чим під час зимівлі живляться сови вухаті із спостережуваної зграї, ми зібрали їхні пелетки для аналізу раціону птахів. Відбір пелеток здійснено з місця денного відпочинку птахів, безпосередньо з купи пелеток під деревом. Досліджено пелетки, зібрані в с. Кудашівці у грудні 2010 р. в кількості 100 шт. та в лютому 2016 р. – 50 шт.

Результати спостережень

Роки та місця зимівлі сов у населеному пункті

За увесь час спостережень вухаті сови змінили 4 місця днювання, поступово переміщуючись через село в південному напрямку (рис. 1). У кожному з цих місць птахи зимували більше одного сезону. Найменша тривалість зимівлі в одному місці – 4 зими підряд, найбільша – 14 зим підряд.

Рис. 1. Хронологія розташування місць днювання сови вухатої у с. Кудашівці під час зимівель 1992/93 – 2015/16 (пояснення в тексті) / Years of day-time accommodation of Long-eared Owls in Kudashivka village (explanation in the text)

Місцем днювання взимку птахи найчастіше обирали незаселену садибу з кількома дорослими деревами. Цей варіант обрання місця виявився основним навіть у тих випадках, коли зграя розташовувалася на кількох садибах, розміщених поряд. Для сидіння вдень сови використовували дерева листяних (груші, яблуні, сливи, абрикоси, верби, пірамідальні тополі) і хвойних (туї, ялини) порід. За рівних умов при виборі дерева птахи надавали перевагу яблуням, вербам, тополям, туям, ялинам. За наявності цих дерев головним критерієм вибору місця все ж була відсутність фактору турбування з боку людини. Так, впродовж періодів 1996/97 – 1999/2000 рр включно, сови зимували на вербах біля школи і дитячого садка. Але надмірна увага учнівського контингенту до птахів та прокладання газової магістралі біля дитсадка з одночасним вирубуванням кількох верб змусили сов змінити ці місця. У решті місць простежувалася така закономірність: якщо раніше незаселену садибу займали люди, то у подальшому біля неї сови більше не зимували.

З усіх місць зимівлі, згадуваних у цій статті, лише одне місце, за адресою вул. Робоча, 5, було поруч із заселеною садибою. Перебуванню вухатих сов тут сприяли зростаючі тут плодові дерева і одна висока ялина. Крім того, це крайня, з одним рядом будинків, вулиця у селі. Господарка садиби – самотня жінка 1920 р.н. з особливим толерантним ставленням до своїх пернатих сусідів. У цих умовах сови зимували 14 останніх зим підряд.

Формування зимуючої зграї

Приліт вухатих сов на місце їхнього зимування відбувається з кінця вересня до середини листопада (табл.). Утворення-наповнення зимуючої зграї до максимальної кількості, яка за роки наших спостережень коливалася від 20 до 56 ос., закінчується в третій декаді грудня. Усе відбувається, як правило, в 3-4 етапи з різним інтервалом у часі. Спочатку з'являється 1-3 птахи, які розміщуються на ялині. Коли кількість сов досягає першого десятка, новоприбулі птахи починають розсідатися у цьому ж садку на яблунях, на яких ще є листя. Там сови тримаються до повного опадання листя, після чого переміщуються на ялину. Птахи, які прилітають наступними, розміщуються в основному на яблунях, а також на грушах і абрикосах – 1-5 ос.

Таблиця

Терміни появи перших сов на місці зимівлі у 2006-2015 роках / Terms of appearing of the first owls at the wintering accommodation in 2006-2015

Рік / Year	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Дата / Date	04.10	10.11	15.11	12.10	28.09	13.10	13.11	15.11	30.10	09.11

Повнення загальної зграї відбувається за рахунок кількох мікрозграй, в яких налічується 6-12 птахів. До того, як об'єднатися із загальною зграєю, сови прибулої мікрозграї деякий час перебувають в іншому місці. Так, неодноразово реєстрували прилітні зграї на пірамідальних тополях біля школи. Там птахи сиділи до повного опадан-

ня листя, а потім зліталися у загальну зимову зграю. Появу нових птахів реєстрували вранці, що вказує на приліт сов на місце зимівлі в досвітню пору.

Протягом зимових місяців іноді доводилося спостерігати кількісні зміни в зграї: наприклад, в один із днів нараховували 32 птаха, через тиждень – 38, ще через тиждень знову – 32. Згодом відбувалося повторення інших кількостей: 32-34-32. Тож максимальна кількість сов у зграї не є постійною протягом основної частини зимівлі. Можливо, це пов'язано з періодичною кочівлею невеликої кількості сов на незначній відстані від основної групи у пошуку кращої кормової бази, а згодом птахи повертаються до гурту.

Поведінка сов удень

Доба у вухатих сов, які перебували на зимівлі, ділилася на дві практично однакові за тривалістю частини: днювання з відпочинком – 12 годин, полювання – 12 годин. Для днювання сови обирали «своє» місце на дереві і там майже нерухомо сиділи протягом усієї світлової частини дня (рис. 2).

Рис. 2. Зимуюча зграя сов вухатих на місці днювання. Фото: В. Волошин / Wintering Long-eared Owls flock at day-time accommodation. Foto: V. Voloshin

Перепурхування з гілки на гілку чи перельоти на інше дерево вдень нам не довелося спостерігати. Очі у сов під час днювання тривалий час періодично були то заплющені, то розплющені. Якщо птахи були звернені в сонячну сторону, тоді очі частіше бували заплющеними. Щоб розгледіти будь-які події навколо, сови без різких рухів повертали голову. Іноді вони дивилися на об'єкт небезпеки, оригінально вигнувши тублук, витягнувши шию над гілкою чи визираючи з-під гілки. Такі чудернацькі пози були характерними для сов, коли вони спостерігали за людьми, які на тривалий час зупинялися неподалік місця сидіння птахів. Саме тоді окремі сови іноді подавали тихі квікаючі звуки. Якщо птахи були чимось стурбовані, то після кількох орієнтувальних поглядів у боки вони швидко злітали з місця і, недалеко відлетівши, за одним присідом вмошувалися на іншому місці. Коли надалі сов ніщо не турбувало, то вони, як правило, поверталися на попереднє місце. У випадку тривалих морозів (нижче -15°C), всі сови вдень сиділи на ялині, причому розміщувалися далі від стовбура і переважно на тій частині гілки, які були звернені до сонячної сторони. Так сови днювали у 2010 р.

Періодично сови відригували пелетки. Перед черговим відригуванням сова трохи переступала з ноги на ногу, злегка витягувала шию і кілька разів струшувала головою в боки. Звуків при цьому не подавала. Після випадання пелетки можна було спостерігати 2-3 «жувальні» рухи дзьобом і хвилеподібний рух пір'я на волі. Після цього птах знову на тривалий час завмирав на гілці.

На території досліджуваної ділянки всю зиму 2015/16 років поряд із совами трималися горлиці садові *Streptopelia decaocto* в кількості приблизно 10 птахів. Вони сиділи за 3-4 м від сов удень і залишалися там на ночівлю. Ніяких спроб з боку сов наблизитися до горлиць помічено не було. Не робили сови спроби напасти на цих горлиць і тоді, коли починали розлітатися увечері на полювання.

Відсутність помітної рухової активності у сов на місці днювання дозволяло їм залишатися невиявленими та уникати можливого нападу з боку небезпечних для них птахів, насамперед яструбів. На місці зимівлі сов вухатих, яке знаходилося в парку лікарні смт Божедарівки Криничанського району і налічувало 70 особин, 28.02.2016 довелось спостерігати переслідування сови яструбом малим *Accipiter nisus*. Одна сова відлетіла від зграї, що сиділа на вербі, та сіла неподалік на верхівку каштана. Через кілька хвилин після цього за 10 м від сови на верхівку іншого каштана сів яструб малий. Деякий

час птахи сиділи нерухомо, але згодом сова здійнялася і полетіла до другої частини зграї сов, що розміщувалася на кількох високих в'язях за 40 м. Коли сова пролетіла приблизно половину цієї відстані, яструб стрімко злетів і почав переслідувати сову, він майже наздогнав її. Сова тим часом долетіла до в'язів і після характерного пірнального руху сіла на гілку. Яструб не продовжував переслідування, він сів за кілька метрів від сов на цьому ж дереві, а через 2 хв. полетів звідти. За цей час і переслідувана сова, і решта сов, яких тоді там сиділо понад 30 особин, ніякими рухами і переміщеннями не виказали себе.

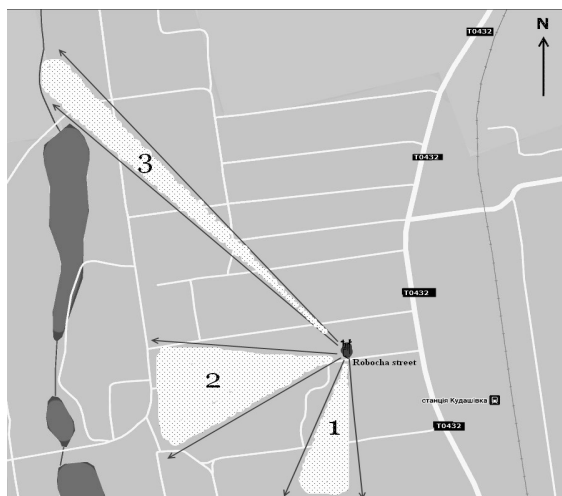
Ніякими особливими рухами не проявляли себе вухаті сови і під час опадів. Коли дощило, сови дужче розпушували оперення, менше витягували шию – ставали округлішими. В дощову погоду птахи більшу частину дня проводили із заплющеними очима. Воду з пір'я сови струшували по закінченню дощу, але не зразу, а ближче до вечора – часу, коли починали розлітатися на полювання. Оперення вухатих сов не відзначається щільністю, але під час дощу намокало мало – вода постійно дрібними кульками стікала з пір'я. Безпосередньо перед вильотом на полювання птахи робили різке, коротке струшування-розпушування свого оперення і майже одразу злітали. Коли сов припорошувало снігом, то вони сиділи в позі «дрімання» аж до завершення опадів, максимально довго використовуючи таке природне маскування. Струшували сніг сови теж безпосередньо перед вечірнім розльотом. Ще менше зайвих рухів робили сови, коли покривалися інєєм. Здавалося, що вони його повністю ігнорували, а іній непомітно зникав. Звичайно, сови ретельно доглядали за своїм пір'ям, але відбувалося це, головним чином, рано вранці, одразу після прильоту з нічного полювання.

Удень 13.01.2000 р., 01.01.2009 р. і 07.03.2016 р. були зареєстровані зіткнення птахів із шибкою вікна шкільної їдальні. Це відбувалося при гарній видимості. У першому випадку птах дістав сильний забій і струс мозку, після удару він не міг летіти. Ніяких помітних зовнішніх пошкоджень сова не мала. Три дні вона нерухомо лежала на дні клітки, у яку ми її помістили. На четвертий день птах вже сидів на влаштованому у клітці сідалі. Ще 2 тижні ми відгодовували птаха, а після відновлення функцій організму сову успішно випустили в природу. В другому випадку удар сови об скло був ковзаючим і птах зразу ж продовжив політ. У третьому випадку зіткнення сови відбулося під прямим кутом, після чого птах почав падати донизу. За півметра до землі сова відновила політ і, піднявшись, сіла на дерево неподалік. Через 5 хв. сова, перелетівши через будівлю школи, сіла на інше дерево. У всіх трьох випадках удари сов припали на центр верхньої шибки на висоті 3-3,1 м від землі. Це звична висота польоту сов на коротких дистанціях. Саме на цій висоті, з урахуванням прямолінійної траєкторії польоту, сова бачить перед собою відображення неба у склі площею 6 м². Вірогідно, що птах сприймає таке відображення як відсутність перешкоди перед ним і, не зменшуючи швидкості польоту, б'ється об скло.

Поведінка сов у вечірній, нічний та досвітній час

Сутінково-темнова фаза в добовому циклі життя вухатих сов – особливе явище в природі. Воно просто вражає і захоплює своєю ритмічністю, точністю. Всі компоненти нічного життя сов хронологічно виважені і доцільні.

Після заходу сонця відбувався розліт сов на полювання. Час розльоту залежав від ступеню освітленості: зі зміною тривалості дня відповідно змінювався і час вечірнього розльоту. Коли на час розльоту падав дощ, то сови взагалі не вилітали на полювання. Якщо згодом дощ усухав, то в ту ніч сови однак не полювали. Такі випадки зареєстровані 11.02.2016 р. і 03.03.2016 р., що підтверджує спостереження Ю. Пукінського (1977).

Усі ці обставини робили добовий етап, коли сови залишали місце днювання, явищем чи не найцікавішим в усьому періоді зимівлі. Розліт тривав 10-12 хв. Сови, які увесь день сиділи майже нерухомо, немов за нечутною командою злегка струшувалися і злітали. Маневруючи між гілками, птахи вилітали на відкритий простір. Іноді вони робили короткі перельоти-перестрибування на сусідні гілки чи дерева і вже звідти злітали остаточно.

В секторі розльоту виділялися три головні напрямки, за якими летіла більшість сов (рис. 3). Відкриті ділянки сови пролітали переважно на висоті 0,5-3 м. Коли птахи пролітали повз садки чи будинки, тоді висота польоту становила 3-5 м. Найчастіше такі об'єкти на своєму маршруті сови обминали, а не зразу збільшували висоту польоту. Залежно від висоти польоту, змінювався характер помахів крилами. Так, на висоті до 1 м сови застосовували махально-ширяючий політ, вище 1-5 м – робили розмірені, глибокі помахи. Іноді сови підіймалися на 8-10 м. Тоді вони робили крилами часті помахи з невеликою амплітудою, через це політ збоку видавався плаваючим. Така манера польоту робила сову менше помітною на більшій висоті.

Рис. 3. Сектори розльоту сов вухатих на полювання (пояснення в тексті) / Flying directions of Long-eared Owls for hunt (explanation in the text)

Спостереження показали, що сови розліталися як поодиночки, так і групами по 2-4 птахи з інтервалом від 10 с до 5 хв. Невеликі групи птахів зареєстровано і в дальній точці спостережень. Там же неодноразово доводилося чути характерне ляскання крил окремих пролітаючих сов. У цьому самому місці ми бачили, як окремі птахи ненадовго (на 5-15 с) сідали на дерева, потім злітали і продовжували далі свій політ.

Полювати сови починали вже в межах населеного пункту. Об'єктом їхньої уваги на полюванні у селі були горлиці садові, які добре помітними зграйками по 5-7 птахів сиділи на ночівлі у садках у верхній частині дерев. Саме таке місце ночівлі горлиць розміщувалося на одному з основних векторів розльоту сов. Вони добре зорієнтувалися у наявності потенційної здобичі і систематично робили напади на горлиць. У більшості випадків сови застосовували раптову атаку з нальоту. Горлиць здебільшого рятувало те, що вони стрімко розліталися в різні боки, чим часто дезорієнтували нападника.

Випадок, який спостерігали 02.02.2003 р. о 17.50, показав ще один спосіб сов нападати на горлиць – із засідки на дереві. Того вечора сова сіла пильнувати горлиць за 10-м від них в сусідньому садку через дорогу. Горлиці злякалися світла, яке увімкнули на подвір'ї, і різко злетіли з місця, а одна несподівано упала додолу в сніг. Коли ця горлиця злітала, то з садка до неї кинулася сова. Однак горлицю сова не наздогнала, бо сама злякалася людини, яка увімкнула світло. Сова злетіла вгору, сіла ненадовго на гілку груші, а згодом полетіла геть.

Полювання вухатої сови на горлиць у садку за адресою вул. Першотравнева, 28, яке ми спостерігали 18.01.2006 р., було по-своєму особливим. Звечора сова активно полювала на горлиць, та, злякавшись присутності людей неподалік, припинила переслідувати їх. Згодом горлиці повернулися на своє попереднє місце і знову вместилися на ночівлю. На світанку 19.01.2006 р., тільки-но почало сіріти, на місці попереднього полювання спостерігали сову, яка їла горлицю, вмовившись на землі під деревом. У літературі описано випадки, коли сови, зокрема пугач *Bubo bubo*, поверталися до раніше впійманої здобичі (зайця), щоб доїсти її (Формозов, 1989). У випадках, які ми спостерігали, сови регулярно відвідували постійні місця ночівлі горлиць або поверталися до попереднього місця полювання, що вказує на певну системність пошуку здобичі та підтверджує наявність у вухатих сов пам'яті.

Незвичний випадок полювання сов ми спостерігали 09.03.2005 р., коли відразу дві сови переслідували зайця сірого *Lepus europaeus*. Це відбувалося на вигоні за селом о 07 год. 50 хв. Протягом 3 хв. птахи атакували зайця, налітали на нього з різних боків, декілька разів робили хапальні рухи ногами. Заєць петляв у різних напрямках і згодом відірвався від переслідування. Зважаючи на час, коли відбувалася ця подія, можна припустити, що це були сови не із зимуючої зграї. У такий час зграя у повному складі вже перебувала на місці днювання.

Коли тільки починало розвиднятися, сови починали злітатися. Приліт з нічного полювання тривав приблизно стільки само, як і розліт – від 10 до 15 хв. Птахи злітали за тим же маршрутом, що й розліталися. Сови прибували в основному поодиночки, але іноді й групами по 2-3 птахи. Можна припустити, що такими групами сови й на полюванні трималися разом або об'єднувалися вже на зворотному шляху. Ранкову реєстрацію сов після їхнього полювання ми проводили тільки в точці «Робоча, 5». Коли ми прибували на 10-15 хв. пізніше початку прильоту до днювального місця, який теж залежав від ступеня освітленості, то реєстрували усіх сов уже на деревах. На яблуні сови сідали зразу після прильоту, а на ялину після короткочасного сидіння на інших деревах у глибині саду, де починали впорядковувати оперення. Це робили й усі інші сови зграї. Процедура чищення оперення тривала не більше 15 хв. Увесь цей час сад наповнювався особливим «совиним перешіптуванням» – поєднанням неголосного нявчання і плямкання. Через означений час всі звуки стихали, і сови займали свої місця на весь день.

Характер живлення вухатих сов під час зимівлі

Розміри обстежених куп совиних пелеток залежали від кількості птахів на певному дереві, а форма – від виду дерева. Коли сови сиділи на яблунях чи інших плодкових деревах, то пелетки розміщувалися на землі прямо під ними. Якщо для днювання птахи обирали ялину чи тую, то через особливе розміщення гілок та їх форму пелетки при падінні розкочувалися в боки і тоді загальна їх купа лежала не прямо під совами, а неподалік.

У 100 пелетках сов вухатих, які зимували в 2010 р. у с. Кудашівці, виявлено остеологічні рештки дрібних гризунів: мишу польову *Apodemus agrarius* – 2 особини, хом'ячка сірого *Cricetulus migratorius* – 7, полівку звичайну *Microtus arvalis* – 9, полівку схід-

ноєвропейську *Microtus levis* – 56, мишу хатню *Mus musculus* – 8, мишу курганцеву *Mus spicilegus* – 35, мишу лісову *Sylvaemus sylvaticus* – 6, мишу малу лісову *Sylvaemus uralensis* – 7 особин, а також залишки 3 особин птахів.

У 50 пелетках у 2016 р., зібраних у с. Кудашівці, виявлено остеологічні залишки миші курганцевої (30%), полівки звичайної (30%) (полівок нещодавно за генетичними показниками розділили на низку видів, морфологічно дуже схожих; в пелетках їх розрізнити неможливо, тому для уточнення, яку саме полівку було впіймано совою, треба ловити тваринок давилками або живоловками і дивитися тушки), миші лісової (30%) і хом'ячка сірого (10%).

Закінчення зимівлі

Тривалість перебування на зимівлі зграї сов по сезонах неоднакова і коливається у межах 135-180 днів. Зменшення кількості зимуючих птахів починаються у третій декаді лютого. Показником того, що птахи починають поступово залишати звичне місце днювання є той факт, що протягом 3-4 днів підряд ми не спостерігали у дальній точці жодного птаха. До такого моменту кожного вечора реєстрували сов, які звичним маршрутом летіли на полювання.

Розформування зграї дуже нагадувало її утворення, тільки у зворотному порядку. Спочатку відлітали ті сови, які розміщувалися на плодкових деревах. Як правило, це відбувалося за 2-3 етапи протягом тижня-півтора. Птахи, які сиділи на ялині, відзначалися тривалішим перебуванням: їхній відліт тривав практично увесь березень. Кожного контрольного огляду ми реєстрували на 1-2 птахи менше. Насамкінець залишалося найчастіше 2 птахи, яких бачили вдень. Пізніше 30 березня ми сов на ялині не бачили. Така схема завершення зимівлі вухатих сов, ймовірно, показує, що у певний вечір одночасно з черговим вильотом на полювання сови залишають і місце свого зимового перебування.

Зимівля сов поза межами населеного пункту

Випадків спостереження скупчення сов поза населеним пунктом зареєстровано два: 09.01.2005 понад 10 вухатих сов спостерігали в тернику в балці Крутій (Чобіт), що за 5,5 км на північний захід від с. Кудашівки; 08.12.2012 приблизно 20 сов виявлено там само, що і в першому випадку. Перше спостереження залишилося без подальшої перевірки, а в другому випадку через три тижні провели контрольне відвідування місця перебування зграї. Повторне відвідування показало відсутність сов, а кількість пелеток свідчила про те, що птахи там сиділи недовго. Ймовірно, це була транзитна зграя, яка, можливо, поповнила згодом зграю, що зимувала в с. Кудашівці. Саме в грудні спостерігається найчисельніше поповнення загальної зимуючої зграї. Так, у тому ж таки 201-2 р. перша сова з'явилася на зимівлі лише 13.11, а 16.12 їх було понад 20. Отже, цілком вірогідно, що масиви клену і терну в балці Крутій (Чобіт) були проміжним місцем перебування вухатих сов на шляху до остаточного місця зимівлі.

Ставлення місцевого населення до вухатих сов на зимівлі

Показово, що за всі роки існування в селі місць, де зимували зграї вухатих сов, місцеве населення в цілому без особливої уваги ставилося до цього факту – «Ну є, то й є!» Можливо, саме поведінка сов робила їх такими «непопулярними односельчанами». Часто від людей, які жили неподалік місця днювання сов, можна було почути слова здивування, що хтось «такий» поруч живе – «Та якось однаково... вони ж нас не чіпають... та хай сидять собі...». При цьому не робилися ніякі висновки про хоча б якесь значення птаха у житті людей.

Періодично мав місце прямий негативний вплив від дітей середнього шкільного віку, який проявлявся у жбурлянні каміння в бік ялини, що більше шкодило шибкам

будинку. Січневі свята з перших років XXI століття стали відзначатися масовими салютуваннями із застосуванням піротехнічних пристроїв. Така світло-шумова вакханалія, яка відбувалася неподалік місця днювання сов, турбувала птахів, вони лякалися і розліталися у різні боки. Однак за всі роки спостережень лише один раз у січні 2010 р. мав місце випадок, коли від прямого попадання піротехнічного виробу в дерево, на якому сови ще сиділи, одна сова загинула. Значною мірою сов рятувало те, що саме у час масових піротехнічних оргій з боку людей усі птахи знаходилися на нічному полюванні. Ще один труп сови був виявлений у січні 2011 р. під деревами на одній з вулиць села. Причини загибелі сови за зовнішнім оглядом встановити не вдалося. У лютому 2013 р. мав місце випадок, коли згряя сов у кількості 12 птахів на тривалий час перестала збиратися на тополях біля школи після того, як їх там потривожив юний «зимовий грибник» – третьокласник, який збивав трутовики на деревах. Сови налякалися і розлетілися.

Про утримання місцевими жителями вухатих сов у неволі інформації не надходило. Лише у січні 2000 р. і січні 2016 р. до нас потрапляли птахи, що зазнавали ушкоджень. Про перший випадок написано вище, а випадок 2016 р. закінчився для сови трагічно: від численних пошкоджень, яких птах зазнав через зіткнення з потягом, він, проживши ще 4 доби, раптово помер.

Як вже зазначалося, сови не лишалися зимувати на садибі, яку заселяли люди. Однак, одну зиму вони у кількості 10 птахів ще зимували на садибі С.С. Зайцева, який тільки позитивно відгукувався про своїх таких незвичних сусідів, за якими він завжди з цікавістю спостерігав.

Виокремлюється одне місце із заселеною садибою, де сови зимували найбільшу кількість зим підряд – вул. Робоча, 5. Очевидно, що це саме той випадок, коли виникло максимальне порозуміння між птахами і людьми. Господарка садиби Раїса Яківна Єфіменко – була справжньою берегинею вухатих сов більше десяти останніх зим. Незважаючи на свій понад 90-літній вік, вона добре пам'ятала той час, коли сови тільки починали зимувати на її ялині, як птахи зліталися восени, як вилітали на полювання, що робили вдень. Доброзичливе ставлення до птахів мали можливість бачити і відчувати її діти, онуки і правнуки. Усі родичі та знайомі, що відвідували Раїсу Яківну, могли особисто спостерігати, як, безперечно розумні, вухаті сови реагували на близькість людей. Коли з боку людей птахи не відчують ні агресії, ні навіть поганих думок чи нарікань, то й поводяться спокійно і систематично прилітають зимувати.

Висновки

Про перебіг зимівлі сов вухатих у с. Кудашівці можна зробити такі загальні висновки: цей тривалий процес (в нашій місцевості до 6 міс.) відбувається у своєрідному злагодженому ритмі; сови на зимівлі – птахи неконфліктні; пристосувавшись до відповідного оточення, яке має переважно антропо-селитебний характер, цей вид наразі достатньо комфортно себе почуває на зимівлі.

Подяки

Висловлюю вдячність С.С. Зайцеву та А.В. Хвостікову за щирі розповіді про свої власні спостереження за совами, С.В. Заїці за аналіз пелеток у 2010 р., О.М. Гайдашу за аналіз пелеток у 2016 р., О.І. Волошиній за спільні спостереження, Г.В. Фесенку за наукові консультації та редагування рукопису статті. Дуже потрібною стала детальна інфо-

рмация Раїси Яківни Єфіменко (взяти у чорну рамку!!!) про зимівлю сов на її садибі, і ми завжди як приклад пам'ятатимемо про її особливо гуманне ставлення до зимуючих птахів.

Під час спостережень за зимовим життям вухатих сов виникає дуже багато запитань: наприклад, звідки прилітають до нас ці птахи, якими є вікові та статеві характеристики птахів, можлива наявність кілець на ногах птахів чи інших «прикмет» тощо. Веб-камера, встановлена навпроти ялини, де зимує значна частина зграї сов, допомогла би багато чого побачити, почути, вивчити. Сподіваємося, що на таку нашу потребу відгукнеться меценат-благодійник, зацікавлений у вивченні природного довкілля.

Пукинский Ю.Б. Жизнь сов. Серия: Жизнь наших птиц и зверей. – Вып. 1. Л.: ЛГУ, 1977. – 240 с.
Формозов А.Н. Спутник следопыта. – М.: МГУ, 1989. – 320 с.

УДК 598.292.2 (477)

ЗИМІВЛЯ СОРОКОПУДА СІРОГО *LANIUS EXCUBITOR* В ЦЕНТРАЛЬНОМУ ЛІСОСТЕПУ УКРАЇНИ

М. Н. Гаврилюк¹, О. В. Ілюха², М. М. Борисенко³

Зимівля сорокопуда сірого *Lanius excubitor* в Центральному Лісостепу України. – Гаврилюк М.Н., Ілюха О.В., Борисенко М.М.

Сорокопуд сірий *Lanius excubitor* в Центральному Лісостепу України є пролітним, зимуючим птахом. Восени приліт у Черкаській області відбувається 20.09-12.11, у середньому 16.10 (n=17). Навесні останнє спостереження припадає на 18.03-12.04, у середньому 31.03 (n=9). Оцінку чисельності зимуючих сорокопудів сірих здійснювали на автомобілі з використанням метода маршрутних обліків у відкритих біотопах (головним чином поля) у 2007-2016 рр. Загальна протяжність маршрутів 1805 км. Встановлено, що відносна чисельність сорокопуда сірого взимку становила в середньому 3,32 ос./100 км². Вона коливалася в різні місяці та найвищою була у січні, що можна пояснити впливом погодних умов та відкочівлю птахів. Чисельність зимуючих сорокопудів сірих у Черкаській області в різні роки можна оцінити принаймні у 350-500 ос.

Ключові слова: сірий сорокопуд, *Lanius excubitor*, зимівля, чисельність, Центральний Лісостеп України.

Адреса: 1, 2 – Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, м. Черкаси, Україна, E-mail: 1 – gavrilyuk.m@gmail.com, 2 – ilyuhaaleksandr@gmail.com; 3 – Канівський природний заповідник, м. Канів, Україна, E-mail: mborysenko2905@gmail.com

Wintering of the Great Grey Shrike *Lanius excubitor* in the Central Forest-Steppe Region of Ukraine. – Gavrilyuk M.N., Ilyukha O.V., Borysenko M.M.

Great Grey Shrike is a migrant and wintering species in the Central Forest-Steppe Region of Ukraine. The arrival to Cherkasy region occurs on 20 September – 12 November, on average on 16 October (n=17). The species is last observed in spring on 18 March – 12 April, on average on 31 March (n=9). The estimate of the number of wintering Great Grey Shrikes was based on censuses at line transects. Censuses were carried out using a car at open biotopes (mainly on fields) in 2007-2016. The length of line transects on the territory of Cherkasy, Poltava and Kirovograd Regions where the censuses took place amounted to 1805 km. The average number of wintering Great Grey Shrikes was 3.32 ind./100 km². The number fluctuated in different months and was the highest in January. This fact can be explained by the impact of weather conditions and bird migration. The number of wintering Great Grey Shrikes in Cherkasy region may be estimated as at least 350-500 birds.

Key words: Great Grey Shrike, *Lanius excubitor*, wintering, number, Central Forest-Steppe Region of Ukraine.

Address: 1,2 – The Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Shevchenko Boulevard, 81, Cherkasy, Ukraine, E-mail: 1 – gavrilyuk.m@gmail.com, 2 – ilyuhaaleksandr@gmail.com; 3 – Kanivskiyi Nature Reserve, Kaniv, Ukraine, E-mail: mborysenko2905@gmail.com

Сорокопуд сірий *Lanius excubitor* на території України осіло-кочовий вид, занесений до Червоної книги України (Полуда, 2009). Гніздиться на території всього Українського Полісся, а також в Карпатському регіоні (Полуда і др., 2007). В інших частинах країни – пролітний, зимуючий птах. Відомості про чисельність за межами гніздового ареалу в Україні обмежені. Зокрема, є публікації про чисельність на модельних ділянках на заході України (Gorban, 2000), про використання території в зимовий період у

Сумському Поліссі (Кныш и др., 1991), а також про зустрічі птахів у Північно-Західному Причорномор'ї (Рединов, 2009) та інших регіонах. Чисельність зимуючих сорокопудів сірих в Україні у 1980-1990-х рр. І.М. Горбань (2004), без зазначення методики, оцінював у 400-600 ос.

Метою публікації є спроба оцінки чисельності зимуючих сорокопудів сірих для території Центрального лісостепу України на основі маршрутних обліків.

Матеріал та методи

Для оцінки чисельності сорокопуда сірого використані результати обліків, проведених у відкритих біотопах Центрального лісостепу України в зимові періоди 2007-2016 рр. Обліки здійснювали на автомобілі. Маршрути були прокладені дорогами обласного та районного значення у відкритих біотопах – полях, луках та пасовищах з лісосмугами, що їх перетинають та чергуються місцями з лісовими масивами. На лісових ділянках та в межах населених пунктів облік не проводили. Використана також інформація про зустрічі сорокопудів під час зимових обліків водно-болотних птахів. Обліки проводили головним чином на території Черкаської області (Канівський, Драбівський, Золотоніський, Смілянський, Черкаський, Чигиринський, Чорнобаївський р-ни), а також прилеглих районах Полтавської (Глобинський і Кременчуцький) і Кіровоградської (Світловодський) областей. Разом проведено 40 обліків на маршруті загальною протяжністю 1805 км. Для розрахунку щільності населення сорокопуда сірого ширину смуги обліку приймали за 1 км (по 0,5 км по обидва боки від маршруту). Розподіл обліків за місяцями наведений в табл. 1.

Таблиця 1

Розподіл кількості обліків сорокопуда сірого за місяцями у 2007-2016 рр. /
The length of line transects in different months протягом 2007-2016 рр.

	Грудень / December	Січень / January	Лютий / February	Разом / Total
Кількість обліків / Amount of censuses	11	19	10	40
Протяжність маршруту / Transect length	432	862	511	1805

В окремих обліках, крім авторів статті, також брав участь С.В. Домашевський, за що висловлюємо йому щирі подяку.

Результати та їх обговорення

Сорокопуд сірий прилітає в регіон дослідження впродовж жовтня – початку листопада. Так, у районі Канівського заповідника це відбувається 7.10-12.11, у середньому – 22.10 (n = 10) (Грищенко, Гаврилюк, 2000), у Черкаському Подніпров'ї – 20.09-31.10 (n = 7) (Гаврилюк, 2002; Гаврилюк та ін., 2014). Загалом, на основі цих даних, у Черкаську обл. вид прилітає 20.09-12.11, у середньому 16.10. За даними В.М. Грищенка (2006) у середньому приліт припадає на 21.10 (n=21).

Результати обліків зимуючих сірих сорокопудів наведені в табл. 2. Чисельність птахів була неоднаковою в різні місяці. Найвищою вона була у січні, що можна пояснити більш суворими погодними умовами, що спричинили відкочівлю птахів із північних регіонів. Чисельність сірих сорокопудів істотно коливалася в різні періоди. Напри-

Таблиця 2

Чисельність зимуючих сірих сорокопудів у відкритих біотопах
Центрального Лісостепу України у 2007-2016 рр. / Number of the wintering Great Grey Shrike
in Central Forest-Steppe Region of Ukraine during 2007-2016

	Грудень / December	Січень / January	Лютий / February	Разом / Total
Кількість, ос. / Number, ind.	12	33	15	60
Щільність населення, ос./100 км ² / Density, ind./100 km ²	2,78	3,83	2,94	3,32

клад, 02.01.2009 р. на маршруті довжиною 63 км не виявлено жодного птаха; тоді як 09.01.2011 р. на 50 км виявлені 4 ос. Сорокопуди сірі не утворюють скупчень, під час обліків їх виявляли поодиночі. З літературних даних відомо, що серед багатьох факторів, які впливають на чисельність зимуючих сірих сорокопудів, є наявність корму і погодні умови (головним чином сніговий покрив) (Ristow, Braun, 1977, Vylicka et al., 2007). Ці фактори впливають на вибір місця зимівлі як у масштабах континенту, так і в межах певного ландшафту (Cody, 1985).

Щільність населення зимуючих сорокопудів сірих, отримана нами, була близькою до такої в інших регіонах. Так, багаторічні дослідження на великих площах у Польщі показали, що середня щільність населення становила 4,8 ос./100 км² (Kuczyński et al., 2009). Причому щільність на луках була приблизно вдвічі вищою, ніж на орних полях. Цим можна пояснити нижчу відносну чисельність, отриману нами, у порівнянні з Польщею, через явне домінування на наших маршрутах полів. На Заході України відносна чисельність сірого сорокопуда була значно вищою, попри те, що частину облікових площ займали лісові масиви. На Волині на площі 640-730 га у різні роки зимувало 4-5 сірих сорокопудів, у Львівській області на площі 450 га зимувало 3-6 ос. (Gorban, 2000). Ймовірно, це пов'язано з обранням для обліків на Заході України ділянок, оптимальних для цього виду. Площа, яку використовують взимку окремі особини, становила на Заході України 69-82 га (Gorban, 2000), у Сумській області – 28, 54 і 68 га (Кныш и др., 1991).

За даними Держкомзему України площа сільськогосподарських угідь Черкаської області становить 14,875 тис. км². Таким чином, чисельність зимуючих сорокопудів сірих у Черкаській обл. у різні роки можна оцінити принаймні у 350-500 ос. З огляду на це, оцінка кількості зимуючих птахів в усій Україні у 400-600 ос. (Горбань, 2004) є істотно заниженою. Враховуючи оцінку гніздової популяції сірого сорокопуда у 500-1000 пар (Полуда, 2009) та відкочівлю взимку птахів з північних регіонів, в Україні можуть зимувати декілька тисяч цих птахів.

Відлітає сорокопуд сірий з регіону досліджень в кінці березня – на початку квітня. Останні спостереження в Канівському заповіднику – 25.03-12.04, у середньому – 4.04 (n = 4) (Грищенко, Гаврилюк, 2000), у Черкаському Подніпров'ї – 18.03-2.04 (n = 5) (Гаврилюк та ін., 2014). Загалом, на основі цих даних, з Черкаської області цей птах відлітає 18.03-12.04, у середньому 31.03.

Висновки

1. Сірий сорокопуд прилітає у Черкаську обл. 20.09-12.11, у середньому 16.10.
2. Середня щільність населення зимуючих сорокопудів у відкритих біотопах Центрального Лісостепу України становить 3,32 ос./км², найвищою протягом зимового періоду вона є в січні (3,83 ос./км²).

3. Чисельність зимуючих птахів цього виду у Черкаській обл. в різні роки становить не менше 350-500 ос.

4. Останнє спостереження сорокопуда сірого в Черкаській обл. припадає на 18.03-12.04, у середньому 31.03.

- Гаврилюк М.Н. Строки сезонних міграцій птахів у Черкаському Подніпров'ї в 1991-2002 рр. // Авіфауна України. – 2002. – Вип. 2. – С. 86-96.
- Гаврилюк М.Н., Ілюха О.В., Борисенко М.М. Строки сезонних міграцій птахів у районі Кременчуцького водосховища у 2003-2012 рр. // Авіфауна України. – 2014. – Вип. 5. – С. 67-81.
- Гаврилюк М.Н., Грищенко В.Н. Современная зимняя орнитофауна Восточной Черкасщины // Беркут. – 2001. – Т. 10, вип. 2. – С. 184-195.
- Горбань І.М. Оцінка чисельності зимуючих птахів України // Обліки птахів: підходи, методики, результати. – Житомир, 2004. – С. 93-99.
- Грищенко В.Н. Фенологія осеней міграції зимуючих видів птахів на території України // Беркут. – 2006. – Т. 15, вип. 1-2. – С. 176-193.
- Грищенко В.Н., Гаврилюк М.Н. Фенологія міграцій птахів в районі Каневского заповідника во второй половине XX в. // Заповідна справа в Україні. – 2000. – Т. 6, вип. 1-2. – С. 67-76.
- Кныш Н.П., Савостьянов В.М., Хоменко С.В., Грищенко В.Н. Зимняя биология серого сорокопуга в лесостепных ландшафтах Сумской области // Мат-лы 10-й Всес. орнитол. конф. – Минск: Наука і тэхніка, 1991. – Ч. 2, кн. 1. – С. 281-282.
- Полуда А.М. Сорокопуд сірий // Червона книга України. Тваринний світ. – К.: Глобалконсалтинг, 2009. – С. 477.
- Bylicka M., Ciach M., Wikar D., Bylicka M. Density changes and habitat shift of Great Grey Shrike *Lanius excubitor* during the non-breeding season // Biologia. – 2007. – Vol. 62. – P. 617-621.
- Cody M. L. Habitat selection in birds. – London: Academic Press, 1985. – 1-363.
- Gorban I. Wintering behavior of the Great Grey Shrike (*Lanius excubitor*) in the Western Ukraine // The Ring. – 2000. – Vol. 22, №1. – P. 45-49.
- Kuczyński L., Rzepała M., Gołowski A., Tryjanowski P. The wintering distribution of Great Grey Shrike *Lanius excubitor* in Poland: predictions from a large-scale historical survey // Acta Ornithologica. – 2009. – Vol. 44, № 2. – P. 159-166.
- Ristow D., Braun M. Der Raubwürger (*Lanius excubitor*) in der Eifel // Charadrius. – 1977. – Vol. 13. – S. 33-59.

УДК: 591.611 (343.775)

НЕЛЕГАЛЬНИЙ ПРОДАЖ ДИКИХ ПТАХІВ В УКРАЇНІ. РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Т. М. Кузьменко

Нелегальний продаж диких птахів в Україні. Регіональний аспект. – Кузьменко Т.М.

Опрацьовані 23 391 оголошення про продаж птахів в Україні впродовж трьох сезонів – зими, весни та літа 2016 року. З них 3% становлять оголошення про продаж диких видів, автори яких не мають відповідних дозвільних документів на вилучення птахів з природи та їх продаж. В оголошеннях міститься інформація про продаж або оренду 87 видів птахів. Найбільшу кількість видів продають влітку, найменше – навесні. В'юрковим присвячена найбільша кількість оголошень, лише влітку вони поступаються кількістю пташенятм сови вухатої. За три місяці база оголошень істотно оновлюється – з'являється близько сотні нових оголошень. Третина з них є порівняно сталою і тримаються по три сезони поспіль. Оголошення про продаж птахів надходять з більшості областей України – немає оголошень лише з Івано-Франківської та Закарпатської областей.

Ключові слова: птахи, нелегальний продаж, Закон України, регіон.

Адреса: Українське товариство охорони птахів, м. Київ, Україна, E-mail: tatiana.kuzmenko@birdlife.org.ua

Illegal bird trading in Ukraine. Regional aspect. – Kuzmenko T.

23,391 ads with proposals about bird trading in Ukraine during three seasons from winter till autumn were analyzed. Among them the proposals about illegal wild bird trading is 3%. 87 bird species are illegally trading or renting in Ukraine. The largest number of species is sold in the summer, the least – in the spring. Finches are the main trade object during winter and spring, and fledglings of Long-eared Owl are the most numerous during the summer season. Ad base is continuously renewing – appr. 100 ads every three months. A one third of them is relatively stable and kept for three consecutive seasons. Ads about bird trading there are from the most regions of Ukraine – there are no ads only from Ivano-Frankivsk and Transcarpathian regions.

Key words: birds, illegal trade, Law of Ukraine, region.

Address: Ukrainian Society for the Protection of Birds, Ukraine, E-mail: tatiana.kuzmenko@birdlife.org.ua

Нелегальне вилучення птахів з природи сьогодні є актуальною проблемою в Україні. Незважаючи на те, що вилучення з природи рідкісних видів тварин, занесених до Червоної книги України (2009), заборонене Законом України про Червону книгу (ЗУ «Про Червону книгу України», останні зміни 09.04.2015 р.), а решту видів, згідно з Законом України «Про Тваринний світ» (останні зміни 09.04.2015 р.), можна вилучати лише за наявності відповідних дозвільних документів, це явище на території держави наразі є доволі поширеним.

Для оцінки ступеня поширення в Україні явища незаконного вилучення з природи, зокрема, диких видів птахів, були опрацьовані інтернет-оголошення в категорії «птахи» з різних найбільш популярних сайтів, які перебувають у межах вільного доступу. Опрацьовано 23 391 оголошення про продаж живих птахів. До уваги не брали оголошення, які надходили від розплідників та офіційних організацій, автори яких розводять птахів самостійно і мають відповідні дозвільні документи. Також не враховували оголошення про продаж видів, що не входять до фауни України, а отже були вилучені поза її межами, і відслідкувати законність їх продажу в важко. Загальна кількість оголошень про продаж живих диких птахів – 552, однак багато з них повторюються впродовж двох або трьох сезонів поспіль, тож фактично їх кількість становить 742 (3% від загальної кількості оголошень про продаж птахів).

Результати та їх обговорення

В опрацьованих оголошеннях міститься інформація про продаж 87 видів птахів з 9 рядів та 22 родин, найменшу кількість видів продають навесні, найбільшу – влітку (табл. 1) з 23 областей України.

Зима

З загальної кількості опрацьованих оголошень, пропозиції продажу та орендування диких видів птахів становлять найбільший відсоток за всі опрацьовані сезони. За показниками оголошень, з природи в зимовий період регулярно вилучають, з метою продажу та розведення у неволі, 59 видів птахів, що належать до 7 рядів і 22 родин. Найбільше пропозицій (49% від усіх переглянутих) стосуються родини в'юркових Fringillidae (11 видів). Серед них найчастіше пропонують щиглика *Carduelis carduelis* (31 оголошення або 12% від загальної кількості оголошень) та чижа *Spinus spinus* (11%). Дещо менше (10-20 оголошень) – зеленька *Chloris chloris* (6%), снігура *Pyrrhula pyrrhula* (6%), коноплянку *Acanthis cannabina* (5%) та зяблика *Fringilla coelebs* (4%). Оголошення про продаж в'юркових птахів є з 14 областей України, найбільше з Дніпропетровської (28% від загальної кількості пропозицій по птахих з родини в'юркових).

Досить високий відсоток пропозицій продажу денних хижих птахів Falconiformes (12% від загальної кількості). Виявлені пропозиції по 12 видах. Найбільше оголошень присвячені продажу боривітра звичайного *Falco tinnunculus* – 4% від загальної кількості, по 5 оголошень (майже 2%) продажу канюка звичайного *Buteo buteo* та яструба великого *Accipiter gentilis*, 4 оголошення – яструба малого *Accipiter nisus*. По решті видів – окремі оголошення. Пропозиції продажу денних хижих птахів знайдені у 10 областях: Київська (12 оголошень стосовно 6 видів), Дніпропетровська (6 оголошень, 4 види), Кіровоградська (3 оголошення, 2 види), Донецька (2 оголошення, 2 види), Херсонська та Запорізька (по 2 оголошення, по 1 виду), а також Чернівецька, Одеська, Рівненська та Вінницька (по 1 оголошенню стосовно 1 виду).

Також порівняно високий відсоток пропозицій продажу сов Strigiformes (13% від загальної кількості оголошень). В оголошеннях пропонують 7 видів: сипуха *Tyto alba*, сови вухата *Asio otus* та болотяна *A. flammeus*, пугач *Bubo bubo*, совка *Otus scops*, сич хатній *Athene noctua* та сова сіра *Strix aluco*. Найбільше пропозицій продажу совки –

Таблиця 1

Порівняльна характеристика кількості оголошень впродовж трьох сезонів /

Comparative characteristics of number of ads from winter to summer

	Зима / Winter	Весна / Spring	Літо / Summer
Загальна кількість опрацьованих оголошень / Total number of processed ads	6587	8266	8538
Кількість оголошень про продаж диких видів / відсоток від загальної кількості оголошень / Number of ads about bird trading / percentage of total	253/ 4%	184 / 2%	216 / 3%
Кількість нових оголошень / Number of new ads	-	97	113
Загальна кількість видів / Total number of species	59	52	67
Види, які продають лише впродовж одного сезону / Species which trading only within present season	<i>Aegithalos caudatus</i> , <i>Aquila chrysaetos</i> , <i>Aquila heliaca</i> , <i>Bombicilla garrulus</i> , <i>Cygnus cygnus</i> , <i>Emberiza shoeniclus</i> , <i>Falco cherrug</i> , <i>Fulica atra</i> , <i>Haliaeetus albicilla</i> , <i>Parus caeruleus</i> , <i>Parus montanus</i> , <i>Passer montanus</i> , <i>Prunella modularis</i> , <i>Troglodytes troglodytes</i> , <i>Turdus pilaris</i>	<i>Alauda arvensis</i> , <i>Coturnix coturnix</i> , <i>Podiceps cristatus</i>	<i>Anas acuta</i> , <i>Anas clypeata</i> , <i>Anthus trivialis</i> , <i>Apus apus</i> , <i>Buteo lagopus</i> , <i>Carpodacus erythrinus</i> , <i>Crex crex</i> , <i>Emberiza hortulana</i> , <i>Lanius collurio</i> , <i>Oriolus oriolus</i> , <i>Sylvia borin</i> , <i>S. communis</i> , <i>S. nisoria</i> , <i>Tetrao urogallus</i> , <i>Parus cyaneus</i>
Наймасовіший вид продажу / Prevailing trading species	<i>Carduelis carduelis</i> (12%)	<i>Carduelis carduelis</i> (14%)	<i>Asio otus</i> (12%)
Кількість охоплених областей / населених пунктів / Number of covered regions	19 / 44	21 / 43	22 / 49
Загальна кількість авторів оголошень / Total number of ads authors	150	84	116

3% від загальної їх кількості. Сім оголошень (майже 3%) стосуються продажу сича хатнього, по 6 (2%) – вухатої сови і сипухи, 5 – пугача (майже 2%), по одному – сови сірої і болотяної. Сов продають у п'яти областях: Київській (24 оголошення стосовно 6 видів), Дніпропетровській (6 оголошень – 4 видів), Одеській (2 оголошення, 2 види), Миколаївській (1 оголошення, 1 вид) і Запорізькій (1 оголошення стосовно 1 виду).

Представники інших рядів є менш популярними: 8 оголошень (3%) присвячено продажу крижня *Anas platyrhynchos*, 7 – крука *Corvus corax*, 6 – вівсянки звичайної *Emberiza citrinella*, по 4 – вільшанки *Erithacus rubecula* та синиці вусатої *Panurus*

biarmicus, по 3 оголошення (1%) – чорного дрозда *Turdus merula*, омелюха *Bombycilla garrulus* та лебедя-шипуну *Cygnus olor*. Для соловейка східного *Luscinia luscinia*, дрозда співочого *Turdus philomelos*, кропив'янки чорнолової *Sylvia atricapilla*, а також синиці довгохвостой *Aegithalos caudatus* виявлені лише по 2 оголошення (загалом 3% від усіх оголошень). Лише по одному оголошенню (загалом 47% від загальної кількості) представлений продаж 28 видів птахів (лелека білий *Ciconia ciconia*, куріпка сіра *Perdix perdix*, одуд *Upupa epops*, волове очко *Troglodytes troglodytes*, тинівка лісова *Prunella modularis*, сорока *Pica pica*, чикотень *Turdus pilaris*, синьошийка *Luscinia svecica*, очеретянка велика *Acrocephalus arundinaceus*, синиця блакитна *Parus caeruleus*, гаїчка-пухляк *Parus montanus*, просянка *Emberiza calandra*, вівсянка очеретяна *Emberiza schoeniclus* та ін.).

Серед опрацьованих інтернет-джерел пропозиції про продаж диких птахів надані з 19 областей України, найменшої кількості за всі три досліджені сезони (табл. 1). «Чорними» лідерами по кількості пропозицій є Київська та Дніпропетровська області. Разом вони становлять 54% від загальної кількості оголошень. Так, у Київській області подано 70 оголошень, у яких представлено 30 видів птахів (51% від загальної кількості видів), а у Дніпропетровській області 69 оголошень і 35 видів птахів, що становить майже 60% від загальної кількості видів. Слідом за ними у рейтингу йдуть Донецька та Запорізька області з майже втричі меншою кількістю пропозицій (7% та 9% від загальної кількості пропозицій, 14 та 12 видів птахів). Деяко менша кількість оголошень (5%) по продажу 11 видів птахів у Черкаській області. Далі ці показники повільно спадають: Миколаївська, Одеська, Кіровоградська, Сумська, Харківська, Рівненська, Чернігівська, Львівська, Полтавська, Херсонська. Найменша кількість пропозицій – лише по одному оголошенню, і найменша кількість видів відповідно, характерна для трьох областей – Вінницької, Хмельницької і Чернівецької. Що стосується окремих міст, то очікувано лідерами по кількості пропозицій є Дніпропетровськ (26% від загальної кількості оголошень і 34 види птахів) і Київ (25% і 28 видів птахів).

Весна

Пропозиції продажу диких видів птахів представлені у найменшій кількості і становлять найменший відсоток за всі опрацьовані сезони (табл. 1). За показниками оголошень, з природи навесні регулярно вилучається з метою продажу найменше видів протягом трьох досліджених сезонів – 52 види, що належать до 7 рядів і 17 родин. Порівняно із зимовим сезоном з'являється 9 нових видів, однак специфічними виключно для весняного сезону серед них є лише 3 (табл. 1). Так само, як і в зимовий період, найбільше пропозицій (46% від усіх переглянутих) виявлено по родині в'юркових (ті самі 11 видів), хоча загалом оголошень з їх продажу меншає. Серед них найчастіше в оголошеннях трапляються щиглик (25 оголошень, або 14% від загальної кількості оголошень), чиж (8%) та коноплянка (5%). Решта видів представлені незначною кількістю оголошень – не більше 10. Найменше оголошень серед в'юркових з продажу костогриза *Coccothraustes coccothraustes*, в'юрка *Fringilla montifringilla* та чечітки звичайної *Acanthis flammea*. Оголошення з продажу в'юркових птахів є з 17 областей України, найбільше їх у Запорізькій (або 20% від загальної кількості пропозицій по в'юркових птахів), дещо менше у Київській та Дніпропетровській (по 15%).

На відміну від зимового періоду, кількість пропозицій з продажу денних хижих птахів є невеликою – лише 9 оголошень, і вони становлять лише 5% від загальної кількості. На продаж виставлені 7 видів, і лише боривітер звичайний та канюк звичайний мають по два оголошення. Решта видів – яструби великий і малий, луні очеретяний *Circus aeruginosus* і польовий *C. cyaneus* та підсоколик великий *Falco subbuteo* представлені окремими оголошеннями. Пропозиції продажу денних хижих птахів знайдені в 5 областях: Київська (4 оголошень стосовно 3 видів), Рівненська (2 оголошення щодо 2 видів), Дніпропетровська, Донецька та Львівська (по 1 оголошенню стосовно 1 виду).

Сови продовжують залишатися популярним об'єктом продажу і навесні – вони становлять 12% від загальної кількості оголошень, хоча фактична їх кількість менша, ніж взимку – лише 22 оголошення. У оголошеннях пропонуються ті самі 7 видів. Серед лідерів продажу лишається совка та сич хатній (частка кожного з них становить 23% від загальної кількості оголошень з продажу сов), лише трохи поступаються їм за кількістю оголошень сова вухата та пугач (по 18%). Зменшилась лише кількість оголошень з продажу сипухи, загалом же розподіл залишається такий самий, як і впродовж зимового періоду. Сов продають у шести областях: Київській (8 оголошень стосовно 5 видів), Дніпропетровській (8 оголошень, 6 видів), Запорізькій (3 оголошення, 3 види), Одеській, Харківській і в Криму (1 оголошення, 1 вид).

З-поміж інших видів велика кількість оголошень присвячена круку – вони становлять 5% від загальної кількості оголошень, з них третина – у Києві, решта – окремі з різних регіонів. Загалом з воронових *Corvidae* навесні з'являється також галка *Corvus monedula*, грак *C. frugilegus*, ворона сіра *C. cornix*, сойка *Garrulus glandarius*, збільшується кількість оголошень з продажу сороки. Решта видів представлена окремими оголошеннями.

Лідером з кількості пропозицій є Дніпропетровська область – з цього регіону представлено 43 оголошення, що становлять 23% від загальної кількості. В оголошеннях з Дніпропетровщини трапляються 30 вид птахів. У Київській та у Запорізькій областях представлена однакова кількість видів – 22 і майже однакова кількість оголошень (19% та 18% відповідно). Варто зауважити, що оголошень з Київської області вдвічі менше, ніж було взимку, а у Запорізькій області кількість їх навпаки збільшується, хоча й незначно. Крім того, в останній, на відміну від інших областей, можна виділити відносних лідерів продажу – це щиглик (12% від загальної кількості оголошень у регіоні) та чиж (15% відповідно). З Харківської та Миколаївської областей подано по 10 оголошень (по 5% відповідно) щодо продажу диких птахів, у яких представлені 8 та 9 видів відповідно (15% та 17% від загальної кількості видів навесні). Дещо поступаються їм Одеська (9 оголошень по 9 видам), Донецька області (7 оголошень, 5 видів) та Сумська (6 оголошень, 5 видів). Решта областей представлені від 1 до 4 оголошеннями з малою кількістю видів. На відміну від зимового сезону, коли в областях з великою кількістю оголошень можна було виділити найбільш масові об'єкти продажу, протягом весняного сезону кількісний розподіл птахів різних видів є відносно рівномірним – кожен вид представлений переважно 1-2 оголошеннями. Єдиним винятком є, як зауважувалося вище, Запорізька область.

Літо

Літній період характеризується низкою особливостей, що кардинально відрізняють його від зимового та весняного сезонів. Насамперед – збільшується кількість видів, представлених в оголошеннях (табл. 1) – це представники 9 рядів та 22 родин. Друга особливість полягає в тому, що кількість в'юркових в оголошеннях стає ще меншою, натомість більше оголошень про продаж хижих птахів, передовсім – пташенят (рис. 1).

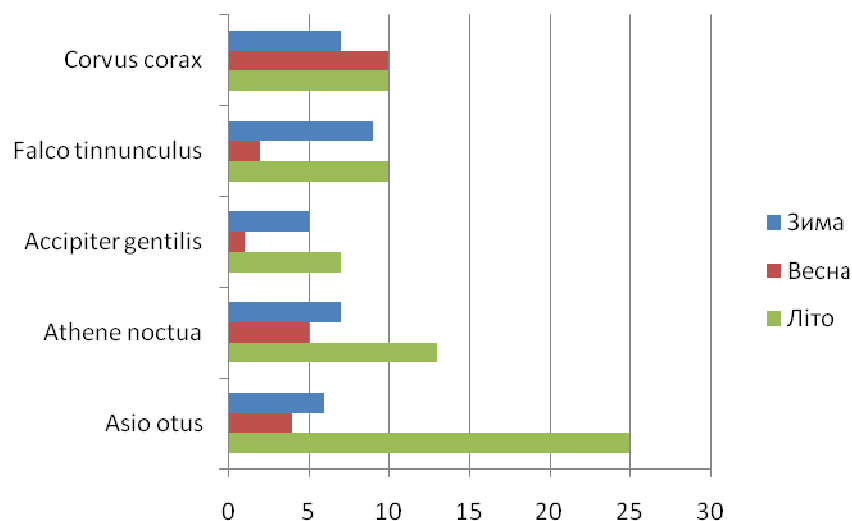

Рис. 1. Динаміка кількості оголошень з продажу найпоширеніших хижих птахів та крука / Dynamics of the ads number of the most common species of raptors and a Raven

Саме пташенята сови вухатої є найбільш масовим об'єктом продажу. Вони становлять 12% від загальної кількості оголошень, продаються в 13 містах України з 8 областей, хоча найбільше продають їх у Київській та Дніпропетровській (по 7 оголошень або по 28% від загальної кількості оголошень з продажу совенят цього виду). Також потерпають, через бажання нажитися, пташенята сича хатнього, які теж є доволі численними в оголошеннях і становлять 6% від загальної кількості. Вони є в оголошеннях з 8 областей, однак половина надходить з Києва та Дніпропетровська. Пташенят цих видів порівняно легко добути, адже види є широко поширеними і гніздяться у населених пунктах. На рис. 1 помітне різке збільшення кількості пропозицій в літній період після незначного зменшення навесні. Взимку продають цьогорічних пташенят або дорослих люди, які тримають їх вдома, доглядають та приручають. Ці птахи дорожчі (1800-3200 грн.) і представлені в меншій кількості. Влітку ж ціни на пташенят дуже різняться (від 300 грн. у Білій Церкві до 3200 грн. у Києві), і, хоча більшість авторів вказують, що пташеня приручене і не боїться людей, однак серед них багато і просто нещодавно підібраних (або ж навмисне відібраних) у батьків.

Серед пташенят денних хижаків лідерами продажу є боривітер звичайний (10 оголошень з 8 областей або 5% від загальної кількості оголошень) та яструб великий (7 оголо-

шень з 6 областей або 3% відповідно). Також на сайтах знайдено по два оголошення щодо продажу яструба малого та канюка звичайного та окремі оголошення щодо зимняка *Buteo lagopus*, луня польового, підсоколика великого та сапсана *Falco peregrinus*. Загалом пропозиції продажу денних хижих птахів становлять 12% від загальної кількості оголошень, половина з яких припадає на Київську та Дніпропетровську область.

Представники родини в'юркових (11 видів) становлять 23% від загальної кількості оголошень. Це високий показник, однак він значно нижчий порівняно з минулими сезонами. На рис. 2 наведена динаміка кількості оголошень найпоширеніших видів: щиглик і чиж традиційно лідирують, однак оголошень щодо продажу щиглика вдвічі менше порівняно із зимовим сезоном, чижа – в чотири рази. Новим видом, що з'явився в продажу, є чечевиця *Carpodacus erythrinus* (табл. 1). Найбільше оголошень представлено у Київській (28% від загальної кількості оголошень з продажу в'юркових) та Дніпропетровській (24% відповідно) областях, хоча загалом охоплено 9 областей. Щигликів найбільше продають у Запоріжжі (25%), решта видів представлені 1-2 оголошеннями з різних областей – кількісний розподіл їх порівняно рівномірний.

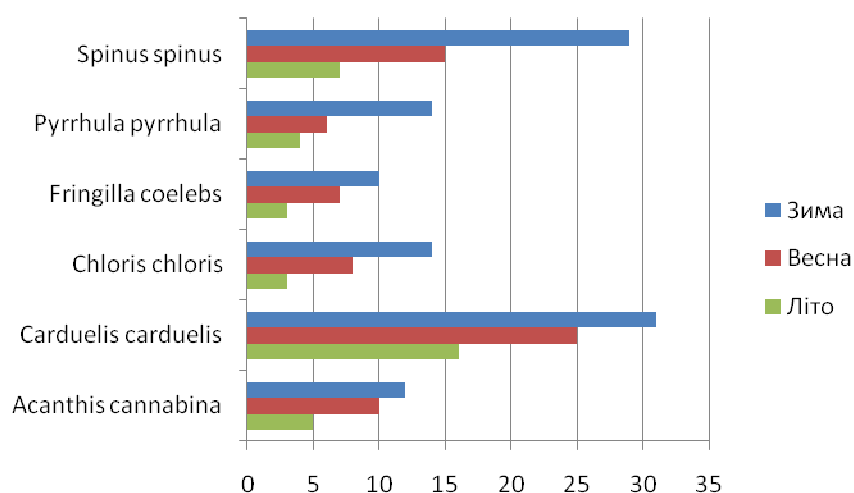

Рис. 2. Динаміка кількості оголошень з продажу найпоширеніших в'юркових / Dynamics of the ads number of the most common species of Fringillidae

З-поміж інших видів, які є нечисленними в оголошеннях, хотілося б звернути особливу увагу на чорних серпокрильців *Apus apus* (2% від загальної кількості). Вони з'являються в оголошеннях влітку і носять переважно некомерційний характер – пташенят віддають для догляду люди, що підібрали їх на вулиці, однак не можуть чи то не мають бажання самостійно піклуватися про них. Проблема серпокрильців є дуже актуальною в цей період – вони потерпають від «гіпертурботи» оточуючих, і хоча мотивація в цьому випадку є інакшою – люди діють ніби на благо, однак формально це теж нелегальне вилучення їх з природи, до того ж, воно найчастіше призводить до загибелі пташенят, а не до їх порятунку.

Влітку продаж диких птахів охоплює найбільше областей та населених пунктів (табл. 1). Лідером, так само, як і навесні, є Дніпропетровська область – з неї надходить 36% відсотків оголошень. Вони стосуються продажу 52 видів птахів, найбільше серед яких сови вухатої (9%) та сича хатнього (5%), решта видів представлені 1-2 оголошеннями. Київська область значно відстає від Дніпропетровської за кількістю оголошень – звідси представлено 26% від загальної кількості щодо продажу 30 видів, серед яких наймасовішими є сова вухата (13% від загального обсягу на Київщині) та крук (11% відповідно). По 7% від загальної кількості оголошень влітку надходить з Харківської (10 видів) та Запорізької (8 видів, найбільше сови вухатої та щиглика) областей, 6% – з Донецької області (щодо 13 видів). Кількісний розподіл по видах в Харківській та Донецькій області порівняно рівномірний, однак загалом можна сказати, що, на відміну від весняного періоду, в областях з великою кількістю оголошень чітко виділяються домінанти.

Решта областей представлені невеликою кількістю оголошень та відповідно невеликою кількістю видів: по 3% від загальної кількості та по 5 видів – Волинська та Полтавська області, по 2% та по 5 видів – Одеська та Херсонська області, інші – 1% і менше.

Окремо варто звернути увагу на види, що занесені до Червоної книги України (2009) – вони становлять 17% від загальної кількості видів у пропозиціях. Кількість оголошень коливається від 7% від загальної кількості взимку (щодо 9 видів птахів), 8% навесні (щодо 6 видів) і до 9% влітку (щодо 10 видів). Розподіл їх по регіонах наведений у табл. 2.

Таблиця 2

Продаж рідкісних видів / Trading of rare species

Вид / Species	Зима / Winter		Весна / Spring		Літо / Summer	
	n	Region / Region	n	Region / Region	n	Region / Region
<i>Rufibrenta ruficollis</i>	-	-	-	-	1	Полтавська
<i>Tadorna ferruginea</i>	-	-	-	-	1	Дніпропетровська
<i>Circus cyaneus</i>	1	Донецька	1	Донецька	1	Донецька
<i>Aquila heliaca</i>	1	Київська	-	-	-	-
<i>Aquila chrysaetos</i>	1	Донецька	-	-	-	-
<i>Haliaeetus albicilla</i>	1	Київська	-	-	-	-
<i>Falco cherrug</i>	1	Дніпропетровська	-	-	-	-
<i>Falco peregrinus</i>	1	Київська	-	-	1	Дніпропетровська
<i>Tetrao urogallus</i>	-	-	-	-	1	Волинська
<i>Bubo bubo</i>	5	Київська	3	Київська	3	Київська
			1	Харківська	1	Харківська
			1	Луганська	1	Луганська
<i>Asio flammeus</i>	1	Дніпропетровська	1	Дніпропетровська	-	-
<i>Otus scops</i>	4	Київська	1	Київська	2	Київська
	3	Дніпропетровська	1	Дніпропетровська	2	Дніпропетровська
	1	Одеська	1	Одеська	1	Херсонська
			1	Запорізька		
1			Крим			
<i>Tyto alba</i>	5	Київська	1	Київська	1	Київська
	1	Дніпропетровська	1	Дніпропетровська	1	Дніпропетровська
<i>Lanius excubitor</i>	-	-	1	Дніпропетровська	1	Дніпропетровська
<i>Parus cyanus</i>	-	-	-	-	1	Київська

Висновки

1. Оголошення щодо продажу диких птахів становлять 3% від загальної кількості оголошень про продаж птахів і у них пропонують 87 видів, які нелегально вилучаються з природи в Україні.

2. Найбільше оголошень виставлені впродовж зимового сезону, однак в цей період охоплено найменше областей і населених пунктів. Лідерами за кількістю оголошень є Київська та Дніпропетровська області. В цей період найбільше пропозицій стосуються продажу в'юркових птахів, серед яких домінує щиглик.

3. Протягом весняного сезону кількість оголошень істотно меншає, в цей період продають найменшу кількість видів, кількісний їх розподіл по областях порівняно рівномірний. Найбільше оголошень представлено в Дніпропетровській області (23%). Так само, як у зимовий період, більшість пропозицій стосуються щиглика (14%), хоча загальною кількістю оголошень щодо продажу в'юркових і щиглика в тому числі зменшується.

4. Літній період характеризується найбільшою кількістю видів птахів і найбільшою кількістю охоплених областей і населених пунктів. Особливістю цього періоду очікувано є велика кількість пташенят – сов та денних хижих птахів. Совенята сови вухатої становлять 12% від загальної кількості оголошень і є наймасовішим об'єктом продажу. Найбільшою кількістю оголошень представлена Дніпропетровська область (36%).

5. Серед оголошень від 7% до 10% залежно від сезону становлять оголошення з продажу видів, занесених до Червоної книги України. Є пропозиції щодо 15 рідкісних видів птахів.

Закон України «Про тваринний світ» / Офіційний сайт Верховної Ради України // <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2894-14>

Закон України «Про Червону книгу» / Офіційний сайт Верховної Ради України // <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3055-14>

Червона книга України. Тваринний світ. – К: Глобалконсалтинг, 2009. – 600 с.

УДК: 598.2

ЗИМОВА ОРНІТОФАУНА СІЛЬСЬКИХ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ ПОДІЛЬСЬКОГО ПОБУЖЖЯ ТА ШЛЯХИ ЇЇ ФОРМУВАННЯ

В. В. Новак

Зимова орнітофауна сільських населених пунктів Подільського Побужжя та шляхи її формування. – Новак В.В.

Дослідження зимової орнітофауни у селах Подільського Побужжя проводили з 2006 до 2016 року. За час досліджень на території сільських населених пунктів виявлені 74 види, що становить 75,5% від усіх зареєстрованих видів взимку в усіх біотопах регіону. Загальна щільність птахів становить 3547,4 ос./км². В окремих типах сіл щільність становила: 3753,3 ос./км² у селах I категорії, 3534,3 ос./км² у селах II категорії, 3354,6 ос./км² у селах III категорії. Домінантами у цей період є горобець хатній *Passer domesticus* 1882,2 ос./км² (53,1%), горобець польовий *P. montanus* 621,5 ос./км² (17,5%) і синиця велика *Parus major* 458,6 ос./км² (12,9%). За екологічними групами виявлені дендрофіли – 50 видів (щільність 959,7 ос./км²), лімнофіли – 13 (7,7 ос./км²), кампофіли – 6 (7,6 ос./км²), склерофіли – 5 (2572,4 ос./км²). Важливе значення у формуванні зимової орнітофауни мають погодні умови та підгодівля птахів людьми.

Ключові слова: зимова орнітофауна, села, чисельність, Подільське Побужжя.

Адреса: Інститут зоології ім. І.І. Шмальгаузена НАН України, м. Київ, Україна, E-mail: novakvova@ukr.net

Winter avifauna of Podilsk Pobuzhya villages and the ways of its formation. – Novak V.V.

Research of winter avifauna in villages of Podilsk Pobuzhya was conducted from 2006 to 2016. During the research in rural areas there were noted 74 species, representing 75.5% of all registered species in all winter habitats of the region. The total bird density is 3547.4 pairs/km². In some types of villages density amounted to 3753.3 pairs/km² in the villages of first category, 3534.3 pairs/km² in the villages of the second category, 3354.6 pairs/km² in the villages of third category. The dominant species in this period are House Sparrow 1882.2 pairs/km² (53.1%), Tree Sparrow 621.5 pairs/km² (17.5%) and the Great Tit 458.6 pairs/km² (12.9%). According to ecological groups we noted dendrophile – 50 species (density 959.7 pairs/km²), limnophile – 13 (7.7 pairs/km²), kampophile – 6 (7.6 pairs/km²), sklerophile – 5 (2572.4 pairs/km²). Weather conditions and feeding birds are important in the formation of winter avifauna.

Key words: winter avifauna, village, quantity, Podilsk Pobuzhya.

Address: Schmalhausen Institute of Zoology of NAS of Ukraine, Bohdan Khmelnytsky St., 15, Kyiv 01601, Ukraine, E-mail: novakvova@ukr.net

Для сіл Подільського Побужжя характерне високе різноманіття біотопів (старі фруктові сади, ставки і ріки з прибережними водно-болотними угіддями, значні зелені насадження поблизу державних установ, на цвинтарях, високий ступінь озеленення вулиць, городи тощо), невелика кількість місцевого населення (переважно 300-500 мешканців, рідше – понад 1000), певні архітектурні особливості будівель, наявність

пустих приміщень (покинуті житлові будинки, тваринницькі ферми, подекуди закриті школи та дитсадки, тощо), певні традиції у присадибному господарюванні. Тому за останні століття у селах сформувалась своєрідна екосистема з характерним орнітологічним видовим різноманіттям. У зимовий період це найбагатший за якісним і кількісним складом біотоп.

Матеріал і методи

Дослідження проводили у сільських населених пунктах (СНП) Подільського Побужжя в межах Хмельницького, Летичівського, Старосинявського, Деражнянського р-нів Хмельницької обл. та Барського, Літинського, Тульчинського та Хмільницького р-нів Вінницької обл. Дослідження якісного і кількісного складу орнітофауни СНП тривали з 2006 до 2016 р.

З метою вивчення чисельності птахів у різних типах сіл закладено 4 моніторингових ділянки, відстань між якими становила 50-70 км. Це ділянки «Чорний острів» (Хмельницький р-н, села Чорний Острів, Мар'янівка, Захарівці, Вовча Гора, Ланок, Ляпинці), «Меджибіж» (Летичівський р-н, села Меджибіж, Требухівці, Голосків, Ставниці, Русанівці, Волосівці), «Бар» (Барський р-н, села Балки, Лука Барська, Васютинці, Чемериси Барські) та «Шпиків» (Тульчинський р-н, села Шпиків, Рахнівці Лісові, Левківці, Винокурня). На кожній з ділянок окремо проводили обліки у трьох типах (категоріях) сіл, які відрізнялись кількістю мешканців, ступенем урбанізації та деякими іншими параметрами. Перша категорія сіл: кількість постійних мешканців у межах 1000-3500 чоловік, більшість будівель одноповерхові (досить щільна, як для села, забудова), незаселених будинків (домогосподарств) дуже мало. У невеликій кількості є двоповерхові, а також поодинокі трьох- і чотириповерхові житлові й адміністративні будівлі. Переважно поблизу навчальних закладів є невеликі парки, сквери чи фруктові сади. Вулиці, в основному, мають низький ступінь озеленення. Площа городів між вулицями незначна. У таких селах є діючі школи, сільради, відділення районних лікарень, деяких заводів (молокозавод, консервний тощо), 1-3 будівлі церков, адміністративні та виробничі будівлі інших структур і організацій.

Друга категорія сіл: кількість постійних мешканців переважно 500-1300 чоловік, більшість будівель одноповерхові, але є й двоповерхові громадські будівлі (школи, будинки культури, контори с/г підприємств тощо). На кожній вулиці є 1-2 незаселених будинки, навколо яких територія заростає чагарниками і бур'янами, частина таких домогосподарств викуповується жителями міст під «дачі» (в таких господарствах висаджують карликові і напівкарликові сорти плодкових дерев, алейки туй, малина, агрус, смородина, засівається газонна трава). У таких селах зрідка є невеликі парки. Вулиці мають переважно середній ступінь озеленення, багато старих плодкових і неплодкових дерев, подекуди замість парканів – живопліт. Між окремими вулицями значні площі городів. У таких селах є діючі школи, сільради, фельдшерсько-акушерські пункти (ФАП), кілька магазинів, церква, і лише в деяких є діючі тваринницькі ферми, зернові токи тощо.

Третя категорія сіл (за часів СРСР їх називали неперспективними): кількість постійних мешканців до 500 чоловік (переважно 150-350), практично всі будівлі одноповерхові. Багато незаселених будинків, частина з яких непридатні для проживання, а прилегла до них територія заросла деревами, чагарниками і високою трав'яною рослинністю. У селах багато плодкових і неплодкових старих дерев, чагарників, значна частина городів не обробляється і заростає бур'янами. Часто між окремими господарствами відсутні паркани, а їх функцію виконує викладене зрізане гілля дерев або живопліт. У таких селах, зазвичай, немає діючих шкіл, сільрад, ФАПів, тваринницьких ферм, токів тощо. Хоча їх напіврозвалені будівлі подекуди збереглися. У деяких є 1-2 невеликих магазини, церква. Вулиці мають високий ступінь озеленення.

У всіх типах сіл є водно-болотні угіддя: ставки, ріки, заболочені долини малих рік, меліоративні канали. Навколо них є ділянки лучно-болотної рослинності, кущі верби, групи чи алеї вільхи чорної, верби білої, осококів.

Для проведення досліджень в межах моніторингових ділянок закладених 21 маршрут загальною довжиною 40 км. Довжина окремих маршрутів становила від 1,5 до 4 км, залежно від типу села. Обліки проводили методом лінійних трансект (Бибби и др., 2000) з подальшим перерахунком чисельності на 1 км² за середніми відстанями виявлення птахів (Равкин, 1967; Результаты..., 2006). Фіксована ширина облікової смуги становила: до 25 м, від 26 до 100 м, від 101 до 300 м, від 301 до 1000 м. Для птахів, які були виявлені в польоті, вносили поправку на середню швидкість їх переміщення (30 км/год). Кількісні обліки були проведені на 135 км (65 км – у 2014-2015 рр., 70 км – 2015-2016 рр.).

При описі населення птахів за основу використана шкала бальних оцінок запропонована О.П. Кузякіним (1962). Але оскільки чисельність птахів у сільських населених пунктах значно вища, ніж у природних біотопах, то ми застосували цю шкалу у дещо зміненому вигляді – з урахуванням доповнень М.О. Козлова (1988) та І.В. Скільського (2000), якими вона адаптована для опису птахів населених пунктів. Згідно з цією шкалою вид вважається: масовим – понад 1000 ос./км², численним – 100-999 ос./км², звичайним – 10-99 ос./км², рідкісним – 1-9 ос./км², надзвичайно рідкісним – менше 1 ос./км².

Значення видів у населенні СНП представлене домінантами (10% і більше), субдомінантами (1-9%) та другорядними (менше 1%). Фоновими вважали всі звичайні, численні та масові види птахів, тобто щільністю 10 і більше ос./км² (Скільський, 1996, 2000).

Для розрахунку біомаси (добуток щільності населення на середню вагу птаха певного виду) використані матеріали Банку зоогеографічних даних Новосибірського БІНу (Росія).

У порівняльному аналізі подібності видового складу і щільності населення птахів використовували коефіцієнти подібності Жаккара (Клаустницер, 1990):

$$K = C \times 100\% / (A + B - C),$$

де К – коефіцієнт подібності, А – кількість видів першої ділянки, В – кількість видів другої ділянки, С – кількість спільних видів для обох ділянок.

Кластерний аналіз отриманих даних проведений за допомогою програми Statistica 10.0.

Поділ орнітофауни СНП за екологічними групами наведений за В.П. Беликом (1992).

Видові назви птахів наведені за Г.В. Фесенком та А.А. Бокотеєм (2007).

Результати

Загалом на території сільських населених пунктів у зимовий період нами виявлені 74 види, що становить 75,5% від усіх зареєстрованих видів узимку в усіх біотопах регіону (Новак, 2010). З них, під час кількісних обліків виявлені 49 видів (фоновими є 15) (табл.). Ще 25 видів виявлені у позаобліковий час, зокрема: чепура велика *Egretta alba*, чапля сіра *Ardea cinerea*, лелека білий *Ciconia ciconia*, чирянка велика *Anas querquedula*, лунь польовий *Circus cyaneus*, підсоколик малий *Falco columbarius*, куріпка сіра *Perdix perdix*, пастушок *Rallus aquaticus*, лиска *Fulica atra*, мартин жовтоногий *Larus cachinnans*), мартин звичайний *L. ridibundus*, сова сіра *Strix aluco*, дятел зелений *Picus viridis*, жайворонок рогатий *Eremophila alpestris*, жайворонок польовий *Alauda arvensis*, горіхівка *Nucifraga caryocatactes*, тинівка лісова *Prunella modularis*, вільшанка *Erithacus rubecula*, горихвістка чорна *Phoenicurus ochruros*, дрозди чорний *Turdus merula*, білобровий *T. iliacus*, співочий *T. philomelos*, дрізд-омелюх *T. viscivorus*, в'юрок *Fringilla montifringilla*, шишкар ялиновий *Loxia curvirostra*. Лише в цей період у СНП нами виявлені 3 види: підсоколик малий, жайворонок рогатий, горіхівка.

Таблиця

Характеристика орнітофауни сільських населених пунктів у зимовий період /
Characteristics of avifauna villages during the winter period

Вид \ Species	Чисельність / Quantity		Біомаса / Biomass	
	ос/км ² / pers./km ²	%	кг/км ² / kg/km ²	%
1	2	3	4	5
<i>Passer domesticus</i>	1882,2	53,1	50,82	35,74
<i>Passer montanus</i>	621,5	17,5	13,67	9,62
<i>Parus major</i>	458,6	12,9	8,71	6,13
<i>Turdus pilaris</i>	91,4	2,6	10,05	7,07
<i>Columba livia f. dom.</i>	68,4	1,9	23,94	16,83
<i>Emberiza citrinella</i>	60,7	1,7	1,64	1,15
<i>Dendrocopos major</i>	59,4	1,7	4,75	3,34
<i>Parus caeruleus</i>	45,2	1,3	0,45	0,32
<i>Carduelis carduelis</i>	36,4	1,0	0,58	0,41
<i>Spinus spinus</i>	29,3	0,8	0,35	0,25
<i>Asio otus</i>	23,9	0,7	6,20	4,36
<i>Pyrrhula pyrrhula</i>	23,5	0,7	0,70	0,49
<i>Streptopelia decaocto</i>	21,7	0,6	4,44	3,13
<i>Garrulus glandarius</i>	20,0	0,6	3,41	2,40
<i>Parus palustris</i>	17,0	0,5	0,17	0,12
<i>Sitta europaea</i>	9,3	0,3	0,19	0,13
<i>Parus montanus</i>	9,3	0,3	0,09	0,07
<i>Galerida cristata</i>	7,5	0,2	0,30	0,21
<i>Chloris chloris</i>	7,4	0,2	0,22	0,16
<i>Pica pica</i>	5,4	0,2	1,07	0,75
<i>Certhia familiaris</i>	5,1	0,1	0,05	0,04
<i>Dendrocopos syriacus</i>	4,9	0,1	0,39	0,28

1	2	3	4	5
<i>Emberiza schoeniclus</i>	4,2	0,1	0,08	0,06
<i>Accipiter nisus</i>	3,4	0,1	0,77	0,54
<i>Acanthis cannabina</i>	3,2	0,1	0,06	0,04
<i>Regulus regulus</i>	2,9	0,1	0,02	0,01
<i>Aegithalos caudatus</i>	2,8	0,1	0,02	0,02
<i>Alcedo atthis</i>	2,7	0,1	0,09	0,06
<i>Troglodytes troglodytes</i>	2,2	0,1	0,02	0,02
<i>Picus canus</i>	2,2	0,1	0,27	0,19
<i>Dendrocopos minor</i>	2,1	0,1	0,05	0,03
<i>Fringilla coelebs</i>	1,9	0,1	0,04	0,03
<i>Coccothraustes coccothraustes</i>	1,7	0,05	0,10	0,07
<i>Corvus monedula</i>	1,6	0,04	0,28	0,20
<i>Dendrocopos medius</i>	1,5	0,04	0,10	0,07
<i>Parus ater</i>	1,5	0,04	0,01	0,01
<i>Corvus corax</i>	1,4	0,04	1,67	1,17
<i>Corvus cornix</i>	1,0	0,03	0,72	0,50
<i>Corvus frugilegus</i>	0,69	0,019	0,24	0,17
<i>Buteo buteo</i>	0,53	0,015	0,53	0,38
<i>Anas platyrhynchos</i>	0,41	0,011	0,51	0,36
<i>Cygnus olor</i>	0,39	0,011	3,99	2,81
<i>Athene noctua</i>	0,34	0,010	0,06	0,04
<i>Lanius excubitor</i>	0,25	0,007	0,02	0,01
<i>Accipiter gentilis</i>	0,24	0,007	0,29	0,20
<i>Bombycilla garrulus</i>	0,15	0,004	0,01	0,01
<i>Sturnus vulgaris</i>	0,14	0,004	0,01	0,01
<i>Buteo lagopus</i>	0,04	0,001	0,05	0,03
<i>Podiceps ruficollis</i>	0,02	0,0007	0,005	0,004
Разом	3547,4	100	142,2	100

Загальна щільність птахів становить 3547,4 ос./км². В окремих типах сіл щільність становила: 3753,3 ос./км² у селах I категорії, 3534,3 ос./км² у селах II категорії, 3354,6 ос./км² у селах III категорії.

Домінантами у цей період є горобець хатній *Passer domesticus* 1882,2 ос./км² (53,1%), горобець польовий *P. montanus* 621,5 ос./км² (17,5%) і синиця велика *Parus major* 458,6 ос./км² (12,9%). Загально на них припадає 2962,3 ос./км² (83,5%). Субдомінантами є чикотень *Turdus pilaris*, голуб сизий *Columba livia*, вівсьянка звичайна *Emberiza citrinella*, дятел звичайний *Dendrocopos major*, синиця блакитна *Parus caeruleus*, щиглик *Carduelis carduelis*. Їхня загальна чисельність – 361,4 ос./км² (10,2%). Другорядними є ще 35 видів. Серед них такі рідкісні та нечисленні у регіоні птахи як пірникоза мала *Podiceps ruficollis*, лунь польовий, сова болотяна *Asio flammeus*, рибалочка *Alcedo atthis*, жовна сива *Picus canus*, дятел середній *Dendrocopos medius*, сорокопуд сірий *Lanius excubitor* та інші.

За чисельністю у зимовий період масовим є 1 вид (1,4%), численними – 2 (2,7%), звичайними – 12 (16,4%), рідкісними – 23 (31,5%), надзвичайно рідкісними – 37 (47,9%).

Обговорення

Значну частку якісного складу зимової орнітофауни формують дендрофіли, виявлені 50 видів. Цю групу птахів приваблюють у села Побужжя значні площі насаджень дерев, серед яких чимало волоських горіхів, обліпихи, туй (які у природних біотопах відсутні, проте використовуються багатьма видами для живлення і ночівлі). Проте за чисельністю дендрофіли займають лише друге місце, їхня щільність становить 959,7 ос./км². На першому місці за чисельністю в селах види-склерофіли, їх щільність становить 2572,4 ос./км². Хоча їх лише 5 видів, завдяки тому, що це типові осілі види синантропи, їхня чисельність найвища.

Оскільки сільські водойми взимку, як правило, замерзають, кількість видів-лімнофілів незначна – 13. Ці птахи переважно тримаються на сільських водоймах, доки ті не замерзнуть. У деяких селах є незамерзаючі ділянки водойм (поблизу мостів та навколо потужних джерел), де лімнофіли тримаються всю зиму. Так, завдяки наявності понад 10 джерел у долині р. Південний Буг у межах с. Голосків, тут русло річки ніколи цілком не замерзає. Крім того, навколо джерел існують невеликі мілководні незамерзаючі водойми, струмки з яких впадають у річку. Саме тут вперше для Хмельниччини виявлений на зимівлі пастушок (реєстрували три сезони поспіль). Крім того, щорічно зимують до 11 ос. пірникози малої *Podiceps ruficollis*, 1-2 рибалочки та інші види. Загальна щільність лімнофілів у селах незначна – 7,7 ос./км². Практично така ж щільність і в кампофілів – 7,6 ос./км², але цих видів удвічі менше – 6. На їхню чисельність найбільший вплив має висота снігового покриву на городах та втрати врожаю восени (часто залишаються нескошені трави, люцерна, кукурудза).

Завдяки тому, що умови для живлення, відпочинку й ночівлі у селах помітно кращі, ніж у навколишніх природних біотопах, щільність птахів на зимівлі тут найвища (рис.1).

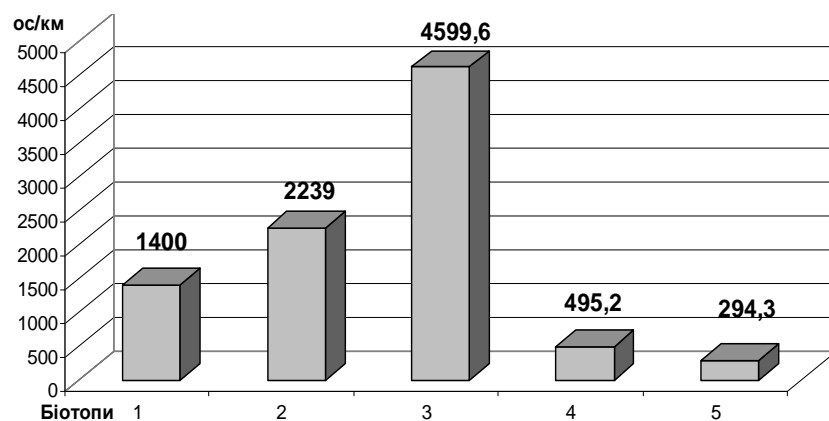

Рис.1. Чисельність (в ос./км²) птахів у різних біотопах у зимовий період 2015-2016 рр. / The number (pers./km²) of birds in different habitats in winter 2015-2016 years

1 – долина р. Південний Буг / Valley of the r.Southern Bug , 2 – смт Летичів / Town Letychiv, 3 – с. Голосків / Village Goloskiv, 4 – дубово-грабовий ліс / oak and hornbeam forest, 5 – сільськогосподарські поля / agricultural field.

Крім того, на чисельність птахів у СНП у зимовий період впливають умови їхньої зимівлі на полях: наявність високого снігового покриву, низькі температури, характер стану полів (співвідношення площ ріллі, озимини, стерні, тощо). Здебільшого, коли відбувається зменшення чисельності зимуючих птахів на полях, одночасно зростає їхня чисельність у СНП, при цьому чисельність птахів у лісах залишається на тому ж рівні (рис. 2).

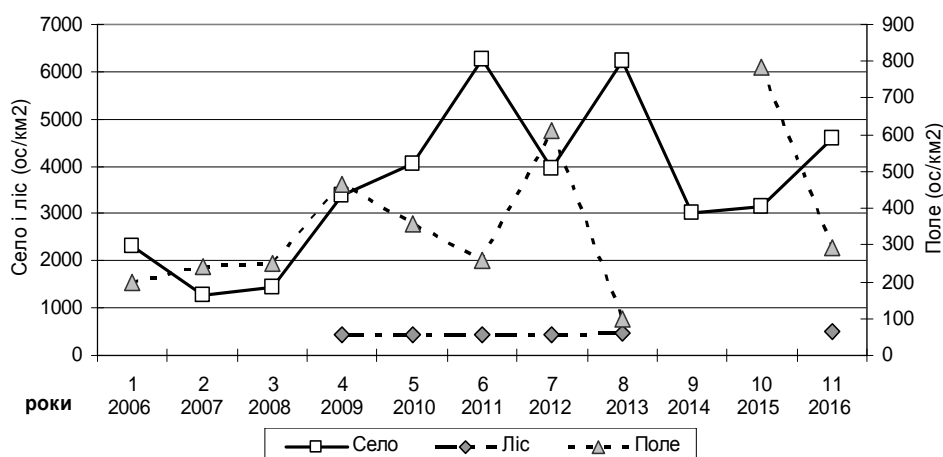

Рис.2. Динаміка чисельності зимуючих птахів у різних біотопах у 2006-2016 рр. / Dynamics of the number of wintering birds in different habitats during 2006-2016 years (village, forest, field)

Ще одним фактором, який впливає на формування зимової орнітофауни підгодує птахів місцевими мешканцями. Часто це здійснюється несвідомо, коли люди просто викидають харчові відходи, розвішують під навісами качани кукурудзи для збереження, чи годують домашніх птахів. Такі дії людини створюють умови для живлення вороньох (*Corvidae*), голуба сизого, горлиці садової *Streptopelia decaocto*, горобців хатнього і польового, синиці великої, вівсянки звичайної, сойки *Garrulus glandarius*, шпака *Sturnus vulgaris*. Також збагачують кормову базу зимуючих птахів незірвані яблука, груші, сливи і вишні (всохлі), плоди калини, горобини, терену. Це сприяє успішній зимівлі таких видів, як омелюх *Bombycilla garrulus*, чикотень, снігур *Pyrrhula pyrrhula*, дятли звичайний, сирійський *Dendrocopos syriacus* і малий *D. minor*, костогряз *Coccothraustes coccothraustes*, гаїчка болотяна *Parus palustris*, синиці велика і блакитна, горобець польовий. Ще більше значення для успішної зимівлі птахів має свідомо підгодує диких птахів. Так, лебедів-шипунів *Cygnus olor* і крижнів *Anas platyrhynchos* підгодує на незамерзаючих ділянках рік та ставків, де вони нерідко тримаються поряд з домашніми водоплавними птахами. Для в'юркових (*Fringillidae*) і горобців на деревах та кущах розвішують пучки сухих бур'янів. Найпоширенішим методом підгодує є виготовлення і розвішування спеціальних годівниць, на яких регулярно поповнюється запас корму для птахів. Якщо така підгодує здійснюється на одному і тому самому місці з року в рік, то деякі особини прилітають сюди щорічно. Так, нами по три сезони підряд

відмічались біля годівниці самиця і самець великої синиці та самиця середнього дятла. Ці особини в місцях підгодівлі тримались від листопада до кінця березня.

Як видно з результатів наших досліджень, сільські населені пункти Подільського Побужжя мають важливе значення для збереження і збагачення регіональної орнітофауни в зимовий період.

- Бибби К., Джонс М., Мерсен С. Методы полевых экспедиционных исследований // Исследования и учеты птиц. – Москва, 2000. – 186 с.
- Клауснитцер Б. Экология городской фауны. – М., 1990. – 248 с.
- Козлов М.О. Птицы Новосибирска (пространственно-временная организация населения). – Новосибирск: Наука, 1988. – 159 с.
- Кузякин А.П. Зоогеография СССР // Ученые записки МОПИ им. Н.К. Крупской, 1962. – Т. 109, вып. 1. – С. 3-182.
- Новак В.О. Попередній аналіз орнітофауни проєктованого Національного природного парку «Верхнє Побужжя» // Подільський природничий вісник. – 2010. – Вип. 1. – С. 132-152.
- Равкин Ю.С. К методике учета птиц лесных ландшафтов // Природа очагов клещевого энцефалита на Алтае. – Новосибирск: Наука, 1967. – С. 66-75.
- Результаты зимних учетов птиц России и сопредельных регионов. Зимний сезон 2004/2005 г. – М., 2006. – Вып. 19. – 48 с.
- Скільський І.В. Особливості зимового населення птахів вулиць і парків міста Чернівці // Мат. 2-ї конф. молодих орнітологів України. – Чернівці, 1996. – С. 161-166.
- Скільський І.В. Структура й особливості формування та населення птахів середнього міста (на прикладі Чернівців). Автореферат дис. ... к.б.н. – К., 2000. – 19 с.
- Фесенко Г.В., Бокотей А.А. Анотований список українських наукових назв птахів фауни України (з характеристикою статусу видів). – Київ-Львів, 2007. – 112 с.

УДК 598.2:591.5(477.5)

КОНСОРТИВНІ ЗВ'ЯЗКИ СИНІЦІ ЧОРНОЇ *PARUS ATER* В УМОВАХ ЛІСОВИХ ЦЕНОЗІВ ПІВНІЧНО-СХІДНОЇ УКРАЇНИ

Д. І. Юзик^{1,2}

Консортивні зв'язки синиці чорної *Parus ater* в умовах лісових ценозів Північно-Східної України. – Юзик Д.І.

Розглянуто роль синиці чорної у структурі біогеоценозу, де вона виступає гетеротрофним ядром детермінантної консорції. З синицею чорною, як детермінантом консорцій, трофічними, топічними, форичними та фабричними зв'язками пов'язано 6 вищих таксонів тварин (Mammalia, Aves, Insecta, Arachnida, Malacostraca, Mollusca) та, як консортом детермінантів автотрофних консорцій – 14 вищих таксонів рослин (Bryophyta, Fagaceae, Pinaceae, Poaceae, Salicaceae, Amaranthaceae, Betulaceae, Cannabaceae, Ulmaceae, Caprifoliaceae, Asteraceae, Lamiaceae, Fabaceae, Cupressaceae) та 1 вищий таксон лишайників (Lichenes). Синиця чорна і її пташенята є головними детермінантами у видовому складі комах-паразитів, які мешкають у гніздах.

Ключові слова: синиця чорна, консортивні зв'язки, консорції, трофічні зв'язки, нідиколи

Адреса: 1 – Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, м. Харків, Україна; 2 – Національний природний парк «Черемоський», смт Путила, Чернівецька обл., Україна, E-mail: muscicapa@ukr.net

The consortial relations of the Coal Tit *Parus ater* in the conditions of forest cenoses of Northeast Ukraine. – Yuzyk D.I.

The role of the coal tit in the structure of biogeocoenose, where it serves of heterotrophic core of determinant consortia is considered. It has been found that representatives of 6 higher taxa of animals (Mammalia, Aves, Insecta, Arachnida, Malacostraca, Mollusca), 14 higher taxa of plants (Bryophyta, Fagaceae, Pinaceae, Poaceae, Salicaceae, Amaranthaceae, Betulaceae, Cannabaceae, Ulmaceae, Caprifoliaceae, Asteraceae, Lamiaceae, Fabaceae, Cupressaceae) and 1 higher taxa of lichens (Lichenes) have trophic, topical, transportation and fabric links with the coal tit as a consortium determinant and a consort of determinants of autotrophic consortia. It is the main determinant in species composition of the insects inhabiting bird nests and parasites of nestlings.

Key words: Coal Tit, consortial relations, consortia, trophic links, nidicoles

Address: 1 – H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv, Ukraine; 2 – National Nature Park «Cheremoskyu», Putyla, Chernivtsi Region, Ukraine, E-mail: muscicapa@ukr.net

На північному-сході України синиця чорна *Parus ater* є рідкісним видом з невисокою чисельністю (Кныш, 2001; Гавриш та ін., 2007). Віддає перевагу хвойним, рідше листяним лісам з домішкою хвойних порід.

Відомі роботи присвячені вивченню кормової поведінки (Бардин, 1975; Доржиев и др., 1991; Иноземцев, 1963), живлення (Воропанова, 1957; Реймерс, Пшеничников, 1957; Бардин, 1987; Склярченко, Морозов, 1987; Дериев и др., 1990; Прокофьева, 2002; 2006; 2007; 2008; Монрос et al., 1997), мешканців гнізд виду (Кривохатский, Нарчук,

2001), паразитів їх пташенят (Шутова, 1997; Прокофьева, 2000), більшість з них стосується території Росії. Невелика кількість публікацій присвячена дослідженню птахів у індивідуальних консорціях (Царик, Гнатина, 2015), у тому числі в умовах північного-сходу України (Чаплигіна та ін., 2015; Чаплигіна, 2016; Chaplygina et al., 2016a; 2016b in press; Юзик, Чаплигіна, 2015; 2016; Юзик, 2016). Проте, консортивні зв'язки синиці чорної на північному сході України ніхто не вивчав.

Враховуючи важливість значення птахів у формуванні системи консортивних зв'язків, як одного зі структурно-функціональних її елементів, а також відсутність результатів подібних досліджень у літературі, наше дослідження є актуальним.

Матеріал та методи

Полеві матеріали збирали з III декади березня по I декаду липня у 2015 р. в Сумській області (Гетьманський НПП: с. Кам'янка). Для вивчення живлення під спостереженням знаходилося 14 пташенят синиці чорної в двох гніздах у синичниках. Кормові проби збирали в першій половині доби з використанням методу накладання шийних лігатур пташенят у віці 4-12 діб (Мальчевский, Кадочников, 1953). Усього зібрано 28 кормових проб і вивчено 217 кормових об'єктів (членистоногі тварини). Порції корму одразу фіксували у 70% розчині етилового спирту і в подальшому вивчали у лабораторії. Для виявлення нідикол синиці чорної, гнізда збирали після вильоту пташенят, поміщали їх у поліетиленовий пакет, обробляли хлороформом, щільно зав'язували і підписували. Склад нідикол визначали шляхом збору об'єктів із гніздової підстилки за допомогою пінцетів і подальшого вивчення їх видового складу з використанням збільшувальних приладів (бінокляр, ентомологічні окуляри). Усього зібрано і проаналізовано 2 гнізда синиці чорної, з яких вилучено 76 екземплярів членистоногих тварин. Усі представники безхребетних визначені до виду, роду чи родини (у випадку значних ушкоджень) доцентом, к.б.н. В.М. Грамою за загальноприйнятими методиками з використанням визначників.

Статистичну обробку проводили у програмі «Statistica».

Результати та їх обговорення

У структурі біогеоценозу синиця чорна розглядається як гетеротрофне ядро детермінантної консорції, яке утворене з одного боку птахом (хазяїн гнізда), а з іншого – власне гніздом (нежива частина консорції). Як зоо- і частково фітофаг у лісовому біогеоценозі, належить до консументного ядра II порядку і утворює складну систему трофічних і топічних взаємодій.

Протягом року синиця чорна у тій чи іншій мірі пов'язана топічними зв'язками з сосною звичайною *Pinus silvestris*, березою *Betula* sp., в'язом *Ulmus* sp., осикою *Populus tremula*, коноплею *Cannabis* sp., лободою білою *Chenopodium album*, модриною *Larix* sp. Прямі топічні зв'язки синиці чорної з різними видами рослин проявляються у заселенні нею певного типу рослинних угруповань, пошуку кормового субстрату, викорис-

танні в якості пісених постів, виборі місць розташування гнізд (у старих пеньках, під коренями дерев) та місць для ночівлі або зимівлі (синичники). Відомо, що різноманіття топічних зв'язків сприяє стійкості популяції до змін у біотопах (Царик, Гнати́на, 2015).

Зв'язки синиці чорної, як гетеротрофного ядра детермінантної консорції, є доволі широкими. Аналіз кормового раціону її пташенят засвідчив, що базовою трофічною групою для них є консументи I порядку – фітофаги (табл. 1).

Таблиця 1

Видовий склад, трофічна група і частота зустрічей безхребетних у кормі пташенят синиці чорної / The species composition, trophic group and frequency of records of invertebrates in the diet of Coal Tit nestlings

№	Таксон / Taxa	Трофічна група / Trophic group	Кількість екземплярів / Number of exemplars	
			шт. / exmpl.	%
1	Arthropoda Malacostraca Isopoda Oniscidea	сф	1	0,5
2	Arachnida Araneae sp.	зф	14, 5 juv.	8,8
3	Insecta Homoptera Aphididae	фф	178	82,0
4	Coleoptera	фф	6	2,8
5	Hymenoptera Formicidae <i>Lasius niger</i>	зф	2	0,9
6	Lepidoptera	фф	7	3,2
7	Noctuidae	фф	2 larv.	0,9
8	Lasiocampidae	фф	2 larv.	0,9
Всього			217	100,0

Примітки / Notes: сф – сапрофаги / saprophages; зф – зоофаги / zoophages; фф – фітофаги / herbivores; larv. – личинка / larvae; juv. – нестатевозріла особина / juvenile; решта значень вказані для стадії імаго / the rest of numbers related to imago stage

За даними літератури, у кормовому раціоні синиці чорної з фітофагів типу Arthropoda також виявлені представники рядів Coleoptera: Curculionidae, Hymenoptera: Tenthredinidae, а також деякі представники типу молюски (Mollusca) (Доржиев и др., 1991; Прокофьева, 2002; 2008).

До консументів II, III і вищих порядків у консорції синиці чорної належать представники ряду павуки (Araneae) класу павукоподібні (Arachnida), які часто трапляються у кормовому раціоні інших горобцеподібних птахів (Юзик, Чаплигіна, 2015; 2016; Юзик, 2016; Chaplygina et al., 2016a; 2016b in press). Відомі випадки використання павуками закритих і відкритих гнізд птахів для зимівлі. Так, у одному гнізді найбільша кількість видів спостерігається у квітні, а найбільша чисельність – у зимовий період (Чаплигіна та ін., 2015).

У раціоні синиці чорної з класу Insecta до зоофагів (табл. 1) належить мураха чорний садовий *Lasius niger* з родини мурахи (Formicidae) ряду перетинчастокрилі (Hymenoptera), який живиться дрібними безхребетними і солодкою паддю, яку виділяють попелиці. Окрім того, з літератури відомо, що до складу корму синиці чорної з зоофагів входять представники рядів Hymenoptera: Ichneumonidae, Neuroptera: *Chrysopa* sp. і Raphidioptera (Скляренко, Морозов, 1987; Прокоф'єва, 2002).

За літературними даними, до окремої групи міксофагів у живленні синиці чорної належать деякі представники ряду Hemiptera: Heteroptera (Прокоф'єва, 2002).

Аналіз кормового раціону пташенят синиці чорної і представників нідиכולної фауни гніздового матеріалу дозволив виявити комплекс видів редуцентного блоку консорції птахів. У залежності від трофічних зв'язків серед редуцентів виділяють: 1) сапрофаги; 2) паразити.

Сапрофаги – споживачі залишків органічної речовини мертвих рослин. Представника сапрофагів було виявлено у кормовому раціоні пташенят синиці чорної (табл. 1). Також, відомо з літературних джерел (Прокоф'єва, 2002) деяких сапрофагів із класу Insecta ряду Diptera.

У фауні нідикол синиці чорної у гніздах після вильоту пташенят виявлено порожні пупарії постійного ектопаразиту з ряду двокрилі (Diptera) родини (Calliphoridae), зокрема *Protocalliphora azurea*, личинки якого живуть у гніздових підстилках і живляться протягом постембріогенезу кров'ю пташенят горобцеподібних (Passeriformes). Ці паразити присмоктуються до пташенят лише в час вигодування і викликають захворювання діптерози, про що також свідчать численні літературні джерела (Прокоф'єва, 2000; Кривохатський и Нарчук, 2001; Чаплигіна та ін., 2015; Юзик, Чаплигіна, 2016). Їх личинки можуть доволі глибоко проникати у тканини пташенят, залишаючи на шкірі добре помітні сліди. На думку О.В. Шутової (1997) цей паразит надає перевагу птахам (синиця велика, горихвістка *Phoenicurus* sp., мухоловка строката *Ficedula hypoleuca*, вівчарик весняний, плиска *Motacilla* sp., мухоловка сіра), чії гнізда розташовані ближче до землі і мають товсту основу та вологу підстилку. Такі умови є найсприятливішими для існування личинок і лялечок. Гнізда синиць рідше за інших птахів піддаються нападу цих мух, бо для них властиві більш ранні строки репродуктивного періоду і на момент масової появи паразитів більшість пташенят встигають стати на крило і залишити гнізда. Імаго цього паразита впливають на успішність розмноження горобця польового, а вплив на виживання пташенят синиць відносно невеликий (10-12%) (Шутова, 1997).

Комахоїдні птахи відіграють важливу роль у здійсненні біологічного контролю за розвитком багатьох видів членистоногих. У кормовому раціоні пташенят синиці чорної знайдено 217 екземплярів безхребетних, які належать до 8 таксонів (табл. 1) із типу членистоногі (Arthropoda) (100,0%), який представлений такими класами: Insecta (90,8%), Arachnida (8,8%), Malacostraca (0,5%). Найчисельніший клас комахи включає 4 ряди і 4 родини. Серед них переважали представники ряду Homoptera (1 родина, 82,0%). Значно менше у раціоні представлені ряди Lepidoptera (2 родини, 5,0%), Coleoptera (2,8%), Hymenoptera (1 родина, 0,9%). У живленні пташенят синиці чорної за кількістю видів переважають фітофаги (5 видів), менше зоофагів (2 види) і сапрофагів (1 вид) (рис. 1А). Найбільшу кількість екземплярів знайдених у кормі становили фітофаги (195), значно менше зоофагів (21) і сапрофагів (1) (рис. 1Б).

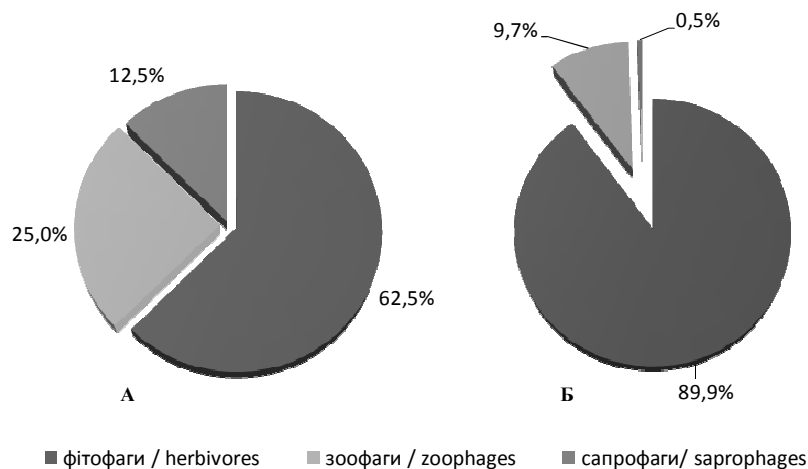

Рис. 1. Розподіл тваринного корму пташенят синиці чорної за трофічними групами / Distribution of the Coal Tit nestling diet per trophic groups. А – частка від загального числа видів / percentage of the total number of species; Б – частка від загальної кількості зібраних екземплярів / percentage of the total number of registered food items

У зимовий період у раціоні дорослих птахів зустрічається додатковий рослинний корм: насіння арахісу культурного *Arachis hypogaea*, буків лісового *Fagus sylvatica*, східного *F. orientalis*, жимолості *Lonicera* sp., сосен сибірської *Pinus sibirica* (Реймерс, Пшеничников, 1957) та звичайної *P. sylvestris*, ялини *Picea* sp. (Бардин, 1975), жабрію гарного *Galeopsis speciosa* (Прокоф'єва, 2002; 2006), туї західної *Thuja occidentalis*, сухі супліддя лопухів *Arctium* sp. (Чаплыгина и др., 2015). Взимку живляться на годівницях. З більшістю видів рослин синиці чорні пов'язані, окрім трофічних, ще й форичними зв'язками, оскільки сприяють їх поширенню. У якості гастролітів використовують камінці і піщинки (Прокоф'єва, 2002).

У гніздах птаха на різних етапах репродуктивного циклу зустрічаються 15 таксонів безхребетних (n=76) (табл. 2), які належать до типів Arthropoda (98,7%) і Mollusca (1,3%).

Серед членистоногих переважають Insecta (92,1%), значно менше Arachnida (6,6%). У трофоценотичному аспекті видовий склад безхребетних тварин представлений (табл. 2): 1) фітофагами (консументи I порядку); 2) зоофагами (консументи II і вищих порядків); 3) міксофагами (консументи II порядку); 4) паразитами (редуценти), які функціонально і просторово утворюють консорцію навколо гнізда і його хазяїна. Консорція не має власного продуцента. Вона виступає детермінантом вищеназваних гетеротрофних консорцій і утворює топічні і трофічні зв'язки.

Таксономічний аналіз безхребетних у гніздах синиці чорної показав, що клас Insecta налічує 8 рядів і 7 родин. Серед комах переважають Diptera – 56,6% (n=43), Lepidoptera – 10,5% (n=8), Hymenoptera – 10,5% (n=8), Homoptera – 5,3% (n=4), Coleoptera – 3,9% (n=3). Зовсім незначна частка Hemiptera – 2,6% (n=2), Neuroptera – 1,3% (n=1) і Raphidioptera – 1,3% (n=1) (табл. 2). Серед нідинок синиці чорної домінують зоофаги, включа-

Таблиця 1

Видовий склад, трофічна група і частота зустрічей безхребетних у гніздах синиці чорної / The species composition, trophic group and frequency of records of invertebrates in the nests of Coal Tit

№	Таксон / Taxa	Трофічна група / Trophic group	Кількість екземплярів / Number of exemplars	
			шт. / exmpl.	%
1	Arthropoda Arachnida Araneae	зф	5	6,6
2	Isecta Coleoptera	фф	1	1,3
3	Curculionidae	фф	2	2,6
4	Lepidoptera	фф	8 larv.	10,5
5	Hymenoptera	мф	1, 3 cocoons	5,3
6	Ichneumonidae	зф	1	1,3
7	Tenthredinidae	фф	3 cocoons	3,9
8	Hemiptera	мф	1	1,3
9	Heteroptera	мф	1	1,3
10	Homoptera Aphididae	фф	4 larv.	5,3
11	Diptera Calliphoridae <i>Protocalliphora azurea</i>	паразит	35 larv.	46,1
12	Tachinidae sp.	зф	8	10,5
13	Neuroptera Chrysopidae <i>Chrysopa</i> sp.	зф	1	1,3
14	Raphidioptera	зф	1	1,3
15	Mollusca	фф	1	1,3
Всього				100,0

Примітки / Notes: зф – зоофаги / zoophages; фф – фітофаги / herbivores; мф – міксофаги / міхорфаги; larv. – личинка / larvae; cocoon – кокон; решта значень вказані для стадії імаго / the rest of numbers related to imago stage

ючи такого паразита як *Protocalliphora azurea* і фітофаги (по 6 видів), дещо менше міксофагів (3 види) (рис. 2А). За кількісним складом у гніздах також переважали зоофаги разом з паразитами (n=51), друге місце займають фітофаги (n=19). Значно менше міксофагів (n=6) (рис. 2Б).

Таке переважання зоофагів, у тому числі паразитів, за чисельністю видів і за кількістю особин характерне для клімаксових і стиглих біоценозів. Їх масовість, зокрема мух з родини Tachinidae, компенсується багаточисельністю інших зоофагів вищих таксонів, таких як птахи (Aves), які запобігають спалаху їх чисельності. До того ж вони є надійним джерелом корму синиці чорної та інших горобцеподібних птахів, таких як вільшанка (Charlygina et al., 2016a), мухоловка білошия (Чаплигіна та ін., 2015), горобець польовий (Юзик, Чаплигіна, 2015), синиця блакитна (Юзик, Чаплигіна, 2016), повзик (Юзик, 2016) і синиця велика (наші неопубліковані дані).

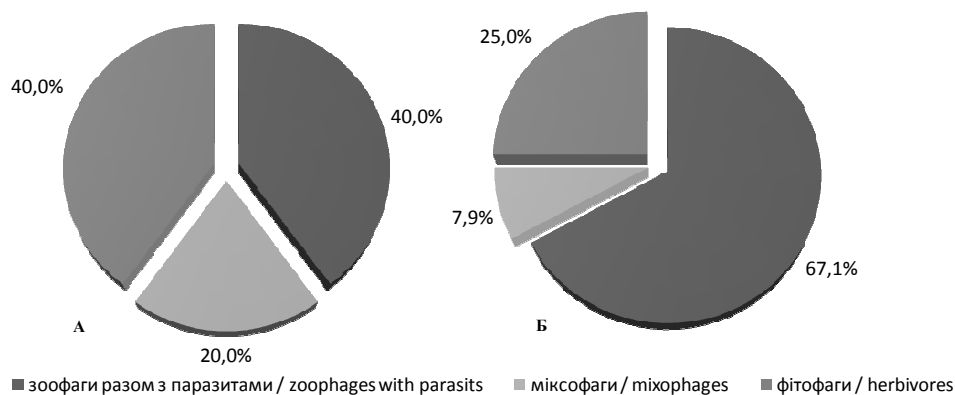

Рис. 2. Розподіл нідикол синиці чорної за трофічними групами / Distribution of the Coal Tit nidicolous fauna per trophic groups. А – частка від загального числа видів / percentage of the total number of species; Б – частка від загальної кількості зібраних екземплярів / percentage of the total number of registered food items

Синиця чорна входить також у перший концентр багатьох гетеротрофно-детермінантних консорцій. Її природними ворогами є дятел звичайний *Dendrocopos major*, який розорує гнізда. Відома знахідка у гніздах синиці чорної яєць горихвістки звичайної, які прийомні батьки насиджували разом зі своїми, а вилуплених пташенят потім успішно вигодовували (Maskenzie, 1954). Дорослі синиці чорні збирають корм на хвойних (здебільшого – на зовнішніх частинах крони сосни, серед хвої, підвішуються до шишок, видзьобують з них гусінь) (Воропанова, 1957; Доржиев и др., 1991; Прокофьева, 2002) і листяних деревах (на стовбурах, гілках, їх верхівках, інколи на нижній поверхні листя берези, верби *Salix* sp., рідше тополі *Populus* sp.) (Бардин, 1987; Прокофьева, 2007). Живляться на снігу, рідше ловлять комах у повітрі. Пташеняткам рослинний корм не приносять (Monros et al., 1997). Взимку часто тримаються парами, входять до складу змішаних синичих зграй з гаїчкою-пухляком *Parus montanus*, синицями чубатою *P. cristatus*, великою та довгохвостою *Aegithalos caudatus*, гаїчкою болотяною *P. palustris* і повзиком, відвідують населені пункти. Між членами синичих зграй є розподіл трофічних ніш, завдяки чому мінімізується їх конкуренція за корм (Иноземцев, 1963).

Будівництвом гнізда займається самка. За нашими даними, основа і стінки гнізд синиці чорної були викладені минулорічними розмоченими голками хвої сосни, смужками волокон лубу, невеликою кількістю чистин і черешків минулорічного листя. Лоток вистелено шерстю козулі *Capreolus capreolus* і мишоподібних гризунів (Muriformes), з додаванням м'яких пір'їнок і невеликої кількості зеленого моху (Bryophyta) (Чаплыгина и др., 2015). Зазвичай, на дно синичника викладаються тонкі гілочки і товстий шар моху. Лоток вистилає із шерсті вивірки-телеутки *Sciurus vulgaris exalbidus*, остьового волосся коней *Equus* sp., деревної потерті, дрібного пір'я, рослинного пуху, лишайника (Lichenes), шматочків моху, ниток та ін. Майже в однакових співвідношеннях до цих матеріалів деколи входять домішки сухого листя і стебел

злаків (Poaceae), інших трав, хвоя, пух і волокна лубу. Використовують паклю і вату. Цей птах належить до автотрофно-детермінантних консорцій (рис. 3; прямі консортивні зв'язки наведені за класифікацією В.Н. Беклемішева (Чернова, Былова, 1986)), використовуючи для побудови гнізда переважно мертві частини детермінантів автотрофних і гетеротрофних консортивів (шерсть і волосся ссавців, пір'я птахів тощо).

Гнізда облаштовують у дуплах дятлів (*Dendrocopos* sp.), природних тріщинах стовбурів дерев (береза), під відсталою корою вільхи (*Alnus* sp.), у старих пеньках, під коренями дерев, у норах. Займають штучні гніздівлі, синичники.

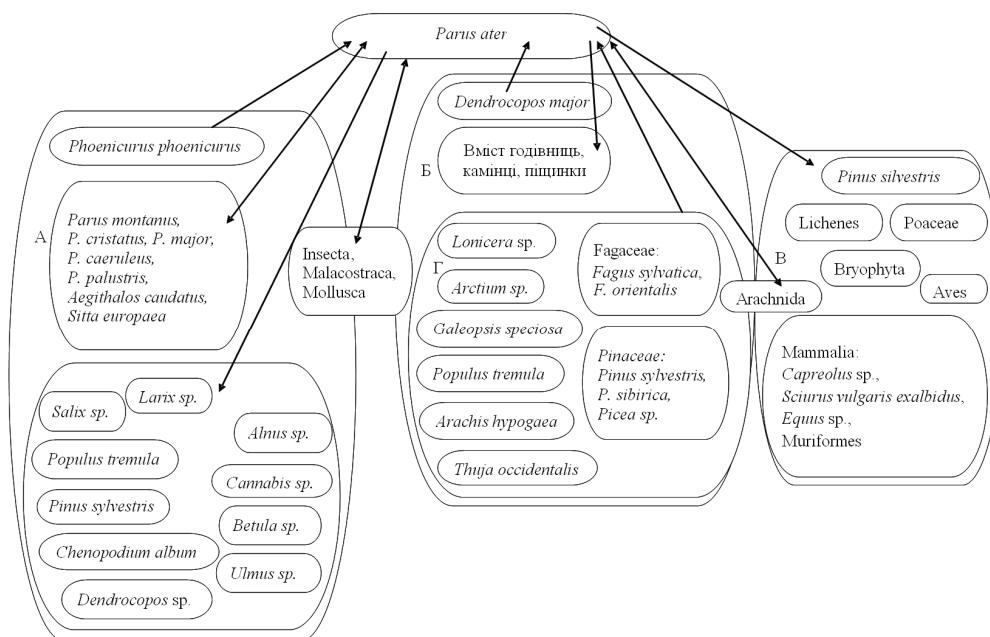

Рис. 3. Прямі консортивні зв'язки синиці чорної / Direct consortial links of Coal Tit (узагальнено за / summarized by: Реймерс, Пшеничников, 1957; Бардин, 1975; 1987; Прокоф'єва, 2002; 2006; 2007; Чаплыгина и др., 2015; наші дані / our data): А – топічні / topical, Б – трофічні / trophic, В – фабричні / fabric, Г – форичні / transportation service

Отже, в межах консорцій синиця чорна пов'язана топічними, трофічними, форичними і фабричними зв'язками з детермінантами і консортами, за рахунок чого є можливим довготривале виживання усіх компонентів ланцюга консортивних зв'язків. Як компонент лісових ценозів Північно-Східної України цей птах належить до консументного ядра II і вищих порядків та утворює складну систему трофічних і топічних взаємодій. В основі кормових зв'язків пташенят синиці чорної зареєстровано 8 таксонів безхребетних із типу Arthropoda (100,0%). Чисельні Insecta (90,8%) розподілені за 4 рядами, серед яких переважали представники ряду Homoptera (1 родина, 82,0%). Порівняльний аналіз безхребетних у живленні пташенят синиці чорної показав, що за кількістю видів переважають фітофаги (5 видів), менше зоофагів (2 види) і сапрофагів (1 вид).

У видовому складі членистоногих-мешканців гнізд головним детермінантом виступають синиці чорні – консументи II порядку, а паразити пташенят синиць (*Protocalliphora azurea*) є консументами III порядку, які взаємодіють із нідицями різного рангу (облігатні, факультативні тощо) – представниками консументної та редуцентної ланок гніздового біоценозу. Гнізда синиці чорної як гетеротрофні консорції є місцем існування безхребетних із 15 таксонів, які належать до типів Arthropoda (98,7%), рідше Mollusca (1,3%). У трофоценотичній структурі населення гнізд синиці чорної переважають представники класу Insecta (92,1%), що налічує 8 рядів, серед яких переважають Diptera – 56,6% (n=43). Серед нідиць синиці чорної перше місце посідають зоофаги і фітофаги (по 6 видів), дещо менше міксофагів (3 види). Руйнування біотопів, у яких мешкає синиця чорна і порушення у системі консорцій можуть спричинити зміни у ланцюзі консортивних зв'язків, що призведе до змін структурно-функціональної організації гетеротрофного блоку екосистеми, а з часом і її самої.

- Бардин А.В. Поведение синиц и поползней при запасании корма // Вестн. Ленинград. ун-та, 1975. – Т. 15. – С. 7-14.
- Бардин А.В. Сок деревьев, нектар и пыльца, как источники пищи для синиц и королек ранней весной // Зоол. журн., 1987. – Т. 66. – Вып. 5. – С. 789-790.
- Воропанова Т.А. Питание птиц Вологодской области // Уч. зап. Вологод. пед. ин-та, 1957. – Т. 20. – С. 167-210.
- Гавриш Г.Г., Кузьменко Ю.В., Мішта А.В., Коцержинська І.М. Фауна хребетних тварин Національного природного парку «Деснянсько-Старогутський». – Суми: Козацький вал., 2007. – С. 1-120.
- Дериев Ц.З., Никитина Т.Х., Елаев Э.Н., Ешеев В.Е. Членистоногие в питании некоторых лесных насекомоядных птиц // Фауна и экология членистоногих Забайкалья и Прибайкалья. – Улан-Удэ, 1990. – С. 93-115.
- Доржиев Ц.З., Никитина Т.Х., Елаев Э.Н. О трофической дифференциации разных видов синиц при симбиотопии в Забайкалье // Материалы 10й Всесоюз. орнитол. конф. – Минск, 1991. – Т. 1. – С. 69-70.
- Иноземцев А.А. О пищевых взаимоотношениях некоторых воробьиных птиц в лесах Подмосквья // Вестн. Ленингр. ун-та, 1963. – Т. 15. – С. 152-155.
- Кныш Н.П. Заметки о редких и малоизученных птицах лесостепной части Сумской области // Беркут, 2001. – Т. 10. – Вып. 1. – С. 1-19.
- Кривохатский В.А., Нарчук Е.П. Двукрылые (Diptera) – обитатели гнезд птиц в заповеднике «Лес на Ворскле» (Белгородская область) // Энтотомол. обозр., 2001. – Т. 80. – Вып. 2. – С. 383-397.
- Мальчевский А.С., Кадочников А.С. Методика прижизненного изучения питания гнездовых птенцов насекомоядных птиц // Зоол. журн., 1953. – Т. 32. – Вып. 2. – С. 227-282.
- Прокофьева И.В. Долгоносики Curculionidae в пище птиц // Рус. орнит. журн., 2008. – Том 17. – Эксп.-вып. 431. – С. 1119-1124.
- Прокофьева И.В. Значение семян травянистых растений в питании насекомоядных воробьиных птиц // Рус. орнит. журн., 2006. – Том 15. – Эксп.-вып. 320. – С. 519-523.
- Прокофьева И.В. Особенности питания москвитки *Parus ater* и желтоголового короляка *Regulus regulus* в лесах Ленинградской области // Рус. орнит. журн., 2002. – Эксп.-вып. 197. – С. 819-827.
- Прокофьева И.В. Состав корма птиц разных видов, входящих в одни и те же стаи // Рус. орнит. журн., 2007. – Том 16. – Экспресс-выпуск 350. – С. 398-402.

- Прокофьева И.В. Случай обнаружения кровососущих насекомых и клещей у птиц во время гнездования в Ленинградской области // Рус. орнит. журн., 2000. – Эксп.-вып. 104. – С. 12-17.
- Реймерс Н.Ф., Пшеничников Л.Н. О поедании птицами кедровых орехов // Природа, 1957. – Т. 1. – 104 с.
- Склярченко С.Л., Морозов В.А. Состав корма гнездовых птенцов некоторых синиц и пищухи в Джунгарском алатаяу // Орнитология, 1987. – Т. 22. – С. 105-108.
- Царик Й., Гнатина О. Очеретянки роду *Acrocephalus* Naum. в системі консорцій // Вісн. Львівськ. ун-ту. Сер. біол., 2015. – Т. 70. – С. 155-161.
- Чаплиціна А.Б., Грамма В.М., Бондарець Д.І., Савинська Н.О. Членистоногі у трофоценотичній структурі консорцій мухоловки білошиїї в умовах лісових біогеоценозів Північно-Східної України // Вісн. Дніпропетр. ун-ту. Біологія, екологія, 2015. – Т. 23. – Вип. 1. – С. 74-85.
- Чаплиціна А.Б. Консортивні зв'язки кропив'янки чорноголової (*Sylvia atricapilla* L.) у лісових ценозах Лівобережної України // Біологічні студії, 2016. – Т. 10. – вип. 1. – С. 99-110.
- Чаплиціна А.Б., Кныш Н.П., Бондарець Д.И. Московка (*Parus ater*) на Северо-Востоке Украины // Беркут, 2015. – Т. 24. – Вип. 1. – С. 66-69.
- Чернова Н.М., А.М. Былова. Общая биология. – М., 1986. – 617 с.
- Шутова Е.В. Влияние паразитирования каллифорид Calliphoridae (Diptera) на выживание птенцов воробьиных птиц // Рус. орнит. журн., 1997. – Эксп.-вып. 22. – С. 8-12.
- Юзик Д.І. Консортивні зв'язки повзика (*Sitta europaea* L.) у системі консорцій Північно-Східної України // Збереження біологічного та ландшафтного різноманіття як складова екологічного та патріотичного виховання населення України. – Центр екологічної освіти та інформації, 2016. – С. 266-274.
- Юзик Д.І., Чаплиціна А.Б. Консортивні зв'язки горобця польового (*Passer montanus*) в умовах лісових ценозів Північно-Східної України // Беркут. – 2015. – Т. 24. – Вип. 2. – С. 142-147.
- Юзик Д.І., Чаплиціна А.Б. Синиця блакитна (*Parus caeruleus* L.) в системі консорцій в умовах лісових ценозів Північно-Східної України // Регіональні аспекти флористичних і фауністичних досліджень. – Чернівці: Друк Арт, 2016. – С. 83-87.
- Chaplygina A.B., Yuzyk D.I., Savynska N.O. The Robin, *Erithacus rubecula* (Passeriformes, Turdidae), as a component of autotrophic consortia system of forest cenoses, Northeast Ukraine // Vestn. Zoologii. – 2016a. – Vol. 50. – Issue 4 – P. 369-378.
- Chaplygina A.B., Yuzyk D.I., Savynska N.O. The Robin, *Erithacus rubecula* (Passeriformes, Turdidae), as a component of heterotrophic consortia system of forest cenoses, Northeast Ukraine // Vestn. Zoologii., 2016b. – Vol. 50. – Issue 5 (in press).
- Mackenzie J. Redstarts reared in tit's nest // Scott. Naturalist, 1954. – V. 66. Issue 3. – P. 146-154.
- Monros J.S., Lacort P., Iglesias J.D., Gil-Delgado J.A. 1997. Nestling diet of coal tits (*Parus ater*) and great tits (*P. major*) in a pine forest (*Pinus sylvestris*) of eastern Spain // Ardeola, 1997. – V. 44. – Issue 2. – P. 239-241.

ВИЯВЛЕННЯ НЕТИПОВОЇ ДЛЯ ФАУНИ УКРАЇНИ ФОРМИ ГОРИХВІСТКИ*

Г. В. Фесенко¹, С. Ю. Шибанов²

Виявлення нетипової для фауни України форми горихвістки. – Фесенко Г.В., Шибанов С.Ю. У місті Дніпро (Центральна Україна) в квітні 2014 р. трапився самець горихвістки, який за забарвленням оперення був схожий на самця горихвістки звичайної *Phoenicurus phoenicurus*, проте відрізнявся чорним кольором вола. Пісня, поклики і поведінка цієї особини були типовими для горихвістки чорної *Phoenicurus ochruros*. Виявлений самець утворив пару з самкою горихвістки чорної, і пара виростила двох пташенят, які успішно залишили гніздо. Обоє дорослих птахів було відловлено і оглянуто. Самець із незвичним забарвленням значною мірою відповідав фенотипу самців підвиду *phoenicuroides* горихвістки чорної. Після дослідження опудал птахів цього підвиду, котрі знаходяться у фондах Зоологічного музею ННПМ НАН України, встановлено, що за формулою вершини крила незвично забарвлена особина подібна до екземплярів, які належать до вказаного підвиду, зокрема до тих, що походять з району верхів'їв Єнісею (Тива) на кордоні з Монголією. Утім наявність залишків білуватої облямівки на зовнішніх опахалах деяких третьорядних і другорядних махових пер, як ознака підвиду *gibraltariensis* горихвістки чорної, а також білувате черево і світло-іржастий колір грудей та боків тулуба, як ознаки горихвістки звичайної, з великою часткою ймовірності вказують на гібридне походження виявленої особини. Тож, ймовірно, в Україні вперше зареєстровано гібрид між горихвісткою звичайною і горихвісткою чорною за весь період експансії з заходу останньої з них.

Ключові слова: горихвістка звичайна, горихвістка чорна, гібридизація, Україна.

Адреса: 1 – Інститут зоології ім. І.І. Шмальгаузена НАН України, вул. Б. Хмельницького, 15, Київ, 01601, E-mail: h.fesenko@gmail.com; 2 – вул. Командира Юніна, 49, м. Дніпро, 49114

Recording of Redstart bird with non-typical plumage in fauna of Ukraine. – Fesenko H. V., Shybanov S. Yu.

Redstart male in plumage resembling those of Common Redstart and with black throat extending downwards the central part of the breast was recorded in April 2014 in Dnipro City (Central Ukraine). Song, calls and behavior of the male were typical of Black Redstart. The male was breeding with a female of Black Redstart and successfully reared two nestlings. Both adults were managed to capture and examine. Male with unusual colors of plumage exhibited strong resemblance to phenotype of males from subspecies *phoenicuroides* of Black Redstart. In resulting examination of specimens belonging to the subspecies in collection of Zoological Museum (NMNH of NAS of Ukraine), it is revealed that according to formulae of wing tip, the non-typical male is also similar to the specimens, in particular ones from Tyva that is on border between Upper Enisei Region and Mongolia. However, some plumage characters namely remaining white color on emargination of outer web on innermost some tertial and secondaries as trait of subspecies *gibraltariensis* of Black Redstart, as well as whitish belly and paler rufous color on lower breast and underparts as peculiarities of Common Redstart seem to indicate hybrid origin of the recorded male. Thus, in all period of expansion of the former from west border of Ukraine eastwards and southwards, the redstart male exhibiting both traits of Common Redstart and the eastern subspecies of Black Redstart was found for the first time.

Key words: Black Redstart, Common Redstart, hybridization, Ukraine.

Address: 1 – Schmalhausen Institute for Zoology, NAS of Ukraine, B. Khmelnytskoho St., 15, Kyiv, 01601, E-mail: h.fesenko@gmail.com; 2 – Komandyra Yunina St., 49, Dnipropetrovsk, 49114, Ukraine

* Публікуємо україномовний варіант статті, що вийшла друком англійською мовою у Віснику зоології: (Fesenko H.V., Shybanov S.Yu. Redstart bird (Passeriformes, Muscicapidae) with non-typical plumage – interspecific hybrid or eastern subspecies in fauna of Ukraine // Vestn. Zoologii., 2016. – Vol. 50. – Issue 4. – P. 321-326.)

Деякі нині звичні види птахів-урбаністів вітчизняної фауни ще відносно недавно взагалі не траплялися в докiллi наших мiст. Зокрема, це стосується такого за сутнiстю гiрського виду, як горихвiстка чорна *Phoenicurus ochruros*. Так, населенi пункти рiвнинної частини сусiдної Польщi цей вид почав освоювати ще до середини ХІХ ст., розширивши ареал iз заходу на схiд, а упродовж трьох перших десятилiть ХХ ст. вiн став гнiздовим i доволi численним у Львовi та навколишнiх районах, а також на теперiшнiй Івано-Франкiвщинi (Dunajewski, 1934). У той самий перiод ця горихвiстка як така, що влаштовує гнiзда у спорудах, наведена в описi орнiтофауни Закарпаття (Грабар, 1997). У Києвi перший випадок гнiздування виду зареєстрований у 1921 р. на вулицi Трьохсвятительськiй (Шарлемань, 1923), але численним вiн виявився в мiстi одразу пiсля Другої свiтової вiйни, коли стало очевидним його подальше просування на схiд (Воинственский, 1950). Згодом цей вид почав освоювати пiвденнiшi, центральнi областi краiни. На початку 1990-х рокiв його гнiздування виявлене на Днiпропетровщинi та Донеччинi, зокрема в Донецьку – у 1993 р. (Булахов, Губки, 1996; Тараненко и др., 1998). Проте за нашими даними, територiальний самець горихвiстки чорної зареєстрований у мiстi Днiпро на майданчику Нижньоднiпровського трубного заводу ще у квітнi 1981 р., а в травнi в нiшi на фермi мостового крану знайдено гнiздо цiєї особини. На самому початку ХХІ ст. до гнiздового ареалу горихвiстки чорної увiйшла вся територiя Украiни, у тому числi Крим (Цвельх, Бескаравайный, 2007).

На бiльшiй частинi Європи, i в Украiнi зокрема, в урболандшафтах поширився пiдвид *gibraltariensis* (The Birds..., 1988; The Howard and Moog..., 2003). Про належнiсть до цього пiдвиду особин горихвiстки чорної, що почали гнiздитися в нашiй краiнi, зазначали М.Й. Бурчак-Абрамович i А.К. Шепе (1937). Згаданi дослiдники вказали також, що в Асканiї Новiй 7.04.1929 було зареєстровано самця номiнативного пiдвиду *ochruros*, який поширений у Передкавказзi, на Кавказi та у Закавказзi (Степанян, 1990).

У межах виду горихвiстка чорна видiляють вiд 5 до 7 пiдвидiв (The Birds..., 1988; The Howard and Moog..., 2003; commons.wikimedia.org/...; www.scientificlib.com/...; www.hbw.com/...). Крiм двох вищезгаданих, iнших пiдвидiв на територiї Украiни дотепер не реєстрували. Зовнi на самцiв iнших пiдвидiв можуть бути схожими самцi-гiбриди мiж горихвiсткою чорною i горихвiсткою звичайною *Phoenicurus phoenicurus*, якi є плiдючими i можуть виводити плiдючих нащадкiв (Grosch, 2004; Petersson et al., 2014). Так, у Швецiї першi випадки гiбридизацiї мiж цими двома видами горихвiсток виявленi наприкинцi 1950-х рокiв, а достовiрно встановленi гiбриди – наприкинцi 1980-х рокiв (Petersson et al., 2014). Тож через такi особливостi спiвiснування аборигенного виду, яким є горихвiстка звичайна, i виду-вселенця в разi реєстрацiї незвичних для нашiй фауни форм горихвiсток можуть виникати певнi труднощi у встановленi iхньої вiдової належнiстi.

Методичнi пiдходи

Пiд час вiзуальних спостережень за весняним прильотом птахiв виявлений самець горихвiстки, забарвлення оперення якого виявилось нетиповим для обох видiв горихвiсток фауни Украiни. Прослiдковане утворення шлюбної пари цiєї особини, етапи гнiздування, результат розмноження до перебування пташенят пiсля вильоту з гнiзда на територiї пари.

Обидва дорослі птахи були відловлені і за допомогою фотографування зафіксований їхній зовнішній вигляд. Зокрема, фотографічно задокументована форма вершини крила обох особин, що є важливим для встановлення належності птахів до одного з двох видів горихвісток (Иванов, Штегман, 1978).

У фондах Національного науково-природничого музею НАН України оглянуті тушки 11 особин горихвістки чорної, з яких 6 самців, котрі забарвленням оперення подібні до самця, виявленого у Придніпров'ї. Інші особини були самками, здобутими у тих самих районах, що і зазначені самці. З оглянутих колекційних птахів 2 походять з Тиви (Туви), 1 – з Узбекистану, 5 – з Таджикистану, 3 – з Киргизстану. Більшість з них – 8 особин здобуті в гніздовий період, в середині червня. Самка з Тиви і один самець з Таджикистану заколекційовані в період осінньої міграції у вересні, а особина з Узбекистану – під час весняної міграції у березні. Окрема увага була звернута на вигляд вершини крил цих екземплярів.

Результати пошуку

На території житлового масиву Ігрені в межах міста Дніпро серед малоповерхової забудови садибного типу в середині квітня 2014 р. трапився самець горихвістки, за забарвленням оперення дуже подібний до самця номінативного підвиду *phoenicurus* горихвістки звичайної, поширеного майже по усій Україні (Фесенко, Бокотей, 2002). Крім у цілому сірого забарвлення спини та верху голови і світло-іржастого низу, у птаха на лобі над вузькою чорною смугою з невеликим розширенням на рівні сидла верхньої щелепи була добре помітною біла смуга, що переходила у сірий колір тім'я. Білуватої плями, характерної для іншого, кавказького підвиду *samamisticus* горихвістки звичайної (Степанян, 1990; Jonsson 1994; Mullarney et al., 2001), на складеному крилі не було. Чорний колір охоплював не лише пера шик і горла, як у самців горихвістки звичайної, але й усе воло. Чорний та іржастий кольори низу чітко відокремлювалися на межі вола і грудей (рис. 1). Незвичність цього спостереження також у тому, що горихвісток звичайних у зазначеному районі не виявляли на прольоті вже 15 років поспіль, а гніздування цього виду не реєстрували понад 50 років.

Виявлений птах понад два тижні тримався на обраній ділянці, проте його пісні за той час не довелося почути. За допомогою сітки-павутинки його впіймали і оглянули: темно-сірі пера спини виявилися з домішкою чорного кольору, спід крил рудуватий. Наступні два тижні птаха тримали в клітці, де він не виявив жодної звукової активності.

Після звільнення з клітки незвично забарвлений самець залишився на тій самій ділянці і майже відразу почав співати. Пісня його була типовою для горихвістки чорної, коротка і щebetлива з характерними шиплячо-тріскотливими строфами. Для співу він влаштувався на присідах, які зазвичай обирають самці горихвістки чорної, зокрема на димарі, антені, вентиляційній трубі. Подавав поклик, що теж притаманний горихвісткам чорним. Тож у його звуковій палітрі не було елементів, властивих горихвістці звичайній.

Невдовзі нетипово забарвлений самець утворив пару із самкою горихвістки чорної, яку через деякий час було упіймано для обстеження. Птахи влаштували гніздо під дахом однієї з господарських споруд, звідки 9.07.2014 вилетіло 2 пташенят, зовні ідентичні зльоткам горихвістки чорної. Певний час уся сімейна група траплялася на сусідніх ділянках мікрорайону.

Рис. 1. Білий колір на лобі, рудуватий колір покривних пер споду крил і чорне воло є поєднанням рис, що характерні, з одного боку, для одного зі східних підвидів горихвістки чорної, а з іншого, для горихвістки звичайної / White color on forehead, pale rufous color of under wing-coverts and extend of black on upper part of the breast, details more or less intermediate between the two redstart species

Рис. 2. Залишки білої облямівки на зовнішніх опахалах деяких третьорядних і другорядних махових пер як ознака підвиду *gibraltariensis* горихвістки чорної / Signs of white color on emargination of outer web on some tertials and secondaries as trait of the subspecies *gibraltariensis* of Black Redstart

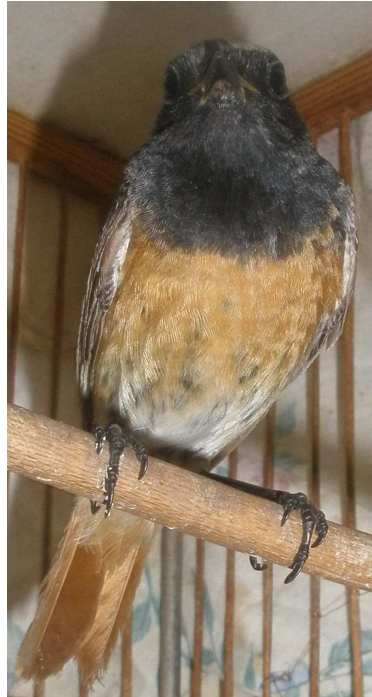

Рис. 3. Білувате черево і світло-іржастий колір грудей і боків тулуба як ознака горихвістки звичайної / Whitish belly and paler rufous color on lower breast and underparts as characters of Common Redstarts

Через чорне забарвлення вола виявлений самець не міг належати до жодного з двох підвидів горихвістки звичайної, про які згадано вище. Водночас його не можна було віднести до деяких підвидів горихвістки чорної, зокрема до європейського підвиду *gibraltariensis*, який гніздиться й в Україні, або до зовні схожого на нього південнопіренейського підвиду *aterrimus*. У цих підвидів рудий колір охоплює тільки надхвістя, підхвістя і значною мірою хвіст (Степанян, 1990; Jonsson, 1994; Mullarney et al., 2001). Багато систематиків об'єднують другий підвид з першим (The Birds..., 1988; [www.scientificlib.com/...](http://www.scientificlib.com/); [www.hbw.com/...](http://www.hbw.com/)). З нашого розгляду можна виключити і номінативний підвид *ochruros*, який поширений у Малій Азії і Кавказькому регіоні, бо зовні птахи цього підвиду подібні до особин двох вищезгаданих підвидів, проте відтінки рудого кольору різної насиченості часто охоплюють у них також черево, спід крил і частково поперек (Степанян, 1990; Mullarney et al., 2001).

За пропорцією охоплення чорним та світло-іржастим кольорами нижньої частини тулуба виявлений самець нагадував особин, які належать до решти підвидів горихвістки чорної: близькосхідного підвиду *semirufus*, туркменсько-памірсько-гімалайського підвиду *rufiventris*, Тянь-шаньсько-тйвинсько-монгольського підвиду *phoenicuroides* та китайського підвиду *xerophilus* (Степанян, 1990; The Birds..., 1988; Jonsson, 1994; Mullarney et al., 2001). У деяких джерелах форму *xerophilus* вважають або перехідною між підвидами *phoenicuroides* і *rufiventris*, або включають її до останнього підвиду ([www.scientificlib.com/...](http://www.scientificlib.com/); [www.hbw.com/...](http://www.hbw.com/)).

Район гніздування підвиду *semirufus* розташований найближче до території України, однак у самців цієї форми над чорною смугою на лобі колір пер білувато-сірий, тоді як у птаха, виявленого у Придніпров'ї, вони білі. За наявності білого кольору на лобі та чорного на темно-сірій спині упійманого самця можна було віднести до підвиду *phoenicuroides*, бо саме ці ознаки є частими у птахів цього підвиду (Степанян, 1990). Птахи підвиду *rufiventris* подібні до особин підвиду *semirufus*, але більші за розмірами; колір спини у самців переважно насичено-чорний ([www.scientificlib.com/...](http://www.scientificlib.com/); [www.hbw.com/...](http://www.hbw.com/)).

Восени 2011 р. у північній частині Європи зареєстрували наліт горихвісток чорних із забарвленням, характерним для азійських підвидів (Petersson et al., 2014). Аналіз мітохондріальної ДНК двох незвично забарвлених особин зі Швеції і Великої Британії, проведений М. Лагерквістом (Lagerqvist, 2013, цит. за: Petersson et al., 2014), виявив їхню значну спорідненість з тими птахами, які раніше були здобуті на кордоні між Росією і Монголією (зокрема, територія Тиви входить до того прикордоння), тобто з птахами, що походять з області поширення підвиду *phoenicuroides*. Варто зазначити, що мітохондріальна ДНК, на відміну від ядерної ДНК, спадкується лише від самки, тож ймовірність гібридизації між двома видами горихвісток по лінії самців, що стали батьками цих обстежених особин, повністю виключити не можна.

Зазначимо, що у районі наших спостережень під час осінньої міграції 2011 р. відбувався особливо масовий проліт горихвісток чорних, порівняно з попередніми і наступними роками. Зовні усі пролітні, як і місцеві, особини не відрізнялися від фенотипу підвиду *gibraltariensis*.

У відомому камеральному визначнику зазначено, що однією з морфологічних ознак, за якою надійно відрізняють два види горихвісток, є формула вершини крила: у горихвістки чорної її утворюють 3-тє, 4-тє і 5-тє першорядні махові пера, оскільки вони приблизно однакової довжини, а у горихвістки звичайної – 3-тє і 4-тє першорядні махові (Іванов, Штегман, 1978). Тож крило першого виду є більш заокругленим, тоді як у другого воно загостреніше, бо крило тим гостріше, чим відносно коротшими є внутрішні від вершини пера (Штегман, 1961). На крилі горихвістки звичайної вкороченим відносно вершини є вже 5-тє першорядні махове. У таксономічно близьких форм загостреніше крило властиве для тієї, яка здійснює сезонні міграції на помітно дальші відстані (Потапов, 1967; Цвельх, 1983). За формулою вершини крила, як і у дійсності, горихвістка звичайна є далеким мігрантом, а горихвістка чорна – близьким мігрантом, принаймні особини гніздового угруповання останнього виду, які гніздяться у нас. Території зимівлі європейського підвиду *gibraltariensis* горихвістки чорної розташовані у Південній і Південно-західній Європі та Північній Африці, а горихвістки звичайної – у Тропічній Африці північніше екватора (The Birds..., 1988).

Огляд упійманої самки, яка утворила пару із самцем незвичного забарвлення, довів, що формула вершини її крил є типовою для горихвістки чорної, бо її утворюють саме ті три пір'їни, про які згадано вище. У самця першорядні махові пера були помітно зношені, але на правому крилі можна було уявно відтворити зовнішній вигляд вершини крила, і її склали саме ті два пера, що є ознакою горихвістки звичайної. На жаль, не вдалося обстежити 6-тє першорядне махове перо на наявність звуження зовнішнього опахала, що, ймовірно, могло б стати важливою ознакою для встановлення видової належності особини (Воїнственський, Кістяківський, 1962).

Оскільки попередній пошук вказував на вірогідну належність виявленого самця до підвиду *phoenicuroides*, а можлива потреба у подоланні значної відстані між районами гніздування і зимівлі птахів цього підвиду могла сформувати загостреніше крило, порівняно з птахами решти підвидів, тому були обстежені колекційні екземпляри з фонду музею, яких здобули в гніздовій області підвиду *phoenicuroides*. Птахи цього підвиду, наприклад з району верхів'я Єнісею (територія Тиви), долають найбільшу міграційну відстань, бо вони можуть зимувати у Північно-східній Африці, а крім того – у Південно-західній, Південній і Центральній Азії (The Howard and Moog..., 2003; [www.hbw.com/...](http://www.hbw.com/)). Для порівняння, особини підвиду *semirufus* є осілими, а птахи підвиду *rufiventris* зимують у Південно-західній і Південній Азії, тобто відстань міграції другого з цих підвидів помітно менша, ніж у горихвісток підвиду *phoenicuroides*.

Враховуючи опис меж областей гніздового поширення підвидів (Степанян, 1990), можна припустити, що колекційних птахів з Узбекистану, Таджикистану і Киргизстану здобули, можливо, в районах контактування підвидів *phoenicuroides* і *rufiventris*. Лише у одного з них на обох крилах вершину утворювали три пір'їни – 3-тє, 4-тє і 5-тє першорядні махові, ще у одного така сама формула вершини виявлена на лівому крилі, тоді як через зламане перо на правому крилі встановити формулу вершини не вдалося. У однієї особини вершину на обох крилах утворювали 4-тє і 5-тє першорядні махові, у іншої – зареєстрована асиметрія: на правому крилі вершину склали 3-тє, 4-тє і 5-тє, а на

лівому – лише 4-те і 5-те. Вершину крил ще одного екземпляра утворило тільки 4-те. У двох інших на обох крилах вершину склали 3-тє і 4-те. Для решти двох було можливим визначити формулу вершини лише на лівому крилі, її формували також 3-тє і 4-те першорядні махові пера.

Прикметним стало визначення формули вершини крил у самця і самки з Тиви, бо вони походять безперечно з району поширення підвиду *phoenicuroides*. У обох вершину склали 3-тє і 4-те першорядні махові пера, для самця було можливим з'ясувати потрібну ознаку лише на правому крилі. Тож можна припустити, що видова відмінність у формулі вершини крила між двома видами горихвісток для цього підвиду не є дійсною, тобто загострене крило у виявленого в Придніпров'ї самця може вказувати на його належність до підвиду *phoenicuroides*. За дослідженнями Р.Л. Потапова (1967), у підвиді, який здійснює суттєво дальші міграції порівняно з іншими підвидами, крило буде загостренішим, що й відображено у формулі вершини крила птахів з Тиви.

Птахи підвиду *phoenicuroides* з районів зимівлі до місць гніздування мають летіти у північно-східному напрямку, хоча відхилення у північного напрямку під час відльоту з Північно-східної Африки є ймовірним. Відхилившись північніше, птах може потрапити саме на той меридіан, що проходить по Дніпру. Наприклад, на п-ві Тарханкут, що через морську акваторію межує з Придніпров'ям, упіймано кропив'янку біловусу *Sylvia mystacea* (Попенко и др., 2006). Гніздовий ареал цієї кропив'янки простягається від Прикаспійського регіону і Закавказзя до гір Центральної Азії, а зимує вона, зокрема, у Північно-східній Африці (The Birds..., 1988), тобто райони гніздування і зимівлі цього виду кропив'янок і птахів підвиду *phoenicuroides* горихвістки чорної певною мірою збігаються.

Логічність вірогідності зальоту на територію України птахів підвиду *phoenicuroides* однак не виключає ймовірності виявлення у нас особин, що є гібридами між горихвістками чорною і звичайною. У понад півстолітньому досвіді західноєвропейських колег з відстеження явища гібридизації цих видів є приклади, коли нетипово забарвленого птаха спочатку відносили саме до підвиду *phoenicuroides*, проте згодом із набуттям певних навичок у визначенні ту саму особину оцінено як гібридну (Petersson et al., 2014). Окрім того, що враховували колористичні особливості незвично забарвлених особин, увага була звернута на пошук ймовірних морфометричних відмінностей як між обома видами горихвісток, так і між гібридами та батьківськими видами.

Для встановлення відмінностей взяли показник, який демонструє співвідношення різниць між довжинами 5-го і 6-го та 6-го і 7-го першорядних махових пер (Svensson, 1992). Означений показник у номінативного підвиду *phoenicurus* горихвістки звичайної вклався в межі 1:0,41-1:1,17, і він жодним чином не перекривався з подібними показниками двох підвидів горихвістки чорної: у *gibraltariensis* 1:2,0-1:2,5; у *phoenicuroides* 1:1,57-1:3,0 (Petersson et al., 2014). Водночас у гібридів (*Ph. phoenicurus* × *Ph. ochruros*) цей показник мав значення 1:0,94-1:2,14. Отже, він виявився проміжним і демонстрував перекриття з показниками як підвиду горихвістки звичайної, так і двох підвидів горихвістки чорної, тобто чіткої відповіді щодо належності у Європі нетипово забарвлених особин до групи гібридів за цим показником отримати вдається не завжди.

Зарубіжні дослідники вказали на деякі відмінності між різними формами горихвісток за довжиною крила: *Ph. ph. phoenicurus* – 77-84 мм, *Ph. o. gibraltariensis* – 85-91 мм, *Ph. o. phoenicuroides* – 80-85 мм, *Ph. phoenicurus* × *Ph. ochruros* – 80-85 мм, (Petersson et al., 2014). Наведені числа для самців можна уточнити: *Ph. phoenicurus* – 78-85 мм, *Ph. ochruros* – 79-90 мм (Виноградова и др., 1978). У виявленого на Придніпров'ї птаха довжина крила становила 80 мм, що відповідає як показнику підвиду *phoenicuroides* горихвістки чорної, так і показнику гібридної форми.

Колеги зі Швеції одного з нетипово забарвлених самців віднесли до гібридів, спочатку поклавшись на 3 колористичні ознаки (залишки білого кольору на зовнішніх опахалах третьорядних махових пер, світло-іржастий колір на нижній частині тулуба, розсіяні білі пера на попереку та череві з підхвістям) і 2 морфологічні ознаки (відсутність звуження на 6-му першорядному маховому пері, вершину крила утворювали 3-тє, 4-тє і 5-тє першорядні махові пера). Зроблений висновок був підтверджений криловим показником, бо відповідні різниці довжин показали співвідношення 1:1 (Petersson et al., 2014). Один і той самий самець гніздився на тій самій території у Південно-східній Швеції у 2009-2012 рр. і досяг віку щонайменше 5 років. Крім того, у цій країні зареєстровані принаймні 10 виявлень гібридних самців із середини 1990-х років.

Для визначення належності до певної форми особини з Придніпров'я, на жаль, не вдалося використати морфологічну ознаку наявності або відсутності звуження на 6-му першорядному маховому. Не є однозначною, як пояснено вище, формула вершини крила для розпізнавання двох видів горихвісток.

Про належність до гібридних форм самця, виявленого у Центральній Україні, можуть свідчити 3 колористичні ознаки: наявність залишків білуватої облямівки на зовнішніх опахалах кількох третьорядних і другорядних махових пер як ознака підвиду *gibraltariensis* горихвістки чорної (рис. 2), білувате черево і світло-іржастий колір грудей та боків тулуба як ознаки горихвістки звичайної (рис. 3). Коричнево-вохристий колір на череві і боках тулуба, що вказаний для підвиду *phoenicuroides* горихвістки чорної (Степанян, 1990), не був властивий виявленому птахові. Водночас у особин горихвістки чорної, які були оглянуті у фондах музею, низ тулуба був саме коричнево-вохристий.

Незвичний самець загніздився у населеному пункті, що також може свідчити про його пов'язаність з підвидом *gibraltariensis*, який є яскраво вираженим урбаністом на відміну від східноазійських підвидів горихвістки чорної. Птахи підвиду *phoenicuroides* гніздять винятково у природних біотопах, таких як гори, серед скель з чагарниками (Гладков, 1954).

За свідченням шведських колег (Petersson et al., 2014), пісня гібридних самців може бути цілком схожою на пісню горихвістки чорної, як і у нашому випадку, або складатися тією чи іншою мірою з елементів пісень обох видів горихвісток. Гібридні самці, що демонструють пісню горихвістки чорної, можуть подавати поклик горихвістки звичайної і водночас реагувати на поклики обох видів. Через ці вокальні особливості гібридних особин голос для визначення їхнього таксономічного статусу не є надійною ознакою.

Висновок

З великою часткою ймовірності можна вважати, що в Україні вперше в природних умовах виявлений гібрид між двома видами горихвісток з часу просування із західних районів на схід і південь гніздового ареалу горихвістки чорної. Покладання лише на колористичні ознаки не є цілком достатнім для віднесення нетипово забарвлених особин як до групи гібридів, так і до підвидів горихвістки чорної. Можливо, заліт незвично забарвленого птаха пов'язаний з масовою появою таких особин в Західній Європі за кілька років до його виявлення в Придніпров'ї.

Подяки

Висловлюємо вдячність старшому науковому співробітнику Інституту зоології ім. І.І. Шмальгаузена НАН України О.М. Цвелиху та старшому науковому співробітнику Зоологічного музею ННПМ НАН України О.М. Пеклу за слушні поради під час дослідницького пошуку та сприяння у огляді птахів з фондової колекції музею.

- Булахов В.Л., Губки А.А. Современное состояние орнитофауны Днепропетровщины // Праці Українського орнітологічного товариства. – Київ, 1996 – Т. 1. – С. 3-18.
- Бурчак-Абрамович М.Й., Шепе А.К. Поширення горихвістки-чорнушки [*Phoenicurus ochruros gibraltariensis* (Gm.)] в УРСР // Збірник праць Зоологічного музею. – 1937. – № 20. – С. 85-94.
- Виноградова Н.В., Дольник В.Р., Ефремов В.Д., Паевский В.А. Определение пола и возраста воробьиных птиц фауны СССР. Справочник. – Москва: Наука, 1978. – 192 с.
- Воинственский М.А. Расселение на восток горихвостки-чернушки (*Phoenicurus ochruros* (Gm.) в послевоенный период // Наукові записки. – Т. 9, вип. 6. – Труды Зоологічного музею. – № 2. – Вид-во Київ. держ. ун-ту, 1950. – С. 164.
- Воинственский М.А., Кістяківський О.Б. Визначник птахів УРСР. – Київ, 1962. – 372 с.
- Гладков Н.А. Семейство дроздове Turdidae // Птицы Советского Союза. – Т. 6. – Москва, 1954. – С. 398-399, 405-621.
- Грабар А. Птицы Подкарпатской Руси [Птаство Подкарпатской Руси] (Avifauna Carpathorossica) // Беркут. – 1997. – Т. 6, вип. 1-2. – С. 91-102.
- Иванов А.И., Штегман Б.К. Краткий определитель птиц. – Ленинград: Наука, 1978. – 560 с.
- Попенко В.М., Форманюк О.А., Баухингер У., Трост Л. Новые сведения о редких видах (подвидах) птиц на полуострове Тарханкут (АР Крым) // Бранта. – 2006. – Вып. 9. – С. 194-196.
- Потапов Р.Л. Зависимость формы крыла птицы от дальности миграции // Тр. Зоол. ин-та. – 1967. – Т. 40: Миграции птиц Прибалтики. – С. 218-230.
- Степанян Л.С. Конспект орнитологической фауны СССР. - Москва: Наука, 1990. - 727 с.
- Тараненко Л.И., Садуло А.М., Прасол А.Г. Дополнение к списку птиц Донецкой области // Бранта. – 1998. – Вып. 1. – С. 124.
- Фесенко Г.В., Бокотей А.А. Птахи фауни України: польовий визначник. – Київ, 2002. – 416 с.
- Цвельх А.Н. Форма вершины крыла птиц и её оценка // Вестник зоологии. – 1983. – № 6. – С. 54-58.
- Цвельх А.Н., Бескаравайный М. М. Современный статус горихвостки-чернушки *Phoenicurus ochruros* (S.G. Gmelin) в Крыму // Бранта. – 2007. – Вып. 10. – С. 37-42.
- Шарлемань М. Про деяких рідких птахів Київщини. – Київ: Друкарня К. П. І., [1923]. – 4 с.
- Штегман Б.Г. Рудимент дистального махового в крыле птиц // Тр. Зоол. ин-та. – 1961. – 29. –

- C. 297–256.
- Dunajewski A. Krajowe formy rodziny Turdidae // Acta Ornithologica Musei Zoologici Polonici. – 1934. – T. 1, № 9. – S. 275–310.
- Grosch K. Hybridization between redstart *Phoenicurus phoenicurus* and black redstart *Ph. ochruros*, and the effect on habitat exploitation // Journal of Avian Biology. – 2004. – 35. – C. 217–223.
- Jonsson L. Birds of Europe with North Africa and the Middle East. – London: Christopher Helm (Publishers) Limited, 1994. – 560 p.
- Mullarney K., Svensson L., Zetterström D., Grant P. J. The most complete field guide to the birds of Britain and Europe. – London: Harper Collins Publisher, 2001. – 400 p.
- Petersson A., Bergner A., Mats Th. A hybrid Common Redstart × Black Redstart (*Phoenicurus phoenicurus* × *Ph. ochruros*) breeding in southeastern Sweden // Ornis Svecica. – January, 2014. – P. 35-40.
- Svensson L. Identification guide to the European passerines. – Fourth, revised and enlarged edition. – Stockholm, 1992. – 368 p.
- The Birds of the Western Palearctic. Tyrant to Thrushes / Chief Ed. S. Cramp. – Oxford, New York, 1988. – Vol. 5. – 1063 p.
- The Howard and Moore Complete Checklist of the Birds of the World / Ed. E. C. Dickinson. – 3rd Edition. – London: Christopher Helm, 2003. – 1040 p.
- commons.wikimedia.org/wiki/Phoenicurus_ochruros
- www.scientificlib.com/en/Biology/Animalia/Chordata/Aves/PhoenicurusOchruros01.html
- www.hbw.com/species/black-redstart-phoenicurus-ochruros

ПОВІДОМЛЕННЯ

ГОЛУБ-СИНЯК *COLUMBA OENAS* НА КАНІВЩИНІ

В. М. Грищенко, Є. Д. Яблоновська-Грищенко

Канівський природний заповідник, м. Канів, Україна, E-mail: vgrishchenko@mail.ru

Голуб-синяк *Columba oenas* у минулому був широко розповсюджений у Лісовій та Лісостеповій зонах України. За даними К.Ф. Кеслера (1851), в середині XIX ст. він траплявся значно частіше за припуття *C. palumbus*. Проте знищення старих лісів та вирубування великих дуплистих дерев привели до того, що чисельність цього птаха-дуплогнізника значно скоротилася, поширення його стало спорадичним, особливо в Лісостепу. Кінець-кінцем він потрапив до Червоної книги України (Книш та ін., 2009).

Канівщина колись була лісовим краєм. Суцільні масиви тягнулися правим берегом Дніпра від Полісся аж до Чорного лісу на межі зі степом. Про це й зараз нагадують поширені тут лісові ґрунти. Але з господарським освоєнням лісостепового Подніпров'я значна частина лісів була вирубана. На початку XVII ст. в Європі був великий попит на поташ, який використовували для виробництва скла, мила, фарб і багатьох інших потреб. Добували його тоді виварюванням з деревного попелу. На виготовлення бочки поташу вагою 52 пуди треба було спалити близько 40 кубометрів дров, передусім листяних порід. Тисячі гектарів лісу пішли в буквальному розумінні на попіл. Внаслідок хижацького вирубування вже в 1622 р. постало питання про закриття буди в Канівському старостві, бо виробництво стало нерентабельним – поблизу не залишилося придатного лісу (Кириков, 1979). На Канівщині до XX ст. залишилися в основному молоді похідні ліси. Так, значну частину площі створеного у 1923 р. Канівського заповідника займали грабові ліси віком до 30 років. М.В. Шарлемань (1933), який проводив тут перші дослідження у 1926 і 1931 рр., відмічав бідність орнітофауни нагірної частини заповідника й дуже низьку чисельність птахів-дуплогнізників, навіть серед горобиних.

То ж не дивно, що в Канівському р-ні Черкаської обл. голуб-синяк донедавна був лише нечисленним пролітним видом. Л.О. Смогоржевський (1952) на гніздуванні в районі Канівського заповідника його не виявив. У 1973-1975 рр. токуючих птахів спостерігали в нагірній частині заповідника, проте гніздування не було доведене, пізніше у гніздовий період синяка не виявляли (Горошко и др., 1989). Найближчі відомі місця гніздування виду знаходяться в Черкаському бору в околицях сіл Руська Поляна та Дубіївка Черкаського р-ну (Гаврилюк та ін., 2005, Гаврилюк и др., 2009) та на півдні Київської обл. – біля с. Медвин Богуславського р-ну (Костюшин, Грищенко, 2013).

Л.О. Смогоржевський (1952) припускав, що з відновленням лісового масиву Канівського заповідника голуб-синяк повернеться на старі місця гніздування, якщо його забезпечити штучними гніздівлями. Цей вид дійсно повернувся на гніздування, але вийшло все зовсім по-іншому. Голуб-синяк може гніздитися не тільки у великих дуплах, але й при їх нестачі в норах або тріщинах скель (Мекленбурцев, 1951; Кістяківський, 1957; Котов, 1993). Аналог таким місцям гніздування ці птахи знайшли в антропоген-

них спорудах, а саме – порожнини в бетонних опорах ЛЕП. Перші повідомлення про гніздування синяків у стовпах електроліній з’явилися у другій половині 2000-х рр., причому одразу з різних віддалених регіонів (Бобенко и др., 2007; Гаврилюк, 2009; Книш та ін., 2009; Белик и др., 2010 та ін.).

30.05.2005 р. М.Н. Гаврилюк спостерігав пару синяків серед полів біля с. Яблунів Канівського р-ну. У 2008 р. голубів неодноразово відмічали на дротах електролінії вздовж автомобільної дороги біля сіл Яблунів та Гамарня. Нарешті, у 2009 р. вдалося простежити гніздування. Поселення, чисельністю до 10 пар, знаходилося між цими двома селами на ділянці, довжиною близько 5 км (Гаврилюк, 2009).

З 2010 р. ми регулярно проводили обліки чисельності синяка на цій ділянці. Проводили їх за допомогою автомобіля 2-3 рази впродовж березня – квітня. Реєстрували голубів, які трималися біля стовпів на електролінії, або токували поблизу. Оскільки всі стовпи пронумеровані, це дало змогу вести картування й контроль зайнятих місць гніздування.

Спочатку чисельність поселення була стабільною. У 2010-2012 рр. вона становила 10-12 пар. З 2013 р. чисельність почала швидко зростати, збільшившись до 19 пар (рисунок). У 2016 р. гніздилося вже 32 пари синяків. Поселення розтягнулося від північної околиці Канева до с. Межиріч на ділянці, довжиною близько 14 км. На інших електролініях в околицях Канева гніздування синяків поки що не виявлено.

Цікаво, що неподалік від цього поселення знаходяться ліси (тут розташована, зокрема, й нагірна частина Канівського заповідника) з ділянками старих деревостанів, де є великі дупла – як природні, так і дупла жовни чорної *Dryocopus martius*. Проте синяків на гніздуванні в лісі ніде не відмічали. Тобто птахи, які поселилися на Канівщині, мають уже зовсім інший стереотип гніздування.

Такий варіант улаштування гнізд надає птахам певні переваги. По-перше, вони мають змогу гніздитися безпосередньо біля полів та доріг, де здобувають їжу. Голуб-

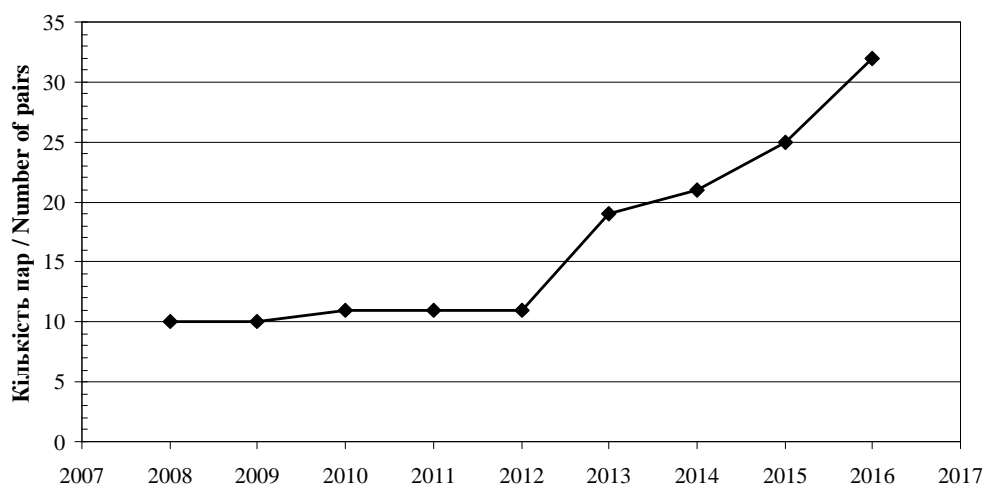

Рис. Динаміка чисельності голуба-синяка в поселенні на ЛЕП біля Канева / Number dynamics of Stock Pigeon in the colony on an electric power line near the town of Kaniv

синяк, як відомо, уникає великих лісових масивів, а селиться здебільшого на узліссях, у невеликих гаях, перелісках серед полів (Мекленбурцев, 1951; Котов, 1993). По-друге, такі гнізда недоступні для чотириногих хижаків, насамперед – лісової куниці *Martes martes*, від хижацтва якої постійно страждають мешканці великих дупел у лісах.

Весною ці голуби прилітають дуже рано, одними з перших серед птахів. Середня дата початку весняної міграції за період 1987-2016 рр. – 8.03 (n = 10; 8.02 – 1.04). Причому з початком гніздування строки прильоту істотно змінилися, синяки стали з'являтися ще раніше, останні роки – вже в першій половині лютого. Коефіцієнт лінійної регресії становить -1,21 (n = 10; p < 0,01).

Голуби починають траплятися на гніздових ділянках одразу після прильоту, більшість місць гніздування вони займають в березні. Окремі пари тримаються на ЛЕП до липня – серпня, очевидно, частина птахів відкладають другі кладки.

Голуб-синяк досить швидко став факультативно зимуючим видом. Уперше три птахи виявлені в зимовий період у районі поселення 2.02.2013 р. 23.12.2014 р. тут було обліковано 5 особин, 1.02.2015 р. – близько 20. 24.12.2015 р. на ЛЕП трималося 15 синяків, причому частина з них сиділа парами біля стовпів на гніздових ділянках. А на полях біля с. Степанці виявлені дві зграї – 42 і 7 особин. Узимку 2015/2016 рр. синяки зникли тільки на початку січня, коли різко посилюлися морози і випав сніг, а знову з'явилися вже 8.02. Тобто за теплої погоди вони зараз можуть затримуватися до календарної зими, лише сильні похолодання витісняють голубів на південь, та й то ненадовго. З грудня 2006 р. зграї синяків почали траплятися в зимовий період і в інших місцях Черкаської обл. (Гаврилюк та ін., 2014). Раніше цей голуб узагалі не входив до списку зимуючих видів Східної Черкащини (Гаврилюк, Грищенко, 2001).

Зимуючі голуби годуються на полях, крім того вони мають змогу знаходити їжу на дорогах. Під час перевезення врожаю восени на дорогу розсипається стільки зерна, що його вистачає багатьом видам птахів до весни.

- Белик В.П., Ветров В.В., Милобог Ю.В. Ренессанс клинтуха в Восточной Европе: демографический потенциал новой адаптации // Стрепет. – 2010. – Т. 8, вып. 1. – С. 70-74.
- Бобенко О.А., Ильох М.П., Плеснявых А.С., Друп А.И., Друп В.Д., Хохлов А.Н. Клинтух – новый гнездящийся вид Ставропольского края // Птицы Кавказа: изучение, охрана и разл. использование. – Ставрополь: СГУ, 2007. – С. 6-16.
- Гаврилюк М.Н. Гнездование клинтуха в бетонных столбах в Черкасской области // Беркут. – 2009. – Т. 18, вып. 1-2. – С. 209-210.
- Гаврилюк М.Н., Грищенко В.Н. Современная зимняя орнитофауна Восточной Черкасщины // Беркут. – 2001. – Т. 10, вып. 2. – С. 184-195.
- Гаврилюк М.Н., Грищенко В.М., Ілюха О.В., Борисенко М.М., Яблоновська-Грищенко Є.Д. Нові дані по зимовій орнітофауні Східної Черкащини та сусідніх районів // Беркут. – 2014. – Т. 23, вип. 1. – С. 1-10.
- Гаврилюк М.Н., Грищенко В.Н., Костюшин В.А., Домашевский С.В., Гладкевич С.А., Яблоновская-Грищенко Е.Д. Орнитофауна Ирдынских болот и сопредельных лесных массивов // Запов. справа в Україні. – 2009. – Т. 15, вип. 2. – С. 70-81.
- Гаврилюк М.Н., Грищенко В.М., Яблоновська-Грищенко Є.Д. Нові дані про рідкісних та маловивчених птахів Центральної України // Беркут. – 2005. – Т. 14, вип. 2. – С. 28-37.

- Горошко О.А., Грищенко В.Н., Згерская Л.П., Лопарев С.А., Петриченко Л.Ф., Ружиленко Н.С., Смогоржевский Л.А., Цвельх А.Н. Позвоночные животные Каневского заповедника. Флора и фауна заповедников СССР. – Москва, 1989. – 42 с.
- Кесслер К.Ф. Естественная история губерний Киевского учебного округа. Вып. II. Птицы хищные и куриные. – Киев, 1851. – 40 с.
- Кириков С.В. Человек и природа восточноевропейской лесостепи в X – начале XIX вв. – Москва: Наука, 1979. – 183 с.
- Кістяківський О.Б. Фауна України. Т. 4. Птахи. – Київ: АН УРСР, 1957. – 432 с.
- Книш М.П., Костюшин В.А., Фесенко Г.В. Голуб-синяк // Червона книга України. Тваринний світ. – К.: Глобалконсалтинг, 2009. – С. 462.
- Костюшин В.А., Грищенко В.Н. Материалы по распространению клинтуха (*Columba oenas*) в Киевской области и сопредельных районах // Беркут. – 2013. – Т. 22, вып. 1. – С. 48-50.
- Котов А.А. Отряд Голубеобразные // Птицы России и сопредельных регионов. – Москва: Наука, 1993. – С. 47-113.
- Мекленбурцев Р.Н. Отряд голуби // Птицы Советского Союза. – Москва: Сов. наука, 1951. – Т. 2. – С. 3-70.
- Смогоржевский Л.А. Орнитофауна Каневского биогеографического заповедника и его окрестностей // Наук. зап. Київ. держ. ун-ту. – 1952. – Т. 2, вып. 1. – С. 101-187.
- Шарлемань М. Матеріали до орнітології Державного лісостепового заповідника ім. Т. Шевченка та його околиць // Журн. біо-зоол. циклу ВУАН. – 1933. – Т. 2, Вип. 6. – С. 93-108.

Stock Pigeon *Columba oenas* in Kaniv district (Central Ukraine). – Grishchenko V.N., Yablonska-Grishchenko E.D.

A colony of Stock Pigeons has appeared on an high-voltage electric power line near the town of Kaniv in the second half of 2000s. Birds nested in cavities of concrete poles. The number was stable in 2008-2012 (10-12 pairs) but began quickly increase since 2013. In 2016, the colony numbered already 32 pairs. First birds arrived very early, mean arrival date for the period 1987-2016 is 8.03 (n = 10; 8.02 – 1.04). Arrival dates significantly changed after the start of breeding. Coefficient of linear regression made -1,21 (n = 10; p < 0,01). Since 2013, Stock Pigeons regularly observed in winter.

СУЧАСНИЙ СТАН ОРНІТОФАУНИ ВИТОКІВ р. ПІВДЕННИЙ БУГ І ПРИЛЕГЛИХ ТЕРИТОРІЙ

С. В. Ільїнський

Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія, м. Хмельницький, вул. Проскурівського підпілля, 139, E-mail: sapsan3000@mail.ru

У світлі євроінтеграційних процесів України обов'язковим є дотримання плану заходів щодо імплементації Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, з іншої. Відповідно до цієї Угоди, передбачено виконання Україною цілої низки міжнародних природоохоронних договорів і конвенцій.

Серед таких документів важливе місце займає т.зв. «Пташина» Директива, а саме – Директива 2009/147/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 30 листопада 2009 р. про охорону диких видів птахів. Ця Директива є спонуканням до ряду важливих заходів, зокрема:

- збору даних про види птахів та оселища, які потребують охорони;
- проведення аналізу та порівняння переліків видів птахів та їх природоохоронного статусу;
- проведення оцінки мігруючих видів птахів та видів, для яких необхідне запровадження спеціальних заходів збереження;
- визначення спеціальних зон захисту різних видів птахів;
- формування списку потенційних територій Смарагдової мережі на базі наявних матеріалів.

Саме з цих позицій досить цікавими може виявитись ряд територій, розташованих у межах Верхнього Побужжя. Долина річки Південний Буг виконує роль важливого екологічного коридору (Південно-Бузький..., 2007). Окрім того, значна кількість озер і ставків уздовж її приток створює сприятливі умови для зупинок і ночівель великої кількості перелітних видів птахів.

У кінці минулого століття досить повна фауністична характеристика Хмельницької обл. була зроблена сучасними дослідниками В.І. Гулаєм, М.Д. Матвєєвим, В.О. Новаком (1996) та подружжям Новаків (1998), але спеціальних досліджень орнітофауни Верхнього Побужжя та, зокрема, територій, прилеглих до витоків р. Південний Буг, проведено не було.

Відповідно до цього, метою нашої роботи було з'ясування сучасного стану орнітофауни витоків р. Південний Буг. Тому основними завданнями, які постали перед нами, були:

- складання повного видового списку птахів витоків р. Південний Буг;
- вивчення сезонної динаміки видового складу і з'ясування характеру перебування птахів на території дослідження;
- з'ясування природоохоронного статусу птахів цієї території.

Територія нашого дослідження лежить в межах Авратинської височини (Авратинського узгір'я) – основної частини вододілу басейнів річок Дністра, Південного Бугу та Прип'яті (басейн Дніпра). Тут розташовані витoki таких річок, як Вілія, Горинь, Случ, Південний Буг, Бужок, Збруч, Смотрич та інших.

У межах Хмельницької області височина розташована у верхів'ї басейну Південного Бугу. Абсолютні відмітки на вододільній частині Авратинської височини сягають 350-380 м.

Долини верхів'я річок широкі, заторфовані, з переважно осушеними заплавами і дуже пологими схилами, відтак – слабо виражені у рельєфі. Русла річок прямі. Глибини долин річок – 50-60 м.

Розорані землі займають понад 80% її долини. Район безлісий, площі вододільних дібров і прирічкових грабово-дубових лісів не перевищують 3% території Авратинської височини. Лісові ділянки невеликі, ізольовані й потребують постійного догляду. Луки та пасовища приурочені до заплав річок, часто меліоровані та низкопродуктивні. Природна рослинність верхів'я Південного Бугу збереглася слабо через значну розораність території. Її залишки представлені, здебільшого, різноманітними лісами, а також луками, болотною та водною рослинністю (Геренчук та ін., 1964; Казімірова, 2012).

Переважна частина маршрутів була прокладена в межиріччі р. Південний Буг та її лівої притоки р. Бужок, поблизу їхніх витоків. Ця територія охоплювала низку сільських населених пунктів Волочиського району Хмельницької області. В межах окремих з них, зокрема у селах Попівці та Шмирки, збереглися залишки панських маєтків з прилеглими парками. Окрім того, поблизу багатьох сіл збереглися значні площі зайняті старими зарослими садками.

Методи та матеріали

Починаючи з 2006 р. проведене цілеспрямоване вивчення фауни, а також різних поведінкових і біологічних аспектів життя птахів регіону витоків р. Південний Буг.

Основним методами обліків птахів були маршрутні. Обліки проводили періодично на постійних маршрутах у різноманітних біотопах, уздовж берегової лінії водойм. Нами було використано трансекти із необмеженою шириною смуги (Равкин, Доброхотов, 1963; Равкин, 1967). Обліки на трансектах проведені з трикратною повторюваністю кожної пори року. Окрім того, матеріал збирали і на тимчасових маршрутах у різних частинах території дослідження. У гніздовий період самку з виводком або самця, що співає, приймали за пару.

Пошук гнізд проводили ранньою весною. Пізніше, у травні, повторно перевіряли їх заселеність. Окрім знайдених гнізд, враховували також птахів з гніздовим матеріалом і тих, що проявляли гніздову поведінку. Достовірність гніздування визначали у відповідності з критеріями, рекомендованими Комітетом Європейського Орнітологічного Атласу – ЕОАС (Breeding Bird..., 1992).

Екологічні групи птахів вказували згідно з В.П. Беліком (2000). Типи фаун наведені згідно з Б.К. Штегманом (1938).

Результати

Протягом десяти років у межах досліджуваної території виявлено 159 видів птахів, що належать до 17 рядів і 42 родин (табл. 1). Це становить 67,9% сучасної орнітофауни Хмельницької області (Новак, Новак, 1998).

Таблиця 1

Видовий склад птахів району витоків р. Південний Буг (2006-2016 рр.) /
Avifauna of the sources of Southern Buh river (2006-2016)

Вид / Species	Статус перебування / Residential status	Вид / Species	Статус перебування / Residential status
1	2	1	2
<i>Gavia arctica</i>	Пр	<i>Gallinula chloropus</i>	Г?
<i>Podiceps cristatus</i>	Г	<i>Charadrius dubius</i>	Г?
<i>Podiceps grisegena</i>	Пр	<i>Vanellus vanellus</i>	Г
<i>Podiceps nigricollis</i>	Пр	<i>Tringa ochropus</i>	Пр
<i>Podiceps ruficollis</i>	Г?	<i>Tringa glareola</i>	Пр
<i>Egretta alba</i>	Пр	<i>Tringa totanus</i>	Пр
<i>Egretta garzetta</i>	Пр	<i>Tringa erythropus</i>	Пр
<i>Ardea cinerea</i>	Г	<i>Tringa nebularia</i>	Пр
<i>Ardea purpurea</i>	Пр	<i>Actitis hypoleucos</i>	Пр
<i>Ixobrychus minutus</i>	Г	<i>Philomachus pugnax</i>	Пр
<i>Botaurus stelleri</i>	Г	<i>Calidris minuta</i>	Пр
<i>Nycticorax nycticorax</i>	Пр	<i>Calidris temminckii</i>	Пр
<i>Ciconia ciconia</i>	Г	<i>Calidris alpina</i>	Пр
<i>Ciconia nigra</i>	Пр	<i>Gallinago media</i>	Пр
<i>Anser albifrons</i>	Пр	<i>Gallinago gallinago</i>	Пр
<i>Cygnus olor</i>	Пр	<i>Scolopax rusticola</i>	Пр
<i>Anas guerguedula</i>	Г?	<i>Larus ridibundus</i>	Г?
<i>Anas crecca</i>	Пр	<i>Larus cachinnans</i>	Пр
<i>Anas penelope</i>	Пр	<i>Chlidonias hybrida</i>	Пр
<i>Anas clypeata</i>	Г?	<i>Chlidonias leucopterus</i>	ЛГ
<i>Anas platyrhynchos</i>	Г	<i>Chlidonias niger</i>	ЛГ
<i>Anas strepera</i>	Пр	<i>Sterna hirundo</i>	Г
<i>Aythya ferina</i>	Пр	<i>Columba palumbus</i>	Г
<i>Aythya nyroca</i>	Пр	<i>Streptopelia decaocto</i>	Г
<i>Aythya fuligula</i>	Пр	<i>Columba livia</i>	Г
<i>Milvus migrans</i>	Г?	<i>Cuculus canorus</i>	Г
<i>Circus aeruginosus</i>	Г	<i>Asio otus</i>	Г
<i>Accipiter nisus</i>	Г	<i>Athene noctua</i>	Г
<i>Accipiter gentilis</i>	Г	<i>Strix aluco</i>	ЗМ
<i>Buteo lagopus</i>	ЗМ	<i>Apus apus</i>	Г
<i>Buteo buteo</i>	Г	<i>Caprimulgus europaeus</i>	Пр
<i>Circaetus gallicus</i>	Пр	<i>Upupa epops</i>	Пр
<i>Aquila pomarina</i>	Пр	<i>Alcedo atthis</i>	Г
<i>Falco tinnunculus</i>	Пр	<i>Merops apiaster</i>	Пр
<i>Falco columbarius</i>	ЗМ	<i>Jyns torquilla</i>	Г
<i>Falco subbuteo</i>	Пр	<i>Picus canus</i>	Г
<i>Perdix perdix</i>	Г?	<i>Dendrocopos major</i>	Г
<i>Coturnix coturnix</i>	Г	<i>Dendrocopos syriacus</i>	Г
<i>Crex crex</i>	Г	<i>Dendrocopos medius</i>	Г
<i>Rallus aquaticus</i>	Г?	<i>Dendrocopos minor</i>	Г
<i>Porzana porzana</i>	Г?	<i>Riparia riparia</i>	Г
<i>Porzana parva</i>	Г?	<i>Hirundo rustica</i>	Г
<i>Fulica atra</i>	Г	<i>Delichon urbica</i>	Г

1	2	3	4
<i>Galerida cristata</i>	Зм	<i>Saxicola torquata</i>	Г
<i>Alauda arvensis</i>	Г	<i>Oenanthe oenanthe</i>	Г
<i>Anthus trivialis</i>	Г?	<i>Phoenicurus ochruros</i>	Г
<i>Motacilla flava</i>	Г	<i>Erithacus rubecula</i>	Г
<i>Motacilla alba</i>	Г	<i>Luscinia luscinia</i>	Г
<i>Lanius collurio</i>	Г	<i>Luscinia svecica</i>	Г
<i>Lanius excubitor</i>	Зм	<i>Turdus pilaris</i>	Г
<i>Oriolus oriolus</i>	Г	<i>Turdus merula</i>	Г
<i>Sturnus vulgaris</i>	Г	<i>Turdus philomelos</i>	Г
<i>Garullus glandarius</i>	Г	<i>Turdus iliacus</i>	Пр
<i>Pica pica</i>	Г	<i>Turdus viscivorus</i>	Зм
<i>Corvus monedula</i>	Г	<i>Panurus biarmicus</i>	Зм
<i>Corvus frugilegus</i>	Г	<i>Aegithalos caudatus</i>	Г
<i>Corvus cornix</i>	Г	<i>Remiz pendulinus</i>	Г
<i>Corvus corax</i>	Г	<i>Parus caeruleus</i>	Г
<i>Troglodytes troglodytes</i>	Г	<i>Parus palustris</i>	Г
<i>Bombycilla garrulus</i>	Зм	<i>Parus ater</i>	Зм
<i>Prunella modularis</i>	Пр	<i>Parus major</i>	Г
<i>Locustella luscinioides</i>	Г	<i>Sitta europaea</i>	Г
<i>Locustella fluviatilis</i>	Г	<i>Certhia familiaris</i>	Г
<i>Acrocephalus schoenobaenus</i>	Г?	<i>Passer domesticus</i>	Г
<i>Acrocephalus scirpaceus</i>	Г?	<i>Passer montanus</i>	Г
<i>Acrocephalus palustris</i>	Г?	<i>Fringilla coelebs</i>	Г
<i>Acrocephalus arundinaceus</i>	Г	<i>Fringilla montifringilla</i>	Пр
<i>Hippolais icterina</i>	Г	<i>Serinus serinus</i>	Г
<i>Sylvia atricapilla</i>	Г	<i>Spinus spinus</i>	Зм
<i>Sylvia nisoria</i>	Г	<i>Chloris chloris</i>	Г
<i>Sylvia borin</i>	Г	<i>Carduelis carduelis</i>	Г
<i>Sylvia curruca</i>	Г	<i>Acanthis cannabina</i>	Г
<i>Sylvia communis</i>	Г	<i>Acanthis flammea</i>	Зм
<i>Phylloscopus collybita</i>	Г	<i>Loxia curvirostra</i>	Зм
<i>Phylloscopus trochilus</i>	Г?	<i>Pyrrhula pyrrhula</i>	Зм
<i>Phylloscopus sibilatrix</i>	Г	<i>Coccothraustes coccothraustes</i>	Г
<i>Regulus regulus</i>	Зм	<i>Emberiza citrinella</i>	Г
<i>Muscicapa striata</i>	Г?	<i>Emberiza schoeniclus</i>	Г
<i>Ficedula albicollis</i>	Г	<i>Emberiza hortulana</i>	Г?
<i>Saxicola rubetra</i>	Г		

За характером перебування, птахи, зареєстровані на території міста, розподіляються таким чином: гніздові – 101 вид (гніздування доведене для 85 видів, для інших припускається), пролітні – 42 вид, літучі – 2 види (тобто такі, що безпосередньо на досліджуваній території не гніздяться, але їх можна спостерігати в післягніздовий період), а також 14 видів, які трапляються на цій території лише в зимовий період.

Сучасна гніздова орнітофауна міста становить 60,8% усіх видів, які останні 15-20 років гніздяться на Хмельниччині.

Основу сучасної орнітофауни міста становлять горобцеподібні – 76 (47,8%), сивкоподібні представлені 21 видом, соколоподібні – 11, гусеподібні – 11, лелекоподібні – 9, дятлоподібні – 6, журавлеподібні – 6, інші ряди – невеликою кількістю видів (табл.

2).

Фауна птахів району витоків р. Південний Буг досить різноманітна за своїм походженням. Більшість зафіксованих на території міста видів належать до транспалеарктів (широко розповсюджених у межах Палеарктики видів) – це 71 вид (44,6%) і представників європейського типу фауни – 47 видів (29,5%). До арктичного, середземноморського, сибірського та монгольського типів фаун належить незначна кількість видів.

Гніздова фауна в основному складається з палеарктів – 49 видів (48,5%), певну частину становлять види європейського (36 видів, 35,6%) і середземноморського походження (12 видів, 11,9%), а частка сибірських і монгольських видів – лише 4%.

За екологічною структурою серед птахів, відмічених біля витоків р. Південний Буг найкраще представлені дендрофіли (74 види), трохи їм поступаються лімнофіли (58 видів), а також 16 видів склерофілів і 11 кампофілів. Подібне співвідношення між представниками різних екологічних груп і серед гніздових видів: дендрофіли – 54, лімнофіли – 24, склерофіли – 14, кампофіли – 9.

Серед тих птахів, що трапляються лише на прольоті, переважають лімнофіли (30 видів, або 73,2%), що, очевидно, пов'язано з великою кількістю ставків та озерець, розташованих у межах досліджуваної території, на яких мають змогу відпочивати перелітні водоплавні птахи. Значно менше на прольоті відмічено дендрофілів (9 видів, або 21,9%), а частка склерофілів становить лише 4,9%.

З точки зору природоохоронного статусу, до складу орнітофауни витоків р. Південний Буг належить 100 видів, що включені до II додатку Бернської конвенції про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі; 8 видів Червоної книги України та 39 видів з II додатку Директиви 2009/147/ЄС Ради Європи. Серед останніх 27 видів належать до гніздових на досліджуваній території.

Висновки

1. У межах досліджуваної території виявлено 159 видів птахів, що належать до 17 родів і 42 родин. Це становить майже 67,9% сучасної орнітофауни Хмельницької області. З них гніздиться 101 вид, на прольоті відмічено 41 вид, літуючими є 3 види, а також 14 видів, які трапляються на цій території лише в зимовий період.

2. Найбільшу частину сучасної орнітофауни міста становлять транспалеаркти (71 вид, або 44,6%) і представники європейського типу фауни (47 видів, або 29,5%). Незначна кількість видів належить до середземноморського (17), сибірського (13), арктичного (6) та монгольського (3) типів фаун.

3. За екологічною структурою серед птахів, відмічених на території міста, найбільше дендрофілів (74 види, або 46,5%), трохи їм поступаються лімнофіли (58 видів, 36,6%), інші – 16 видів є склерофілами і 11 кампофілами. Подібне співвідношення між представниками різних екологічних груп і серед гніздових видів: дендрофіли – 54 (53,5%), лімнофіли – 24 (23,8%), склерофіли – 14, кампофіли – 9.

4. До складу орнітофауни витоків р. Південний Буг належить 100 видів, включених до II додатку Бернської конвенції про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі та 8 видів Червоної книги України (2009р.). 39 видів досліджуваної території входять до II додатку Директиви 2009/147/ЄС Євросоюзу, при

цьому 27 з них – гніздові.

Директива 2009/147/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 30 листопада 2009 р. про захист диких птахів.

Белик В.П. Птицы степного Придонья: Формирование фауны, ее антропогенная трансформация и вопросы охраны. – Ростов-на-Дону: Изд-во РГПУ, 2000. – 376 с.

Геренчук К.І., Койнов М.М., Цись П.М. Природно-географічний поділ Львівського та Подільського економічних районів. – Львів, 1964. – 222 с.

Казімірова Л.П. Верхнє Побожжя. – Хмельницький: ПАВФ «Інтрада», 2012. – 288 с.

Новак В.О., Новак Л.М. Орнітофауна Хмельницької області (фауністична характеристика). – Хмельницький, 1998. – 30 с.

Південно-Бузький меридіональний екологічний коридор: стислий огляд біорізноманіття та найцінніші території [Костюшин В., Куземко А., Онищенко В. та ін.]. – Чорноморська програма Ветландс Інтернешнл – К., 2007. – 92 с.

Равкин Ю.С. К методике учета птиц в лесных ландшафтах // Природа очагов клещевого энцефалита на Алтае (Северо-Восточная часть). – Новосибирск: Наука, 1967. – С. 66-75.

Равкин Ю.С., Доброхотов Б.П. К методике учета птиц лесных ландшафтов во внегнездовое время // Организация и методы учета птиц и вредных грызунов. – М.: Наука, 1963. – С. 130-136.

Штегман Б.К. Основы орнитогеографического деления Палеарктики // Фауна СССР: Птицы. – М.; Л., 1938. – Т 1., вып.2. – 156 с.

Breeding Bird Atlas of Europe: Working Report 1: Non-passeriformes. – The Netherlands, 1992. – 257 p.
У мережі: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_032/page2

The contemporary status of avifauna of the sources of the Southern Buh river and the surrounding areas. – Iliinskyi S.V.

During 2006-2016 the inventorying of ornithofauna of the sources of the river Southern Buh (Khmelnitskyi region) was conducted, the ecological status of identified species of birds was clarified. There were identified 100 species, included in the annex II of the Bern Convention on the conservation of wild flora and fauna, and natural habitats in Europe; 8 kinds of the Red Book of Ukraine and 39 species of annex II of Directive 2009/147/EC of the European Parliament and of the Council of November 30, 2009 about the protection of wild birds. Among the latter 27 species belong to the breeding species of the area under research. The areas, which are most important for conservation of these species during their nesting and migration, were identified. It is noted that the valley of the river Southern Buh plays the role of the important ecological corridor, which creates favourable conditions for stops and overnight stays of a large number of migratory bird species.

ЗАКАЗНИК СОСИНСЬКИЙ ЯК ІВА

Т. М. Кузьменко¹, Ю. В. Кузьменко²

1 – Українське товариство охорони птахів, м. Київ, Україна,

E-mail: tatiana.kuzmenko@birdlife.org.ua;

2 – Інститут зоології ім. І.І. Шмальгаузена НАН України, м. Київ, Україна,

E-mail: strix-nebulosa@yandex.ua

Гідрологічний заказник «Сосинський» – евтрофний болотяний масив у міжріччі Десни і Остра, розташований в околицях смт Олишівка Чернігівського р-ну Чернігівської обл. Створений на площі 406 га у 1980 р. для регулювання рівня ґрунтових вод прилеглих територій та охорони місць гніздування багатьох видів болотяного і коловодного орнітокомплексів (Природно-заповідний ..., 2008). До складу ІВА його, як територію важливу для птахів, було включено у 1999 р. (Микитюк, 1999). ІВА є значно більшою ніж заказник (її площа 1500 га) і охоплює низку менших боліт поблизу Сосинського болота. Територія включена до Смарагдової мережі України (Смарагдова ..., 2011).

З метою оновлення даних та оцінки сучасного стану території здійснені три експедиційні виїзди – у квітні, червні та липні 2016 р. Для ґрунтового обстеження місцевості і складання орнітофауністичного списку території цих експедицій було недостатньо, однак вони дозволяють зробити висновок про істотні зміни ландшафтних умов з часу першого опису території. Відтоді спостережень на ній не проводили.

Найбільш критичним стало зниження рівня води, аж до повної її відсутності. Болото пересохло, залишилися кілька невеликих штучних копанок з відкритим плесом, штучно створених для напування худоби, оточених високим очеретом. Біотопна структура території мозаїчна. Очерет межує з луками і агроландшафтом, посеред якого він вкраплюється на зниженнях. І луки, і болота заростають вербою. Територія, не вкрита очеретом, перетворена на пасовище та ріллю, яка впритул підходить до очеретів. Навесні й восени очерети і луки, що їх оточують, випалюють цілком, що чинить згубний вплив на птахів (Загрози..., 2005; наші дані). Серед інших негативних факторів також заростання лук кущами верби.

Видовий список птахів, виявлених на ІВА впродовж трьох днів експедиційних виїздів, наведений нижче (табл.). Варто звернути увагу, що у ньому взагалі відсутні крячки (*Chlidonias*), існування великої кількості яких колись підтримувала ця територія, а бугай *Botaurus stellaris*, хоча й був виявлений, однак кількість придатних місць для його гніздування істотно зменшилася, тож і щільність населення скоротилася. За даними 1999 р., ця територія підтримувала існування 20 пар бугая, 3 000 пар крячка білокрилого *Ch. leucopterus* та 100 пар крячка чорного *Ch. niger* (Полуда, 1999, за Микитюк, 1999). Сьогодні біотопні умови є малоприсадибними для гніздування цих видів.

За результатами спостережень, на території гніздяться 55 видів. В заростях очерету довкола копанки, де ще підтримується певний рівень води, гніздяться очеретянки велика *Acrocephalus arundinaceus* та лучна *A. schoenobaenus*, кобилочка-цвіркун *Locustella naevia*, бугай. На кущах тримається вівсянка очеретяна *Emberiza schoeniclus*.

Таблиця

Орнітофауна ІВА «Заказник Сосинський» / Ornithofauna of IBA Sosynskij protected locality

№ з/п	Вид / Species	Статус / Status	№ з/п	Вид / Species	Статус / Status
1	<i>Egretta alba</i>	Гн	34	<i>Alauda arvensis</i>	Гн
2	<i>Botaurus stellaris</i>	Гн	35	<i>Anthus pratensis</i>	М
3	<i>Ardea cinerea</i>	Гн	36	<i>Motacilla alba</i>	Гн
4	<i>Ciconia ciconia</i>	Гн пр.	37	<i>Motacilla flava</i>	Гн
5	<i>Anas platyrhynchos</i>	Гн	38	<i>Motacilla citreola</i>	Гн
6	<i>Anas querquedula</i>	Гн	39	<i>Saxicola rubetra</i>	Гн
7	<i>Circus aeruginosus</i>	Гн	40	<i>Corvus corax</i>	Гн
8	<i>Circus cyaneus</i>	М	41	<i>Corvus cornix</i>	Гн
9	<i>Buteo buteo</i>	Гн	42	<i>Pica pica</i>	Гн
10	<i>Circaetus gallicus</i>	Гн пр.	43	<i>Turdus philomelos</i>	Гн
11	<i>Perdix perdix</i>	Гн	44	<i>Turdus pilaris</i>	Гн
12	<i>Coturnix coturnix</i>	Гн	45	<i>Lanius collurio</i>	Гн
13	<i>Grus grus</i>	Літ	46	<i>Lanius minor</i>	Гн
14	<i>Rallus aquaticus</i>	Гн	47	<i>Lanius excubitor</i>	Гн
15	<i>Charadrius dubius</i>	Гн	48	<i>Sturnus vulgaris</i>	Гн
16	<i>Tringa ochropus</i>	Літ	49	<i>Luscinia svecica</i>	Гн
17	<i>Tringa glareola</i>	Літ	50	<i>Parus major</i>	Гн
18	<i>Tringa nebularia</i>	Літ	51	<i>Remiz pendulinus</i>	Гн
19	<i>Columba palumbus</i>	Гн	52	<i>Locustella naevia</i>	Гн
20	<i>Columba livia</i>	Гн пр.	53	<i>Acrocephalus shoenobaenus</i>	Гн
21	<i>Streptopelia turtur</i>	Гн	54	<i>Acrocephalus arundinaceus</i>	Гн
22	<i>Asio otus</i>	Гн	55	<i>Sylvia communis</i>	Гн
23	<i>Athene noctua</i>	Гн пр.	56	<i>Passer montanus</i>	Гн
24	<i>Apus apus</i>	Гн	57	<i>Passer domesticus</i>	Гн
25	<i>Upupa epops</i>	Гн	58	<i>Carduelis carduelis</i>	Гн
26	<i>Merops apiaster</i>	Гн	59	<i>Chloris chloris</i>	Гн
27	<i>Cuculus canorus</i>	Гн	60	<i>Acanthis cannabina</i>	Гн
28	<i>Dendrocopos major</i>	Гн	61	<i>Coccothraustes coccothraustes</i>	Гн
29	<i>Dendrocopos syriacus</i>	Гн	62	<i>Carpodacus erythrinus</i>	Гн
30	<i>Dendrocopos minor</i>	Гн	63	<i>Emberiza citrinella</i>	Гн
31	<i>Hirundo rustica</i>	Гн	64	<i>Emberiza schoeniclus</i>	Гн
32	<i>Delichon urbica</i>	Гн	65	<i>Emberiza calandra</i>	Гн
33	<i>Riparia riparia</i>	Гн			

Позначення / Notes: Гн – гніздовий / breeding; Гн пр. – гніздовий на прилеглий до ІВА, що полює/живиться на ІВА / breeding on adjacent territory, which feeding within IBA; М – трапляється під час міграції / on migration; Літ – літующий / non-breeding but occurs during breeding season

Навесні були виявлені качки – крижень *Anas platyrhynchos* та чирянка велика *A. querquedula*. На знижених ділянках із дуже низьким рівнем води виявлена плиска жовтоголова *Motacilla citreola*. Фоновими видами прилеглих до них лук та пасовищ є жайворонок польовий *Alauda arvensis*, плиска жовта *Motacilla flava*, трав'янка лучна *Saxicola rubetra*, кропив'янка сіра *Sylvia communis*. Коловодники великий *Tringa nebularia*, лісовий *Tringa ochropus* та болотяний *Tringa glareola*, а також пісочник малий *Charadrius dubius* були виявлені біля штучних копанок. В кущах верби знайдені гнізда сороки *Pica pica*.

У квітні на болоті виявлена велика зграя сірих журавлів *Grus grus* – до 30 ос., що зупинялася на ночівлю. Влітку виявлений літучий журавель, однак його гніздування там сьогодні є неможливим.

До заказника прилягають лісові масиви, у яких ми припускаємо гніздування зміїда *Circaetus gallicus* та канюка звичайного *Buteo buteo*, які полюють над луками, пасовищами та агроландшафтами поблизу цієї ІВА. Були знайдені присади, які постійно використовуються цими хижаками для полювання. Серед інших рідкісних видів виявлені дві точки гніздування сорокопуда сірого *Lanius excubitor*.

Таким чином, за сучасних умов ІВА «Заказник Сосинський» втратила своє значення як важлива для птахів. Вона підтримує існування багатьох видів птахів, однак кількість їх істотно зменшилася внаслідок зменшення рівня води і осушення території. Полювання і випалювання рослинності, розорювання території впритул до болота теж негативно впливають на птахів, що населяють заказник. Однак наразі навіть надання їй офіційного охоронного статусу ситуацію істотно не змінить. Лише підвищення рівня води змогло би відновити значення цієї території як ІВА.

Загрози для птахів та ІВА території. Видання Українського товариства охорони птахів. – К., 2005 – 44 с.

Микитюк О. ІВА території України: території, важливі для збереження видового різноманіття та кількісного багатства птахів. – К.: СофтАрт, 1999. – 324 с.

Природно-заповідний фонд Чернігівської області. – Чернігів, 2008. – 126 с.

Смарагдова мережа в Україні / за ред. Проценка Л. Д. – К.: Хімджест, 2011. – 192 с.

Sosynskij protected locality as IBA. – Kuzmenko T., Kuzmenko Yu.

Expeditions for updating data on IBA «Sosynskij protected locality» were carried out in 2016. 65 bird species were observed, including 55 species that breed on the territory. Unfortunately, due to lower water level, birds which existence was supported by this IBA now no longer breed there (like terns) or breed in a much smaller number (like Bittern). This area cannot be the IBA without special management, because no one of the criteria works there now. There are other significant threats to the existence of birds in it such as a complete burning in spring and plowing close to the bog.

ДИСТАНЦІЯ ЗЛЯКУВАННЯ ВОРОНОВИХ ПТАХІВ У м. ЛЬВІВ

С. І. Павлич

Львівський національний університет імені Івана Франка вул. Грушевського 4, м. Львів, 79005,
E-mail: solomiyapavlych@gmail.com

Птахи є обов'язковим компонентом тваринного населення міст, вони часто піддаються синантропізації й урбанізації. Урбанізація, як відомо, супроводжується змінами в поведінці, фізіології та способі життя тварин (Møller, 2008). Зокрема, особини перестають боятися присутності людей, у них відбувається зниження рівня кортикостерону, відбувається подовження сезону розмноження (Резанов, 2002). Поведінка воронових птахів є досить складною і їхня здатність пристосовуватися до умов навколишнього середовища, особливо під впливом антропогенних чинників, потребує особливих досліджень та аналізу даних. Під час наближення людини птахи уникають небезпеки, злітаючи (чи втікаючи), проте наразі ще не до кінця з'ясовані фактори, які впливають на цю поведінкову реакцію птахів різних видів.

Сьогодні в літературі є невелика кількість публікацій, присвячених поведінковим адаптаціям птахів до присутності людини в антропогенних ландшафтах України. Актуально детальніше вивчити масштаби впливу родини *Corvidae* на екобіологічні процеси для загального контексту вивчення птахів.

Дослідження дистанцій злякування (ДЗ) трьох найпоширеніших у складі урбанізованої орнітофауни Львова видів воронових птахів (грака *Corvus frugilegus*, галки *C. monedula* та сороки *Pica pica*) проводили згідно з методикою А.О. Резанова (2002). Загалом впродовж зимового періоду 2015-2016 рр. було здійснено 286 підходів до воронових, з яких 116 до грака, 114 до галки та 56 до сороки. Дистанцію злякування вимірювали лазерним дальноміром RZ-40. Статистичну обробку проводили в пакетах MS Excel.

Ступінь толерантності птаха формується на базі конкретного біотопу внаслідок звикання до людини. Під час реєстрації дистанції реакції оцінювали напрямок руху людини до птаха – прямий підхід (рух прямо до птаха) та непрямий (рух повз птаха). Враховували також наявність або відсутність зорового контакту, багатолюдність, характер біотопу, кількість птахів у групах.

Згідно з нашими розрахунками, середня ДЗ для грака становила $8,1 \pm 0,4$ м (SD = 4,1), галки $3,7 \pm 0,3$ м (SD = 1,9), а для сороки $6,8 \pm 0,3$ м (SD = 1,9) (табл. 1). На значення показника достовірно впливає також напрямок руху спостережника. Якщо людина рухається прямо на птаха, дистанція злякування зазвичай більша, ніж у випадку, коли спостережник проходить повз птаха.

Так, середня ДЗ грака за прямого підходу становить $8,8 \pm 0,5$ м ($n = 65$; SD = 3,8; lim = 2,4-25,4 м), а під час руху повз птаха – $7,1 \pm 0,6$ м ($n = 51$; SD = 4,4; lim = 0,6-19,3 м). У галки за прямого підходу ДЗ у середньому становить $6,0 \pm 0,5$ м ($n = 64$; SD = 3,9; lim = 0,6-20,0 м), а за непрямого – $3,2 \pm 0,2$ м ($n = 50$; SD = 1,2; lim = 0,3-7,6 м). ДЗ сороки за прямого підходу – $7,5 \pm 0,3$ м ($n = 31$; SD = 1,7; lim = 3,0-10,5 м), а за непрямого – $5,9 \pm 0,3$ м ($n = 26$; SD = 1,8; lim = 3,4-9,9 м). Менші значення ДЗ під час руху повз птаха

Таблиця 1

Середня дистанція злякування досліджуваних видів /

Average initiation distance of studied species

Вид / Species	n	M±m	σ	CV	Lim, м
<i>Corvus frugilegus</i>	116	8,1±0,4	5,2	63,8	0,6-25,4
<i>Corvus monedula</i>	114	4,7±0,3	3,3	56,7	0,6-14,4
<i>Pica pica</i>	56	6,7±0,4	3,8	55,2	3-10,5

свідчать, що воронів птахи, завдяки високим когнітивним здібностям, здатні швидко оцінити ситуацію та визначити ступінь небезпеки з боку людини. Окрім напрямку підходу, на величину ДЗ Corvidae достовірно впливає такий параметр як наявність прямого зорового контакту спостережника з птахом або його відсутність.

Дослідивши ДЗ для трьох представників воронів залежно від зорового контакту, встановили: ДЗ граків є достовірно більшою при зоровому контакті і становить для *C. frugilegus* 8,7±0,5 м (n = 54; SD = 3,4; lim = 3,8-20,2 м); для *C. monedula* – 5,7±0,5 м (n = 59; SD = 4,0; lim = 2,2-20,0 м); та 6,7±0,4 м (n = 33; SD = 2,1; lim = 3,0-10,5 м) для *P. pica*, аніж за його відсутності.

Дослідження, проведені у Львові також показали залежність ДЗ від інтенсивності антропогенного навантаження в різних біотопах (табл. 2). Біля багатоповерхових житлових забудов та на центральних вулицях міста птахи найменше реагують на присутність людини, а найбільші значення показників ДЗ ми виявили у зелених зонах міста. Як виявилось значення має і стать людини. При наближенні до птаха жінки ДЗ становила 3,7±0,5 м, якщо ж підходив чоловік – різниця ДЗ становила приблизно 1 м з 4,9±0,8 м. (табл. 2). Аналізуючи отримані дані можна сказати, що жінок воронів сприймають як меншу загрозу, ніж чоловік.

Таблиця 2

Дистанція злякування в біотопах з різною інтенсивністю руху людей /

The flight initiation distance in habitats with different heavy traffic of people

Вид / Species	Дистанція злякування, м / The flight initiation distance, m		
	Багатоповерхова житлова забудова / Rise residential buildings	Міські місця масового відпочинку (парки, сквери, бульвари) / The places of mass recreation (parks, squares, boulevards)	Приміські зони / Suburban areas
<i>Corvus frugilegus</i>	6,5±0,7	7,7±0,4	15,3±0,8
<i>Corvus monedula</i>	3,6±0,2	5,6±0,6	5,8±1,1
<i>Pica pica</i>	5,6±0,7	6,2±0,4	7,3±0,4

Висновки

Найбільший коефіцієнт варіації встановлений у грака (63%), який за чисельністю у Львові істотно переважає над іншими видами воронів. Таким чином, їх антропогенна толерантність у Львові зростає в ряду: сорока галка, грак.

Нами підтверджено що на реакцію птахів на небезпеку від людини впливає також напрям руху спостережника і наявність зорового контакту. Якщо спостережник рухається на птаха, різниця дистанції зльоту в усіх досліджуваних видів становить від 1 м і більше. У свою чергу, без зорового контакту відстань до воронів була меншою.

Для всіх видів воронових дистанція злякування закономірно зменшується при переході від біотопа з меншою інтенсивністю руху людей до біотопа з більшим ступенем турбування з боку людини (табл. 2). Це свідчить про те, що воронові птахи здатні успішно адаптуватися до присутності людини, а тому можуть виступати як модель для вивчення процесів синантропізації.

- Благосклонов К.Н. Авифауна большого города и возможности её преобразования // Экология, география и охрана птиц. – Ленинград, 1980. – С. 144-155.
- Вахрушев А.А., Зюзин А.А. дистанция испугивания серой вороны в городе // Экология, биоценологическое и хозяйственное значение врановых птиц. – М.: Наука, 1984. – С. 40-42.
- Зимароева А. Зміни дистанції злякування воронових птахів у зв'язку з їхньою урбанізацією. // Вісник Львів. ун-ту. Сер. біол. – 2011. – Вип. 57. – С. 139-144.
- Келин Е.А., Спиридонов С.Н. Антропоустолерантность галки в условиях урбанизации // Экология, эволюция и систематика животных. – Рязань, 2009. – С. 219–220.
- Кузякин А.П. Зоогеография СССР // Ученые записки МОИП им. Н.К. Крупской. Биогеография. – 1962. – С. 1-182.
- Резанов А.А. К методике оценки дистанции испугивания у птиц // Экология врановых птиц в антропогенных ландшафтах. – Саранск, 2002. – С. 100-102.
- Резанов А.А. Эколого-поведенческие аспекты синантропизации и урбанизации птиц: Автореф. дис. ... канд. биол. наук: 03.00.16. – М., 2005. – 16 с.
- Goodwin D. Crows of the World // St Lucia, Queensland: Queensland University Press, 1983. – 75 p.
- Blumstein D.T. Developing an evolutionary ecology of fear: how life history and natural history traits affect disturbance tolerance in birds // Animal Behavior. – 2006. – P. 389-399.
- Møller A.P. Flight distance of urban birds, predation and selection for urban life // Behav. Ecol. Socio-biol. – 2008. – P. 63-75.

Corvids flight initiation distance in the Lviv city. – Pavlych S.

One of the most accessible way to assess the tolerance of birds upon humans considering their coexistence is the establishment of flight initiation distance to the ap-proaching human. Conducted researches in Lviv also showed the intensity dependence flight initiation distance anthropogenic impact in different habitats. The study was conducted for the three most common species of Corvids – Rook, Jackdaw and Magpie.

СУЧАСНИЙ СТАН ГНІЗДОВИХ ПОПУЛЯЦІЙ РІДКІСНИХ СОКОЛОПОДІБНИХ У МЕЖАХ СЕВАСТОПОЛЬСЬКОЇ МІСЬКРАДИ

С. П. Прокопенко, В. М. Кучеренко

Товариство охорони птахів України, м. Сімферополь, Україна, E-mail: zookuch@ukr.net

Місто Севастополь, знаходячись у південно-західній частині Кримського півострова, охоплює досить велику територію з різноманітними ландшафтами як природними, так і штучно створеними. Наявність морських бухт, м'який клімат з досить теплою зимою сприяють міграційним та зимовим концентраціям птахів у цьому районі, що висвітлено у багатьох орнітологічних публікаціях (Логачев, Мордвинов, 1988, Гирагосов и др., 2015 та ін.). Проте даних про гніздування птахів, передусім хижих, у сучасній орнітологічній літературі недостатньо. Крім цього, питання сучасної чисельності соколоподібних є актуальним, оскільки вони охороняються Червоною книгою України (2009) і такі відомості необхідні для складання Атласу гніздових птахів Європи.

Матеріал та методи досліджень

Матеріал зібраний під час одноденних обстежень території Севастопольської міської ради у квітні-травні 2016 р. Загалом здійснені понад 20 виїздів, загальна довжина яких становить понад 3000 км. Для максимального огляду місць, придатних для гніздування хижих птахів, крім автомобільних обліків, застосовували також пішохідні. Загалом знайдено 11 гнізд та 10 територіальних пар.

Обстеження вели з використанням 10-кратних біноклів та 50-кратної труби. Дані переносили на мапу, для чого використовували космічні знімки, пропоновані GoogleEarth.

Результати та обговорення

Зміїд *Circaetus gallicus*. Гніздовий, перелітний та рідкісний зимуючий вид у Криму (Костин, 1983; Прокопенко, Бескаравайный, 2013). Літературних відомостей про гніздування в межах Севастополя немає. Виявлені три, ймовірно гніздові, пари (табл. 1; рис. 3). З урахуванням наявності місць, придатних для гніздування виду, ми вважаємо можливим гніздування в регіоні 6 пар зміїда.

Канюк степовий *Buteo rufinus*. Літературних даних про гніздування на території Севастопольської міськради немає. При проведенні досліджень птахи були виявлені біля с. Колхозне. Координати місця спостережень 44.463610 N; 33.870415 E. Ймовірно гніздування.

Могильник *Aquila heliaca*. У літературі немає даних про гніздування на території Севастополя. Нами знайдені 2 гнізда, одне з яких знаходилося південніше від с. Верхне-Садове (рис. 1, 2, 3), у ньому вивелись 2 пташенят, які були закільцьовані. Воно було розташоване на дубі *Quercus* sp. на схилі північно-східної експозиції на висоті близько 10 м. Під гніздом були знайдені рештки зайця *Lepus europaeus* та їжака білочеревого *Erinaceus roumanicus*, а в гнізді знаходились череп лисеняти *Vulpes vulpes*, 5 шкурок їжака білочеревого та половина полоза жовточеревого *Dolichophis caspius*. Ще одне гніздо розташоване північніше від с. Чорноріччя.

Сип білоголовий *Gyps fulvus*. Осілий птах гірсько-лісового Криму, який здійснює кормові кочівлі в степ (Костин, 1983). В літературі немає вказівок про гніздування у Севастополі. Перебування сипа в межах Севастополя має характер кормових переміщень. За повідомленням І.М. Сидорчука (особ. повід.), у 2000 р. вид гніздився на ске-

Таблиця 1

Координати гніздових територій зміїда у Севастопольській міськраді /
Coordinates of Short-toed Eagle's nesting areas in Sevastopol district

с. Фронтове	44.630545 N, 33.706205 E
с. Тернівка	44.563884 N, 33.769569 E
с. Широкіно	44.488141 N, 33.739055 E

Рис. 1. Гніздо могильника з кладкою / The nest of Imperial Eagle with the eggs

Рис. 2. Пташенята могильника / The nestlings of the Imperial Eagle

лях Чорноріченського каньйону, південніше від мисливської бази Червоний камінь. Координати місця гніздування: 44.517705 N; 33.764761 E. Пошук гнізда результатів не дав, але гніздування можливе в інших частинах цього каньйону.

Балабан *Falco cherrug*. Дослідженнями останніх років встановлене гніздування двох пар (Милобог и др., 2010; Карякин, Николенко, 2015). За нашими спостереженнями, гнізда балабана, які були виявлені нами у минулому та тепер, розташовувались на скелях. Так, з травня 1986 р. гніздо, яке знаходилось на вапняковому останці у двох кілометрах південніше від кар'єру з озером Госфорта, у 2016 р. було зайняте сапсаном *Falco peregrinus*. Гніздо з пташенятами було знайдене за 6 км на північ від с. Хмельницьке (44.36648 N та 33.425472 E) у ніші на скелях (рис. 3). Під гніздом знайдені пир'я та пелетки, які склалися, вочевидь, з решток голуба сизого *Columba livia*. Також виявлений випадок клептопаразитизму балабана на сапсані. При обстеженні 18.04.2016 у гнізді знаходились 10-денні пташенята.

Сапсан *Falco peregrinus*. За даними останніх публікацій – гніздовий, частково осілий вид, чисельність якого з 80-х рр. XX ст. почала стабілізуватися. За даними останньої публікації, у межах Севастополя гніздиться 6 пар (Бескаравайный, Цвельх, 2009). За даними наших спостережень, для гніздування найчастіше використовують вапнякові скелі. Є повідомлення про випадки гніздування на телевежі, та на вежі зв'язку південніше від м. Інкерман. Нами знайдені 8 гнізд та 6 гніздових пар цього виду в межах Севастополя (рис. 3), загалом імовірно гніздування 16-20 пар. Гніздування на мисі Лукул, яке наводиться у літературі (Бескаравайный, Цвельх, 2009), нами не підтвержене.

Таким чином, нами істотно доповнені відомості щодо сучасного стану рідкісних денних хижих птахів, які гніздяться у межах м. Севастополя, що має велике значення як для розробки заходів щодо їх охорони, так і для складання Атласу гніздових птахів

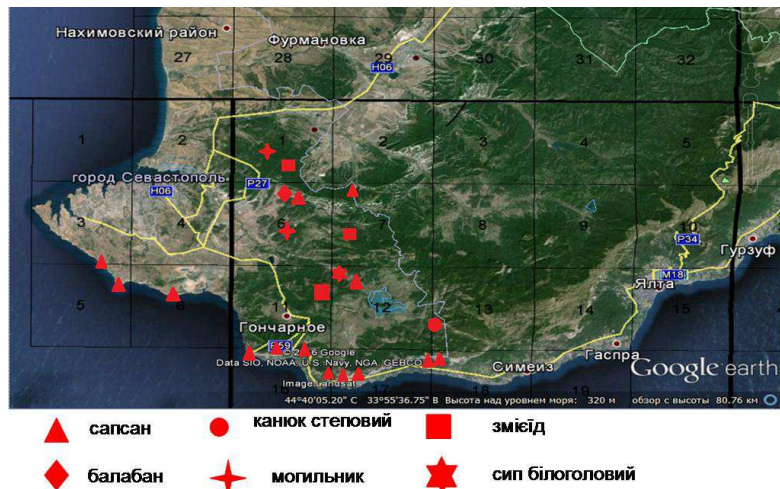

Рис. 3. Мапа розміщення знайдених гнізд та гніздових пар соколоподібних у Севастопольській міській раді у 2016 р. / The map of distribution of nests of Falconiformes in Sevastopol district in 2016

Європи. Серед факторів загроз для цих видів основними є браконьєрство у вигляді знищення дорослих птахів голубівниками та мисливцями, про що свідчать зустрічі птахів з вибитим маховим пір'ям. Трапляються також випадки вилучення пташенят з гнізд для полювання (балабан) та фотографування (всі інші види). Для таких видів, як могильник, зміїд, балабан ключовим є також збереження кормових угідь – степових та лісостепових ділянок, які останнім часом швидко забудовуються. Для могильника та зміїда також необхідно зберігати старі дерева.

Бескаравайный М.М., Цвелых А.Н. Распространение, численность и сезонные изменения популяционного состава сапсана (*Falco peregrinus*, Falconiformes, Falconidae) в Крыму // Зоологический журнал, 2009. – Т. 88, № 6. – С. 1-6.

Гирагосов В.Е., Бескаравайный М.М., Костин С.Ю. Новые данные о редких и малоизученных птицах Крыма по наблюдениям в Севастопольском регионе // Бранта. – 2015. – Вып. 18. – С. 24-31.

Карякин И.В., Николенко Э.Г. Балабан на полуострове Крым // Пернатые хищники и их охрана, 2015. – Т. 31. – С. 103-129.

Костин Ю.В. Птицы Крыма. – М.: Наука, 1983. – 240 с.

Логачев В.С., Мордвинов Ю.Е. Видовой и численный состав морских птиц в районе Севастополя в период с сентября 1984 по апрель 1985 г. // III Всевоюзн. конф. по морской биологии. – К., 1988. – Ч. 1. – С. 278-279.

Милобог Ю.В., Ветров В.В., Стригунов В.И., Белик В.П. Балабан (*Falco cherrug* Gray) в Украине и на сопредельных территориях // Бранта. – 2010. – Вып. 13. – С. 135-159.

Прокопенко С.П., Бескаравайный М.М. Первый случай зимовки змеяда (*Circaetus gallicus*) в Украине // Беркут. – 2013. – Вып. 22 (1). – С. 77-78.

Червона книга України. Тваринний світ. – К.: Глобалконсалтинг, 2009. – 600 с.

Current status of breeding populations of Falconiformes in Sevastopol district. – Prokopenko S.P., Kucherenko V.M.

The data of current status and distribution of 5 species of Falconiformes is presented: Short-toed Eagle, Long-legged buzzard, Imperial Eagle, Griffon Vulture, Saker Falcon and the Peregrine Falcon. The status of this species in the Sevastopol is defined. Generally found 11 nests and 10 territorial pairs.

МОНІТОРИНГ ЧИСЕЛЬНОСТІ СЛУКВИ *SCOLOPAX RUSTICOLA* ПІД ЧАС ТОКУВАННЯ В РЕГІОНІ РОЗТОЧЧЯ (ЛЬВІВСЬКА ОБЛАСТЬ)

С. М. Стельмах

Яворівський національний природний парк, смт Івано-Франкове, Львівська область, Україна

E-mail: yavorinskypp@gmail.com

Слуква *Scolopax rusticola* – лісовий кулик, широко поширений в лісовій зоні Євразії від Англії і Франції на схід до Сахаліна і Хоккайдо. Трапляється на Кавказі, в Гімалаях, на Азорських і Канарських островах. Зимує на півдні Європи, в північній частині Африки та на півдні Азії. В незначній кількості зимує в Криму, на Кавказі і Середній Азії (Колосов и др., 1983).

В Україні проходить південна межа гніздового ареалу слукви. Гніздиться переважно на Поліссі, в Карпатах, західній частині лісостепової зони та в Криму. Під час весняної і осінньої міграції трапляється по всій Україні (Фесенко, Бокотей, 2002).

Слуква – популярний об'єкт любительського полювання, ресурси якого інтенсивно експлуатуються мисливцями на зимівлях в країнах Західної Європи. Наприклад, до недавнього часу західноєвропейські мисливці добували 3-4 млн. особин в рік (Высоцкий, Ильинский, 2007; Fegand, Gossmann, 2001). Чималу кількість цих птахів відстрілюють під час міграції у Криму та в південних областях України. В Росії полюють на слукву здебільшого весною під час токування (тяги), при цьому щорічно відстрілюється близько 200 тис. ос. (Фокин, 2007).

Отож, враховуючи інтенсивний прес, який чиниться на ресурси слукви зі сторони мисливців виникає необхідність у постійному стеженні за станом популяції цього виду. Однак, через потайний спосіб життя слукву складно обліковувати. До цього часу так і не розроблено належних методик які б дозволяли визначати абсолютну чисельність виду. Найбільш поширеним і апробованим методом залишається облік під час вечірнього токування (тяги) (Романов, Козлова, 2007; Фокин и др., 2001).

Матеріал і методика

Дослідження проводили на території природного регіону Розточчя, а саме в українській його частині. Відносну чисельність місцевої популяції визначали методом обліку під час весняно-літнього токування (тяги) (Романов, Козлова, 2007; Фокин и др., 2001). Обліки під час вечірньої тяги проводили на декількох облікових точках упродовж 12 років поспіль (2004-2015 рр.). Більш системно обліковували куликів на 2-х стаціонарних облікових точках. На кожній із них щорічно упродовж весни (квітень-травень) проводили від 6 до 12 вечірніх обліків.

Точка № 1 знаходиться на узліссі – межі лісу і поля, яке заростає самосівом молодих дерев. Точка № 2 знаходиться в глибині лісового масиву серед молодих сосново-дубових насаджень, на перехресті 2-х широких просік, і на віддалі 3 км від найближчого узлісся (межі лісу з полем). В окремі роки обліковували птахів у червні і липні, аж до повного завершення токування.

Результати та обговорення

Багаторічними спостереженнями встановлено, що тяга слукви на крайньому заході України триває 3,5-4 місяці. Її початок залежить від характеру весни. Найбільш ранній початок тяги зафіксований у 2004 р. У цей рік перші токування відмічені 18 березня. Найбільш пізній початок шлюбного токування відмічений 10 квітня 2013 р. У середньому шлюбне токування слукви в регіоні починалося в останніх числах березня (28-31.03). Інтенсивне токування триває до кінця червня – початку липня. В липні поступово згасає і в третій декаді місяця повністю завершується. На інтенсивність проходження токування істотно впливає погода (Кирякулов, Антошин, 2012). У спекотні дні, коли температура повітря у вечірні години перевищує 25°C, інтенсивність тяги істотно слабне або повністю припиняється.

З матеріалів наведених в таблиці видно, що на обох облікових точках тяга відбувалася щороку. Найнижчий показник чисельності птахів зафіксований у травні 2005 р. на точці № 1 (3,2 ос.). Найвищий – у травні 2015 р. на точці № 2 (24,0 ос.). Загалом по роках відбувається коливання середніх показників чисельності слукви на вечірній тязі. Проте за останніх 3 роки на точці № 2 відбувається істотне зростання чисельності токуючих птахів у травні. В 2015 р. зафіксовано найвищі показники чисельності виду на обох облікових точках. Зокрема, на точці № 1, порівняно з першими чотирма роками, середній показник зріс утричі. Це можна пояснити тим, що у цій місцевості проходить інтенсивне самозаліснення необроблюваних сільськогосподарських земель внаслідок чого з кожним роком створюються все кращі умови для гніздування слукви.

Таблиця 1

Середні показники чисельності слукви під час вечірнього токування (тяги) на стаціонарних облікових точках (2004-2015 рр.) / The average indexes quantity of the woodcock during mating in the evening on the monitoring locations (2004-2015 years)

Точки / Locations	Місяць / Month	Роки / Years											
		2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
№1	Квітень	7,3	5,3	5,0	6,7	11,6	10,0	8,3	6,2	10,7	9,7	10,2	10,7
	Травень	5,5	3,2	4,0	4,3	7,8	8,5	6,2	9,4	11,0	12,6	15,4	16,2
№2	Квітень	9,5	7,2	7,0	7,7	9,6	10,5	8,0	6,4	8,5	10,2	11,1	11,4
	Травень	17,2	16,3	17,4	17,8	22,1	20,3	18,1	14,6	17,3	20,3	23,2	24,0

Обліки на тязі не дозволяють визначити абсолютну чисельність гніздової популяції слукви, однак слугують індексом чисельності виду в конкретному лісовому масиві, фізико-географічному чи адміністративному регіоні. За інтенсивністю (кількістю птахів, що пролітають за вечір) тяга поділяється на 3 категорії: слабка – 1-5 ос.; середня – 5,1-10 ос.; інтенсивна – понад 10 ос. (Фокин и др., 2001). Згідно з цим інтенсивність тяги на обліковій точці № 1 впродовж 12 років у травні була наступною: слабка – 25%; середня – 42%; інтенсивною 33%. На точці № 2 тяга в усі роки упродовж травня була лише інтенсивною (14,6-24,0 ос.).

Висновки

Отже, шлюбне токування (тяга) слукви в регіоні Розточчя триває 3,5-4 місяці, переважно, з кінця березня до кінця липня. Результати обліків численності на весняній тязі (у травні), у порівнянні з результатами в інших природних зонах гніздового ареалу виду (Романов, Козлова, 2007; Фокин, 2007), дають підставу стверджувати, що гніздова популяція слукви знаходиться в доброму стані і за останні роки має тенденцію до зростання.

- Высоцкий В.Г. Ильинский И.В. Долговременный мониторинг популяции вальдшнепа Северо-Запада России и проблемы регуляции охоты // Современные проблемы природопользования, охотоведения и звероводства. – 2007 – Вып. 1. – С. 75-76.
- Кирыкулов В.М., Аношин Р.М. Влияние температуры воздуха на количество тянущих вальдшнепов // Современные проблемы природопользования, охотоведения и звероводства. – 2012. – Вып. 1. – С. 217-218.
- Колосов А.М., Лавров Н.П., Михеев А.В. Биология промыслово-охотничьих птиц СССР / Учебное пособие для студентов с.-х. вузов биол. спец. – М.: Высш. школа, 1983. – 311 с.
- Романов Ю.М., Козлова М.В. Проблемы мониторинга численности вальдшнепа в гнездовом ареале // Современные проблемы природопользования, охотоведения и звероводства. – 2007. – Вып. 1. – С. 361-362.
- Фесенко Г.В., Бокотей А.А. Птахи фауни України: польовий визначник. – Київ, 2002. – 416 с.
- Фокин С.Ю. Особенности весеннего пролета и размножения вальдшнепа и оптимизация сроков охоты на тяге // Современные проблемы природопользования, охотоведения и звероводства. – 2007. – Вып. 1. – С. 458-459.
- Фокин С.Ю., Блохин Ю.Ю., Зверев П.А., Доспехов А.А. Мониторинг гнездовой популяции вальдшнепа методом учета на тяге // Актуальные проблемы изучения и охраны птиц Восточной Европы и Северной Азии. – Казань: Митбугат йорты, 2001. – С. 607-608.
- Ferrand Y., Gossmann F. Elements Woodcock (*Scolopax rusticola*) management plan. Game and Wildlife Science. – 2001. – Vol. 18, № 1. – P. 115-139.

Monitoring quantity of the Woodcock *Scolopax rusticola* during mating in the region of Roztochchia (Lviv oblast). – Stelmakh S.M.

The works describes the results of many years of research of the occurrence and relative quantity of the Woodcock in the region of Roztochchia (Lviv oblast). The results of woodcock records during mating showed that there are yearly fluctuations in the average number of the species. On average, during one evening in May from 3.2 to 24.0 subjects of this species were recorded. However, in the recent 3 years there has been a marked increase in the number of the local population of the woodcock.

ДОБОВА МІГРАЦІЯ МАРТИНІВ ЗВИЧАЙНИХ НА НОЧІВЛЮ НА ОЗЕРО БАСІВ КУТ

Ільчук В.П.

м. Рівне, вул. Басівкутська, 25, E-mail: v.ilchuk@ukr.net

Озеро Басів Кут знаходиться у південній частині спального району міста Рівне та має площу 98 Га. В позагніздовий період спостерігається зліт мартинів звичайних на ночівлю до озера. Птахи починають злітатися великими й малими зграями задовго до заходу сонця, а вранці майже всі знову полишають озеро.

Матеріал зібрано в період 2009-20016 рр. в позагніздовий весняний та осінній періоди. Спостереження проводилися безпосередньо на озері або ж під час перебування в різних місцях центральної частини міста на шляху прольоту птахів, не більш як за 2 км від озера.

Напрямок добової міграції мартинів майже завжди є однаковим. Увечері більшість птахів прилітає з півночі і в той же бік відлітають вранці. Вдень на озері та інших водоймах гідропарку, що знаходяться в центрі міста, можна бачити лише поодиноких птахів, зрідка – по кілька десятків. Отже основна маса птахів, що прилітає на озеро, тримаються на віддалених водоймах, що знаходяться за межами міста.

Приліт птахів на ночівлю дуже розтягнутий у часі, багато птахів злітаються до озера задовго до настання сутінок. Вони поведуться неспокійно – харчуються, перелітають в інші ділянки плеса, часом здіймаються всією зграєю й кружляють над водою. Нові зграї при підльоті не завжди одразу сідають на воду, а починають кружляти, до них можуть приєднуватися й ті мартини, що вже були на озері. Останні зграї прилітають у сутінках. На ніч усі птахи суцільною зграєю, округлої чи витягнутої форми зосереджуються в центральній частині водойми.

Мігруючи на ночівлю мартини летять до озера зграями дугоподібної (рідко – округлої) форми. Чисельність птахів у таких зграях може сягати понад двох сотень, але здебільшого це 10-50 особин. Коли ці зграї летять одна за одною, утворюються своєрідна розтягнута колона. В такій колоні вирізняються поодинокі птахи, які відстали від своїх зграй. Зрідка птахи на ночівлю летять поодинокі.

У різні роки на ночівлі на озері зосереджується від кількох сотень до понад п'яти тисяч особин мартинів звичайних. Іноді можна спостерігати приліт великої кількості птахів за короткий проміжок часу. Так 7 жовтня 2009 р. з 17.30 до 17.40 пролетіло близько 600 мартинів, де в більшості груп було по 10-50 особин, а в двох – по 150 та 200.

За ранковим відльотом ми маємо лише осінні спостереження. Птахи покидають озеро на самому світанку, нерідко утворюючи таку ж саму колону з дугоподібних зграй. Відліт птахів часто супроводжується сильним галасом. Оскільки на шляху у птахів знаходяться водойми гідропарку, багато з них може затримуватися на деякий час на

ставах, сідаючи на воду, кружляючи над водоймами, навколишніми вулицями.

Хоча весняний та осінній приліт мартинів звичайних на ночівлю до озера мають схожість, в ці календарні періоди в поведінці птахів є й відмінності. Навесні мігруючі мартини звичайні зосереджуються на озері з початку березня до кінця квітня. Частина цих птахів може триматися на озері весь день. Більшість птахів після ночівлі покидає водойму й розсіюється по місту та за його межі, ввечері всі вони знову злітаються на ночівлю на озеро. На відміну від загальної тенденції по прильоту мартинів із півночі, весною на ночівлю птахи злітаються і з інших напрямків. Вони є дуже галасливими, їх крики не припиняються навіть уночі. Влітку на озері зустрічаються лише поодинокі особини виду.

Осіньна ночівля мартинів звичайних починається майже одразу після закінчення гніздування й закінчуються з відльотом птахів на зимівлю. Порівняно з весняним періодом птахи є мовчазнішими. Перші прилітні на ночівлю зграї реєструється з середині липня, остання – в листопаді. Кілька разів у зграях мартинів звичайних, що летіли на ночівлю до озера, зустрічалися й інші види птахів. Зокрема 13 вересня 2014 р. впродовж кількох хвилин до озера пролетіла колона з близько 500 ос. мартинів звичайного, в багатьох групах якої було по кілька дорослих і молодих крячків білощоких і ще в кількох - до 10 мартинів жовтоногих, також різного віку. Згодом пролетіла ще одна змішана група з близько 20 крячків білощоких і такої ж кількості мартинів звичайних. Подібний приліт повторився 15 вересня. 7 жовтня 2009 р. позаду двох зграй мартинів звичайного летіло по 4 і 5 особин пліски білої відповідно.

ГНІЗДУВАННЯ ПРОСЯНКИ *MILARIA CALANDRA* В ПЕРЕДМІСТІ ЛЬВОВА

Г. О. Кузьо

Державний Природознавчий музей НАН України, м. Львів, e-mail: HannaKuzyo@gmail.com

Впродовж регулярних обліків гніздової орнітофауни у 2013-2016 рр. нами виявлений один випадок гніздування просянки *Miliaria calandra* в околицях Львова. 28-30 травня 2015 р. спостерігали одну особину просянки (рис. 1) в південному передмісті Львова (Рис. 2) на закинутому пасовищі, площею 31 га, що розташоване між с. Зубра та с. Пасіки-Зубрицькі. Пустир межує з монокультурним агроценозом та земельними наділами поруч із с. Зубра. Їх розділяє рів, що наповнюється водою, залежно від інтенсивності опадів, вздовж нього ростуть дерева та кущі. Безпосередньо сам пустир теж спорадично заростає поодинокими кущами та деревами. Щовесни здійснюється випал сухі рослинності.

Просянка раніше була звичайним гніздовим видом околиць Львова. В орнітологічній колекції Державного природознавчого музею НАН України є кладки просянки, добуті у Львівській області у період 1850-1960 рр. Просянка регулярно реєструвалася на гніздуванні та зимівлі в західних областях України за період 1977-1999 рр., також 4-6 пар цього виду відмічені на гніздуванні у 2001-2002 рр. в долині р. Полтва (Сеник, Хорняк, 2003).

Через високі вимоги щодо вибору гніздових біотопів, просянка належить до індикаторних видів сільськогосподарських земель. Попри різкі зміни навколишнього середовища, просянка виявляє сильну прив'язаність до місця гніздування. Тому навіть забудовування суміжних територій має вплив на її чисельність (Harper, 1995).

З літературних джерел відомо, що просянки можуть гніздитися на інтенсивно-культивованих полях та пасовищах, але більш сприятливими біотопами є агроценози з низькою інтенсивністю господарювання (Suter, Rehsteiner, Zbinden, 2002). Серед інтенсивних агроландшафтів ключовими біотопами для просянки є заростаючі ділянки 4-5

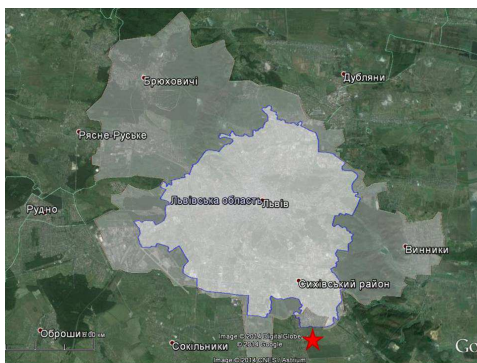

Рис. 1. Гніздо могольника з кладкою / The nest of Imperial Eagle with the eggs

Рис. 2. Пташенята могольника / The nestlings of the Imperial Eagle

річної давності. Достатня кількість безхребетних, необхідних для вигодовування пташенят, забезпечує кращу успішність гніздування (Fisher, Schneider, 1996). В різних частинах Європи гніздові біотопи просіянки можуть дуже відрізнятися. Але найкращими біотопами для них є структурно-різноманітні відкриті ландшафти з луками, полями, межами та окремими кущами (Ayeetal., 2013). Усі ці ознаки притаманні досліджуваній ділянці на півдні Львова, проте через відсутність господарської діяльності, цей біотоп поступово змінюється. Покинута пасовище все більше заростає рудеральною рослинністю за участю *Artemisietea vulgaris* (високорослі рудеральні угруповання) (Кузьо, Реслер, 2014). Такі сукцесійні зміни роблять цей біотоп менш придатним для лучної орнітофауни загалом та для просіянки зокрема. Розташована поруч ділянка є агроценозом з інтенсивним навантаженням, для якого характерне збіднене видове різноманіття (Brickleetal., 2000; Кузьо, Дубовик, 2016).

Кузьо Г.О., Дубовик О.А. Орнітофауна ділянок різного типу сільськогосподарського використання в передмісті Львова // Стан і біорізноманіття екосистем Шацького національного природного парку та інших природоохоронних територій. – Львів: СПОЛОМ, 2016 – С. 49-53.

Кузьо Г., Реслер І. Жовта плиска на пасовищах Львівщини різного режиму використання в умовах занепаду скотарства // Молодь і поступ біології. – Львів, 2014. – С.116-117.

Сеник М.А, Хорняк М.М. Сучасні зміни в орнітофауні м. Львова // Беркут. – 2003.– Т. 12, вип. 1-2. – С. 9–13.

Ayé R., Bernardi E., Christen W., Horch P., Hüppin L., Jenny M., Lugin B., Mosimann-Kampe P., Müller W., Posse B., Rapin P., Schmid H., Schwarzenbach Y., Spaar R., Strelbel S., Zollinger J.-L. Population size of the Corn Bunting *Emberiza calandra* in Switzerland in 2009–2011 and key areas for its conservation // Ornithol. Beob. – 2013 –Vol. 110 – P. 465–474.

Brickle N.W., Harper D.G.C., Aebischer N.J., Cockayne S.H. Effects of agricultural intensification on the breeding success of Corn Buntings *Miliaria calandra* // Journal of Applied Ecology. – 2000 – Vol. 37 – P. 742-755.

Harper D.G.C. Studies of West Palaearctic Birds 194: Corn Bunting // British Birds. – 1995 – Vol. 88 – P. 401-422.

Suter C., Rehsteiner U., Zbinden N. Habitatwahl und Bruterfolg der Grauammer *Miliaria calandra* im Grossen Moos // Ornithol. Beob. – 2002 – Vol. 99 – P. 105-115.

Breeding of Corn Bunting *Miliaria calandra* in the suburbs of Lviv. – H. Kuzyo

During the regular censuses in 2013-2016, in the southern outskirts of Lviv in 2016 one breeding pair of Corn Bunting was found. Nesting biotope was ruderal herbage near heavily used agroecosystems. Corn Bunting is an indicator species of the suitability of these habitats for meadow avifauna in general.

СПОСТЕРЕЖЕННЯ ЧАСТКОВИХ АЛЬБІНОСІВ ДРОЗДА ЧОРНОГО *TURDUS MERULA* У ЛЬВОВІ

Г.О. Кузьо

E-mail: hannawinner@ukr.net

Протягом гніздового сезону 2016 р. в різних частинах Львова виявлено три особи-ни часткових альбіносів чорного дрозда *Turdus merula*:

1 квітня – самець у парку «Гай Освицький»; білі стернові пера (всі крім одного), надхвістя, підхвістя та деякі покривні тіла та голови; дзьоб та навколоочне кільце жовті (рис.1);

13 квітня – самець у Білогорському лісі; білі стернові пера; дзьоб жовтий (рис.2);

13 травня – самка у парку «Погулянка»; декілька білих покривних пер тіла та голови; дзьоб та навколоочне кільце жовті (рис.3).

В усіх трьох птахів білими були лише окремі пір'їни, суцільні білі плями відсутні. В парках птахи підпускали на 2-3 м, у Білогорському лісі самець сидів на дереві і ближче 10 м не підпускав. Його спостерігали один раз. У парку «Гай Освицький» самець активно токував на одній гніздовій ділянці та бився із сусідніми самцями до середини травня. У парку «Погулянка» спостереження одиничне.

Observations of partly albinos of Blackbird *Turdus merula* in Lviv green zones. – Kuzyo H.O.

During breeding season in 2016 2 partly albinos of male and 1 of female were observed in three different green zones – in Western, Southern and Central parts of Lviv.

СПОСТЕРЕЖЕННЯ ЛУНЯ СТЕПОВОГО *CIRCUS MACROURUS* У БАСЕЙНІ ВЕРХНЬОГО ДНІСТРА

М. В. Скирпан, Г. О. Кузьо

Державний Природознавчий музей НАН України, м. Львів, E-mail: kolya1992@gmail.com; Hanna-Kuzyo@gmail.com;

В минулому лунь степовий вважався гніздовим перелітним видом на території України. Про спостереження виду в західних областях України під час міграцій пишуть Ф.Й. Страутман, В.М. Зубаровський та В. Дідушицький (Страутман, 1963; Зубаровський, 1977; Dzieduszycki, 1880). На території Західної України гніздився лише на Закарпатській рівнині (Страутман, 1963; Зубаровський, 1977).

Сьогодні гніздування луня степового в Україні не доведене і вид трапляється лише під час міграцій (Милобог, 2008; Червона книга України, 2009).

У Львівській області лунь степовий виявлений під час весняної та осінньої міграцій, що підтверджується колекційними зборами Державного природознавчого музею НАН України. У фондах музею зберігається 9 екземплярів цього виду (8 дорослих птахів, з них 7 самців і одна самка, та одна молода самка), що здобуті у Львівській області, а саме: у Кам'яно-Бузькому, Бродівському, Перемишлянському, Сокальському районах та у місті Львові, в період з 4 квітня до 4 травня 1855-1895 рр. під час весняної міграції, та в період з 17 серпня до 19 вересня у 1855-1891 рр. під час осінньої. З басейну Верхнього Дністра відомий один самець, здобутий 24 квітня 1884 р. в околицях с. Романів Перемишлянського району Львівської області (Бокотей, Соколов, 2000). Про ще двох здобутих самців на околиці Львова, без зазначення точного місця здобуття, пише В. Дідушицький (1880): один птах здобутий 4 вересня 1863 р., інший – 7 квітня 1866 р. (Dzieduszycki, 1880). Однак, до нашого часу ці експонати не збереглися.

14 квітня 2011 року Н. Барабаш (усне повідомлення) спостерігав особину луня степового другого календарного року на околиці с. Тернопілля Миколаївського району Львівської області, що також належить до басейну Верхнього Дністра. Спостереження підтвержене фотографією.

25 квітня 2015 р. ми спостерігали луня степового другого календарного року на околиці села Чайковичі Самбірського району Львівської області. Птаха визначили за ознаками, описаними у публікаціях Діка Форсмана та Яна Льонтковського (Forsman, 1995, 2003; Lontkowski, 1995).

Взимку у деяких молодих особин починається линька голови, шиї та верху грудей, але, зазвичай, молоді степові луні перелинюють менше, ніж лучні *Circus pygargus* і більшість молодих птахів мають навесні вибілене молоде вбрання. У виявленого нами луня забарвлення притаманне птахам другого календарного року, а також відсутні строкатини на тілі, що також вказує на відповідний вік. Птах визначений нами за характерними ознаками виду, а саме: 1) темні покривні пера вух доходять до піддзьобка; 2) світлий «нашийник» без строкатин, рівномірний по всій його довжині; 3) темне «боа»; 4) на кінцях першорядних махових пер відсутня чітка темна облямівка; 5) смуги на зовнішніх першорядних махових перах доходять до краю пір'їн; 6) великі покривні пера

Рис. Лунь степовий *Circus macrourus* другого календарного року, в околицях с. Чайковичі Самбірського р-ну Львівської обл. 25.04.2015 р. / Second years old Pallid Harrier near Chaikovychi village of Sambir district of Lviv region by 25.04.2015

першорядних махових пер світлі, що утворює світлий «бумеранг»; 7) формула крила характерна для цього виду – вершина першого першорядного махового пера знаходиться на рівні між вершинами 5 та 6 пер.

З цього слідує, що сьогодні відомо лише три достовірні спостереження луня степового у басейні Верхнього Дністра, та два спостереження з околиць Львова без зазначення точного місця спостереження. Усі спостереження належать до періоду весняної та осінньої міграцій.

- Бокотей А.А., Соколов Н.Ю. Каталог орнітологічної колекції Державного природознавчого музею. – Львів, 2000. – 164с.
- Зубаровський В.М. Фауна України. – Київ: Наукова думка, 1977. – Т. 5, вип. 2, – 322 с.
- Милобог В.Ю., Ветров В.В. Современный статус степного луня (*Circus macrourus* (Gm.) в Украине // Новітні дослідження соколоподібних та сов. – Кривий Ріг, 2008. – С. 255-259.
- Страутман Ф.Й. Птицы западных областей УССР. – Львов: ЛГУ, 1963. – 199 с.
- Червона книга України. Тваринний світ. – К.: Глобалконсалтинг, 2009. – 600 с.
- Dzieduszycki W. Muzeum imienia Dzieduszyckich we Lwowie. Ptaki. Lwów: 1880. – 206 s.
- Forsman D. Field identification of female and juvenile Montagu's and Pallid Harriers // Dutch Birding. – 1995. – 17. – P. 41-54.
- Forsman D. The Raptors of Europe and the Middle East. A Handbook of Field Identification. – London: T & A D Poyser Ltd., 2003. – 589 p.
- Lontkowski J. Die Unterscheidung von Korn – *Circus cyaneus*, Wiesen – *C. pygargus* und Steppenweihe *C. macrourus*. // Limicola. – 1995. – 9. – P: 233-275.

Observation of Pallid Harrier *Circus macrourus* in the basin of the Upper Dniester. – Skytran M.V., Kuzyo H.O.

Here are described the features of identification of Pallid Harrier and analyzed known observations of this species in the Upper Dniester basin according to museum collections and literature data. We observed bird of the second year in the spring.

СПРАВИ ТА ХРОНІКА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОГО ОРНІТОЛОГІЧНОГО ТОВАРИСТВА

РЕЗОЛЮЦІЯ XI Міжнародної наукової конференції Західноукраїнського орнітологічного товариства «РЕГІОНАЛЬНА ОРНІТОФАУНІСТИКА: ІСТОРІЯ, СУЧАСНИЙ СТАН ТА АКТУАЛЬНІСТЬ », присвячена 100-річчю від народження Михайла Анатолійовича Воїнственського

XI Міжнародна наукова конференція Західноукраїнського орнітологічного товариства «Регіональна орнітофауністика: історія, сучасний стан та актуальність», присвячена 100-річчю від народження Михайла Анатолійовича Воїнственського, відбулася 19-22 жовтня 2016 р., на базі НПП «Сколівські Бескиди». У роботі конференції взяли участь 70 учасників з 16 областей України: Волинської, Дніпропетровської, Донецької, Житомирської, Закарпатської, Запорізької, Івано-Франківської, Київської, Львівської, Миколаївської, Рівненської, Сумської, Тернопільської, Хмельницької, Харківської, Черкаської, а також колеги з Швейцарії, Латвії, Словаччини та Білорусі.

Під час роботи конференції заслухано та обговорено 41 доповідь, що охоплювала широке коло орнітологічних проблем. В рамках конференції, за підтримки проекту Європейського Союзу «Допомога Україні в апроксимації законодавства ЄС у сфері захисту навколишнього середовища», проходив семінар щодо імплементації Пташиної Директиви Європейського Союзу. Також в рамках конференції, за підтримки Фонду «Сісонія» (Ліхтенштейн) проведений круглий стіл «Чорний лелека в Україні – 10 років досліджень».

Учасники конференції постановили:

1. Звернутися до Державного агентства лісових ресурсів України та Міністерства екології та природних ресурсів України, в обласні управління лісового та мисливського господарства з пропозиціями внесення наступних змін до Закону України “Про мисливське господарство та полювання”:

- в переліках видів тварин і птахів, крім українських назв, вказувати і наукові (латинські) назви, оскільки українські наукові назви не є усталеними;

- змінити формулювання ст. 19 з “*Полювання може здійснюватися у такі строки: на (перелік видів) - у серпні - грудні;*” на “*Полювання може здійснюватися у такі строки: на (перелік видів) - у вересні - грудні*”. Як показують багаторічні дослідження, у серпні ще майже у всіх видів качок є нелютні пташенята, а відтак мисливці винищують місцевих птахів, підриваючи цим здатність популяцій до самовідтворення. Наслідком є тривалий спад чисельності навіть таких численних видів як крижень *Anas platyrhynchos* та чирянка велика *Anas querquedula*.

- переглянути і привести до відповідності з реаліями список видів птахів дозволених для полювання.

Робочій групі розробити обґрунтування і представити їх на розгляд річних зборів ЗУОТ у лютому 2017 р.

(відповідальні Бучко В., Бокотей А.)

2. Висловити пересторогу стосовно побудови водного шляху Е-40 на території Білоруського Полісся. Внаслідок будівництва, русло ріки Прип'ять буде сильно змінене гідротехнічними заходами, що неминуче та дуже негативно вплине на природу як Білоруського, так і Українського Полісся, безповоротно зруйнувавши заплавні екосистеми. Ці біотопи є оселищем для багатьох видів рідкісних видів тварин та рослин, зокрема заплавні ліси - це ключові місця гніздування чорного лелеки, великого підорлика, пугача, а заплавні луки - для великої кількості Сивкоподібних (мородунка, пісочник великий, кулик-сорока, баранець великий та ін.), прудкої очеретянки, деркача, сірого журавля та ін.

(відповідальна Дмитренко М.)

3. Використовуючи попередні проектні плани, ініціювати створення національного природного парку «Верхнє Побужжя». Для цього підготувати звернення в Департамент екології та природних ресурсів Хмельницької ОДА (відповідальні Льїнський С. та Новак В.); звернутися в Департамент заповідної справи Міністерства екології та природних ресурсів від ЗУОТ з проханням продовжити створення цього національного парку (відповідальний Матвеев М.Д.);

4. Враховуючи, що для підвищення інтересу до вивчення птахів, подальшого аналізу та впровадження отриманих результатів важливою є діяльність спеціалізованих регіональних робочих груп та моніторингових програм з дослідження птахів, актуальним є узагальнення інформації про відповідні регіональні робочі групи та моніторингові програми, що діють на території Західної України, про що підготувати доповідь на чергові річні збори ЗУОТ у лютому 2017 р. (відповідальний Журавчак Р.О.).

5. Підготувати звернення до Комітету Верховної Ради України з питань екологічної політики, природокористування та ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи з приводу впливу планованого будівництва каскаду верхньодністровських гідроелектростанцій на природні території та орнітофауну регіону зокрема (відповідальний - Вікирчак О.К.). Підтримати підписами листа до Європейської Комісії і до банків-інвесторів щодо ситуації з будівництвом гідроелектростанцій по Дністру і в цілому по Європі, ініціаторами якого є Представники Міжнародної екологічної асоціації "Есо-Тірас", члени ВГО "Українська Річкова Мережа" (УРМ), робочих груп УРМ включаючи Дністровську та інші громадські організації природоохоронного спрямування (відповідальний - Матвеев М.Д.).

6. Враховуючи положення Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року та відповідних Стратегій розвитку кожної з областей України в сфері охорони природи, зважаючи на особливості апроксимації законодавства ЄС у сфері захисту навколишнього природного середовища, визнаючи важливими процеси розвитку й належного функціонування в Україні об'єктів природно-заповідного фонду України, водно-болотних угідь міжнародного значення (Рамсарських територій), територій Смарагдової мережі України, ІВА-територій та інших, що є важливими для птахів, важливо: з метою посилення дослідження птахів на існуючих та потенційних природоохоронних об'єктах, а також налагодження належного аналізу та практичного застосування отриманої інформації - узагальнити відомості про існуючі в Західній Україні природоохоронні території, що є важливими для птахів, а також налагодити систему їх моніторингу, про що підготувати доповідь на чергові річні збори ЗУОТ у лютому 2017 р.

(відповідальний – Журавчак Р.О.);

7. Звернутись від товариства з інформаційним листом до Яворівської районної Ради Львівської області про те, що на території району створено нове сміттєве звалище від м. Новояворівськ, яке розташовано в екологічному коридорі долини малої річки Шкло, на відстані 300 м від орнітологічного заказника місцевого значення – «Чолгинський», та не більше 600 м від великого Яворівського озера (кар'єру), що уже на даний час має високий рекреаційний потенціал.

Учасники конференції вважають, що практика розташування міських звалищ, середнього чи навіть малого розміру, є неприпустимою в умовах близького розташування об'єктів ПЗФ, а також територій, які мають умови, що використовуються для розвитку рекреаційного господарства. Такі екологічно невідповідні рішення спонукають до міграції та експансії трансконтинентальних видів птахів (переважно мартини), які є переносниками різних арбовірусів, ускладнюють місцеву епідеміологічну ситуацію.

(відповідальний – Горбань І.М.)

8. Визнати актуальною потребу в ревізії орнітофауни України та підготовки відповідних регіональних орнітофауністичних зведень; розпочати роботу з оновлення списку фауни птахів України

(відповідальні: Шидловський І., Банік М., Бокотей А., Фесенко Г.).

9. Підтримати прийняту на Орнітологічних Читаннях ім. М.А. Воїнственського ідею проведення Всеукраїнської орнітологічної конференції. Сприяти участі членів ЗУОТ у її підготовці та роботі.

(відповідальний Бокотей А.)

10. Висловити подяку оргкомітету конференції та дирекції НПП «Сколівські Бескиди» та КЗ ЛОР «ЛОЦКЕТУМ» за сприяння у проведенні конференції.

(відповідальний Матвеев М.).

11. Наступну XII наукову конференцію Західноукраїнського орнітологічного товариства провести в лютому 2020 р. (відповідальний: Матвеев М.).

ЗВІТ ПРО РОБОТУ УКРАЇНСЬКОЇ ГРОМАДСЬКОЇ ОРНИТОЛОГІЧНОЇ БІБЛІОТЕКИ У 2015-2016 РОКАХ

1. Упродовж 2015 і 2016 років до УГОБ надійшло 706 бібліотечних одиниць:

Найменування	2015	2016	Разом в УГОБ
Книги	92	122	4024
Журнали	392	100	5725
Ксерокопії	0	0	4133
Карти	0	0	213
Разом:	484	222	14105

2. Матеріали до УГОБ передавали:

Прізвище	Кількість одиниць	Прізвище	Кількість одиниць
Горбань І.М.	766	Струс Ю.М.	12
Шидловський І.В.	48	Кийко А.О.	6
Грищенко В.М.	23	Загороднюк І.В.	3
Башта А.-Т.В.	19	Дзюбенко Н.В.	2
Яненко В.О.	19	Ручко О.	2
Проць Б.Г.	14	Атамась Н.С.	1
Скільський І.В.	14	Сеник М.А.	1
Разом			936

3. Усі книги надійшли за обміном або подаровані бібліотеці.

4. Комп'ютерна база даних каталогу книг, журналів і ксерокопій УГОБ за два звітних роки поповнена на 5809 записів і налічує 26346 записів. Уся база даних доступна для ознайомлення на сайті товариства.

А. А. Бокотей

**ЗВІТ КУРАТОРА БАНКУ ДАНИХ ПРО ГНІЗДА І КЛАДКИ ПТАХІВ УКРАЇНИ
ЗА 2013-2016 рр.**

За період 2013-2016 років Банк даних про гнізда і кладки птахів України (далі просто Банк) поповнився 319 анкетами 63 видів птахів (табл.) з п'яти областей України від шести вкладників. Найбільша кількість анкет надійшла з Рівненської області (263), з Київської — 47, Волинської — шість, Запорізької — дві та Львівської — одна анкета. Найактивнішим вкладником продовжує бути Ільчук В. (266 анкети). Іншими вкладниками є також Швидка З. — 32, Атамась Н. — 15, Бокотей А. — чотири, Овчаров І. — одна, Осінній С. — одна анкета.

На даний час в Банку знаходиться 22 718 анкет 223 видів птахів України від близько двохсот вкладників.

Таблиця

Повидова кількість анкет Банку даних про гнізда і кладки птахів України
(станом на 2004 [3], 2010 [1], 2013 [2] та 2016 рр.).

№ з/п	Вид	2004	2010	2013	Нові надходження	2016
1	2	3	4	5	6	7
1	<i>Podiceps ruficollis</i>	41	41	41	1	42
2	<i>Podiceps nigricollis</i>	624	650	651	-	651
3	<i>Podiceps auritus</i>	1	1	1	-	1
4	<i>Podiceps grisegena</i>	84	85	85	-	85
5	<i>Podiceps cristatus</i>	543	579	582	15	597
6	<i>Phalacrocorax carbo</i>	53	54	55	-	55
7	<i>Botaurus stellaris</i>	39	39	39	-	39
8	<i>Ixobrychus minutus</i>	38	40	40	1	41
9	<i>Nycticorax nycticorax</i>	82	172	172	-	172
10	<i>Egretta alba</i>	42	62	74	-	74
11	<i>Egretta garzetta</i>	4	10	10	-	10
12	<i>Ardea cinerea</i>	258	413	416	-	416
13	<i>Ardea purpurea</i>	44	44	55	-	55
14	<i>Platalea leucorodia</i>		7	7	-	7
15	<i>Ciconia ciconia</i>	195	209	212	9	221
16	<i>Ciconia nigra</i>	18	25	26	-	26
17	<i>Anser anser</i>	3	3	3	-	3
18	<i>Cygnus olor</i>	85	86	86	2	88
19	<i>Anas platyrhynchos</i>	125	128	152	5	157
20	<i>Anas penelope</i>	2	2	2	-	2
21	<i>Anas querquedula</i>	53	53	53	-	53
22	<i>Anas clypeata</i>	55	55	55	-	55
23	<i>Netta rufina</i>			1	1	2
24	<i>Aythya ferina</i>	117	117	117	2	119
25	<i>Aythya nyroca</i>	4	4	4	-	4
26	<i>Aythya fuligula</i>	46	46	46	1	47
27	<i>Mergus serrator</i>	1	1	1	-	1
28	<i>Mergus merganser</i>	1	1	1	-	1
29	<i>Pernis apivorus</i>	4	4	4	-	4
30	<i>Milvus migrans</i>	11	11	11	-	11

1	2	3	4	5	6	7
31	<i>Circus cyaneus</i>	3	3	3	-	3
32	<i>Circus macrourus</i>	5	5	5	-	5
33	<i>Circus pygargus</i>	7	7	7	-	7
34	<i>Circus aeruginosus</i>	82	91	91	-	91
35	<i>Accipiter gentilis</i>	42	59	76	1	77
36	<i>Accipiter nisus</i>	14	16	17	1	18
37	<i>Buteo rufinus</i>	1	1	1	-	1
38	<i>Buteo buteo</i>	72	152	158	-	158
39	<i>Circaetus gallicus</i>	5	5	5	-	5
40	<i>Hieraaetus pennatus</i>	3	3	3	-	3
41	<i>Aquila clanga</i>	4	4	4	-	4
42	<i>Aquila pomarina</i>	11	16	16	-	16
43	<i>Aquila heliaca</i>	2	2	2	-	2
44	<i>Aquila chrysaetos</i>	2	2	2	-	2
45	<i>Aegypius monachus</i>		1	1	-	1
46	<i>Falco cherrug</i>	1	1	3	-	3
47	<i>Falco peregrinus</i>	3	3	5	-	5
48	<i>Falco subbuteo</i>	13	13	16	-	16
49	<i>Falco vespertinus</i>	7	7	9	-	9
50	<i>Falco tinnunculus</i>	36	37	41	3	44
51	<i>Lyrurus tetrix</i>	2	2	2	-	2
52	<i>Tetrao urogallus</i>	7	7	7	-	7
53	<i>Tetrastes bonasia</i>	2	2	2	-	2
54	<i>Perdix perdix</i>	24	25	25	-	25
55	<i>Coturnix coturnix</i>	6	6	6	-	6
56	<i>Phasianus colchicus</i>	10	10	10	-	10
57	<i>Grus grus</i>	10	12	12	-	12
58	<i>Rallus aquaticus</i>	12	12	12	-	12
59	<i>Porzana porzana</i>	51	51	51	-	51
60	<i>Porzana parva</i>	16	16	16	-	16
61	<i>Crex crex</i>	9	11	11	-	11
62	<i>Gallinula chloropus</i>	56	58	59	2	61
63	<i>Fulica atra</i>	378	380	381	12	393
64	<i>Otis tarda</i>	1	1	1	-	1
65	<i>Charadrius hiaticula</i>	10	23	23	-	23
66	<i>Charadrius dubius</i>	64	71	71	3	74
67	<i>Vanellus vanellus</i>	783	852	852	2	854
68	<i>Himantopus himantopus</i>	2	2	2	-	2
69	<i>Recurvirostra avosetta</i>	8	9	9	-	9
70	<i>Haematopus ostralegus</i>	4	6	6	-	6
71	<i>Tringa ochropus</i>	1	1	1	-	1
72	<i>Tringa glareola</i>	1	1	1	-	1
73	<i>Tringa totanus</i>	369	405	405	-	405
74	<i>Tringa stagnatilis</i>	6	6	6	-	6
75	<i>Actitis hypoleucos</i>	13	16	16	-	16
76	<i>Xenus cinereus</i>	24	25	25	-	25
77	<i>Philomachus pugnax</i>	15	15	15	-	15
78	<i>Gallinago gallinago</i>	39	43	43	-	43
79	<i>Gallinago media</i>	18	18	18	-	18
80	<i>Scolopax rusticola</i>	9	9	9	-	9

1	2	3	4	5	6	7
81	<i>Numenius arquata</i>	10	10	10	-	10
82	<i>Limosa limosa</i>	302	320	320	-	320
83	<i>Larus minutus</i>	9	9	9	-	9
84	<i>Larus ridibundus</i>	2294	2303	2316	14	2330
85	<i>Larus argentatus</i>	50	50	50	-	50
86	<i>Larus cachinnans</i>	129	167	177	1	178
87	<i>Larus canus</i>	7	8	8	-	8
88	<i>Chlidonias niger</i>	223	229	229	1	230
89	<i>Chlidonias leucopterus</i>	69	71	71	-	71
90	<i>Chlidonias hybrida</i>	316	317	319	4	323
91	<i>Thalasseus sandvicensis</i>	3	3	3	-	3
92	<i>Sterna hirundo</i>	920	987	987	43	1030
93	<i>Sterna albifrons</i>	83	98	98	1	99
94	<i>Columba palumbus</i>	106	119	120	42	162
95	<i>Columba oenas</i>	22	22	22	-	22
96	<i>Columba livia</i>	182	182	182	-	182
97	<i>Streptopelia decaocto</i>	527	532	533	3	536
98	<i>Streptopelia turtur</i>	25	25	25	-	25
99	<i>Cuculus canorus</i>	15	16	16	3	19
100	<i>Bubo bubo</i>	3	4	4	-	4
101	<i>Asio otus</i>	123	134	135	-	135
102	<i>Asio flammeus</i>	13	13	13	-	13
103	<i>Otus scops</i>	3	3	3	-	3
104	<i>Aegolius funereus</i>	3	3	3	-	3
105	<i>Athene noctua</i>	5	6	6	-	6
106	<i>Glaucidium passerinum</i>	1	1	1	-	1
107	<i>Strix aluco</i>	12	13	15	-	15
108	<i>Strix uralensis</i>		4	4	-	4
109	<i>Strix nebulosa</i>	3	3	3	-	3
110	<i>Caprimulgus europaeus</i>	11	11	11	-	11
111	<i>Apus apus</i>	11	11	11	-	11
112	<i>Coracias garrulus</i>	3	3	3	-	3
113	<i>Alcedo atthis</i>	41	41	41	-	41
114	<i>Merops apiaster</i>	17	18	18	-	18
115	<i>Upupa epops</i>	17	19	19	-	19
116	<i>Jynx torquilla</i>	81	86	86	-	86
117	<i>Picus viridis</i>	2	2	2	-	2
118	<i>Picus canus</i>	4	4	4	-	4
119	<i>Dryocopus martius</i>	12	13	13	-	13
120	<i>Dendrocopos major</i>	69	70	70	-	70
121	<i>Dendrocopos syriacus</i>	5	5	5	-	5
122	<i>Dendrocopos medius</i>	13	13	13	-	13
123	<i>Dendrocopos leucotos</i>	6	6	6	-	6
124	<i>Dendrocopos minor</i>	5	5	5	-	5
125	<i>Picoides tridactylus</i>	1	1	1	-	1
126	<i>Riparia riparia</i>	191	198	198	1	199
127	<i>Hirundo rustica</i>	215	236	239	5	244
128	<i>Delichon urbica</i>	134	138	139	-	139
129	<i>Galerida cristata</i>	6	6	6	-	6
130	<i>Lullula arborea</i>	3	3	3	-	3

1	2	3	4	5	6	7
131	<i>Alauda arvensis</i>	47	51	51	-	51
132	<i>Anthus campestris</i>	3	3	3	-	3
133	<i>Anthus trivialis</i>	43	43	43	-	43
134	<i>Anthus pratensis</i>	47	47	47	-	47
135	<i>Anthus spinoletta</i>	14	16	16	-	16
136	<i>Motacilla flava</i>	35	37	37	-	37
137	<i>Motacilla citreola</i>	6	7	7	-	7
138	<i>Motacilla cinerea</i>	44	45	45	-	45
139	<i>Motacilla alba</i>	95	111	112	-	112
140	<i>Lanius collurio</i>	235	285	290	2	292
141	<i>Lanius minor</i>	9	10	10	1	11
142	<i>Lanius excubitor</i>	7	11	11	2	13
143	<i>Oriolus oriolus</i>	26	26	27	1	28
144	<i>Sturnus vulgaris</i>	240	250	250	3	253
145	<i>Garrulus glandarius</i>	87	91	92	2	94
146	<i>Pica pica</i>	702	720	724	9	733
147	<i>Nucifraga caryocatactes</i>	1	1	1	-	1
148	<i>Corvus monedula</i>	21	21	21	1	22
149	<i>Corvus frugilegus</i>	510	511	511	5	516
150	<i>Corvus cornix</i>	220	223	224	-	224
151	<i>Corvus corax</i>	150	154	156	1	157
152	<i>Cinclus cinclus</i>	49	49	49	-	49
153	<i>Troglodytes troglodytes</i>	69	71	71	-	71
154	<i>Prunella collaris</i>	4	4	4	-	4
155	<i>Prunella modularis</i>	18	27	28	-	28
156	<i>Locustella luscinioides</i>	4	5	5	-	5
157	<i>Locustella fluviatilis</i>	7	7	7	-	7
158	<i>Locustella naevia</i>	1	1	3	-	3
159	<i>Acrocephalus paludicola</i>	3	3	3	-	3
160	<i>Acrocephalus schoenobaenus</i>	19	20	20	-	20
161	<i>Acrocephalus palustris</i>	26	26	28	1	29
162	<i>Acrocephalus scirpaceus</i>	26	42	42	-	42
163	<i>Acrocephalus arundinaceus</i>	157	182	182	1	183
164	<i>Hippolais icterina</i>	56	56	56	2	58
165	<i>Sylvia nisoria</i>	6	6	6	-	6
166	<i>Sylvia atricapilla</i>	138	150	154	16	170
167	<i>Sylvia borin</i>	46	53	53	-	53
168	<i>Sylvia communis</i>	67	73	73	2	75
169	<i>Sylvia curruca</i>	66	66	66	2	68
170	<i>Phylloscopus trochilus</i>	6	7	7	-	7
171	<i>Phylloscopus collybita</i>	72	73	74	-	74
172	<i>Phylloscopus sibilatrix</i>	22	22	22	-	22
173	<i>Phylloscopus trochiloides</i>	1	1	1	-	1
174	<i>Regulus regulus</i>	6	6	6	-	6
175	<i>Ficedula hypoleuca</i>	300	300	300	-	300
176	<i>Ficedula albicollis</i>	127	127	127	-	127
177	<i>Ficedula parva</i>	5	5	5	-	5
178	<i>Muscicapa striata</i>	109	110	111	1	112
179	<i>Saxicola rubetra</i>	29	29	29	-	29
180	<i>Saxicola torquata</i>	12	12	12	-	12

1	2	3	4	5	6	7
181	<i>Oenanthe oenanthe</i>	34	38	38	-	38
182	<i>Oenanthe pleschanka</i>		1	1	-	1
183	<i>Phoenicurus phoenicurus</i>	26	28	28	2	30
184	<i>Phoenicurus ochruros</i>	109	116	117	3	120
185	<i>Erithacus rubecula</i>	86	89	90	1	91
186	<i>Luscinia megarhynchos</i>	1	1	1	-	1
187	<i>Luscinia luscinia</i>	16	19	19	-	19
188	<i>Luscinia svecica</i>	11	12	12	-	12
189	<i>Turdus pilaris</i>	754	785	789	24	813
190	<i>Turdus torquatus</i>	10	10	10	-	10
191	<i>Turdus merula</i>	698	773	783	3	786
192	<i>Turdus iliacus</i>	8	8	8	-	8
193	<i>Turdus philomelos</i>	779	834	845	19	864
194	<i>Turdus viscivorus</i>	24	25	26	-	26
195	<i>Panurus biarmicus</i>	3	3	3	-	3
196	<i>Aegithalos caudatus</i>	32	32	32	-	32
197	<i>Remiz pendulinus</i>	114	118	119	2	121
198	<i>Parus palustris</i>	24	24	25	-	25
199	<i>Parus montanus</i>	29	29	29	-	29
200	<i>Parus cristatus</i>	24	24	24	-	24
201	<i>Parus ater</i>	29	29	29	-	29
202	<i>Parus caeruleus</i>	47	49	50	1	51
203	<i>Parus cyanus</i>		1	2	-	2
204	<i>Parus major</i>	530	540	540	7	547
205	<i>Sitta europaea</i>	56	58	59	1	60
206	<i>Certhia familiaris</i>	17	17	17	-	17
207	<i>Certhia brachydactyla</i>	1	1	1	-	1
208	<i>Passer domesticus</i>	263	266	266	2	268
209	<i>Passer montanus</i>	106	110	110	1	111
210	<i>Fringilla coelebs</i>	475	496	499	5	504
211	<i>Serinus serinus</i>	27	27	28	2	30
212	<i>Chloris chloris</i>	315	341	342	4	346
213	<i>Spinus spinus</i>	7	7	7	-	7
214	<i>Carduelis carduelis</i>	91	93	93	3	96
215	<i>Acanthis cannabina</i>	518	531	532	5	537
216	<i>Carpodacus erythrinus</i>	5	9	11	-	11
217	<i>Loxia curvirostra</i>	2	2	2	-	2
218	<i>Pyrrhula pyrrhula</i>	16	16	16	-	16
219	<i>Coccothraustes coccothraustes</i>	236	245	248	1	249
220	<i>Emberiza citrinella</i>	67	79	80	2	82
221	<i>Emberiza schoeniclus</i>	87	96	96	-	96
222	<i>Emberiza aureola</i>	2	2	2	-	2
223	<i>Emberiza hortulana</i>	9	9	9	-	9
	Всего	20822	22195	22399	319	22718

Банк знаходиться у відділі Проблем антропоізації природних екосистем Природознавчого музею НАН України за адресою: вул. Судова, 5, м. Львів. Тут можна отримати бланк анкети або знайти його електронний варіант на сайті товариства (http://zuotov.blogspot.com/p/blog-page_40.html). Користування анкетами Банку здійснюється відповідно до Статуту [4, див. також посилання на сайті товариства]. Дані банку використовують для наукової, природоохоронної роботи, написання наукових публікацій та курсових, дипломних, дисертаційних робіт тощо. Давно назріла потреба переведення усієї інформації Банку в електронні бази даних для зручності користування.

Гнатина О.С. Звіт куратора Банку даних про гнізда і кладки птахів України // *Troglodytes*, 2011. – Вип. 2. – С. 169-176.

Гнатина О.С. Звіт куратора Банку даних про гнізда і кладки птахів України за 2010-2013 рр. // *Troglodytes*, 2013. – Вип. 4. – С. 136-141.

Сребродольська Є., Закала О., Левицька К. Ревізійний звіт куратора Банку даних про гнізда і кладки птахів України // Інформаційні матеріали Західного відділення Українського орнітологічного товариства. Плотик. – Дрогобич. Музей «Дрогобиччина» 2005. – Випуск 11. – С. 19-22.

Статут Банку даних про гнізда і кладки птахів України // Інформаційні матеріали ЗВ УОТ, вип. 8 «Орішок». – Дрогобич, 1998. – С. 24-28.

Гнатина О.

90 РОКІВ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ СРЕБРОДОЛЬСЬКОЇ НАТАЛІЇ ІЛЛІВНИ

Волинське Полісся, з безліччю його блакитних перлин – озер, завжди привертало увагу вчених-біологів. Одним із них була Наталія Іллівна Сребродольська – зоолог-орнітолог, яка присвятила своє життя вивченню орнітофауни цього чудесного краю і збирала чималу колекцію птахів, які й досі зберігаються у фондах Зоологічного музею Львівського національного університету імені Івана Франка.

Народилася Наталія Іллівна 14 серпня 1926 р. у місті Краснодар (Росія). Протягом 1946-1950 рр. навчалася на біологічному факультеті Львівського Університету. У 1950-1951 роках працює старшим лаборантом Зоологічного музею, 1951-1952 – асистентом кафедри зоології безхребетних, з 1952 по 1966 рік – асистентом кафедри зоології хребетних, а з 1966 р. майже 20 років поспіль – доцентом кафедри зоології Львівського Університету.

Наукові інтереси Наталії Іллівни стосуються екології, поширення, фенології, міграцій та паразитофауни птахів Волині та заходу України в цілому. Головним чином її дослідження стосувалися куликів, мартинів, качок, лебедів та представників лелекоподібних. Доцент Н.І. Сребродольська стала ініціатором створення «Волинського заповідника», про що писала у Віснику Львівського університету. Згодом, 28.12.1983 р., і був створений такий природо-заповідний об'єкт під назвою Шацький національний природний парк. Вона ж стала одним із засновників Української регіональної орнітофауністичної комісії, яка аналізувала знахідки нових та рідкісних видів птахів на території заходу України; була активним проводирем аматорського руху орнітологів на заході України. За тісної співпраці з Наталею Іллівною – Ігор Миронович Горбань розпочав активну діяльність орнітологів-любителів, що призвело спочатку до утворення Львівського та Волинського клубів орнітологів та й Західного відділення Українського орнітологічного товариства. Спільно ж з ним, Н.І. Сребродольська стала й організатором

польових робіт зі складання першого варіанту Атласу гніздових птахів заходу України.

Цілеспрямовані та всебічні дослідження Волині Н.І. Сребродольська проводила протягом 15 років (1949, 1953-1965, 1968, 1973). Результатом цих досліджень стала кандидатська дисертація «Водоплавні та болотні птахи Західної частини Українського Полісся» (1964), значна кількість наукових публікацій щодо гніздової біології, чисельності та поширення навколводних і водно-болотних птахів, характеристик фауністичного різноманіття краю, досліджень паразитофауни водоплавних та збірка тушок, загальною чисельністю 494 зразки. Зібраний матеріал, на сьогодні оформлений в іменну (авторську) колекцію, яка охоплює 84 види птахів, добутих головним чином в околицях села та озера Тур (нині Ратнівського, а раніше Заболоттівського району), в околицях села та озера Велихово (того ж району), а також біля озер Святе, Довге, Домашне, Пісочне і на болотах та в лісах навколо них. Невелика кількість матеріалу, а подекуди – лише окремі зразки, зібрані Наталією Іллівною у Львівській та Закарпатській областях, біля станції Ялуторовськ Тюменської області і села Політне Хабаровського краю (Росія). Цінність наукової орнітологічної колекції Н.І. Сребродольської полягає в тому, що на відміну від багатьох інших, вона стосується недостатньо досліджених територій Західного Полісся, де тепер розташовані важливі природоохоронні об'єкти – національні природні парки Шацький та «Прип'ять-Стохід».

Померла Наталія Іллівна 10 листопада 1983 року в результаті важкої хвороби. Похоронена на Янівському кладовищі у Львові.

Джерела:

- Сребродольская Наталия Ильинична / Зоологи Советского Союза. Справочник. М.-Л., 1961. – С. 216;
Горбань І.М. Наталія Іллівна Сребродольська // Орнітологи України: Библиографический справочник. Харьков, 1999. – Вып. 1. –
Сребродольська С. СРЕБРОДОЛЬСЬКА Наталія Іллівна / Енциклопедія Львівського університету. Біологічний факультет та ботанічний сад. Матеріали до енциклопедії. – Львів, 2005. – С.

І. М. Горбань, О.С. Гнатина, І.В. Шидловський

70 РОКІВ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ
КОЛОДЕНСЬКОГО ВІКТОРА ПЕТРОВИЧА

Віктор Петрович Колоденський – відомий західноукраїнський орнітолог, любитель птахів, педагог, художник-скульптор і таксидерміст, співробітник біологічного факультету Львівського Університету. Його наукові інтереси охоплювали: зоологію, географію, мисливство, позашкільну педагогіку, традиційну і нетрадиційну медицину.

Народився Віктор Петрович у місті Холмськ на острові Сахалін (Сахалінська обл., Росія) 09 вересня 1946 р. Батько його був військовослужбовцем і коли сину виповнився один рік, їх перевели до Львова, куди й переїхали сім'єю. Тут Віктор навчався й закінчив школу, після якої, протягом 1964-1965 рр., працював слюсарем фабрики з ремонту побутових виробів. З грудня 1965 р. по червень 1968 р. – призваний і служив у Радянській армії. Протягом липня 1968 – травня 1970 працював таксидермістом у Науково-природознавчому музеї (тепер Державний природознавчий музей НАН України) у Львові. Протягом двох років (з травня 1970 по травень 1972) – таксидерміст Кандалакського заповідника (Росія). У травні 1972 р. повернувся в Україну, де майже рік працював автослюсарем Ново-Дуванської сільгосптехніки (с. Свердловка, Сватівського р-ну Ворошиловградської, а нині Луганської обл.).

У квітні 1973 р. знову повернувся до Львова, і знову був прийнятий на посаду таксидерміста Науково-природознавчого музею у Львові. Восени 1973 р. Віктора Петровича беруть на роботу до Львівського Університету, де протягом 15.10.1973–18.10.1974 р. він виконує обов'язки лаборанта кафедри зоології хребетних тварин, протягом 18.10.1974–20.10.1975 р. – лаборанта Зоологічного музею, протягом 20.10.1975–08.06.1979 – старшого техніка проблемної лабораторії радіаційної та фізико-хімічної біології.

З 08.06.1979 р. Віктор Петрович погоджується на посаду завідувача Карпатського високогірного стаціонару університету, де працював до 19.11.1979 р. Після цього, він переходить у відділ геоботаніки, де працює лаборантом з 19.11.1979 до 25.07.1983 р.

Із 01.08.1983 р. до 04.05.1987 р. він працює мисливствознавцем у Раді Військового мисливського товариства у Львові.

Далі він вирішує змінити роботу і починає працювати із 05.05.1987 р. керівником гуртків орнітологічного спрямування у Львівському міському дитячому еколого-натуралістичному центрі (ЛМДЕНЦ). 12.08.1991 р. він залишає цю роботу як основну і повертається до Державного природознавчого музею, де стає завідувачем реставраційної майстерні. Тут він працює до 06.10.1994 р. Досвід і знання, які Віктор Петрович здобуває за час роботи на різних посадах, все ж потребують вдячних слухачів і послідовників. Тож він продовжує працювати у ЛМДЕНЦ як сумісник до 30.11.1995 р. З 01.12.1995 р. він знову повертається до роботи з дітьми як основний працівник ЛМДЕНЦ, де продовжує працювати керівником гуртків. У цьому закладі освіти він працює до 12.05.2004 р., потім ще з 01.10.2004 р. до 05.01.2005 р., а з 01.03.2005 р. – керівником гуртків у Львівському обласному дитячому еколого-натуралістичному центрі. Покинув Віктор Петрович цю роботу 10.08.2011 р. через значне погіршення стану здоров'я.

За своєю вдачею, він був доброю людиною і часто допомагав іншим керівникам гуртків у їхній роботі, ділився своїм багатим досвідом, вчив студентів-лісотехніків, під час занять гуртка, препарувати та робити опудала і тушки хребетних тварин, мріяв зробити велику діораму тварин Карпат. Під час роботи в екоцентрах Віктор Петрович захопився ліпкою пап'є-маше і виготовив велику колекцію муляжів грибів, виставка яких зараз прикрашає експозицію Музею природи Львівського обласного центру еколого-натуралістичної творчості учнівської молоді.

Він зі своєю дружиною багато сил віддавав також вихованню трьох онуків, які в ранньому віці залишились без батьків і Віктор Петрович замінив їм фактично батька.

11 березня 2010 року на біологічному факультеті Львівського національного університету імені Івана Франка відбулася Урочиста Академія з нагоди 225-річчя створення Зоологічного музею, де В.П. Колоденського, разом з іншими співробітниками Зоологічного музею, було нагороджено Подякою декана біологічного факультету.

У 2004 році, у віці майже 60 років, Віктор Петрович взяв участь у конкурсі проєктів фонду Форда і виграв кошти на проведення проєкту-мандрівки по Головному Європейському вододілу. Того ж року, він вирушив у подорож, яка закінчилася неподалік Уралу (Росія). Але ця мандрівка суттєво підірвала його здоров'я.

Помер Віктор Петрович після тривалої хвороби 30 січня 2014 року і похований на Голосківському цвинтарі біля Львова.

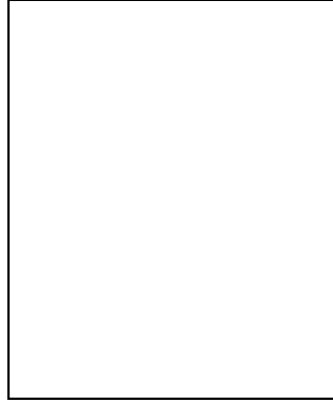
Джерело:

Архів ЛНУ Фонд Р 119; Опис 2 о/с; Справа № 6633, Особовий листок з обліку кадрів КЗ ЛОР «ЛОЦЕНТУМ» та матеріали Особової справи В. П. Колоденського.

І.В. Шидловський, А.О. Кийко

АНДРІЮ-ТАРАСУВІКТОРОВИЧУ БАШТІ - 50

За період 2013

АНДРІЙ АНДРІЙОВИЧ БОКОТЕЙ:
АКАДЕМІЧНИЙ ШЛЯХ НА НИВІ УКРАЇНСЬКОЇ ОРНІТОЛОГІЇ

Із нагоди 50-річного ювілею вченого

Навчання

Андрій Андрійович Бокотей народився 10 серпня 1966 р. у Львові в сім'ї всевітньо відомого львівського майстра з художньої кераміки, художнього скла та живопису – Андрія Андрійовича Бокотея-старшого. Мама працювала бухгалтером у Львівському технікумі Житлово-комунального господарства. Інтелігентні родичі мали широкий погляд на життя, живо цікавились українською культурою, часто подорожували разом із малим Андрієм. Він вбирав у себе все побачене і почуте від старших. Та час плив рікою і Андрій пішов навчатися до Львівської середньої школи № 70, котру закінчив у 1983 р. Ще у шкільні роки почався його шлях у науку, коли він у 1980 вступив до Львівської Малої академії наук, де зайнявся науковим дослідженням фауни Піскової Гори – відомої пам'ятки природи на східній околиці центральної частини Львова. Тоді науковою роботою Андрія керував кандидат геологічних наук, вчений секретар Державного природознавчого музею Академії Наук УРСР – Володимир Андрійович Гинда. Із результатами своїх досліджень юний природодослідник Андрій Бокотей виступав на конференціях малої академії і здобув звання дійсного члена МАН.

Після успішного закінчення школи, у 1983 р. вступив до Львівського державного університету ім. І. Франка – на кафедру зоології, де без вагань визначився зі своєю подальшою спеціалізацією – зоологія, а згодом обрав орнітологію. Тоді ж, відразу на першому курсі включився в науково-дослідні роботи з орнітології, зокрема у збір польових матеріалів до «Атласу гніздових птахів Європи» та «Атласу зимуючих птахів Західної України». Під час навчання був секретарем зоологічного гуртка при кафедрі зоології, головою наукового студентського товариства факультету, а також відповідальним за програму «Фауна» Дружини охорони природи біологічного факультету. Із третього курсу – в 1985 р. – був відкликаний для проходження строкової військової

служби в Радянській армії, а через два роки, закінчивши службу у війську, продовжив перерване навчання в університеті. Захистив дипломну роботу за темою «Дрозди Західної України» під науковим керівництвом кандидата біологічних наук, доцента Івана Йосиповича Гладунка.

Наукова та педагогічна діяльність

Вже навчаючись в університеті, у 1988 р. Андрій Бокотей почав працювати в Державному природознавчому музеї Академії Наук УРСР у Львові. На постійну роботу до Музею був зарахований після закінчення Університету в 1990 р.

У 1993-99 рр. продовжив свою науково-дослідну роботу, будучи прикріпленим як пошукувач при Інституті та музеї зоології Польської академії наук у Варшаві під науковим керівництвом відомого польського орнітолога – доктора габлітованого, професора Мацея Люняка (Maciej Luniak). У 1999 р. захистив дисертацію «Орнітофауна міста Львова: чисельність, поширення та зміни» на здобуття наукового ступеня доктора біологічних наук Польської академії наук. У 2001 р. отримав вчений ступінь кандидата біологічних наук НАН України, а в 2004 – вчене звання старшого наукового співробітника і невдовзі обійняв посаду завідувача відділу ландшафтного та біотичного різноманіття Державного природознавчого музею Національної академії наук України.

Наукові інтереси Андрія Бокотея стосуються фауни, населення, екології та охорони птахів, музеєзнавства. Результати своєї наукової діяльності він виклав у понад 160 публікаціях у вітчизняних і закордонних виданнях, серед яких три монографії.

Зокрема, в рамках планових науково-дослідних тем Музею Андрій Андрійович разом із колегами провадив і успішно завершив польові дослідження з вивчення змін та сучасного стану природи Західної України. Результатом цієї багаторічної польової праці (1991-2005 рр.) стала колективна монографія під його ж науковим редагуванням «Гніздова орнітофауна басейну Верхнього Дністра» (Львів, 2010).

Разом з тим, протягом 1990-их років, Андрій Бокотей був одним із найактивніших учасників наукового процесу з унормування української орнітологічної термінології та номенклатури. Плодом його праці на цій ниві стало видання першого сучасного «Анотованого списку українських наукових назв птахів фауни України» – у співавторстві з Геннадієм Фесенком (публікація витримала три видання: Київ, 2000, 2002, 2007).

У 1994-1995 і в 1999-2000 рр. Андрій Бокотей – стипендіат НАН України. У 1998 р. Соросівський стипендіат. Брав участь у понад 70 регіональних, всеукраїнських та міжнародних наукових конференціях з питань орнітології, екології, охорони природи, музеології, на котрих виступав з науковими доповідями. Був одним з організаторів Першої всеукраїнської наукової конференції з методики обліків птахів, одинадцяти наукових конференцій орнітологів заходу України, а також чотирнадцяти шкіл-семінарів молодих орнітологів України, під час котрих готуються молоді кадри для української науки.

Від 2007 р. керує підготовкою дисертаційних робіт семи аспірантів Державного природознавчого музею НАН України.

У Львівському національному університеті ім. Івана Франка – своїй альма-матер – з 2012 р. читає на біологічному факультеті спецкурси «Урбозоологія» (III курс), «Міграції тварин» (IV курс), веде студентам великий практикум та польову практику.

Андрій Андрійович Бокотей є членом редколегії «Наукових записок Державного природознавчого музею НАН України», орнітологічних журналів «Беркут» і «Бранта», а також головним редактором Праць ЗУОТ «Troglodytes». Був відповідальним редактором двох випусків «Інформаційного бюлетеня Західного відділення УОТ» (Львів 1991 та 1992), матеріалів наукових конференцій (від VI до X) орнітологів Західної України.

Громадська діяльність

Ім'я Андрія Андрійовича Бокотея нерозривно пов'язане з зародженням і розвитком орнітологічного товариства на заході України. Так склалося, що в рік вступу Андрія до університету і обрання орнітології собі науковим фахом, у Москві було засноване Все-союзне орнітологічне товариство (ВОТ). То ж він уже на першому курсі оформив своє членство в ньому.

Але відразу після заснування ВОТ, в ряді радянських республік, у тім числі і в Україні, розпочалися процеси створення регіональних відділень ВОТ. Вже на початку лютого 1984 р., провідний український орнітолог Василь Степанович Талпош організував і провів у Тернополі Першу робочу нараду орнітологів західних областей України. Головне питання, підняте західноукраїнськими орнітологами на своїй першій організаційній нараді, стосувалося створення та широкого розвитку наукового товариства для організованого провадження орнітологічних досліджень на заході України. В роботі цієї наради брав активну участь і студент першого курсу Львівського університету Андрій Бокотей. Він живо підтримав ідею створення орнітологічного товариства в Україні, тому, коли у 1985 р. офіційно був оформлений статус Українського відділення ВОТ, він одразу став його членом і активно включився в роботу з розбудови його західного філіалу.

Процес розвитку орнітологічної організації в Україні продовжувався, і в 1988 році Українське відділення ВОТ реорганізувалося в Українське орнітологічне товариство (УОТ), а наступного року на заході України відбулися установчі збори Західного відділення УОТ (ЗВ УОТ).

Упродовж всього того часу Андрій Андрійович був одним із найбільш діяльних орнітологів на заході України. Молоде Товариство вкрай потребувало людей внутрішньо зібраних ідейно і чинно, наділених від природи організаторськими здібностями. Такою людиною-знахідкою для Західного відділення УОТ став Андрій Бокотей. Його було обрано до складу ради Відділення, і в 1988-1991 і 2000-2004 роках він здійснював роботу вченого секретаря ЗВ УОТ. Саме він взявся за колосальну працю з упорядкування та курування таких інституційних підрозділів ЗВ УОТ як «Банк гнізд птахів Західної України» (започаткований у 1984 р.; у 1996 реорганізований у «Банк даних про гнізда і кладки птахів України») та «Громадська орнітологічна бібліотека ЗВ УОТ» (заснована в 1989 р.; від 2004 р. – «Українська громадська орнітологічна бібліотека»). Тепер Андрій Бокотей провадить роботу з присвоєння Українській громадській

орнітологічній бібліотеці статусу об'єкту Національного надбання України – як унікальної у своїм роді книгозбірні.

Від самого початку своєї громадської діяльності Андрій Бокотей був послідовним прихильником демократичного принципу управління Товариством та одним із засновників Спілки молодих орнітологів України (СМОУ) восени 1992 р., котра ставила перед собою програмне завдання з об'єднання молодих орнітологів, координації їхньої роботи, навчання та вчасного інформування про важливі події в українській та світовій орнітології. Він також був активним членом Українського товариства охорони птахів – від 1994. У 1998 р. вступив до Наукового товариства імені Тараса Шевченка (НТШ) у Львові.

Завжди твердо стоячи на патріотичній українській позиції в науці, Андрій Андрійович утім не надто охоче прагнув брати участь у політичних процесах – волів займатися наукою. Але на початку 2000-их років постійний брак коштів на орнітологічні дослідження утвердило його в тім переконанні, що слід реорганізувати наукову діяльність Товариства. Головною проблемою тоді бачилося те, що Західноукраїнське орнітологічне товариство не забезпечене банківським розрахунковим рахунком, що сковувало ініціативу і не давало можливості для ширшої наукової діяльності західноукраїнських орнітологів. Розуміючи, що через організаційні проблеми в УОТ здійснити це було неможливо, Андрій Бокотей виступив з ініціативою створення на базі Західного відділення Українського орнітологічного товариства незалежного західноукраїнського орнітологічного товариства. Відтак у лютому 2005 р., під час річних звітно-виборних зборів ЗВ УОТ, було проведено установчі збори Західноукраїнського орнітологічного товариства (ЗУОТ). Андрій Андрійович Бокотей очолив реорганізоване товариство і був його головою до 2012 року.

Сьогодні ювіляр продовжує займатися науковою, природоохоронною діяльністю, провадить наукове керівництво дипломними та дисертаційними дослідженнями молодих науковців. Керує процесом створення нової експозиції в Державному природознавчому музеї НАНУ. Займається орнітологічним фотографуванням. Його шлях в академічній науці вийшов на рівню, пряму дорогу з виразно сформованими і окресленими цілями. Бажаємо нашому колезі, другові Андрію Бокотею, звершити усі розпочаті справи й ознаменувати їх солідними, змістовними і цікавими працями про птахів. А також – передати досвід свого плідного життя своїм дітям, внукам, та науковим послідовникам.

*Володимир Пограничний
Наталія Дзюбенко
Ігор Горбань*

Андрій Олександрович Кийко народився 19 квітня 1965 р. у Львові в родині службовців: батько робив в охороні спеціальної поштової служби, мати – працювала медичною сестрою. Хоч батьки і не були природознавцями, проте завжди підтримували сина у його прагненні до вивчення тварин. Коли Андрієві виповнилось п'ять років, батько вперше купив йому акваріумних рибок. Потім були степова черепаха, снігурі, хвилясті папуги, поштові та декоративні голуби.

Коли у 1973 р. родина переселилась у нову квартиру в мікрорайоні Левандівка, Андрій отримав змогу частіше бувати у природі, спостерігати за птахами, оскільки недалеко був лісопарк Білогорща. У шкільні роки хлопець із задоволенням проводив спостереження і вивчав тварин Білогорщі та околиць с. Мшана біля Львова, а також у передмісті Ківерців на Волині, де часто гостював влітку у родичів. Захоплення голубівництвом у старших класах певний час викликало стурбованість батьків, яким здавалося, що син мало уваги приділяє навчанню, але любов до голубів не завадила йому успішно закінчити школу.

У 1982 р. Андрій Кийко вступив до Львівського державного університету ім. Івана Франка на біологічний факультет за спеціальністю «ботаніка і зоологія» та вибрав спеціалізацію «орнітологія». Цей вибір не був випадковим, оскільки він з дитинства багато читав про тварин і мав велике бажання вивчати їхнє життя.

На початках склалися несприятливі обставини для спеціалізації в обраному напрямку, оскільки саме в той час на біофаку не стало провідного спеціаліста-орнітолога – Наталії Іллівни Сребродольської, і через відсутність викладачів-орнітологів розвиток орнітологічних досліджень у Львові сильно сповільнився. Однак тоді ж, зусиллями самих студентів, на чолі з другокурсником Ігорем Горбанем вдалося активізувати орнітологічний рух на Львівщині, а невдовзі – й у всій Західній Україні.

Але після закінчення першого курсу Андрія призвали до проходження військової служби – в авіаційні війська, спочатку в учбовій частині в Стерлітамаку (Башкирія), а потім в авіаційнім полку на аеродромі «Чкаловський» у Підмосков'ї. Сірі армійські

будні завжди світліли після листів із дому та від друзів-орнітологів. Особливо підтримували довгі листи І. Горбаня, з якими він надсилав копії орнітологічних статей. Коли з'являлося трохи вільного часу, Андрій виходив на короткі екскурсії у ліси поблизу аеродрому. У травні 1985 р. командування частини вирішило достроково демобілізувати Андрія Кийка як виконавчого і дисциплінованого солдата.

Відразу після повернення з армії, Андрій разом з Ігорем Горбанем відправився у свою першу орнітологічну експедицію: у червні 1985 вони разом два тижні пішки мандрують Волинським Поліссям, вивчаючи орнітофауну лісів, озер та боліт цього чудового краю, у віддалені куточки якого тоді ще не було доріг – їх лише починали робити, і транспорт туди проникав дуже рідко.

Приступивши знову до навчання в Університеті у вересні 1985, Андрій Олександрович обирає тему першого свого курсового проекту – «Зимуюча орнітофауна Бурштинського водосховища». На той час на біофаку вже багато що змінилося і кафедру зоології очолив Іван Йосипович Гладунко, який взяв під своє керівництво самодостатніх і наполегливих студентів-орнітологів. Систематичні виїзди на водосховище допомогли навчитись визначати птахів у польових умовах та проводити наукові дослідження.

Після успішного захисту першої курсової роботи, за порадою І.М. Горбаня та підтримки І.Й. Гладунка, Андрій приступив до предметного вивчення орнітофауни української частини Розточчя, зокрема дятлоподібних *Piciformes* щойно створеного заповідника «Розточчя». Паралельно бере участь у зборі польових матеріалів до Атласу гніздових птахів Європи і Атласу зимуючих птахів Львівщини, а також в інших програмах Західного відділення Українського орнітологічного товариства, у котрому тривалий час обирався на посаду скарбника.

Під час навчання в університеті написав перші свої наукові праці. Дипломна робота про дятлів Розточчя отримала при захисті схвальні відгуки екзаменаційної комісії, а відтак була надіслана на конкурс студентських наукових робіт до Московського університету, де отримала призове місце.

У лютому-березні 1987 р. А.О. Кийко працював колектором у Державному природознавчому музеї НАН України, а влітку взяв участь в Музейній палеонтологічній експедиції на Тернопільщину – на береги Дністра.

Польова орнітологія захоплювала Андрія, і він мріяв про роботу в заповіднику, проте, за порадою колеги-орнітолога Ярослава Кшика, вирішує влаштуватись у зоологічний куток Науково-дослідного інституту землеробства і тваринництва західних районів України (с. Оброшине під Львовом). У вересні 1989 він отримує довгоочікувану роботу в НДІ, де обійняв посаду старшого лаборанта відділу селекції і розведення великої рогатої худоби, згідно з державним розподілом Міністерства освіти і навчання. А фактично керує роботою зоологічного кутка, де розводить огарів, канадських казарок, гірських і полярних гусей, декоративних голубів, екзотичних папуг, а також плямистих оленів. У жовтні 1990 Андрій Олександрович поступає на навчання до заочної аспірантури у відділі захисту рослин НДІ. Під науковим керівництвом відомого українського зоолога професора Костянтина Адріановича Татарінова визначився з темою дисертації: «Птахи як біологічний фактор обмеження чисельності шкідників польових

культур в умовах Опілля та Розточчя». На початку 1991 Андрія Олександровича переводять на створену спеціально для нього посаду зоолога дендропарку, оскільки зоокуток НДІ був складовою частиною дендропарку, а лаборант практично не з'являвся у відділі через роботу в зоокутку. Паралельно займається науковими дослідженнями в агроценозах Опілля і Розточчя та збирає матеріал для дисертації.

Початок 1990-их ознаменувався масовими скороченнями працівників у багатьох галузях. У 1993 р., у зв'язку зі скороченням штату, звільняють з роботи в НДІ і Андрія Кийка. Деякий час він працює у приватних структурах, займається комерційною діяльністю, а від кінця 1993 влаштовується на посаду інспектора з охорони навколишнього природного середовища в Ландшафтно-історичному парку «Знесіння» у Львові (тепер Регіональний ландшафтний парк «Знесіння»). Тут він часто буває в природі, але контролюючі функції забирають надто багато часу й енергії, не залишаючи можливості для орнітологічних досліджень. То ж наприкінці 1994 р. він переходить працювати керівником гуртків у Львівському міському дитячому еколого-натуралістичному центрі. Тут із задоволенням взявся за створення експозиції для екзотичних та декоративних тварин. Починає збільшувати колекцію живих мешканців центру, активно працює з вихованцями закладу на заняттях гуртків зоологічного профілю та допомагає їм складати авторські програми. У 1998 його переводять на посаду завідувача інструктивно-методичного відділу. Відтак йому доводиться докладати багато зусиль до того, аби встигати виконувати свої основні посадові обов'язки завідувача відділу і розвивати, створену разом з колегами-одномудцями, зоологічну виставку «Дитячий зоопарк». У 2005 переходить на новостворену в закладі посаду завідувача зоотваринницького відділу.

Одночасно з роботою в центрі, у 2005 та 2007-2009 роках Андрій Олександрович працює за сумісництвом у Природному заповіднику «Розточчя» на посаді інженера еколого-просвітницького відділу, де займається екологічною освітою дітей Яворівщини, а також вивченням орнітофауни заповідника і прилеглих територій, зокрема української частини проектованої території Міжнародного біосферного резервату «Розточчя». Робота в лісах Розточчя знову спонукає відновити наукові дослідження та написання дисертації, і у 2007 він стає здобувачем наукового ступеня на кафедрі лісових культур лісогосподарського факультету Національного лісотехнічного університету за темою «Особливості видового різноманіття лісових птахів Українського Розточчя».

Від 2009 р. Андрій Кийко переходить на роботу до Львівського обласного дитячого еколого-натуралістичного центру на посаду директора, котру обіймає до сьогодні. Нова робота додала багато нових клопотів, але також і планів. А тому написання дисертації знову відклалося.

Працюючи у ЛОЦЕНТУМ, Андрій Олександрович багато зусиль докладає для розвитку закладу, його популяризації в області: за його сприяння відкривається кілька десятків нових гуртків у закладах освіти та установах природно-заповідного фонду Львівської області за участі місцевих вчителів та працівників ПЗ «Розточчя» і трьох національних природних парків. Також під його керівництвом починаються зміни в організації території закладу, його ландшафтному наповненні, збільшується колекція рослин відкритого і закритого ґрунту, починає функціонувати на громадських засадах

еколого-освітня виставка «Планета ЗОО», створюються нові та оновлюються існуючі навчальні кабінети і лабораторії. Завдяки успішному відбору талановитих учнів у рамках національних конкурсів, вдалому проведенню всеукраїнських заходів у Львівській області Центр піднімає свій рейтинг і потрапляє в десятку кращих позашкільних еколого-натуралістичних закладів країни.

Крім цього Андрій Олександрович не полишає всі ці роки громадської роботи. Від 1998 р. він і надалі залишається незмінним керівником «Львівського клубу орнітологів» – нині відділення Українського товариства охорони птахів, а відтак активно популяризує справу вивчення та охорони птахів. Його постійно обирають до складу ради Західно-українського орнітологічного товариства.

Понад 30 років спільної праці над дослідженням птахів регіону і розвитком орнітології з Андрієм Кийком дає нам приємну можливість констатувати його виняткову наполегливість, працездатність, надійність та відданість ідеалам Західноукраїнського орнітологічного товариства і справі вивчення та охорони птахів. Щиро зізнаємося, що пишаємося таким побратимом і при нагоді 50-літнього ювілею зичимо, Тобі, Друже, многая літа, плідної праці й нових досягнень, а головне – правдивої радості від пережитого і здійсненого!

А. Бокотей, В. Пограничний

ПАМ'ЯТІ ЛУГОВОГО

ПРАВИЛА ДЛЯ АВТОРІВ

«Troglodytes» публікує статті та повідомлення за матеріалами наукових і прикладних досліджень з усіх питань орнітології та інших сучасних проблем, пов'язаних з вивченням птахів, українською, російською чи англійською мовою, що не були опублікованими раніше.

Рукопис повинен бути набраним у одному з поширених текстових редакторів. Формат: А-4. Поля: верхнє – 35 мм, нижнє – 60 мм, лівє – 20 мм, правє – 75 мм. Шрифт тексту і формул Times New Roman, розмір шрифту – 10, міжрядковий інтервал – одинарний, абзац – 0,7 см, без табуляторів, переносів і нумерації сторінок. Вирівнювання тексту (крім заголовка і підписів до таблиць) – за шириною. Об'єм статті – від 4 до 12 сторінок. Об'єм коротких повідомлень – до 2 сторінок.

Стаття повинна мати наступні структурні елементи: шифр УДК; назву статті; ініціали та прізвища авторів; анотації, ключові слова та контакти авторів українською та англійською мовами; основний текст; перелік цитованих джерел.

Оригінальні статті повинні мати такі логічні розділи: вступ; матеріали та методика дослідження; результати та їх обговорення; висновки; список літератури. Виклад статті має бути чітким, зрозумілим, стислим. Подяки, якщо треба, розташовують після висновків.

При першій згадці виду в тексті наводиться його латинська назва. Назви птахів у таблицях наводять тільки латинською мовою. Латинські назви видів і родів пишуться курсивом, інші таксони – звичайним шрифтом. Рекомендуємо використовувати латинські, українські та англійські назви птахів згідно з Г.В. Фесенком, А.А. Бокотесем (2007)*, при використанні інших джерел слід обов'язково посилатися на них в «Матеріалах та методиках».

Таблиці і рисунки послідовно нумеруються арабськими цифрами і розміщуються в тексті після посилання на них. Усі рисунки та фотографії мають бути чіткими, контрастними і додаватися в електронному вигляді у форматі .tiff або .jpg з роздільною здатністю не менше 300 dpi. Підписи до рисунків і таблиць дублюються англійською мовою. У графіках та діаграмах обов'язково повинні бути підписані осі координат та вказана розмірність показників. Після підпису фотографії слід вказати її автора.

Всі наведені розрахунки та числові матеріали повинні супроводжуватися необхідною статистичною інформацією: кількість особин або вимірювань, середнє і граничні значення, похибка, достовірність і т.п.

У переліку використаних джерел наводять лише опубліковані роботи, на які є посилання у тексті. Його розташовують в алфавітному порядку за прізвищами авторів (спочатку кириличний алфавіт, потім – латинський) та хронологічному порядку – для низки статей одного автора. Бібліографічний опис повинен містити всі необхідні відомості про джерело.

Детальніші вимоги та зразок оформлення статті шукайте на інтернет-сторінці Західноукраїнського орнітологічного товариства.

На окремому аркуші наводяться дані про авторів (прізвище, ім'я, по-батькові, посада і повна назва установи, де працює автор, науковий ступінь, вченє звання, адреса), а також телефон і E-mail автора, який буде вести листування з редакцією.

Редакція залишає за собою право скорочувати і виправляти надіслані статті, а також публікувати їх у вигляді коротких повідомлень за згодою автора. Рукописи і фото не повертаються.

Матеріали, надіслані без дотримання зазначених вимог, редакція не розглядатиме.

* Фесенко Г.В., Бокотей А.А. Анований список українських наукових назв птахів фауни України (з характеристикою статусу видів). – Київ-Львів, 2007. – 112 с.

INSTRUCTIONS FOR AUTHORS

The journal «Troglodytes» publishes original articles and short communications in the area of ornithology and current problems related to the study of birds which were not published earlier. Articles are published in Ukrainian, Russian and English.

The manuscript is acceptable in one of the common text editors. Format A4. Margins: 35 mm (top), 60 mm (bottom), 20 mm (left) and 75 mm (right). The main text should be written in Times New Roman 10 with single line spacing, 0,7 cm left indention, without tabs, hyphenation and pagination. Text alignment (except the title and captions for tables) – to the width. Original article should be of 4-12 pages, short communications – not more than 2 pages.

The article should have the following structural elements: UDC; title of the article; initials and surnames; abstracts, keywords, and contacts of authors in Ukrainian and English; the main text; references.

The text of original article should include introduction, materials and methods of the study, results and discussion, conclusions and references. Content of the article should be clear, understandable and brief. If necessary, acknowledgments are placed after conclusions.

At the first mention of species in the text its Latin name should be given. Names of birds in the tables should be written only in Latin. Latin names of species and genus should be written in italics, other taxa – in plain font. Latin, Ukrainian and English bird names are given according to G.V. Fesenko, A.A. Bokotey (2007)*, in case of using other systematic the author must refer to it in «Materials and methods».

Tables and figures should be numbered consecutively in Arabic numerals, and placed after the links in the text. All figures and photographs should be clear, contrast in .tiff or .jpg format with minimum resolution of 300 dpi. The figure and table captions are duplicated in English. The axes should be signed in graphs and diagrams and the dimension indices should be set. After caption for the photograph the name of author should be noted.

All of the calculations and numerical materials should be accompanied by the necessary statistical information: the number of samples, average and limit values, error, significance, etc.

The list of references includes only published work cited in the text. It is arranged alphabetically by the author's name (first Cyrillic, then – Latin) and in chronological order – for a series of articles of one author. Bibliographic description should contain all the necessary information about the source.

Detailed requirements and a sample of the article are available on the website of the West-Ukrainian Ornithological Society.

Information about the author (first name, last name, position and full name of the institution where the author works, scientific degree, academic title, address), telephone and e-mail of the author should be given on a separate sheet for further correspondence.

Editors reserve the right to shorten and correct submitted articles and publish them as short messages by agreement of the author. The manuscripts and photos are not returned.

Materials sent without complying with these requirements will not be considered by the editors.

* Фесенко Г.В., Бокотей А.А. Анотований список українських наукових назв птахів фауни України (з характеристикою статусу видів). – Київ-Львів, 2007. – 112 с.

Західноукраїнське орнітологічне товариство
Troglodytes. Праці Західноукраїнського орнітологічного товариства
Українською, російською та англійською мовами

Відповідальний редактор номера: Андрій Бокотей

Комп'ютерна верстка: Ростислав Журавчак

Дизайн: Ольга Шункова